

БЕОГРАД

НАУЧНИ
СТАЊАК
СЛБИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ

СРПСКИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВИ РЕСУРСИ:
ТЕОРИЈА, ОПИС И ПРИМЕНЕ

42/3

БЕОГРАД, 2013.

МЕЂУНАРОДНИ СЛАВИСТИЧКИ ЦЕНТАР
Филолошки факултет, 11000 Београд, Студентски трг 3/1

НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИ ПРОЈЕКАТ
СРПСКИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВИ РЕСУРСИ:
ТЕОРИЈА, ОПИС И ПРИМЕНЕ

Овај зборник садржи реферате прочитане у оквиру посебне секције на 42. научном састанку слависта у Вукове дане (2012. године). Сарадници на пројекту прочитали су тада основне тезе својих истраживања, што је, одмах, било предмет дискусије присутних колега. Током наредних месеци саопштења су уобличена у научне радове које су, затим, рецензирала двојица компетентних стручњака и дала сагласност за њихово објављивање. Сви аутори овде публикованих радова су наставници и сарадници Катедре за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета Универзитета у Београду.

Руководилац пројекта је проф. др Божо Ћорић.

**Сви прилози у овом зборнику су из категорија
оригиналних научних радова.**

За издавача:
Проф. др Драгана Мршевић Радовић

Уредник:
Проф. др Божо Ћорић

Рецензенти:
Проф. др Живојин Станојчић
Проф. др Љубомир Поповић

Коректор:
Ана Перић

Овај Зборник је штампан уз помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја
Републике Србије

Издавач:
Међународни славистички центар
на Филолошком факултету
Филолошки факултет, Београд,
Студентски трг 3

Штампа:
ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13

ISBN 978-86-6153-177-4

І ЧЛАНЦИ

Божо Б. ЋОРИЋ*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

ИЗ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ТВОРБЕ РЕЧИ

Рад је посвећен творби речи у дијалектологији уопште, а домети оваквих истраживања представиће се анализом једне релативно мале творбено-семантичке скупине.

Кључне речи: дијалектологија, дијалекти, творбено-семантичка скупина, суфикс, дериват, изведеница, десупстантиви, деадјективи

1. Предмет овог рада је, уопштено гледано, творба речи у дијалектима, а задаци су следећи: а) да се утврди заступљеност ове врсте истраживања у нашој дијалектологији; б) да се укратко и на одабраним примерима оцене методолошки поступци у анализи творбених формација; в) да се анализом одређене творбено-семантичке скупине да конкретан допринос истраживањима творбе речи у дијалектима.¹

2. Наша дијалектологија постигла је, несумњиво, велике резултате у истраживању народних говора, што јасно показују бројни томови *Српског дијалектолошког зборника*, као и засебне публикација монографског типа, те појединачне студије и чланци у домаћим и страним часописима. Истраживањима су, традиционално, обухватане првенствено фонетика и морфологија, док су друге језичке области обично остављане по страни или су, у најбољем случају, свођене на кратке напомене. Међу таквим, за дијалектологе споредним језичким сферама, била је и творба речи. Уколико се о дериватолошким проблемима и расправљало, бивало је то, по правилу, у оквирима морфологије или у виду кратких пасажа при расправи о лексичким питањима (а и сама лексика је, начелно, само спорадично бивала тема обраде). Ретко је који дијалектолог у својим студијама издвајао посебно поглавље о творби

* coricbozo@gmail.com

¹ Овај рад представља део истраживања чији су сегменти, на друкчијој грађи, раније публиковани (исп. Ћорић 2012а и 2012б).

речи, а још су ређи они који су целокупно истраживање посветили таквој тематици.²

3. Будући да су лингвисти који су за предмет својих истраживања узимали регионалне идиоме у центар пажње стављали, као што је речено, првенствено фонетска и морфолошка питања, јасно је да су добро савладали методологију и појмовно-терминолошки апарат пре свега двеју језичких дисциплина: фонетике и морфологије. Пошто се творба речи, као научна дисциплина, релативно касно осамосталила, треба претпоставити да је ова чињеница имала свога одраза у радовима дијалектолога. Да дијалектолози нису у довољној мери били оспособљени за анализу творбених феномена, показаћемо само на неколика примера.

3.1. У једној студији, у којој се на одговарајућем месту говори и о суфиксу *-ина*, аутор вели да тај суфикс долази у изведеницама „са придевом у општем делу, које значе месо, вуну или кожу животиња“, што онда потврђује примерима „*говедина*, *јарина* ’*јагњећа вуна*’, *међед“на*“ (Павлица 2006: 82).

Међутим, творбено-семантичка анализа јасно показује да изведенице *говедина* и *међедина* немају придев „у општем делу“: прва је мотивисана именицом *говедо*, а друга именицом *међед* (*говед-ина*, *међед-ина* = *месо говеда*, *кожа/крзно меједа*). Додуше, у неким другим дијалектима доиста су потврђени примери *говеђина*, *медвеђина* (РСАНУ): у њима основинска реч и јесте придев (*говеђи*, *медвеђи*). Пример *јарина* би једини могао бити деадјектив, под условом да је у функцији основинске речи придев *ја̀ри*, *-ā*, *ō*. Чини се, међутим, да је таква интерпретација мало вероватна и да је у питању немотивисана реч. Уосталом, и сам аутор је осетио потребу да једино уз овај пример прикаже семантички еквивалент, а он гласи – *јагњећа вуна* (а не, рецимо, **јара вуна*). Акцент речи упућује на то да је у питању изведеница од именице *ја̀ре* (младунче козе), али семантичке потврде за овакву мотивацију, као што видимо, нема.

Одмах затим, у вези са истом семантичком скупином, наводе се бројне потврде изведеница са суфиксом *-етина*: *браветина*, *овнетина*, *овчетина*, *срнетина*, *јањетина*, *крметина*, *пилетина*, *прасетина* итд. На први поглед оваква егземплификација не захтева никакав коментар. Међутим, прецизнија и пажљивија творбена анализа, која подразумева коректно рашчлањивање конституената изведених јединица, показује да наведени примери не могу ићи скупа, јер припадају различитим творбеним типовима: једним за које је карактеристичан суфикс *-етина* и другим за које је карактеристичан суфикс *-ина*. (Првом типу би припали деривати *брав-етина*, *овн-етина*, *овч-етина*, *срн-етина*, а другом – *јањет-ина*, *крмет-ина*, *пилет-ина*, *прасет-ина*.)³

² Постоји, колико нам је познато, само једна студија која је искључиво посвећена творби речи, конкретније – творби именица у говору личких Срба (Павлица 2006).

³ Још је у првој половини 19. века, у првој студији из творбе речи у српском језику, уочено да суфикс *-ина* у овој семантичкој скупини долази, поред осталог, у дериватима чија је основинска реч именица средњег рода „на е“, где су се поред бројнијих примера типа *јагње*, *јагњета* (дакле *јагњет-ина*), нашла и два примера типа *свињетина* и *срнетина*. Аутор студије је укључивање ова два примера међу остале образложио на следећи начин: „Истина да се данас не говори с в и њ е свињета и срне срнета; али је у производу ови речи и прилагателни имена тако остало

3.2. У једној другој дијалекатској студији спомиње се суфиксни дериват *-етина* (с примером *зечџетина*) и вели се да он има и форму *-ећина* (наводи се примјер *прасећина*) (Симић 1972:⁴ 488). Суфикс *-етина* јасно се издваја из наведеног примера: *зечетина* ← *зец* (читамо: *зечетина* је мотивисана именицом *зец*, а семантичка парафраза гласи *месо зеца*). Међутим, пример *прасећина* дозвољава и друкчију интерпретацију. Најједноставнија је процедура којом се доказује да је у питању деадјектив, дакле *прасећина*, чиме се издваја формант *-ина* (*прасећина* ← *прасећи*). Таква интерпретација искључује споменућу суфиксну варијацију: *-етина* и *-ина* су, формално, различити форманти, а сегмент *-ећина* може се, нетерминолошки, одредити као *завршетак*. И не само то. Њихове основинске речи не производе исту структуру основе: у једном случају је то, генетски гледано, аломорфна именичка база (*зеч-*), у другом придевска (*прасећ-*). Сам аутор, говорећи о извођењу присвојних придева, наводи серију потврда творбеног типа са суфиксом *-ји* типа *јунећи*, *јагњећи*, *прасећи*, *телећи*, *ћурећи*, *магарећи* и сл. (исто, 497), који су мотивисани именицама тзв. II врсте као што су *јуне*, *јагње*, *прасе*, *теле*, *ћуре*, *магаре* (исто, 280–284). Дакле, сегмент *-ећина* у примеру *прасећина* није никаква варијанта форманта *-етина*, како мисли аутор, нити је то творбени формант. Творбено-семантичка анализа показује да је у питању суфикс *-ина* (*прасећина* = *прасеће месо/печење*).

4. За потребе овог рада творбу речи у дијалектима посматраћемо кроз призму само једне семантичке групе (боље рећи подскупине у оквиру категорије *предмета*), а то је – *производ животињског порекла*. О истој теми већ смо у два маха писали, наравно – из друкчијих углова. У једном од тих радова (Ђорић 2012а) дата је целовита творбена анализа посматране семантичке групе на материјалу разних ресурса. Истраживање је, поред осталог, показало да се *производ животињског порекла* може посматрати као скуп појединачних, конкретних значења, међу којима у први план долази назив за месо одређене животиње, што је сасвим очекивано, будући да је исхрана одувек била један од кључних фактора људске егзистенције. Отуда се у славистичкој науци најчешће и говори управо о овој семантичкој подскупини. Међутим, дијапазон значења изведеница, у чијем се корену налази име животиње може бити, и јесте, нешто већи и разноврснији, а обухвата, поред *меса*, још и *кожу*, *крзно*, *вуну*, *длаку*, *млеко*, *маст*, *кост* и *кору* (*оклоп*). Овоме списку могу се, из шире перспективе гледано, прикључити још и *измет* (*ћубре*, *смеће*) и *смад* (*задах*), што остаје иза животиња, односно што се

(или се тако узело?) (Караџић Стефановић 1828: 45). У то време није се оперисало појмом *перинтеграције*, тј. стварањем сложених суфикса, какав је, поред осталих, и суфикс *-етина*.

⁴Ретке су монографије, као што је ова, које располажу одељком у чијем наслову фигурира термин *творба речи*. Монографија је веома обимна, има 618 страна, а на поглавље које гласи *Творба речи и лексика* отпада 37. Додуше, поглавље је подељено у две целине, а она која је именована као *Творба речи* има непуне 24 стране. Занимљив је, међутим, поступак аутора у овом другом делу: он наводи поред назива места и њихове етнике и ктетике, који, по дефиницији, припадају творби речи. Треба напоменути да ова монографија, према нашем увиду, поклања творби највише пажње међу свим другим монографијама. Принципијелно, што и сам аутор износи, творба се не обрађује подробно, већ је циљ кратак опис основних разлика према књижевном језику, што је, методолошки, кад је дијалектологија у питању, сасвим уобичајено.

шири од њих или од њиховог меса. Показало се, такође, да су деривати са неким од ових конкретних значења раширени на целој језичкој територији, а неки имају сасвим уску ареу употребе. Утврђено је, такође, да су неки творбени типови репрезентовани у истраживачком материјалу великим бројем потврда, а други су у том погледу оскуднији. Анализом свих ресурса дошло се и до укупног регистра творбених форманата, а то су: *-ак, -ача, -ац, -едина, -ница, -етина, -ина, -ињак, -иштак, -ица, -љак, -њак, -овина, -овњача, -ољак, -штина* (исто, 380–381). У другом раду (Ћорић 2012б) циљ је био да се, на бази табеларног прегледа комплетне грађе, утврде, поред осталог, типови мотивационих веза између основинских речи и изведеница. Изведенице су, начелно, мотивисане именицама које значе одређену животињу (схваћено у најширем смислу) или придевима изведеним од тих истих именица. Угрубо се, на основу укупног корпуса, може издвојити *стотињак* основинских речи. Број основинских речи је апроксимативан поред осталог и зато што се неки деривати могу двојачко интерпретирати: као десупстантиви и као деадјективи. Разлог двојне мотивације лежи у томе што су адјективи, који долазе као основинске речи у анализираној значењској скупини, такође изведени од назива животиња (исто, 8).

5. Ради формирања истраживачког корпуса прегледане су најпре све доступне дијалектолошке монографије, али је резултат био слаб, пошто оне, по правилу, не садрже поглавља у којима се описују изведене речи. Међутим, неке од монографија садрже регистре анализираних грађе, што се показало корисним за наше истраживање: одатле смо могли издвојити одговарајућу лексичку грађу и обогатити корпус. Посебно је била драгоцену дијалектолошка лексикографска литература: број речника који је доносио регионалну грађу посебно се умножио последњих деценија прошлог и почетком овог века. Коришћена је, наравно, и грађа из РСАНУ, будући да је реч о лексикографском делу у коме је обрађен не само књижевни већ и народни језик. На такав начин формиран је релативно респектабилан корпус који нам је омогућио да одговоримо на кључно питање: поседују ли дијалекти, у оквиру посматране семантичке групе, творбене типове и творбене форманте каквих у књижевном језику нема. Уколико се покаже да такве разлике постоје, онда би се истраживања могла проширити и на друге творбено-семантичке категорије ради добијања комплетније слике о специфичностима дијалекатске творбе речи.

6. У анализи прикупљене грађе полази се од премисе да дијалекти који су у основици књижевног језика имају инвентар назива за производе животињског порекла веома близак ономе у књижевном језику, док дијалекти који су у процесу стандардизације остали по страни, могу, поред сличности, имати и одређене своје специфичности. Из спроведене анализе дијалекатске грађе, коју смо поредили са грађом књижевног језика (пре свега речничке провенијенције), овде ће се издвојити само значајнији резултати до којих смо дошли.

6.1. Дијалекати садрже називе за *месо* животиња каквих нема у речницима књижевног језика: *туч-евина* (←тука), *кокош-евина* (←кокош) (Павлица 2006: 71), *кодш-етина* (Реметић 1985: 279), *сом-етина* (Речник СГВ), *овну-*

ина (Станић 1990/91),⁵ *овч-иња́к/овчињ-а́к, свињ-штина*⁶ (Марковић 1986) и сл. Посебно су занимљива последња два примера, са формантима нетипичним за изведенице са значењем меса животиње.

6.2. У источним крајевима српске језичке територије честе су структуре на *-ећина*: *зајчећина, јарећина, јагњећина*,⁷ *јунећина, овнећина, овчећина, пилећина, прасећина, свињећина, телећина* (Ракић Милојковић 1993: 35, Марковић 1986, Јовановић 2004, Жугић 2005, Стојановић 2010).

6.3. У западним дијалектима (источнохерцеговачком, зетско-јужно-санџачком) по правилу нема деадјективних формација, што можемо илустровати примерима типа *говедина* („говеђе месо“); *јањетина, јунетина, крметина* („крмеће месо“), *прасетина; браветина* („бравеће месо, овчетина“), *гушчетина* („месо од гуске“), *коњетина* („коњско месо“), *овчетина* („месо од овце“), *срнетина* („срнеће месо“) (Далмација 2004).

6.4. У централној зони, која трпи утицаје и са истока и са запада, није ретка коегзистенција двеју конкурентних структура – на *-ећина* и *-етина*: *говећина, гучећина*,⁸ *јагњећина, јунећина, пилећина, прасећина, телећина, ћурећина*,⁹ *свињећина* и *говедина, гучетина, јањетина, јунетина, пилетина, прасетина, свињетина, телетина, ћуретина*, (Реметић 1985: 279, Речник СГВ).¹⁰

6.5. Назив за *млеко*, као производ животињског порекла, потврђен је само у једној регији (Црна Гора): дериват *овчѣвина* (овчије млеко) (Пешикан 1965, Ћупић 1997), тамо у опозицији према *овчѣтина* – у значењу *овчије месо*. Лексема *овчевина* потврђена је у значењу „овчије месо“ у делима неких писаца (исп. РМС, РСАНУ). Овај сегмент номинације указује и на културолошки аспект творбе речи.

6.6. За разлику од књижевног језика, дијалекти располажу широким дијапазоном потврда за називе *измета* (ћубра): *зѣчија́к, лисичја́к, ма́чијак, ми́шија́к, па́сија́к, ти́чија́к, телећа́к*¹¹ (Павлица 2006: 78), *крмећа́к* (Пеши-

⁵ Заправо је то изговорна варијанта од лика *овнујина*. Дефинише се као „месо од овна, овнујско месо“. Основинска реч је или придев *овнујскӣ* (који је ушао у творбену основу окрњен, без финалног *-ски*) или придев *овнуји* (РСАНУ). РСАНУ изведеницу *овнујина* упућује на *овнетина*.

⁶ Дефинисано као „свињетина“.

⁷ Индикативан је, у једном речнику, пример из живог говора којим се изведеница потврђује: „Овчетину деца не волив, а јагњећину би појели“ (Жугић 2005). Види се да се у говору напоредо користе и форме на *-етина* (овчетина) и на *-ећина* (јагњећина).

⁸ У испитиваној регији потврђена је именица средњег рода *гуче* (са упрошћеном групом *-ич-*, од *гушче*), ген. *гучета*.

⁹ Нема потврде за *ћуре*, *-ета*.

¹⁰ Исп. и рубни косовско-ресавски говор са парним формацијама *пилѣтина* и *пилећина*, *телѣтина* и *телећина*, али је регистровано само *прасећина* (Томић 1989, под одредницом *пилао*). Оваква ситуација могла се формирати под утицајем књижевног језика.

¹¹ У питању су, очито, деадјективи (исп. *зечији, лисичји, мачији, пасији, тичији, телећи*) са формантом *-а́к*.

кан 1965),¹² *кокошињак*,¹³ *мачљак*, *мачољак*,¹⁴ *мишољак* (Динић 1988),¹⁵ *кокошињак* и *кокошињац*,¹⁶ *мачољак*,¹⁷ *мишољак*¹⁸ (Марковић 1986), *крмеђа̄к*, *мишӣња̄к* (Ћупић 1997),¹⁹ *маџӣња̄к* и *мачӣња̄к*, *мишӣња̄к* (СТИЈОВИЋ 1990),²⁰ *мишӣња̄к* и *мишӣњац* (ЕЛЕЗОВИЋ 1932/35),²¹ *говедња̄к*, *мачак*, *коњиштак*, *свӣњиштак* (Марковић 2000: 203), *говедња̄к*,²² *кучња̄к*,²³ *мачљак*, *свӣњиштак* (ЖУГИЋ 2005), *говедња̄ци* (МИТРОВИЋ 1984),²⁴ *коњиштак*,²⁵ *кучња̄к*²⁶ (Златановић 1998), *кучӣшња̄к*, *коњиштак*/*коњиштрак*, *мачља̄к*, *пчешља̄к*, *пчешња̄к*,²⁷ *свӣњиштак* (СТОЈАНОВИЋ 2010), *ма̄чевина* (РСАНУ).²⁸ Као што се види, продуктивношћу се истиче деадјективни творбени тип са суфиксом *-ак* и његовим дериватима.²⁹

6.7. У дијалектима је више него у књижевном језику присутна творбена конкуренција. Тако, на пример, од основинске речи *прч* изводеница по правилу гласи *прчевина*, али у дијалекатској грађи постоји и потврда за тип *прчетина* (СТИЈОВИЋ 1990),³⁰ што је још једна потврда експанзији форманта *-етина*. У истом дијалекту посведочени су конкурентски типови – *прчѐвина* и *прчѣтина* (БОРИЧИЋ 2002).

6.8. Број творбених форманата већи је у дијалектима него у књижевном језику: поред оних који су карактеристични и за књижевни језик, као *-ина*, *-етина*, *-овина*, *-евина*, дијалекти располажу читавом серијом за њих специ-

¹² У значењу *крмећи измет*.

¹³ Дефинисано као *кокошињи измет*.

¹⁴ Аутори дијалектолошких речника лексеме дефинишу књижевним језиком, те се стварни дијалекатски лик основинске речи по правилу не види, што, у нашем случају, није неважно, посебно кад је основинска реч изведена (нпр. придев изведен од имена животиње), а у самом речнику није потврђена. Изводенице *мачња̄к* и *мачоља̄к* дефинисане су синтагмом *мачји измет* (прва) и *мачји измет* (друга).

¹⁵ Мишји измет.

¹⁶ Дефиниција је „кокошији измет“, иако речник садржи и адјектив *кокошињи*. Исп. и дефиницију *кокошије ђубре* за исту именицу (Томић 1989).

¹⁷ Протумачено као „измет мачке“.

¹⁸ Протумачено као „измет миша“.

¹⁹ Дефиниција гласи „свӣњски измет“ (уместо очекиване творбене парафраза – *крмећи измет*) и „мишји измет“ (очекивана творбена парафраза била би – *мишињи измет*).

²⁰ У речнику дефиниција гласи *мачји измет*, иако постоји одредница за придев *мишињи*, што значи да је изводеница мотивисана управо тим придевом. Иако их нема у речнику, може се претпоставити да су и *маџӣња̄к*, *мачӣња̄к* мотивисани придевима *маџӣњи*, *мачӣњи*.

²¹ Дефинише се синтагмом „од миша измет“.

²² Дефинише се синтагмом „говеђа балега“.

²³ Дефинисано као „псећи измет“, иако је основинска реч *куче*.

²⁴ Дефинисано као „сува балега за огрев“.

²⁵ Дефинисано као „коњска балега“.

²⁶ Дефинисано као „псећи измет“.

²⁷ Основинска реч је *пцето*. У РЈА стоји да се тако говори у „тимочко-лужничком наречју“, где *пс>пц*. Међутим, ара је много шири и протеже се и на косовско-ресавски дијалекат (исп. ЕЛЕЗОВИЋ 1932/35, ДИНИЋ 1986).

²⁸ Са назнаком да је потврда из Бачке, а значи исто што и *миш(и)јак*.

²⁹ Није лако у сваком појединачном примеру утврдити категоријалну припадност основинске речи: од тога зависи и то да ли ћемо неки дериват означити као десупстантив или деадјектив. Од тога, наравно, зависи и утврђивање фонетског лика творбеног форманта.

³⁰ Лексема *прчѣтина* дефинисана је овде као „непријатан мирис од јарца у јесен, у време парења“.

фичних форманата (простих и сложених), што показује и следећи списак: *-ац, -ак, -ињак, -иштак, -ишњак, -љак, -њак, -итрак, -ољак, -итина*.

7. Анализа семантичке скупине *производа животињског порекла* на дијалекатској грађи указује на то да дијалекти поседују и у творби речи, а не само у фонетици, морфологији, лексици и сл., одређене, а за сада недовољно описане специфичности, које их диференцирају и у односу према књижевном језику, и једне према другима.

ЛИТЕРАТУРА

- Боричић 2002:** Вук Боричић, *Рјечник Васојевићког говора*, Београд: Просвета.
- Далмација 2004:** Стево Далмација, *Рјечник говора Поткозарја*, Бања Лука: Глас српски.
- Динић 1988:** Јакша Динић, „Речник тимочког говора“, *Српски дијалектолошки зборник XXXIV*, Расправе и грађа, 7–335.
- Драгичевић 1986:** Милан Драгичевић, *Говор личких жекаваца*, Српски дијалектолошки зборник XXXII, Београд: САНУ.
- Елезовић 1932/35:** Гл(иша) Елезовић, *Речник косовоско-метохијског дијалекта*, Св(еска) један и два, Београд: Планета.
- Жугић 2005:** Радмила Жугић, *Речник говора јабланичког краја*, Српски дијалектолошки зборник LI, Београд: Институт за српски језик.
- Златановић 1998:** Момчило Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање: Учитељски факултет.
- Јовановић 2004:** Властимир Јовановић, „Речник села Каменице код Ниша,“ *Српски дијалектолошки зборник LI*, Београд, 313–688.
- Караџић Стефановић 1828:** Вук Стефановић Караџић, „Главна свршивања суштествителни и прилагателни имена у српском језику“, *Даница*, Беч, 1828, 1–135. (Прештампано у: Сабрана дела Вука Караџића, књига осма, Београд 1969, 233–321.)
- Марковић 1986:** Миодраг Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*, Српски дијалектолошки зборник XXXII, Београд: САНУ.
- Марковић 2000:** Јордана Марковић, „Говор Запаља“, *Српски дијалектолошки зборник XLVII*, Београд, 7–307.
- Митровић 1984:** Брана Митровић, *Речник лесковачког говора*, Библиотека народног музеја у Лесковцу, књ. 32, Лесковац: Народни музеј у Лесковцу.
- Павлица 2006:** Драган Павлица, „Творба именица у говору Срба југоисточне Лике“, *Српски дијалектолошки зборник LIII*, Београд, 1–187.
- Пешикан 1965:** Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, СДЗБ XV, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Ракић Милојковић 1993:** Софија Ракић Милојковић, „Пастирска терминологија Кривовирског Тимока“, *Српски дијалектолошки зборник XXXIX*, Београд, 11–148.

- Реметић 1985:** Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*, Српски дијалектолошки зборник XXXI, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Речник СГВ 2000:** *Речник српских говора Војводине 1–9* (редактор Драгољуб Петровић), Нови Сад: Матица српска.
- РЈА:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1880/1882 – 1975/1976.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI (Нови Сад/Загреб, 1967, I–II; Нови Сад – Загреб, 1969, III; Нови Сад, 1971, IV; Нови Сад, 1973, V; Нови Сад, 1976, VI).
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 1–18, Београд, 1959–2010.
- Симић 1972:** Радоје Симић, *Левачки говор*, Српски дијалектолошки зборник XIX, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Станић 1990/91:** Милија Станић, *Ускочки речник 1–2*, Београд: Научна књига.
- СТИЈОВИЋ 1990:** Рада Стијовић, „Из лексике Васојевића“, *Српски дијалектолошки зборник XXXVI*, Београд, 119–422.
- Стојановић 2010:** Радосав Стојановић, *Црнотравски речник*, Српски дијалектолошки речник LVII, Београд: Институт за српски језик.
- Томић 1989:** Миле Томић, „Речник радимског говора“, *Српски дијалектолошки зборник XXXV*, Београд, 1–174.
- Ћорић 2012а:** Божо Б. Ћорић, „О дериватима са значењем производа животињског порекла у српском језику“, *in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи Међународног комитета слависта*, Београд, 2012: Филолошки факултет, 367–385.
- Ћорић 2012б:** Божо Б. Ћорић, „Језички ресурси и творба речи (на примеру једне творбено-семантичке скупине)“, *НССВД 41/3*, 5–21.
- Ћупић 1997:** Драго Ћупић, Жељко Ћупић, *Речник говора Загарача*, Српски дијалектолошки зборник XLIV: САНУ.

Božo B. Ćorić

FROM THE DIALECTAL WORD-FORMATION

Summary

The subject of this paper is the word-formation in dialectology in general, and the achievements of such research are represented by analysis of relatively limited formational-semantic group: the product of animal origin in the dialectal language material. The analysis demonstrated that dialects possess, in word-formation too – and not only in phonetics, morphology, lexicology and similar – the determined, for this moment not sufficiently described, specific traits, which differ them both in their relationship with literary language and in the relationship with other dialects.

Душка Б. КЛИКОВАЦ*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

О ОБЕЛЕЖАВАЊУ УПРАВНОГ ГОВОРА

У раду се разматра обележавање управног говора наводницима и цртом. Детаљно се приказују различита решења која прописују досадашњи правописи (било да су она експлицитна или се само очитују у наведеним примерима) и нуде се аргументи у прилог и против њих. На основу тих разматрања, али и савремене издавачке праксе, на крају рада ауторка препоручује решења која сматра најприкладнијим.

Кључне речи: српски језик, правопис, управни говор, интерпункција, наводници, црта, запета, тачка

1. Увод

1.1. Пошто у пракси – нарочито издавачкој и школској – у вези с обележавањем управног говора постоје недоумице,¹ у овом раду желимо да изблиза погледамо како досадашњи правописи обрађују то питање и у чему се међусобно не слажу. Изнећемо и аргументе у прилог и против одређених решења.

Најпре ћемо се позабавити обележавањем управног говора наводницима, у вези с чиме и има највише нејасноћа (т. 2). Обратићемо пажњу на следеће:

- 1) којим се редоследом пишу наводници и други интерпункцијски знакови;
- 2) да ли се пишеarez као трећи интерпункцијски знак у низу;
- 3) како се раздвајају управни и пишчев говор;
- 4) кад се управни говор не обележава ничим;
- 5) колико се наводника пише кад се у управни говор умеће пишчев говор;
- 6) како се употребљавају наводници кад цитат обухвата више пасуса.

*klikovac@fil.bg.ac.rs

¹ На неке од таквих тешкоћа у школској пракси указује Зељић (2005).

Затим ћемо приказати обележавање управног говора цртом (т. 3). Говорићемо о следећем:

- 1) кад се управни говор обележава цртом;
- 2) како се раздвајају управни и пишчев говор.

У Закључку (т. 4) описаћемо у најопштим цртама прописе и праксу у вези с обележавањем управног говора, а затим ћемо препоручити решења која нам се чине оптималним.

1.2. Наш корпус сачињавају најважнији правописи (укључујући и делове о правопису у оквиру граматика, правописне приручнике и сл.) објављени у српској и хрватској средини од краја XIX века до данас. Занимало нас је оно што ти правописи кажу о обележавању управног говора, али и примери с управним говором који се у њима налазе – било да су наведени у вези с интерпункцијским знаковима који служе обележавању управног говора или у неком другом контексту. Поред тога, прегледали смо и неколико књига различитих издавача (више новијих него старијих), да бисмо утврдили каква се решења срећу у пракси.² Релевантна места у примерима подвлачимо.

2. Обележавање управног говора наводницима

2.1. Којим се редоследом пишу наводници и други интерпункцијски знакови

Кад се наводницима обележава управни говор, изводни наводници се увек налазе у додиру с бар још једним интерпункцијским знаком; стога се поставља питање редоследа тих знакова. У навођењу управног говора постоје два основна случаја:

- (1) управни говор се наводи сам, без пишчевог;
- (2) управни говор је уклопљен у пишчев (тј. део је експлицитно наведене пишчеве реченице).

У оквиру другог разликујемо даље случајеве:

- (2а) пишчев говор уводи управни говор, а испред овога стоји двотачка³;

² У питању су следеће књиге (наводимо хронолошки по години издања): Rozmeri Satklif, *Grimizni ratnik*, Beograd: Prosveta, 1962; Ursula Legvin, *Trilogija o Zemljomorju*, Beograd: Polaris, 1988; Иван Клајн, *Лисци и писмењаци*, Нови Сад: Матица српска, 1994; Džon R. Tolkin, *Hobit*, Novi Sad: Solaris, 1998; Artur Miler, *Obična žena*, Beograd: Clio, 2007; Конор Костик, *Енук*, Beograd: Креативни центар, 2009; Mirjana Bobić Mojsilović, *Glad*, Beograd: Čigoja štampa / Ganeša klub, 2009; Mivi Frajel, *Nastanak heroine*, Beograd: Dereta, 2009; Džeklin Wilson, *Sjajne devojke*, Beograd: Beli Put, 2010. Уз примере из тих књига као извор ћемо давати само издавача и страну књиге. За примере који долазе из других извора навешћемо посебне податке.

³ Међутим, двотачка није увек неопходна. Такав је следећи пример (Solaris, 16): *On odmah obesi svoj ogrtač sa kapuljačom na najbližu vešalicu i sa rečima »Dvalin vama na usluzi!«duboko se*

- (2б) пишчев говор се умеће унутар управног;
 (2в) пишчев говор следи за управним.

Ако погледамо све случајеве заједно, запажамо два проблема. Први се тиче редоследа тачке и изводних наводника (случај 1, 2а, 2в), а други редоследа зареза и изводних наводника (2б, 2в). Размотрићемо оба проблема понаособ.

2.1.1. Редослед изводних наводника и тачке

- (1) Управни говор се наводи без пишчевог

Поставља се питање – какав је редослед завршног реченичног знака и другог дела наводника кад се међу наводнике стављају реченице као што су следеће:

- (1) Дођи ћу.
 (2) Долазиш ли?
 (3) Дођи одмах!
 (4) Долазим...

Овде је проблематичан само случај под бр. 1: ниједан правописац није препоручио – нити је то у било којем примеру сам учинио – да упитник и узвичник у случајевима под бр. 2 и 3 остану изван наводника (примери као што је 4, са тротачком, не узимају се у обзир). А у вези с тачком наилазимо на два решења: да се она пише испред другог дела наводника и иза њих.

Белић у сва три издања свог правописа прописује редослед наводника и других знакова, а у примерима (осим једног примера у 3. издању) нема пишчевог говора. У прва два издања (Белић 1923, Белић³1934 [1930]) каже следеће (цитат према Белић³1934 [1930]: 91): „Када уз речи или реченице које се налазе под наводницима стоји још који знак интерпункције (! ? ; , . –), он се налази увек испред завршног наводног знака.“⁴ Наводи следеће примере:

- (5) „Вагра!“
 (6) „Где си досад био!?“
 (7) „Занат је златан.“

У 3. издању Белић (1950: 104–105) то правило мења, па прописује да се испред завршног наводног знака налазе „упитник, узвичник, пауза и тачкице“, а тачка, тачка и запета и запета иза њега. Понавља примере 5 и 6, а пр. 7 сада гласи⁵:

- (8) „Занат је златан.“

pokloni. Да ли ће се двотачка ставити или не, зависи од тога да ли се тон испред управног говора (у гласном читању) спушта или не.

⁴ Нејасно је на какав случај мисли кад помиње запету и тачку и запету, будући да то нису завршни реченични знакови (црта би то, евентуално, могла бити, онда кад је реченица нагло прекинута).

⁵ Такав редослед постоји и у једном примеру из 1. издања, који илуструје употребу апострофа (Белић 1923: 153): „Ил’ се земља тресе“.

Као Белић (1950) поступа и Дешић (1994: 143): „У потпуно завршеним реченицама други наводник се пише иза упитника и узвичника, а испред тачке“, а са тачком наводи следећи пример:

(9) „Данас ћу се мало одморити.“

Прво решење заступају и Боранић (¹⁰1951 [1921]) и Бабић и др. (⁶2002 [1996]). Боранић (¹⁰1951 [1921]: 78), говорећи о положају наводника у односу на друге знакове, даје опште правило: „Kad је међу navodnicima potpuna rečenica, svi се rečenični znaci међу ispred другог navodnika“, али нема на том месту пример у коме управни говор не би био уклопљен у пишчев говор – вероватно сматрајући да је принцип исти. То правило илуструје и пр. 10, а на стр. 79 даје и пр. 11:

(10) Javiše od kuće: „Sve је zdravo.“

(11) „Željela sam te posjetiti, али nisam dospjela.“

Бабић и др. (⁶2002 [1996]: 118) прописују следеће: „Kad је међу navodnicima potpuna rečenica, onda се rečenični znaci стављају испред другог navodnika“, и дају три примера у којима управни говор није уклопљен у пишчев; правило обухвата и тачку, али примера са тачком нема.

Коментар. У правописима у којима се налаже да тачка стоји иза другог дела наводника (Белић 1950; Дешић 1996) то решење се не образлаже; и заиста, њега није лако образложити: не види се зашто би се тачка понашала у овом случају другачије него упитник или узвичник. Једино би се могло помислити на аналогију према случају 2а (који ћемо разматрати као следећи). Међутим, случај кад је управни говор сам, без пишчевих речи, једноставнији је од случаја кад је он уклопљен у пишчев говор; стога би аналогија требала да буде обрнута.

Вероватно је то разлог што се у издавачкој пракси, начелно говорећи, тачка у таквим случајевима јавља само испред наводника:

(12) „Da, последња.“ (Prosveta, 48)

(13) „Juče sam stigao.“ (Polaris, 119)⁶

(14) „Tražili [smo] nešto da pojedemo i popijemo, jer smo gladovali.“ (Solaris, 197)

(15) „Hajde, Rozi, daj mi knjigu.“ (Dereta, 108)

(16) „Priča još nije gotova.“ (Clio, 29)

(17) „Свакако.“ (Креативни центар, 65)

(18) „Onda smo се našli.“ (Čigoja štampa / Ganeša klub, 134)

(19) „Da, Diksi.“ (Beli Put, 11)

Писање тачке пре изводних наводника нарочито је логично кад се управни говор састоји од више од једне реченице, будући да је нормално да се тачка на крају последње реченице понаша исто као тачка сваке претходне реченице унутар навода; то не помиње ниједан правопис, али су у пракси такви примери чести:

⁶ Ипак, у овој књизи налазимо, мада изузетно ретко, и обрнуто: „Umem.“ (Тај пример је на стр. 27.)

- (20) „Možda. Idi pa vidi.“ (Prosveta, 32)⁷
 (21) „Tako je. Ako te pobedi.“ (Polaris, 99)
 (22) „Ja, nikad. To je rekao Tom.“ (Solaris, 56)
 (23) „Rozi? Zadržacu je.“ (Dereta, 88)
 (24) „Šta ćeš da radiš do kraja dana? Mislim, samo kao primer.“ (Clio, 62)
 (25) „Добро. Хајде да пожуримо.“ (Креативни центар, 30)
 (26) „То ми је добар пријатељ. Који ме изводи, кад сам слободна.“ (Ћигоја штампа / Ганеша клуб, 44)
 (27) „Ne, ne, ja se bavim cvečarstvom. Otuda kombi.“ (Beli Put, 32)

(2a) Пишчев говор уводи управни говор

Овде је реч о стављању међу наводнике управног говора у примерима као што су следећи:

- (28) Марко рече: Дођи ћу.
 (29) Марко упита: Долазиш ли?
 (30) Марко викну: Дођи одмах!

И сада је проблематичан само случај кад на крају управног говора долази тачка (пр. 28): кад се управни говор завршава упитником или узвичником, аутори их стављају (било да то прописују експлицитно или да само дају такве примере) испред другог дела наводника. Пижурица и др. (2010, у поглављу „Комбиновање правописних знакова и видова текста или слога“) дају и неку врсту образложења: упитник и узвичник су „изразитији“ знакови од тачке, јер бележе „не само крај, него и карактер исказа“; стога се њима даје предност над тачком која би означила крај ширег исказа (стр. 156)⁸.

Могућа су опет два решења: да се тачка ставља испред наводника или да се ставља иза њих. Та два решења узимају у обзир, заправо, две различите тачке: по првом решењу записује се тачка која припада управном говору, а по другом – тачка којом се завршава читава реченица – она чији је управни говор само део и која почиње пишчевим речима. Први редослед прописују Боранић ¹⁰1951 [1921]⁹, Правопис 1960¹⁰, Анић и Силић 2001, Бабић и др.

⁷ У овој књизи налазимо, мада ређе, и обрнуто решење: „*Tako je. Ali nije reč samo o tome šta je on naučio.*“ (Пример је на стр. 14.)

⁸ Они допуштају (стр. 156) да се упитник на крају управног говора изостави кад се и сама шира реченица њиме завршава: „*Чија је ово порука „Зашто тражите више од уџбеника“? Нека се јави слободно, да поразговарамо о овом „зашто“.*“ Међутим, мало затим дозвољавају и да се знак понови (као у примеру *Јесте ли уочили на вратима поруку „Докад си овде?“*), „у изузетном стицају“. Из примера није јасно какве су то околности које у једном случају забрањују, а у другом допуштају понављање истих знакова.

⁹ Боранићево правило гласи овако: „Кад је међу наводницима потпуна реченица, сви се реченични знаци међу и с п р е д другог наводника“, а као први пример наводи следећи: *Javiše od kuće: „Sve je zdravo.“* (Боранић 1951: 78). Међутим, на стр. 77 једанпут поступа тако, а једанпут обрнуто – ставља зарез пре другог дела наводника: „*Sa pusta komada zemlje ne možeš da dignеш zrna.*“ *tužno je govorio starac.* – „*Hvala ti na slici.*“ *reče on drugarici.* „*Čuvaj ću je kao dragu uspomenu.*“

¹⁰ Овај правопис даје само два примера – један са узвичником, а други са упитником; примера с тачком нема.

°2002 [1996]¹¹. Не прописују, али тако поступају Броз 1892¹², Пижурица и др. 2010 (у поглављу о интерпункцији). То решење је аналогно решењу из случаја (1), о којем смо малочас говорили.

По другом решењу тачка иде иза наводника. О томе не говоре, али тако поступају Новаковић 1894 (има два таква примера), Петровић 1912, Петровић 1914, Белић (у сва три издања свог правописа)¹³, *Ново правописно унутство* (један пример у поглављу о две тачке, а други у поглављу под наводницима). Експлицитно тако прописују Симић и др. 1998 и Пижурица и др. 2010 (у поглављу „Комбиновање...“).¹⁴

Симић и др. (1998: 119) кажу да наводници „увек задржавају контакт са речју уз коју се пишу [...], изузимајући упитник и узвичник“, али то правило не образлажу. Ипак, можда бисмо из прва два примера могли да наслутимо разлог за такву одлуку; они гласе:

(31) Света рече: „Хајдемо сад кући“.

(32) Света рече: „Хајдемо сад кући“ – и први устаде[.]

Наиме, могло би се помислити да су аутори имали на уму аналогију између зареза у пр. 31 и тачке у пр. 32.

Пижурица и др. 2010 (у поглављу „Комбиновање...“) једини детаљно образлажу своје решење: тачка на крају управног говора се изоставља јер је битнија она која закључује целу реченицу (пр. 33). Такође, изричито успостављају аналогију између тог случаја и оног у којем се завршна тачка управног говора не пише кад иза ње следи пишчев говор (пр. 34):

(33) Настављајући своју асоцијацију, промрмља: „Сва је згода – биће града тешка“.

(34) „Сва је згода – биће града тешка“, промрмља настављајући своју асоцијацију.

Међутим, ови аутори на истом месту осим пр. 33 дају још два:

(35) Исписа на табли строфу: „Чемпресова шума бдије. Месец на њу просу своје хладно сребро. Одсијава модро летње иње са високих трава. Затим крик – то крикну буљина на пању“.

(36) Поаро примети: „Али ви, мадам, нисте били сасвим задовољни“.

Они кажу следеће: „Међутим, то [претходно правило] није никакво чврсто правило нити постојан обичај, него се често тачка стави одмах уза сло-

¹¹ Ови аутори то прописују, али не наводе такав пример (наводе четири примера, од којих се у два управни говор завршава упитником, а у два узвичником). Међутим, у примеру наведеном на другом месту (стр. 115) тако поступају и с тачком.

¹² Ипак, и код Броза налазимо у једном примеру и обрнуто: *За Прерадовићева „Краљевића Марка“ пише Марковић: „Идеја ‘Краљевића Марка’ најузвишенија је и најнапреднија од свих, што их је Прерадовић снјевао“*. (Броз 1892: 64).

¹³ Реч је о једном примеру који наводи у одељку о тачки и запети (цитат према Белић 1923: 143):

Мрдав витез испод витез јеле;
а ту орли па витеза деле:
„мени очи; мени мишца јака;
мени срце у тога јунака“.

¹⁴ Вероватно је – с обзиром на решење које, видели смо, прописује у случају (1) – да тако сматра и Дешић (1994), али такав пример не наводи.

во, па тек онда знак извода. Ни тај поступак није погрешан, а нарочито је оправдан кад је – као у друга два примера – пищев текст само најава, иза које следи развијен и целовит навод; другим речима: кад је навод главни део исказа.“

Морамо, међутим, рећи да не видимо начелну разлику између пр. 33 и 36; ни објашњење није од помоћи, јер је тешко замислити случај да навод није главни део исказа (и иначе, а поготово што му пищев говор претходи).¹⁵

Ниједан правопис не разматра експлицитно случај кад се управни говор који следи за пищевим састоји од двеју или више реченица. Неки правописи, ипак, наводе и такве примере, и у том случају други део наводника стављају иза тачке која се налази на крају последње реченице управног говора; тако поступају Броз (1862: 63) и Анић и Силић (2001: 58) (у оба правописа такво решење се поклапа с решењем кад се под наводницима налази само једна реченица). Ево Брозовог примера:¹⁶

(37) Кад се наврши година, рече Бог анђелу: „Иди види, како оне сироте живе. Ако тешко живе, подај им бољу храну.“

Из пр. 35 видели смо да тако поступају и Пижурица и др. 2010, али чињеницу да се управни говор састоји од више реченица не узимају у обзир у својој аргументацији. За завршну тачку изван наводника одлучују се једино Симић и др. 1993: 127 и Симић и др. 1998: 98; у овом последњем правопису налазимо следећи пример:

(38) „Почитељ. На једној нози стоји, једним се стопалом држи земље, и то не целим. Није лак ни удобан положај“.

Коментар. Постоје, дакле, два решења. По првоме, низ изгледа овако:

- (39) Марко рече: „Доћи ћу.“
 (40) Марко упита: „Долазиш ли?“
 (41) Марко викну: „Доћи одмах!“

По другоме, овако:

- (42) Марко рече: „Доћи ћу.“
 (43) Марко упита: „Доћи ћеш?“
 (44) Марко викну: „Доћи одмах!“

Логика која стоји иза другог решења (експлицитно је изнесе само Пижурица и др. 2010, у поглављу „Комбиновање...“) јесте аналогија са случајем у којем се тачка изоставља испред запете. Дакле, логика је следећа: пошто се пише

- (45) „Доћи ћу“, рече он.

¹⁵ Друга је мука што се у два поглавља овог правописа дају противречне препоруке: у поглављу о интерпункцији јавља се само други редослед – онај који се у поглављу „Комбиновање...“ мање препоручује.

¹⁶ И код Броза (1892) и код Новаковића (1894) интерпункцијски знакови одштампани су мало удаљено од претходног текста; једноставности ради, то ћемо овом приликом занемарити.

треба писати и

(46) Он рече: „Доћи ћу“

Иако се тачка на крају управног говора заиста понаша другачије од упитника и наводника у примерима као што је 45, има више смисла успоставити следећу аналогију: пошто се пише

(47) „Доћи ћу“

треба писати и

(48) Он рече: „Доћи ћу“

Наиме, у оба случаја иза управног говора нема наставка.

Тако је решење 48 двоструко подржано: с једне стране, случајем 47, а с друге – случајевима 40–41. По том се решењу тачка понаша исто као и други завршни знакови интерпункције – упитник и узвичник (а и тротачка).

Најзад, постоје и случајеви – који се ни у једном правопису не помињу експлицитно, ако се такви примери понегде наводе – кад се управни говор састоји од двеју или више реченица. Тада је веома незграпно изван наводника оставити само тачку која стоји на крају последње реченице – и тако се чини само у једном правопису (Симић и др. 1998). Тај случај, дакле, такође подржава решење из пр. 48.

Вероватно се из свих тих разлога у пракси поступа углавном по првом решењу (пр. 49–53); друго решење је знатно ређе (пр. 54):¹⁷

(49) Drem odgovori žustro: „Video sam već devet leta i spavam u šumi zato što mi se tako hoće.“ (Prosveta, 22)

(50) [...] obratila mu se: „Ispričaj mi kako ste baš mene izabrali, Manane.“ (Polaris, 149)

(51) Уосталом, нешто слично записао је и наш Вук: „Назови ме и лонцем, само ме немој разбити.“ (Матица српска, 50)

(52) Kad je tišina koja je usledila postala neugodna, dodade: „Upravo sam spremio čaj; molim vas da mi se pridružite.“ (Solaris, 16)

(53) Pamela je [...] požurila da završi: „Nadamo se da ćete nam se svi pridružiti na večeri na trgu i zabavi s vatrometom na farmi Hanibalovih.“ (Dereta, 150).¹⁸

(54) Испод слике је стајало: „Олаф Црвени истражује планине Хејт“ (Креативни центар, 45)

Тако је и онда кад се управни говор састоји од више од једне реченице: прво решење (пр. 55, 56) је чешће од другог (пр. 57):

(55) [...] on je nastavio da mrlja i tiho se ceri za sebe: „Golum! Neka sam blažen! [...] Dobri stari Bilbo – Bilbo – Bilbo bo – bo – bo.“ (Solaris, 193–194)

(56) [...] ukoliko razumete pse, znaćete da taj pogled znači: „Ti si divna. Napustili su me, a ti si me našla. Obožavam zemlju po kojoj hodaš.“ (Dereta, 168)

¹⁷ Иначе, случај да се управни говор уводи пишевим на чијем крају стоји двотачка најређи је (у неким књигама га и нема); најчешће пишевим говор следи за управним или се у њега умеће.

¹⁸ У овој књизи (на стр. 148) наишли смо и на пример у којем је примењено друго решење: [...] *kreštali [su] na ostalim instrumentima i pevali: „Mi smo ribice koje plivaju zajedno.“*

(57) Харалд је слегао раменима: „Не знам. Мора да је одавно живео. Сада више нико не истражује.“ (Креативни центар, 45)

(2б) Управни говор се раздваја пишчевим

Кад се пишчев говор умеће унутар управног, у свим правописима редослед тачке и изводних наводника исти је као да је управни говор непрекинут. Тако, Броз (1892: 63), Боранић (¹⁰1951 [1921]: 79), *Правопис 1960* (стр. 113), Бабић и др. (⁶2002 [1996]: 119), Пижурица и др. (2010: 155 – у поглављу о интерпункцији) стављају изводне наводника после тачке (пр. 58–62):

- (58) „Uzmi ovaj orah,“ reče mu žena, „i čuvaj ga do potrebe.“
 (59) „Uzmi ovaj lijek“, reče žena, „i čuvaj ga do potrebe.“
 (60) „Узми овај лијек“, узвикну непозната жена, „и чувај га док ти затреба.“
 (61) „Bili smo“, reče Ivan, „kod njega na ručku.“
 (62) „Добро, узеху ово“ – сагласи се момак – „иако ми је мало нелагодно.“

Насупрот томе – а опет у складу са случајем кад управни говор није прекинут пишчевим – *Ново правописно упутство* (стр. 57) и Дешић (1994: 143) стављају тачку иза изводних наводника (пр. 63, одн. 64):

- (63) „Казаћеш им“, рече старац, „да смо остали без хране.“
 (64) „Доћи ћу“, рече на крају, „ако будем имао времена.“

Коментар. Решење по којем је редослед тачке и изводних наводника исти и кад се управни говор прекида пишчевим и кад се не прекида, најједноставније је. Тако се поступа и у пракси; другим речима, тачка се углавном пише испред изводних наводника:

- (65) „Učitelju“, reče on, „hoću na Rouk.“ (Polaris, 25)
 (66) „Možda“, progunda Bombur, „ali im neće biti teško da nam skotrljaju kamenje na glavu.“ (Solaris, 120)
 (67) „Hajde“, rekao je Pjotr, „idemo da vidimo tu logorsku vatru.“ (Dereta, 171)
 (68) „А сада, мангупи једни“, узвикнула им је заповедничким тоном, „хајде да играмо Еник.“ (Кративни центар, 35)
 (69) „U stvari“, dosetio se Zoran, „uzeo bih veće.“ (Čigoja štampa / Ganeša klub, 55)¹⁹

2.1.2. Редослед изводних наводника и зареза

(2в) Управни говор се раздваја пишчевим

Поставља се следеће питање: ако управни говор у следећим реченицама ставимо под наводнике, какав ће бити редослед између првог зареза и првих изводних наводника:

¹⁹ У овој књизи се могу наћи и примери са тачком иза наводника. Међутим, у тој књизи су примери кад је управни говор раздвојен пишчевим уопште ретки (углавном управни говор у целости претходи пишчевом).

- (70) Доћи ћу, рече Марко, одмах.
 (71) Долазиш ли, упита Марко, одмах?
 (72) Дођи, викну Марко, одмах!

У овом случају нема много неслагања: готово сви препоручују, или сами тако стављају, прво изводне наводнике а онда зарез (*Ново правописно упутство, Правопис 1960*, Дешић 1994, Анић и Силић 2001).

Другачије поступа једино Броз (1892). Он о редоследу не говори, али у примерима поступа на следећи начин: кад се навод прекида и ставља зарез, други део наводника иде после тог зареза:

- (73) „Uzmi ovaj orah,“ реће му жена, „и чувај га до потребе.“

Другим речима, на месту на којем се управни говор завршава поступа исто (ставља тачку одн. зарез испред изводних наводника) – било да иза тог говора следи пишчев или не.

Боранић (¹⁰1951 [1921]) и Бабић и др. (62002 [1996]) прописују исто што и други аутори правописа, с једним изузетком: ако реченица из управног говора управо на месту прекида има своју запету, тада та запета иде испред другог дела наводника. Ево примера који дају Бабић и др. (62002 [1996]: 119):

- (74) „Bili smo,“ реће Иван, „код њега на руčku.“
 (75) „Gospodine,“ каже човуљак моме оцу, „купите штogod!“ (Prema: „Gospodine, купите штogod!“)

Коментар. На случај кад се управни говор прекида пишчевим могу се применити две аналогije, које доводе до различитих решења. Прва је аналогija између прекинутог управног говора и цитата који су краћи од реченице²⁰; ту аналогiju експлицитно успоставља *Правопис 1960*²¹. У том случају се зарез пише иза изводних наводника. Такво решење је додатно подржано и устаљеним решењем за случај 2в, које је идентично (в. даље). Њега су усвојили практично сви правописи. Друга је аналогija између краја управног говора иза којег следи пишчев и краја управног говора иза којег нема ничега; у том случају се знак интерпункције (зарез и тачка) пишу испред изводних наводника. Тако чини само Броз (1892). Оба решења имају своју логику, али је општеусвојено само прво.

С тиме се слаже и правописна пракса:

- (76) „Učitelju,“ реће он, „hoću na Rouk.“ (Polaris, 25)
 (77) „Možda,“ progunda Bombur, „ali im neće biti teško da nam skotrljaju kamenje na glavu.“ (Solaris, 120)

²⁰ Наиме, кад је међу наводницима реч одн. израз, или део реченице, онда знак који означава крај реченице долази иза изводних наводника. Тако се поступа у свим правописима, без изузетка, а експлицитно то прописују Броз 1892, Боранић 1951, *Правопис 1960*, Бабић и др. 2002, Дешић 1994, Пижурница и др. 2010 (у поглављу „Комбиновање...“).

²¹ Ево шта се у њему каже (на стр. 114): „ако пак наводници нису на крају потпуно завршене реченице или се њима означава само завршни њен део, онда тај део наводника дође испред другог знака“. Као илустрација наводе се четири примера. У првоме иза управног говора следи пишчев: „Мајко“, узвикну он тихо, на опет заспа. У другоме се цитат састоји од само једне речи: То је, дакле, тај твој чувени „лијечник“?

(78) „Најде“ рекао је Пјотр, „идемо да видимо ту логорску ватру.“ (Dereta, 171)

(79) „А сада, мангупи једни“ узвикнула им је заповедничким тоном, „хајде да играмо Епик.“ (Креативни центар, 35)

(80) „U stvari?“ dosetio se Zoran, „uzeo bih veće.“ (Čigoja štampa / Ganeša klub, 55)

Принцип да треба различито третирати случај кад изворна реченица управног говора има на месту прекида зарез (као што предлажу Боранић¹⁰ 1951 [1921] и Бабић и др.⁶ 2002 [1996]) имао би оправдања, али би захтевао не само да аутор текста добро познаје употребу зареза него и да помно пази док пише. Стога не изгледа практичан, а за просечног човека је преамбициозан.²²

(2в) Прво управни говор, па пишчев

Овде се поставља питање где се пише други део наводника кад се управни говор у следећој реченици стави под наводнике:²³

(81) Доћи ћу, рече Марко.

У овом случају наишли смо само на једно решење: прво се пишу изводни наводници, а онда зарез; дакле:

(82) „Доћи ћу“ рече Марко.

Неки аутори правописа то експлицитно прописују (Белић 1950; *Правопис 1960*; Анић и Силић 2001; Бабић и др.⁶ 2002 [1996], Пижурица и др. 2010 (у поглављу „Комбиновање...“)), а неки само тако поступају (Белић 1923, Пижурица и др. 2010 (у поглављу о интерпункцији)). Броз (1892), који би могао у том случају имати другачије решење (као у случају 2б), нема такав пример.

Коментар. Иако се у правописима даје исто решење као у случају 2б, начелно је овај случај потпуно различит: овде је управни говор потпуно завршен, па би на његовом крају, да нема пишчевог говора, требала да стоји тачка. Она се изоставља, а зарез – који је пандан паузи и подизању интонације у говору и служи одвајању управног говора од пишчевог – пише се иза изводних наводника.

Могуће би било, међутим, применити исто решење као што чини Броз (1892) у случају 2б: ставити зарез испред наводника; у том случају би се и тачка, и упитник, и узвичник, и запета понашали на исти начин. То би свака-

²² Занимљиво је да се код Боранића (1951: 79) баш у овом случају налази грешка (подвукли смо је): „Uzmi ovaj lijek“, реће жена, „i čuvaj ga do potrebe.“ (Prema: „Uzmi ovaj lijek i čuvaj ga do potrebe.“) „Željela sam te posjetiti“, пише ми сестра, „ali nisam dospjela.“ (Prema: „Željela sam te posjetiti, ali nisam dospjela.“) Дакле, и сам Боранић није на том месту поступио по свом правилу – што можда најбоље показује колико је то правило тешко следити.

²³ Пишчев говор који иде иза управног обично носи податак о ономе чији је управни говор. Међутим, пишчев говор може – иако ретко – имати и другу садржину. Тако је у следећем примеру, који налазимо код Новаковића (189: 374): *Не говори ближњему својему: „Иди и дођи други пут, и сјутра ћу ти дати“, кад имаш.* В. и пр. 116.

ко било за кориснике најједноставније решење; међутим, није се пробило ни у правописима ни у пракси.²⁴

Као и у правописима, и у издавачкој пракси се зарез налази иза наводника:

- (83) „Dobro mi došao, dečko“, odgovori Ogion. (Polaris, 98)
- (84) „Na mnoge načine“, reče Gandalf. „[...]“ (Solaris, 31)
- (85) „Nije važno“, razuveravala ga je. (Clio, 17)
- (86) „Тачно“, сложио се Харалд. (Креативни центар, 18)
- (87) „Dođi“, rekla je. (Čigolja štampa / Ganeša klub, 135)
- (88) „Devojke, imam iznenađenje za vas“, rekla je mama. (Beli Put, 5)

Ако се управни говор састоји од више од једне реченице, а последња се прекида, она се третира као једина; ево једног примера:

- (89) „Побудиће сумњу. Људи нису глупи“, rekla je у своју одбрану. (Креативни центар, 64)

Ипак, постоји један случај – пре свега у научним текстовима – у којем завршна тачка цитата мора да буде ван наводника. То се дешава онда кад иза цитата треба ставити извор (наслов дела, страницу и сл.) и, евентуално, неки други текст, а иза те реченице наставља се ауторов текст. Тада библиографска скраћеница мора стајати унутар реченице којој припада цитат. Поступак је следећи (пример је из следећег извора: Milorad Radovanović, *Imenica u funkciji kondenzatora*, Novi Sad: Matica srpska, 1978, str. 17):

- (90) Ucherek citira Freia koji takođe pominje ovaj termin, pa ga i povezuje sa terminom *kondenzacija*: „La transposition syntagmatique de la phrase en un membre de phrase ou de deux phrases (ou plusieurs) en une phrase unique est appelée *condensation*“ (94) (radi se, naime o primerima tipa *La rose rouge – La rose est rouge* i dr.).

2.2. Да ли се пише зарез као трећи интерпункцијски знак у низу

Кад за управним говором следи пишчев а управни говор би се завршио тачком, у свим правописима се, како смо из примера видели, уместо тачке препоручује зарез. Наиме, изгледа да се осећа да наводници не раздвајају довољно управни и пишчев говор, него им треба потпора у виду неког знака који одговара паузи у говору – а то је у овом случају запета, као најнеутралнији такав знак.

Међутим, поставља се следеће питање: да ли иза изводних наводника треба писати зарез и онда кад се управни говор завршава упитником или узвичником? Другим речима, да ли има запете на месту квадратића у следећим случајевима:

- (91) „Долазиш ли?“ □ упита Милан.
- (92) „Дођи одмах!“ □ узвикну Милан.

²⁴ Занимљиво је да код Белића (1950: 88) налазимо пример који би упућивао на такво решење (в. пр. 116). Међутим, пошто је то једини такав пример – а и противи се редоследу који Белић у том издању правописа прописује – вероватно је у питању случајност.

Могућа су, дакле, два решења: да се зарез пише и да се не пише.

Овај случај аутори правописа најчешће и немају у виду; а када га помињу, одлучују се за друго решење – и увек без образложења. Експлицитно наводе такво правило Броз (1892), Белић (1923; ³1934 [1930]),²⁵ Бабић и др. ⁶2002 [1996]. Не наводе правило, али тако поступају у примерима Стојановић (1891), Новаковић (1894) и Боранић (¹⁰1951 [1921]). Претпостављамо да се тиме жели избећи гомилање интерпункцијских знакова (што је принцип који се у правописима некад помиње).

Једини за које би се могло помислити да препоручују прво решење јесу Анић и Силић (2001: 72), који, на месту где кажу да се уместо зареза може употребити црта, дају следећи пример:

(93) „Uzmi olovku i papir i piši!“
„Šta? – пита starac.“

Међутим, пошто правописи најчешће не наводе ни правило ни пример у којем се такав случај налази (а то је случај са свим новијим правописима у српској средини, од *Правописа 1960* до данас), у пракси се јављају оба решења. Ево примера са зарезом:

(94) „Tako piše u knjizi, glupane!“, rekla je Lili, kolutajući očima. (Dereta, 41)
(95) „Kуда ће он?“, питао се В. Е. (Креативни центар, 56).²⁶
(96) „Je l' to miraz?“, питао сам, показујући на narukvicu. (Čigoja štampa / Ganeša klub, 40)
(97) „Prestani da zuriš u moj stomak, Diksi!“, prasnula je mama. (Beli Put, 5)

Ево и примера без зареза:

(98) „Je li?“, odgovori Drem. (Prosveta, 135)
(99) „Idemo li onamo?“, upita on, pokazujući prstom. (Polaris, 83)
(100) „Zašto si onda rekao da su sive?“, reče Bert. (Solaris, 56)
(101) „Kako je to moglo da se desi?“, pitala je Sema. (Clio, 27)

Начелно говорећи, и овакав случај би требало регулисати. Прво решење захтева само једно правило: да се управни говор одваја зарезом од пишчевог говора – било да на крају управног говора не стоји ниједан интерпункцијски знак, било да стоје упитник или узвичник. Друго решење захтева два правила: да се зарез пише кад испред изводних наводника нема интерпункцијског знака, а да се не пише кад има. Чини се, стога, да је прво решење практичније (без обзира на низ од три интерпункцијска знака). Сем тога, тако би се разликовали случајеви кад за управним говором следи мало слово (тј. кад управни и пишчев говор припадају истој реченици) и велико слово (тј. кад пишчев

²⁵ Белић даје такво правило у поглављу о запети, не помињући наводнике; објашњење је прилично необично: „Када се стављају напоредо потпуно независне између себе реченице [...], раздвајају се запетом. [...] Када се у оваквим реченицама наводи знак за питање или за узвик или за почивку, онда се запета не ставља.“ Један од примера је и следећи (Белић 1923: 133): „То је све?“, upитах изненађен. У издању из 1950. тог, а ни таквог, примера нема.

²⁶ У овој књизи (на стр. 16) смо нашли и на пример у којем је запета чак четврти знак: „А то је...?“, upita Харалд.

говор припада следећој реченици). Ево примера у којима се та два случаја не разликују (одговарајућа места су подвучена):

(102) „Pssst!“ реће Gandalf. „Neka Torin govori!“ А Torin ovako poče. (Solaris, 26)

2.3. Како се раздвајају управни и пишчев говор

У свим правописима се, видели смо, на граници између управног и пишчевог говора препоручује зарез (ако испред изводних наводника нема упитника или узвичника); међутим, у неким правописима дозвољава се (експлицитно или имплицитно) на том месту и црта.

То двојство уводи *Правопис 1960*; пре тога је оно било непознато.²⁷ Иако тај правопис не прописује начин раздвајања управног и пишчевог говора, од два примера за управни говор у којима он претходи пишчевом, у једноме се они раздвајају цртом, а у једном запетом. Из тога закључујемо да се та два решења сматрају равноправнима. Ево тих примера (стр. 112):

(103) „Она зна турски језик какав се учи у Колежу Луја Великог у Паризу, али не зна онај којим говоре Турци у Босни“ — каже се за једну личност у Травничкој хроници Ива Андрића.

(104) „Хвала на поруци“, рече он, па се опет окрену и журним кораком пође.

Дешић (1994) такође дозвољава обе могућности. На једном месту (стр. 143) каже да се уметнути део од управног говора „одваја запетама, али може и цртама“, а тамо где говори о обележавању управног говора цртама (стр. 145), каже: „Понеки пут се комбинују наводници и црта“, са следећим примером:

(105) „Је ли могуће да мој син обија куће, пљачка трговце и отима девојке?“ — питао се очајан отац.

Стиче се, дакле, утисак да је свеједно да ли се управни и пишчев говор раздвајају зарезом или цртом.

Симић и др. 1993 не прописују експлицитно такво решење,²⁸ али га сами користе (стр. 127):

(106) „Ријечи се групишу ради јасноће мисли“ — истиче познати проучавалац говора Б. Милетић.

²⁷ Код Новаковића (1894: 381), у поглављу о „знаку прекида“ (црти), налазимо и следећи пример: „*Кајите се, јербо зора рана наћ’ ће многог куд за вазда гре се ; кајите се*“ — али у *грлу добру старцу ријечца зане*. На први поглед се чини да ту крај управног говора обележавају и наводници и црта; међутим, тај пример је употребљен да илуструје да црта означава „прекинут или недоречен говор“, тако да би, заправо, морала да буде унутар наводника. Претпостављамо да је у питању забуна. У сваком случају, црта ту није употребљена уместо зареза да означи крај управног говора.

²⁸ Ипак, следећа формулација би се можда могла схватити и тако: „Наводници се, *поред* и *умјесто* црте, употребљавају да обилеже прикључени исказ кад задржава почетно велико слово [...]“ (стр. 153) (курзив наш — Д. К.).

И Симић и др. 1998: 119 имају пример у којем је црта употребљена на месту зареза (штавише, употребљена је и испред наводника – случај на који у другим правописима нисмо наишли):

(107) Света рече: – „Хоћемо ли кући?“ – и устаде[.]

Анић и Силић (2001) такође дозвољавају обе могућности. Најпре извесну предност дају зарезу (стр. 72), а затим их (стр. 76) наводе као равноправне, дајући две варијанте истог примера:

(108) „Немају репа“ – писне миш. „Ни говора да су то животиње!“

(109) „Немају репа“ – писне миш. „Ни говора да су то животиње!“

Пешикан и др. (1993) нису сасвим јасни у овом погледу. Они кажу: „У приповедачкој прози дијалози се чешће наводе уз употребу црте [...], али се поједини писци опредељују и за наводнике. Каткад се погодно комбинује један и други поступак: црта у реалним дијалозима, а наводници у замишљеним монолозима или дијалозима. Тада се пишчев уметак или додатак може издвајати и резезима, а не само цртама [...].“ Из формулације није јасно у ком се случају – кад је управни говор обележен наводницима или цртом – уместо црта могу употребити и резези.

Најзад, Пижурица и др. (2010: 134) у примерима равноправно употребљавају у тој функцији и зарез и црту:

(110) „Добро, узеху ово, иако ми је мало негодно“ – сагласи се момак.

(111) „Зашто, кад тим не оштећујеш никога“ – храбрио га је старији.

(112) „Добро, узеху ово“ – сагласи се момак – „иако ми је мало негодно.“

(113) „Зашто“ – храбрио га је старији – „кад тиме не оштећујеш никога.“

Коментар. У новијим правописима, дакле, постоји могућност да се управни и пишчев говор раздвоје не само зарезом него и цртом, по следећим моделима:

(114) „Доћи ћу“ – рече он.

(115) „Доћи ћу“ – рече он.

Та могућност није постојала одувек у нашим правописима; уводи је тек *Правопис 1960* – али није јасан разлог томе. Начелно говорећи, није добро – и таквих случајева у нашем правопису нема много – да се два знака могу употребити без икакве значењске или стилске разлике. У овом случају решење по коме се наводници и црта истовремено употребљавају није ни нарочито рационално, будући да је у пр. 115 потребно додати само једну црту испред управног говора да би се наводници учинили сасвим излишним.

Овде треба поменути и такво решење да се црта употреби иако је употребљен и зарез. Такав пример наводи Белић (1950), као илустрацију за правило да се запета не изоставља кад се „знак почивке“ (црта) употребљава за нарочито истицање:

(116) Гдеоји опет узму на Божић сјекиру и замахну као да посјеку воћку нероткињу, а други му ко рече: „Не сијечи, родиће.“ – и кад се то учини три пута застопце, кажу да ће воћка послије родити.²⁹

С обзиром на све то, сматрамо да обележавање управног говора наводницима с једне стране и цртом с друге треба да остану јасно раздвојени и да та два начина не треба мешати. Тиме се оставља и могућност да се, ради наглашавања пишчевих речи, иза наводника употреби црта, као изразитији знак од зареза, по следећем моделу:

(117) Милан рече: „Доћи ћу“ – али се не помаче.

2.4. Када се управни говор не обележава ничим

У неким правописима се истиче да приликом преношења туђег говора нема потребе, одн. није обавезно писати наводнике. У ранијим правописима такви случајеви се не одређују прецизно. Тако Броз (1892: 63) и Боранић (¹⁰1951 [1921]: 77) услов за то формулишу на следећи начин: „Ако се туђи говор може од осталог лако разабрати“, а Белић – „онда када се другим којим начином обележи да су тачно наведене речи које се наводе“ (Белић 1923: 152), одн. „онда када се другим којим начином обележи или каже да су наведене речи туђе“ (Белић ³1934 [1930]: 91, 1950: 104). Међутим, сви ти аутори као примере дају – с једним изузетком – народне пословице:

(118) Narodna poslovice uči: Tko se ne muči u mladosti, kuku mu u starosti. (Броз 1892; слично и Боранић ¹⁰1951 [1921])

(119) Za zlato rđa ne prijanja, veli narod. (Броз 1892)

(120) Ко тражи веће, изгуби и оно из вреће, вели народ. (Белић 1912, ³1934 [1930], 1950)

Само у једном примеру, код Боранића (¹⁰1951 [1921]: 76–77), не налази се народна пословица:

(121) U šumi, gdje se je sklonio, čuo je: Nije ovo svršetak, ovo je početak novoga života.

Правопис 1960 (на стр. 112) даје овакво објашњење: „[...] ако су туђе речи добро познате, њих није потребно обележавати наводницима“, и нуди два примера; први садржи пословицу, а други је мало измењен Боранићев пример:

(122) Ко брзо суди, брзо се и каје, каже народна пословица.

(123) У шуми где се склонио чу се глас: Није ово свршетак, ово је почетак новог живота.

Међутим, на стр. 109 каже се: „Уметнуте реченице, као накнадно додате, одвајају се зарезима од реченица и од појединих делова реченица међу које се умећу“, и наводе се следећи примери:

²⁹ Пример који би се могао тако интерпретирати (мада га сами аутори наводе у другом контексту) имају и Симић и др. 1998: 119, са нешто другачијим редоследом знакова (зарез иде иза наводника): *Света рече: „Хајдемо сад кући“ – и први устаде[.]*

(124) То је познато, рече неко из круга, да Грузијанке имају дивне очи.

(125) Запросио беже Љубовићу чак далеко у Загорју равном, кажу људи, прикладну девојку.

(126) Земља је била покривена густим шумама и тако пуста да се, говори летописац, по читав дан хода петао у њој није могао чути.

У новијим правописима такви случајеви се прецизније дефинишу. Тако Дешић (1994: 142) каже: „Наводници се не пишу кад се саопштавају опште познате мисли, изреке и сл.“; један од примера садржи пословицу, а други познату Декартову мисао:

(127) На језику мед, а на срцу јед, гласи народна пословица.

(128) Мислим, дакле, постојим, рекао је Декарт.

Пешикан и др. (1993: 286) дају следеће објашњење: „ако је за неки текст речима указано да је туђи, а ако нема потребе да се нагласи да се текст преузима дословно – од речи до речи и ако преузети текст по склопу и форми не одудара од пишчевог личног текста“, и наводе ове примере:

(129) Ко брзо суди, брзо се и каје – каже народна пословица.³⁰

(130) Познај самога себе, препоручивао је Сократ.

(131) Неко је ову максиму друкчије формулисао: што не можеш оставити за сутра – остави за прекосура.³¹

Исте примере, са сличном формулацијом правила, дају и Пижурица и др. 2010.³²

Најзад, Бабић и др. (2002 [1996]: 116) кажу да се „општепознате изреке, особито пучке пословице“, обично не стављају под наводнике, и дају пр. 132; а у вези с употребом зареза одн. црте да означе уметнуте реченице (стр. 101 и 111), наводе још три слична примера (133–135):

(132) Pučka poslovice lijepo kaže: Dobroj maćehi i pastorcima su sinovi.

(133) Та је служба, кажу, unosna.

(134) Ми нисмо, добро рече Sartre, odgovorni samo за оно што чинимо, него и за оно што нисмо učinili.

(135) Tko visoko leti – каже народ – nisko pada.

Дакле, на основу примера које сматрамо успелим, а и објашњења које дају Пешикан и др. 1993, закључујемо да се наводници приликом навођења туђег говора не употребљавају (а) онда кад њихово дословно преношење није битно, него је битна њихова садржина и, у исто време, (б) кад се писац

³⁰ Ово је, како смо видели, још Боранићев пример, који је преузео и *Правонис 1960*. Пешикан и др. (1993) мењају га утолико што уместо другог зареза стављају црту. Тиме јасно одвајају та два дела реченице, наглашавајући да је граница на том месту у реченици другачија него она означена зарезом – што је, по нашем мишљењу, боље решење од претходног.

³¹ У односу на пр. 121, као и на пр. 132, примећујемо да иза двотачке стоји мало слово, а не велико – што сматрамо прикладнијим.

³² Правило је, ипак, формулисано мало другачије, и лошије: „Уколико је за неки текст речима казано да је туђи, и ако нема потребе да се нагласи да се текст преузима дословно – од речи до речи, па преузети текст не одудара од пишчевог личног текста – наводници се не морају писати“ (Пижурица и др. 2010: 134; спационирани слог ауторски). Ово „па“ није јасно: не види се узрочно-последична веза између онога што стоји испред и иза те речи.

не ограђује од тих речи, него се с њима слаже. То се најчешће догађа кад је творац тих речи уопштен и анониман (као што је у случају народних пословица), али и ако је нечија индивидуална мисао постала позната и усвојена колико и пословица.³³ При томе, наравно, онај ко те речи користи читаоцу изричито каже да је то туђ текст.

Тиме што се туђа реченица тако преноси, она стиче граматички статус асиндетске изричне реченице.

2.5. *Колико се наводника пише кад се у управни говор умеће пишчев говор*

Питање на које се – у правописима и у пракси – понекад даје двојак одговор јесте: да ли се, у случају кад се управни говор разбија пишчевим, оба дела управног говора обележавају и уводним и изводним наводницима, или постоје само једни уводни и једни изводни наводници за цео управни говор; другим речима – да ли се пише по моделу из пр. 136 или из пр. 137:

(136) „Доћи ћу“, рече Марко, „чим будем могао.“

(137) „Доћи ћу – рече Марко – чим будем могао.“

Друго решење препоручивало се само у неким старијим српским правописима. Тако Стојановић (1891: 28), у поглављу о црти, прописује да се тај знак употребљава „место запета за одвајање уметнуте реченице која је у слабој вези са оном, међу чијим се деловима налази“, и даје следећи пример:

(138) [...] Карађорђе их упита: „Коекуда – то му је била узречица – кога хоћете да вам буде војвода?“

Петровић (1912: 62) даје следеће правило: „Уметнуте реченице одвајају се од осталог текста знаком почивке, који се меће и испред и иза уметнуте реченице, а могу се одвајати и запетом“, и илуструје га примером 139; а Петровић 1914 даје пр. 140:

(139) „Да и сам нисам убоги сиромах – рече му старац – поклонио бих ти сав тај новац“[.]

(140) „Зар ја – каже мој отац – да мерим гејаку за дваест пара чивита?“

Дакле, и Стојановић и Петровић третирају пишчев говор који се умеће у управни говор као случај уметнуте реченице уопште, не узимајући у обзир да је то један сасвим специфичан случај уметања – уметање пишчевог говора унутар управног.

Аутори новијих правописа, уколико уопште налазе за потребно да то кажу, прописују прво решење – да се оба дела управног говора стављају под наводнике. У *Правопису 1960* (стр. 114) каже се: „Када између наведених

³³ Мање успелим чине нам се пр. 121 и 124. Они одударују од других управо по томе што није у питању општепозната и усвојена мисао, иако је онај ко изриче речи анониман (али није уопштен!); стога нам се чини да би у тим примерима било прикладније тај говор ставити под наводнике.

речи дође неки уметак који се од њих одваја зарезом или цртом, и навод се на тај начин прекида, – и први и други његов део стављају се под наводнике“; примери су следећи:

(141) „Иако те никад нисам видео“ – рече ми – „одмах сам те препознао.“

(142) „Узми овај лијек“, узвикну непозната жена, „и чувај га док ти затреба.“

Исто каже и Дешић 1994 (стр. 143): „Уколико се навод прекида неким уметком, оба наведена дела долазе под наводнике“, и даје пример:

(143) „Доћи ћу“, рече на крају, „ако будем имао времена“.

Једнако налазимо и код Анића и Силића (2002: 72): „Ако се *takav tuđi tekst* (*veličine rečenice*) *razbija autorovom intervencijom* (tako је обично у дијалогу), *i lijevi i desni dio stavljaju se u navodnike*.“ Пример гласи:

(144) Oklijeva, mršti se, htio bi prešutjeti, a ne može. „Tata“, pita, „što ćemo mi ovdje?“

Остали аутори правописа очигледно сматрају да се то подразумева и о томе не говоре, али тако у својим примерима чине. Међутим, неки савремени аутори у својим текстовима поступају по другом решењу. Тако налазимо овакве примере:

(145) Уз то се вишечлани систем свео углавном на двочлани пар. „Није важно – напомиње Бошковић – што сваки глагол у словенском глаголском систему има две основе [...]“ (Српски језик, X: 1–2, 2005, стр. 80)

(146) По Стевановићу, глаголски наставак је и иначе у неким твореницама тешко утврдити: сигурнији је критериј вањски – могућност идентификације творбене основе. Да су то „изведене речи – по њему, – ми знамо што се у њихову општем делу лако препознају друге неке речи [...]“ (Српски језик, X: 1–2, 2005, стр. 87)

Такво решење – које се, ипак, не среће често – не чини нам се срећним. Наиме, наводници служе томе да се на први поглед види које су речи туђе, дословно преузете од другог (што је нарочито важно ако се текст чита летимично, само ради општег обавештења); а део уметнут између двеју црта могао би лако припадати и самом цитату, јер се међу црте могу ставити и другачији уметнути делови. А да та двосмисленост може остати неразрешена и при накнадном читању, лепо показује пр. 146, у којем *њему* из уметнутог дела *по њему* може упућивати на више именица мушког рода, укључујући и *критеријум* и *глаголски наставак*. Али чак и кад у том погледу не постоји недоумица (као у пр. 145), део између црта је – по природи тог знака – истакнут; а не чини се да је стилски најбоље решење да се у рељефу текста који је под наводницима истиче управо оно што би требало да буде споредно.

2.6. Како се употребљавају наводници кад цитат обухвата више пасуса

У „Картотеци језичких недоумица“ у *Списима Одбора за стандардизацију српског језика* (*Списи*: 265) налазимо и следеће:

У досадашњим правописима није нормирана употреба *наводника за дуже текстове*, оне од више пасуса. У већини страних језика у таквом случају *сваки пасус почиње наводником*, а само се *последњи и завршава наводником*. Би ли такав пропис требало усвојити и код нас, јер, ако се наводник ставља само на почетку и на крају текста, читалац лако губи из вида да је посреди цитат?

Што се правописâ тиче, једини траг том решењу налазимо код Новаковића (1894: 382), који у вези с наводницима даје и пример у коме су уводни наводници написани на почетку сваког стиха у оквиру навода, а изводни само на крају навода:

- (147) Сеја брата на сунашце звала:
 „Хајде, брате, на сунашце јарко.
 „Да се јарка сунца нагрејемо,
 „И љепоте красне нагледамо,
 „Како језде кићени сватови“.

Иако потоњи правописи о томе не говоре ништа, у издаваштву се тако понекад чини. И то је заиста решење које би требало поздравити, јер се њиме олакшава читаоцу да прати текст. Наравно, ако је цитат обележен на други начин – сужавањем текста (као што смо и ми малочас учинили цитирајући *Списе*), ситнијим словима и сл. – наводници уопште, па ни вишеструки наводници на почетку сваког пасуса – нису потребни.

3. Обележавање управног говора цртом

3.1. Кад се управни говор обележава цртом

Начелно, у већини правописа говори се о црти као о алтернативном знаку за обележавање управног говора, који „заменењује“ наводнике или стоји „(у)место њих“ (Новаковић 1894; Петровић 1912; *Правопис 1960*; Дешић 1994; Пешикан и др. 1993; Симић и др. 1998; Анић и Силић 2001; Бабић и др. ⁶2002 [1996]; Пижурица и др. 2010). Истиче се, међутим (Пешикан и др. 1993; Бабић и др. ⁶2002 [1996]) да се дијалози у приповедачким текстовима чешће наводе помоћу црте. Пешикан и др. (1993: 286) помињу и могућност да се два поступка комбинују: „црта у реалним дијалозима, а наводници у замишљеним монолозима или дијалозима.“³⁴

³⁴ То се у пракси заиста и чини (примере нема потребе наводити). Заправо, ако се главни дијалог (онај који чини потку приповедања) обележава цртама, све што у њега не спада а цитат

Када се, дакле, употребљава црта уместо наводника?

Стојановић (1891: 28) каже да се црта употребљава „кад се наводи разговор“ и даје за то следећи пример:

(148) Ну, шта је? – Ја бих те нешто замолио. – Добро, говори! – Да ме пустиш да идем.... – На прело је л’? – Јесте, на прело. – Иди.

У том примеру, дакле, цртом – и само цртом (без наводника) – обележен је дијалог наведен континуирано (једна реплика следи за другом). У примеру пишевог говора нема.

Броз (1892: 61) такође употребљава црту „да би се ријечи једног лица одвојиле од ријечи другога лица“. И у његовом примеру реплике се наводе једна у продужетку друге; међутим, оне су већ обележене наводницима, тако да црта служи само за њихово раздвајање. Ни у том примеру нема пишевог говора:

(149) „Pomoz’ Bog, čoso!“ – „Bog ti pomogao, sinko!“ – „Bih li ja mogao tu malo samljeti?“ – „Bi, zašto ne bi! Evo će se moje sad izamljeti, pa onda melji koliko ti drago!“³⁵

Броз (892: 62) наглашава да се црта не ставља „кад је изријеком казано, тко шта говори“, као у следећем примеру:

(150) Andeo zapita najstarijega brata: „Šta bi ti želio?“ A on odgovori: „Da je sve vino od ove vode, pa da je moje.“ Onda zapita najmlađega brata „A šta bi ti htio?“ „Ja ne bih ništa drugo.“ odgovori mu najmlađi brat, „već da mi Bog da ženu od prave krvi hrišćanske.“

Наиме, у том примеру управни говор је обележен наводницима, реплике се нижу једна за другом, а по потреби се између њих налази пишев говор. Стога нема потребе за раздвојном функцијом црте.

У случају кад се реплике пишу једна испод друге, Броз прописује да се оне обележавају или само наводницима (пр. 151 – стр. 62) или само цртама (пр. 152 – стр. 64):

(151) „Tebe hvale, da si dobar junak;
Al’ da udre miši iz planina,
Kaž’, Bauče, koliko bi miša
Ti jedinac junak posjekao?“
„Daj šestinu, dobri gospodaru!“
„Rđo, kučko, vojvodo Bauče!
Mislio sam da si junak bolji.“

је, може се обележити наводницима; тако је у следећем примеру: *Бели Принц је сисао с брода, корачајући пред Бертџија, на дочеку хероја. „Британски лав се враћа кући“, урпали су новински наслови следећег дана* (Мајкл Морпурго, Бели лав, Београд: Books, 108).

³⁵ Броз (1892: 63) и Боранић (¹⁰1951 [1921]: 78) дозвољавају да се у том случају реплике једног лица пишу и без наводника; ево примера који даје Броз: *Kad dođe dijete u jednu vodenicu, a to u njoj sjedi čoso: „Pomoz’ bog, čoso!“ – Bog ti pomogao, sinko! – „Bih li ja mogao tu malo samljeti?“ – Bi, zašto ne bi! Evo će se moje sad izamljeti, pa onda melji koliko ti drago.* Међутим, такво решење не помиње се ни у једном каснијем правопису – вероватно пре свега зато што се такве реплике наводе углавном једна испод друге.

- (152) Nazvavši sunce materi dobar veče reče joj:
 – Majko! tu miriše rajska dušica.
 – Nema tu, sinko, nikoga; ta ne može ovamo ni ptica doletjeti, a kako bi rajska dušica došla!
 – Ima, ima, majko, nego neka iziđe slobodno, ne ću joj ništa.

Идентично решење, само са другим примерима, даје Боранић (¹⁰1951 [1921]).

И код Новаковића (1894: 378–379) црта се пише „у почетку одељака, којима се означава у тексту говор појединих лица у разговору“ (стр. 378). Пример је следећи:

- (153) У то доба двоје момчади, у варошком руху, дошавши пешке пред школске вратнице, стадоше, и окренувши се Стојни Васиной, која иђаше с воде, упиташе:
 – Где је овде школа, девојко?
 – Ето то је чкола пред вама! одговори им она, мењајући обрамицу на друго раме, – а оно су Чича Јован и Чича Степан, наш учитељ и црквењак.
 – Зар он? зачуђено упита један од момчади.
 – Он! он! понови девојка и оде својим путем.

Петровић (1912: 62) каже да место управног говора може стајати црта, ако њоме почиње нови пасус. А у тексту о црти даје следеће примере (стр. 66):

- (154) – Ја вас – рече баштован – уверавам, да млади Клеант ноћу вуче воду код мене и до поноћи залива поврће.
 – А ја – настави жена – сведочим, да од поноћи меље со код мене.

Белић (у сва три издања свог правописа; цитат је према Белић 1923: 145–146) каже да се црта употребљава на почетку исказа у дијалогу „да се одвоје речи једнога лица од речи другог“. Иако правило то не захтева изричито, у примеру се реплике пишу једна испод друге.

- (155) – Имате ли вести?
 – Бију се, а наши се добро држе.
 – Па, момче, продужавао је чобанин, има ли у твоме Банату оваких оваца и овакве паше као што је у нас?
 – Нема, рече чобанче звучним гласом.

По *Новом правописном упутству* (стр. 56), управни говор се обележава цртом ако се свака реплика даје у новом пасусу; то се илуструје следећим примером:

- (156) – Помоз' Бог!
 – Бог ти помогао!

Дакле, у свим правописима осим најстаријег (Стојановић 1891) цртом се обележава управни говор само ако се реплике пишу једна испод друге³⁶ (у већини правописа – са изузетком Белићевог – тако се и експлицитно прописује).

³⁶ Заправо, ни код Стојановића црта не служи да обележи управни говор, него да раздвоји једну реплику од друге. Али пошто управни говор није другачије означен, онда она добија и ту функцију.

На исти начин поступа се и у новијим правописима. У *Правопису 1960*, у примеру који даје реплике се пишу једна испод друге, а пишчев говор следи за управним или се у њега умеће. Пешикан и др. (1993: 279) експлицитно прописују да се цртом наводи дијалог „уопште кад се туђи текст (говор неке личности) даје у посебном ставку (пасусу)“; слично кажу и Пижурица и др. 2010. Анић и Силић (2001) не кажу то експлицитно, али у примеру реплике иду једна испод друге, а у свим примерима у којима је управни говор обележен цртом пишчев говор следи за управним или га раздваја на два дела. Исто поступају и Бабић и др. “2002 [1996], додајући да је црта обичнија „*rogotovu kad gečenice pojedinih govornika dolaze jedna ispod druge*” (стр. 116).

Од тог правила и обичаја одступају само Симић и др. 1993 и Симић и др. 1998. Иако то не експлицирају као правило, у примерима у којима је управни говор обележен цртом реплика следи непосредно за пишчевим речима, у истом пасусу. Ево једног таквог примера (Симић и др. 1998: 116):

(157) Аћим га заустави код врата: – Свршен је наш данашњи разговор.

Што се издавачке праксе тиче, црте обележавају по правилу реплике које се пишу једна испод друге; другим речима, говор сваког говорника (било да је испрекидан пишчевим говором или не) припада посебном пасусу и обележава се цртом. Насупрот томе, наводници лако испуњавају задатак да у оквиру истог пасуса обележе реплике различитих говорника, као у следећем примеру:

(158) Када су играчи одлазили, Торнштајн је потапшао Ерика по руци. „Жао ми је због Харалда“, прошапутао је загледавши се у Ерикове очи. Ерик је прихватио пружену руку: „Хвала, Торнштајне“. (Креативни центар, 109)

3.2. Како се раздвајају управни и пишчев говор

Решења су у новијим и старијим правописима другачија. Као што смо видели у примерима наведеним у т. 3.1, Новаковић (1894) иза управног говора који се завршава упитником или узвичником не ставља ниједан знак, а пишчев говор иза тога започиње малим словом; кад за пишчевим говором следи наставак управног, онда пише зарез, па црту (пр. 153). Петровић (1912) управни и пишчев говор раздваја цртом (пр. 154). Белић (у сва три издања свог правописа) управни и пишчев говор раздваја запетом (пр. 155). А Боранић (¹⁰1951 [1921]: 77) у оквиру једног примера има и следећу реплику, у којој црта стоји после зареза:

(159) – Iz Banije. S Korduna, _ odgovaraju oni.

У новијим правописима усталила се норма коју су, чини се, најпотпуније примером илустровали Пешикан и др. (1993: 279). Наводимо тај пример:³⁷

³⁷ Тај пример преузимају и Пижурица и др. (2010: 125), али са штампарском грешком (изостављена је тачка у пр. (5). Стога га дајемо у изворном виду. (За детаљно поређење између та два правописа в. Кликовац 2011.)

- (160) (1) – Добро, узећу ово, иако ми је мало нелагодно.
 – Зашто, кад тим не оштећујеш никога.
 (2) – Добро, узећу ово, иако ми је мало нелагодно – сагласи се момак.
 – Зашто, кад тим не оштећујеш никога – храбрио га је старији.
 (3) – Добро, узећу ово – сагласи се момак – иако ми је мало нелагодно.
 – Зашто – храбрио га је старији – кад тим не оштећујеш никога.
 (4) – Добро, узећу ово. Ипак ми је мало нелагодно.
 – Зашто?! Не оштећујеш тиме никога.
 (5) – Добро, узећу ово – сагласи се момак. – Ипак ми је мало нелагодно – додаде с неким снебивањем.
 – Зашто?! – зачуди се старији. – Не оштећујеш тиме никога. [Или:]
 – Зашто?! Не оштећујеш тиме никога – храбрио га је старији.
 (6) – Добро, узећу ово – сагласи се момак. Мало поћутавши, додаде: – Ипак ми је мало нелагодно.
 – Зашто?! – зачуди се старији. Видећи да се онај и даље колеба, објасни: – Никога тиме не оштећујеш.

Пешикан и др. (1993) додају да је део (6) могуће раздвојити, тако да текст који почиње са *Мало, Ипак, Видећи* и *Никога* стоји на почетку новог пасуса.

Видимо да се црта која се налази између управног и пишчевог говора сматра довољном да раздвоји та два говора и да нема потребе подупирати је зарезом – што и јесте оправдано, имајући у виду да је основна функција црте управо раздвојна и да је сваки други знак је у тој улози слабији од ње.

На такав начин управни говор обележавају цртом и Дешић (1994), Анић и Силић (2001), Бабић и др. (2002 [1996]). Изузетак међу новим правописима јесу Симић и др. 1993; ево примера који налазимо код њих (стр. 136):

(161) Миле промрмља: – Добро, _ и нестале.

(162) Добро, _ промрмља Миле и нестале.

Правило које наводе гласи: „*Тачку, пошто обиљежава само крај исказа, а не и својство 'изјавности', у оваквим приликама изостављамо*“ (стр. 136). У примеру заиста нема тачке, али на том месту стоји зарез. И у другим примерима (стр. 150) комбинују се зарез и црта (а приликом уметања пишчевог говора у управни имамо ту комбинацију двапут – пр. 164):

(163) Пет банки сад одмах – погледа ме, _ остало кад добијеш рјешење, може?

(164) Само, _ по његовом мишљењу, _ Рјепнин је много грешно, и, као да је неки бољшевик, – а не књаз руски, – стално је очекивао да га неко помогне.³⁸

Међутим, ови аутори не дају јасно правило за то како треба раздвојити управни и пишчев говор, а ни из примера то није очигледно.

³⁸ У овом примеру другачијим типом слова одштампан је не само уметак *по његовом мишљењу*, који припада пишчевом говору, него и *а не књаз руски*, који не припада. То мора бити грешка. Верујемо да је грешка и то што нема црте испред управног говора кад он претходи пишчевом, у пр. на стр. 136: *Пет! – рече учитељица да би умирила дјецу; Зар ја?! – узвикну и упитно ме погледа.*

4. Закључак

4.1. Опште напомене у вези с обележавањем управног говора

Управни говор се најчешће обележава наводницима и цртом.

Наводницима аутор текста експлицитно читаоцу ставља до знања да речи које је обележио тим знаком нису његове, него туђе. Он то може чинити из различитих разлога – да би било јасно да то нису његове речи, да би истакао да их преноси дословно, да би било јасно да не жели да их присвоји, да би се од њих оградио итд. Стога се њима може обележити и управни говор, и тада се њима наглашава да реченице не припадају писцу (тачније: наратору), него лику из приче. Наводницима се управни говор обележава и кад се реплике пишу једна испод друге, и кад се пишу једна за другом – мада се у овом другом случају обично између њих налази пишчев говор (као у пр. 158).

На другој страни, црта има основну функцију да раздваја делове реченице одн. текста, било да је текст написан у континуитету или раздвојен у пасусе. Одатле и њена употреба да обележи управни говор. Црта се, наиме, употребљава: (а) на почетку сваке реплике кад се оне пишу једна испод друге; (б) између реплика и пишчевог говора унутар истог пасуса – кад пишчев говор следи за управним или кад се умеће унутар управног. Кад пишчев говор претходи управном, онда се, начелно говорећи, они пишу у различитим пасусима: управним говором (одн. цртом) започиње се нов пасус.

Дакле, кад се реплике пишу једна испод друге, управни говор се може обележити и наводницима и цртом. Та два начина се могу и комбиновати: црта за стварно изговорене реченице, одн. реченице у дијалогу, а наводници за замишљене реченице, одн. стварно изговорене или написане реченице ван главног дијалошког тока.

4.2. Како се управни говор обележава наводницима и цртом

Што се тиче обележавања управног говора цртом, решење које су дали Пешикан и др. (1993) – ми смо тај пример навели под бр. 160 – прописује се и у другим савременим правописима (осим у једном), најједноставније је и уобичајено је у пракси.

После разматрања различитих појединости у вези с обележавањем управног говора наводницима, сматрамо да су најприкладнија решења по следећим обрасцима („најприкладнија“ значи да су утемељена на аргументима, подржана логичним аналогијама и најустаљенија или бар у великој мери устаљена у пракси):³⁹

³⁹Примере дајемо са ресичастим (облим) наводницима облика „99–66“. Наравно, они могу бити и других облика – онако како је то уобичајено у нашој правописној традицији и издавачкој пракси (угласти или ресичасти облика „99–99“); уп. и примере које смо цитирали у овом раду.

(1) Основни, најједноставнији случај – само управни говор:

„Доћи ћу.“
 „Долазиш ли?“
 „Дођи одмах!“
 „Долазим...“

(2) Пишчев говор претходи управном:

Милан рече: „Доћи ћу.“
 Милан упита: „Долазиш ли?“
 Милан викну: „Дођи одмах!“
 Милан рече замишљено: „Долазим...“

(3) Управни говор претходи пишчевом:

„Доћи ћу“, рече Милан.
 „Долазиш ли?“, упита Милан.
 „Дођи одмах!“, викну Милан.
 „Долазим...“, замишљено рече Милан.⁴⁰

Евентуално, али само ради истицања, и:

Милан рече: „Доћи ћу“ – али се не помаче.

(4) Пишчев говор је уметнут у управни:

„Доћи ћу“, рече Милан, „одмах.“
 „Долазиш ли“, упита Милан, „одмах?“
 „Дођи“, викну Милан, „одмах!“

Тиме би се искључила следећа решења:

„Доћи ћу.“
 Милан рече: „Доћи ћу.“
 „Долазиш ли?“ упита Милан.
 „Долазиш ли?“ – упита Милан.
 „Доћи ћу – рече Милан – одмах.“
 „Доћи ћу, рече Милан, одмах.“

ЛИТЕРАТУРА

Анић и Силић 2001: Vladimir Anić, Josip Silić, *Pravopis hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber.

Бабић и др. 2002 [1996]: Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš, *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Školska knjiga (6. izdanje).

Белић 1923: Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

⁴⁰О комбиновању тротачке и изводних наводника в. и у Кликовац 2012.

- Белић ³1934 [1930]:** Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1934 (3. поправљено издање).
- Белић 1950:** Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика* (ново, допуњено и исправљено издање), Београд: Просвета, 1950.
- Боранић ¹⁰1951 [1921]:** D. Boranić, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga (10. izdanje).
- Броз 1892:** Ivan Broz, *Hrvatski pravopis*, Zagreb.
- Дешић 1994:** Милорад Дешић, *Правопис српског језика – Приручник за школе*, Земун: Нијанса / Никшић: Унирекс.
- Зељић 2005:** Горан Зељић, „Однос знака извода и завршне тачке – правописне недоумице“, *Методичка пракса*, VII: 1–2, 2005, стр. 145–150.
- Кликовац 2011:** Душка Кликовац, „О обради интерпункције у старом и новом издању Правописа српског језика (Матица српска, 2010)“, *Књижевност и језик*, LVIII: 3–4, стр. 229–248.
- Кликовац 2012:** Душка Кликовац, „О интерпункцијском знаку три тачке (тро-тачки)“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 41/3, 2012, стр. 63–92.
- Новаковић 1894:** Стојан Новаковић, *Српска граматика*. Београд: Државна штампарија.
- Ново правописно упућство [1943]:** *Ново правописно упућство српског књижевног језика*, Београд: Министарство просвете.
- Петровић 1912:** Милан Петровић, *Српска граматика с правописом*, Нови Сад.
- Петровић 1914:** Милан Петровић, *Српски правопис за средње школе*, Нови Сад.
- Пешикан и др. 1993:** Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 1993.
- Пижурица и др. 2010:** Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српског језика, измењено и допуњено издање* (Редакција: Мато Пижурица (главни редактор), Милорад Дешић, Бранислав Остојић, Живојин Станојчић), Нови Сад: Матица српска, 2010.
- Правопис 1960:** *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад / Загреб: Матица српска / Матица хрватска, 1960.
- Симић и др. 1993:** Радоје Симић, Живојин Станојчић, Бранислав Остојић, Божо Ћорић, Милош Ковачевић, *Правопис српског језика са речником*, Београд: ЧИП „Штампа“ / Никшић: ИТП „Унирекс“.
- Симић и др. 1998:** *Правописни приручник српског књижевног језика* (приредила правописна комисија, одг. ред. Радоје Симић), Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Списи:** *Списи Одбора за стандардизацију српског језика*, Београд: Институт за српски језик, 1999.
- Стојановић 1891:** Љубомир Стојановић, *Лекције из српског језика за II разред гимназије*.

Duška B. Klikovac

ON PUNCTUATING DIRECT SPEECH

Summary

This paper deals with the use of quotation marks and dash in punctuating direct speech. The author provides a detailed overview of different conventions prescribed (explicitly or implicitly, through examples) in Serbian and Croatian orthography manuals, presenting arguments for and against the solutions under consideration. Taking into account the pro and con arguments as well as the modern publishing practice, the author recommends the solutions deemed most appropriate.

Рајна М. ДРАГИЋЕВИЋ*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКА АНАЛИЗА КОНЦЕПТА СЛОБОДА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И СРПСКОЈ КУЛТУРИ

У овом раду износе се (у најгрубљим цртама) резултати истраживања у међународном пројекту ЕУРОЈОС, у који је ауторка овог рада укључена 2011. године. Међународни пројекат ЕУРОЈОС предводи пољски етимолог, дијалектолог, етнолингвиста и лингвокултуролог Јежи Бартмињски, један од предводника врло активне, и у славистици познате, лублинске етнолингвистичке школе. Пројекат пролази кроз неколико фаза, а у сада актуелној фази истражује се систем вредности Словена и њихових суседа, што значи свих европских народа. Одабрани истраживачи из свих словенских и бројних других европских земаља добили су задатак да по истој методологији, у својим матерњим језицима испитују појмове: *Европа, дом, слобода, рад, част и достојанство*. Основне идеје етнолингвистичког и когнитивистичког приступа Јежија Бартмињског објављене су у његовој књизи *Језик. Слика. Свет*, коју је на српски језик превела Марта Бјелетић, а објавила СловоСлавиа, 2011. године. Задатак ауторке овог прилога у описаном пројекту јесте да покуша да дође до когнитивне дефиниције појма *слобода*, према тумачењу говорника српског језика. Истраживање је обављено према методологији Јежија Бартмињског.

Кључне речи: когнитивна дефиниција, лингвокултурологија, семантика, лексикологија, српски језик

Циљ овог истраживања јесте доћи до когнитивне дефиниције појма *слобода*, према тумачењу говорника српског језика. Истраживање ће се обавити према методологији Јежија Бартмињског. Према Бартмињском (2011: 93–94), „главни циљ когнитивне дефиниције јесте да одговори на питање о начину поимања предмета од стране говорника датог језика, тј. о начину (друштвено утврђеном и доступном проучавању кроз језик и употребу језика) стицања знања о свету, категоризације његових појава, њихове карактеризације и вредновања [...] Јединица која подлеже дефинисању јесте *ментални предмет* у свом богатству својих особина, устаљених у језичкој слици света.“ Наш задатак није усредсређен на то да одговоримо шта значи лексема *слобода* у српском језику, већ како говорници српског језика разумеју слободу.

* rajnad@fil.bg.ac.rs

Методологија Ј. Бартмињског подразумева да се до когнитивне дефиниције *слободе* стиже прикупљањем системских, анкетних и текстуалних података о слободи у српском језику.

I. Системски подаци о Слободи у српском језику

1. Према подацима из *Етимологијског рјечника хрватскога или српскога језика* Петра Скока, именица *слобода* представља свесловенски и прасловенски апстарктум на *-ода* од прасловенског корена **slodbъ*. Налази се у етимолошкој вези са лексемама *свој*, *особа*, *сопствени*, *сопственик* и, према П. Скоку, има следећа значења: 1. *libertas* (противно: *ропство*), 2. *првобитно: неовисност од господара села и властелина (феудално значење)*, 3. (у пл.) *привилегије*, 4. *оно што је допуштено*.

2. За основно значење лексеме *слобода* у описним речницима савременог српског језика (РМС, РСЈ) одабрано је оно које се односи на стање појединца да слободно испољава своју вољу (према РСЈ: *могућност да се поступа по својој вољи*). На основу дефиниција у овим речницима запажамо да је типове слободе могуће класификовати:

2.1. Слобода појединца и слобода друштва. Ове две слободе су узајамно повезане, јер без слободе друштва, нема ни слободног појединца, али слобода, ипак, може имати и статус особине појединца. На слободу појединца односе се следећа значења: *могућност да се поступа по својој вољи; право човека да чини све што не угрожава право других, тј. све што није забрањено законом; стање онога који није у затвору* (нпр. *Суд му није дозволио да се брани са слободe*); *лична независност, самосталност која није ограничена никаквим обавезама* (нпр. *Више је волела своју слободу уседелице него брак*); *неусиљеност, опуштеност у понашању, отвореност* (нпр. *Почела се осећати она слобода која је тако важна на весељима*); *смелост, одважност* (нпр. *Одакле Вам слобода да ми се после свега обратите?*).

Слобода друштва се манифестује кроз слободу од страног освајача или слободу од тираније унутрашњег непријатеља (нпр. диктаторске власти, престрогих закона и др). На овај тип слободе односе се следећа значења: *независност од владавине, власти туђина* (нпр. *национална слобода*); *кретање без ограничења у простору* (нпр. *Тај народ није имао слободу да путује у Америку*); *право несметаног обављања неке делатности* (нпр. *слобода научног истраживања; слобода пловидбе*). Из *Речника синонима* П. Ћосића и сарадника издвајамо синониме именице *слобода* који се обично употребљавају за слободу неке територије, што је у метонимијској вези са слободом становништва на тој територији: *самосталност, аутономија, аутономност, независност, одвојеност, суверенитет, сувереност, одељеност, самоуправљање, засебност, инокосност*.

2.2. Слобода као дато право и слобода која се осваја. Дефиниције у речницима указују и на то да се слобода неке може дати или да се за њу

може изборити. Слобода као дар: (у правничкој терминологији) *право човека да чини све што не угрожава права других; стање онога који није у затвору; кретање без ограничења у простору; право несметаног обављања неке делатности.*

Неки типови слободе се не могу добити, већ зависе од залагања појединца или друштва. Лична слобода која се осваја: *лична независност, самосталност која није ограничена никаквим обавезама; неусиљеност, опуштеност у понашању, отвореност; смелост, одважност.* Може се освајати лична слобода, као у наведеним значењима, или слобода друштва: *независност од владавине, власти туђина.* У ову групу спадају и сви облици политичке и других типова друштвене слободе која се осваја побунама, ратовима, револуцијама.

2.3. Слобода као нужност и слобода као прекорачивање границе.

Неке слободе су нужне да би се нормално живело и друштвено су прихватљиве, а неке представљају прекорачивање, тј. занемаривање друштвених норми. Примери уз дефиниције јасно указују на разлику између таквих слобода. Нужна је, на пример, овде већ помињана слобода као *независност од владавине, власти туђина*, али није баш увек прихватљива слобода као *смелост, одважност* (нпр. Одакле ти слобода да тако разговараш са мном?) или слобода као *опуштеност у понашању* (нпр. Претерана слобода у начину одевања је неукусна).

2.3.1. Прихватљиво и неприхватљиво прекорачивање границе. Скоро сви синоними за *слободу* у Речнику синонима М. Лалевића односе се на слободу да се прекораче границе: *отвореност, смелост, храброст, необузданост, својеглаовост, својевоља, неустрашивост, одважност, дрскост.* Ипак, *отвореност, храброст, неустрашивост* и *смелост* означавају друштвено прихватљиве особине, а *необузданост, својеглаовост, својевоља* и *дрскост* означавају друштвено неприхватљиве слободе.¹

3. Деривати именице *слобода*. Увид у богато деривационо гнездо лексеме *слобода* указује на њен значај у лексичком систему, а самим тим и у вредносном систему говорника српског језика. Потреба да се начини много нових речи од неке лексеме никада није случајна. Деривати настају јер говорници имају потребу да лексички испарцелишу неку сферу стварности, а та потреба се објашњава изванјезичким разлозима – оно што је важно, оно о чему се често говори и мисли мора наћи свој прецизан језички израз. У шестотомном Речнику српског језика забележени су следећи деривати: *слободан, слободар, слободарски, слободарство, слободија, слободилац, слободити,*

¹ Постоје два речника синонима у српском језику – Лалевићев и Ћосићев. Занимљиво је да се скоро сви наведени синоними именице *слобода* у Лалевићевом речнику везују за слободу као друштвено прихватљиву или неприхватљиву особину појединца да прекорачи границе које су прописане неписаним законима морала и пристојности, док се скоро сви синоними у Ћосићевом речнику односе на слободу као освојену аутономију неке територије или друштвене организације. Овако различити приступи слободи у речницима синонима представљају додатни изазов у покушају да одговоримо на основно питање овога рада – како говорници српског језика разумеју слободу, а не шта значи слобода. Говорници српског језика, разуме се, имају у својој свести оба приступа појму, али важно је открити који је од ова два доминантнији.

слободица, слободник, слободно, слободњак, слободњаковић, слободњачки, слободњаши, слободњаштво, слободољубац, слободољубив, слободољубиво, слободољубивост, слободољубље, слободоуман, слободоумље, слободоумност, слободоумњак, слобоштина. Од деривата насталих префиксално-суфиксалном творбом издвајамо следеће: *неслобода, неслободан, ослобађати (се), ослободилац, ослободилачки, ослободитељ, ослободитељка, ослободити, ослобођење, преслободан, услободити (се), услобођивати (се).*

3.1. Прототипични сценарио слободе на основу анализе деривационог гнезда. Значења деривата углавном се ослањају на она значења *слободе* која су у вези са ослобођењем земље од непријатеља. Деривати упућују на следећи сценарио: непријатељ (који је обавезни учесник прототипичног сценарија *слободе*) је напао отаџбину. Човек чија је земља нападнута воли слободу (*слободољубац, слободар, слободњаши, слободник*), па га зато карактерише *слободољубивост, слободољубље, слободоумност*. Он не трпи *неслободу* и не жели да буде *неслободан*. Зато се он бори да *ослободи* своју земљу. Та борба је *ослободилачка*, а он постаје *ослободилац, ослободитељ*. После борби долази до *ослобођења*. Слободољубивост се веома цени у српској култури. Као показатељ тога могу послужити подаци из Лалевићевог Речника синонима. У том речнику наведени су придевски деривати *слободољубив, слободомисаон, слободоуман* и за сваки од њих постоји само један синоним – *напредан*. За именице *слободољубивост, слободољубље, слободомисаоност, слободоумље, слободоумност* наведен је синоним *напредност*.

Будући да је српски народ често ратовао, није необично што се од именице *слобода* развило оволико лексема које се односе, пре свега, на ослобађање земље од непријатеља. Наводећи овај сценарио, употребили смо скоро све деривате које поседује лексема *слобода* и то у значењима која се наводе у речницима српског језика, што би могао да буде показатељ да је сценарио добро постављен и да се на основу значења деривата може изградити слика о томе како говорници српског језика разумеју слободу. На основу синонима тог деривата може се извести и став говорника о тако схваћеној слободи.

3.2. Слободан и слободно. Два најзначајнија деривата именице *слобода* јесу придев *слободан* и прилог *слободно*. Да би се стекла слика о значењу ових лексема, представимо њихова значења навођењем лексема с којима се оне најчешће употребљавају. Користићемо се редоследом значења и примерима из шестотомног Речника српског језика: 1.а. *слободни грађанин*; 1.б. *слободна територија*; 2.а. *слободна коса*; 2.б. *слободна љубав*; 2.в. *слободна конкуренција*. 3.а. (у компаративу) *слободнији ученици*; 3.б. *слободније песме*; 4. *слободан од пореза*; 5.а. *слободан простор*; 5.б. *слободно време*; 6. (у хемији) *слободан кисеоник*. Поглед на дефиниције и примере указује на то да придев *слободан* има широку дистрибуцију у српском језику: може се односити на људе, простор, време и најразличитије друге појаве. Значење 5.а. указује на могућност да се слобода концептуализује као празан, незаузет, простор: *слободна соба, слободно место у аутобусу*. Ово региструју и оба речника синонима српског језика. У току даљег истраживања видећемо да ли ће се ова концептуализација показати важном или безначајном. Подзна-

чења основног значења придева *слободан* указују на то да се *слобода* везује, пре свега, за слободног човека у слободној, ратом захваћеној, земљи. У Ћосићевом Речнику синонима, *слободан* се, као и *слобода*, везује првенствено за неокупираност територије: *аутономан, самосталан, независан, самосвојан, непотчињен, суверен, неусловљен, самоуправни*.

Прилог *слободно* такође поседује полисемантичку структуру. Према једнотомном Речнику српског језика, она овако изгледа: 1. *слободно живети*; 2. *слободно се кретати*; 3.а. *слободно рећи*; 3.б. *слободно се раскомотити*; 4. *слободно сести (имати дозволу за то)*; 5. *слободно одахнути*; 6. *преслободно се понашати*; 8. *слободно падати (о хаљини)*. Дефиниције и наведени примери прилога *слободно* указују на то да се многа његова значења везују за слободу појединца да се понаша према својој вољи. Чини се да се у значењу прилога губи превага везивања слободе за мирнодопско (нератно) стање.

3.3. У речницима српског жаргона такође су забележени неки деривати именице *слобода*. Њихова значења увек су у вези са слободом схваћеном као стање изван затвора. Тако, на пример, Герзић (2012) бележи дериват *слободњак* што значи *затвореник који због доброг владања повремено може да изађе из затвора*.

4. Закључак о слободи на основу системских података. Ако се узму у обзир дефиниције лексеме *слобода* у описним речницима, примери наведени у речницима, деривати ове лексеме и њихова значења, синоними и, на крају, жаргон српске омладине, закључујемо да се *слобода* пре свега доживљава као стање ослобођености, независности друштва од власти туђина или неког политичког диктатора, мирнодопско стање. На другом месту је *слобода* схваћена као право појединца да се осећа и понаша опуштено и по својој вољи. На трећем месту (које је далеко маргиналније од претходна два) *слобода* је схваћена као ослобођеност из затвора. На основу овог дела истраживања закључујемо да када говорници српског језика мисле на слободу, они мисле пре свега на стање ослобођености Србије од страног непријатеља или унутрашњег диктатора. У другом плану су личне слободе.

II. Подаци о Слободи добијени анкетом

1. АНКЕТА 1: Како српска деца граде представу о слободи у току свог развоја. Српска психолингвисткиња С. Васић, испитујући развој значења лексема у говору деце, тј. етапе кроз које значење пролази док се не уобличи, извршила је 1976. године занимљив експеримент. Она је тражила од испитаника да изговоре придев супротног значења у односу на задате придеве *велик, добар, црн* и *слободан*. Придеви *добар* и *слободан* изабрани су, између осталог, и зато што имају апстрактно значење. Значење задатих придева се у овом експерименту открива кроз њихове антониме, а не кроз дефиниције. У анкети је учествовало 1306 ученика од 7 до 14 година, мушког и женског пола, са села и из града. Испоставило се да су најхетерогенији

одговори ученика на стимулус *слободан*. Примарни одговор за цео узорак испитаника је *заробљен*. На узрасту од 8 година примарни одговор је *неслободан* (и у селу и у граду и у узорку у целини). У 9 година то је *стидљив*, у 10, 11 и 12 година *заробљен*, у 13 година *стидан*, а у 14 година *заузет*.

С. Васић (1976: 68–78) детаљно образлаже ове одговоре. За ово истраживање значајно је запазити да у дечијем узрасту, говорници српског језика *слободу* доживљавају, пре свега, као стање физичке слободе, физичке незапобљености, стање онога ко је изван затвора. Вероватно је овај тип слободе најбуквалнији и деца се са њим срећу у филмовима и играма које играју. Српски речници не бележе још један вид слободе који четрнаестогодишњацима привлачи пажњу, а то је тренутна слобода као одсуство заузетости. Према С. Васић, деца су у претпубертетском узрасту (кад имају 9 година) и пубертетском (као имају 13 година) обично веома несигурна и стидљива, чиме се може образложити њихово схватање слободе у том узрасту.

2. АНКЕТА 2: У чему је суштина слободе? Група од 100 студената оба пола са Филолошког и Електротехничког факултета Универзитета у Београду замољена је да одговори на питање: *Шта је, по Вама, суштина слободе?* Ево шта се може закључити о слободи на основу студентских одговора. Студенти су обично одговарали у виду две или три реченице, у којима су наводили више чињеница које сматрају значајним у одређивању суштине слободе. Сваку од њих аутор овог рада је посебно издвојио. Неке су се понављале више пута. Тако је добијено 60 чињеница које, по студентима, чине суштину слободе. Прво што пада у очи јесте то да су они постављено питање интерпретирали као налог да објасне који услови треба да буду задовољени да би се они лично осећали слободним, тј. шта је њима лично потребно за слободу. Тако лично обојени, одговори су углавном били веома далеко од слободе у ширем смислу – слободе друштва у целини, слободне државе, слободне територије, спољних непријатеља, ратова итд.

2.1. Лична слобода. Суштину слободе схватили су, пре свега, као право на **слободу мишљења** (чак 30 одговора), **изражавања** (22 одговора), **кретања** (18 одговора)² и **живљења уопште** (18 одговора). На највећем броју листића дат је један од ових одговора или више њих. Одмах затим следе одговори у којима студенти изражавају идеју о суштини слободе као о праву и/или могућности да **човек ради све што пожели** (17 одговора), а с тим је у блиској вези схватање да бити слободан значи живети **без ограничења** (16 одговора). Испитаници разумеју да овако схваћена слобода често представља прекорачивање границе моралног и васпитаног понашања и да може изазвати осуду или казну друштвене заједнице, па јавност доживљавају као непријатеља и пишу да слободан човек живи како жели **без обзира на туђе мишљење** (9 одговора), **без туђих ограничења** (8 одговора), **без страха од казне** (6 одговора). Ови одговори представљају прототипичан поглед на

² Одговор о чежњи за слободом кретања не чуди ако се узме у обзир да највећи број српских студената због сиромаштва никада није био у иностранству.

суштину слободе и могу се објединити у један: **живети без ограничења, без страха од друштвене осуде и казне.**

2.2. Слобода као срећа. Погледајмо и одговоре ниже фреквенције у односу на ове прототипичне. Пошто се на основу наведених одговора слобода схвата као испуњење хедонистичког сна, очекивани су одговори кроз које се слобода везује за пријатна осећања. Неки студенти су суштину слободе видели тако што су изједначили *бити слободан* и **бити срећан** (5 одговора), **осећати се испуњено, радити оно што те чини срећним, уживати.**

2.3. Друштво као фактор који ремети личну слободу. Студенти су често као део одговора на питање о суштини слободе наводили и факторе који је ремете и које треба уклонити. Навели смо већ да, по оцени студената, највећи проблем за достизање њихове личне слободе представља друштвена осуда. Друштво се схвата као конзервативно, ауторитативно, нефлексибилно, склоно предрасудама, и зато студенти мисле да им је за остваривање слободе потребан живот **без лажних норми, без стереотипа, без ауторитета, без наметања образаца.**

2.4. Слобода као право на различитост. Друштво које је оптерећено шаблонским погледом на свет онемогућава младе људе да буду искрени и да се покажу у оном светлу какви заиста јесу. Неки од њих због тога пате па суштину слободе виде у могућности **да се буде различит** (3 одговора), **да се исказе сопствена личност** (3 одговора), **да се увек буде онакав какав јеси, да се буде свој** (2 одговора). Само такво стање може човека довести до тога **да оствари своје потенцијале, да се осећа сигурно и удобно у својој кожи.**

2.5. Слобода као стање без правила и као стање са правилима које сами одређујемо. Многи од до сада наведених одговора указују на тежњу ка слободи као анархији. На то се посебно односи фреквентан одговор да је слобода у могућности да појединац ради све што пожели. Међутим, нису сви одговори баш овако обележени. У зрелије одговоре спадају они у којима се слобода види као могућност живљења **по сопственим правилима, живети онако како мислимо да је исправно** (2 одговора), **сопствено одређивање правила.** Ови одговори указују да има и оних младих људи који не мисле да треба уклонити сва правила, већ да се слобода постиже и сопственим ангажманом у одређивању правила којих се касније придржавамо. У ову групу може се укључити и три пута поновљен одговор **слободно радити**, што не значи радити било шта, већ радити без притисака.

2.6. Границе личне слободе. Видели смо да најфреквентнији одговори испитаника подразумевају немање граница. Охрабрује то што се у неким зрелијим одговорима границе, ипак, постављају: **без угрожавања права других, уз поштовање других** (2 одговора), **у складу са моралним и културним понашањем.**

2.7. Још неки облици личних слобода. Ево који се још видови слободе издвајају као значајни за младе људе у Србији: **слобода у избору религије, занимања, партнера, слобода воље, понашања, брачна слобода.** Од активности студенти издвајају још и ове: **слободно бирати** (5 одговора), **волет** (5 одговора), **дисати, комуницирати са другим људима.**

2.8 Друштвена слобода. Као што је већ речено, студенти суштину слободe виде у личној слободи. Међутим, неки одговори указују и на разумевање суштине слободe у слободи друштва и државе у којој живе. Суштина тако схваћене слободe лежи у **једнакости** (4 одговора), у **миру у свету**, у **нетоталитаризму**, у **слободној држави која није захваћена ратом**, у **ненасилу**, у **сигурности и безбедности**, у **могућности да се без страха изађе на улицу**, у **поседовању права загарантованих законом**. У односу на бројне одговоре у којима се слобода доживљава као рушење свих граница, дирљиво звуче два одговора: **имати могућност за егзистенцију и не стрепети од будућности**.

2.9. Неколико специфичних одговора. Једна студенткиња је суштину слободe видела у могућности задовољавања **природних закона и потреба човека**. Она с правом сматра да су све остале слободe надограђене на ову. Издвојићемо још неколико оцена. У једном одговору наглашава се да је слобода **важна за сазревање**. Истиче се и да је слобода **оно што нас чини људима**, затим да се она огледа у **чистом уму и чистој емоцији без притисака**, као и да је суштина слободe оно што чини **да се осећамо као потпуне личности**. Закључићемо једним мишљењем да је слобода **релативна и за сваког другачија**.

2.10. Најважнији закључци анкете број 2: Највећи број студентских одговора на питање о њиховом схватању суштине слободe указује на то да они о слободи размишљају, пре свега, као о личној слободи, о могућности да се живи без ограничења и да се ради све што се пожели. Као и многим другим схватањима незрелих младих људи, и овом погледу недостаје поглед из шире визуре. Недостаје и свест о томе да се за слободу бори, да се она гради и да живот у анархији и рушењу свих граница не може донети ништа добро.

3. АНКЕТА 3: Од исте групе студената који су учествовали у анкети број 2 тражено је да првом именицом која им падне на памет допуне конструкцију СЛОБОДА И _____ . Одговоре смо распоредили по фреквенцији:

СЛОБОДА И ... љубав 18, срећа 16, мир 13, живот 8, радост 6, храброст 4, равноправност 3, право 3, правда 2, лепота 2, лет 2, избор, жена, човек, народ, птица, закон, вера, једнакост, независност, искреност, дух, воља, јунаштво, образовање, лето, време, ропство, рат, паре, затвор, ограничење, ништа, слободан.

Очекивало се да ће студенти допуњавати ову напоредну конструкцију именицом из домена који је близак или потпуно супротан ономе којем по њиховом схватању припада *слобода*. Одговори показују да слобода спада у појмове са високим степеном позитивног афективног интензитета и да се налази у равни са љубављу, срећом, радошћу, лепотом. Ипак, констатоваћемо и фреквентан одговор *мир* који указује на то да студенти региструју и значење *независност од власти непријатеља, стање без рата*.

4. АНКЕТА 4: Иста група студената добила је задатак да именицу *слобода* допуни именицом у генитиву или зависном реченицом са везником *да*. Допуна треба да представља именицу или реченицу која им прво падне на памет: СЛОБОДА _____. Очекивало се да ћемо на основу овог асоција-

тивног теста доћи до одговора на питање који је прототипичан облик слободе за младе говорнике српског језика. Резултате смо изнели по фреквенцији одговора:

СЛОБОДА ... мишљења 25, говора 13, да живим 8, да мислим 6, живљења 6, живота 6, духа 4, избора 4, ума 2, људи 2, народа 2, љубави 2, кретања 2, да кажем мишљење 2, деце, животиња, природе, медија, права, воље, изражавања, гласа, душе, да узем нешто, да путујем, да волим, да причам, да говорим отворено, да радим шта хоћу, да спавам.

Показало се да се резултати уклапају у слику добијену на основу већ наведених анкета. Млади људи осећају притисак друштвене средине у којој живе и сматрају да би слободно изношење личног мишљења и своје сопствености довело до друштвене осуде.

5. АНКЕТА 5: Од исте групе студената тражено је да прилог *слободно* допуне глаголом који им прво падне на памет: СЛОБОДНО _____. Очекивало се да ће студенти, одговарајући на ово питање, исказати оне активности за које је људима потребан највиши ниво слободе. И то је један од начина да разумемо суштину слободе. Неки студенти нису добро разумели инструкцију па су прилог схватили као придев и допунили га именицом или су прилог допунили неком конструкцијом. Ипак, навешћемо све њихове одговоре, распоређене по фреквенцији:

СЛОБОДНО ... живети 16, говорити 14, ући 14, се кретати 4, кретање 4, живи 4, реци 4, диши 2, мислити 2, волети 2, говорим 2, мишљење 2, дете 2, одлучивати, покушати, питати, причати, путовати, љубити, певати, дисати, се смејати, учити, делати, уради, прођи, покуцај, певај, воли, уживај, причај, мисли, причам, изађи, говори, шетање пса, певање, изражавање, радити све што пожелиш, куче, биће.

Одговори студената у овој, као и у анкетама 2, 3 и 4, указују на то да студенти слободу доживљавају пре свега као личну слободу. Држава и друштво схватају се као фактори који осујећују то право. Скренућемо, ипак, пажњу на високу фреквенцију одговора *ући*, тј. конструкције *слободно ући* која указује на значење прилога *слободно* које је у РСЈ дефинисано као *допуштено, дозвољено*. Од свих секундарних значења прилога *слободно*, студенти су регистровани само ово.

6. АНКЕТА 6: Због ограничености простора у овом раду, само кратко ћемо се задржати на подацима из *Асоцијативног речника српскога језика*. Испитанике за овај речник чинила је група од 800 студената различитих српских универзитета. Асоцијације су прикупљане 2002. и 2003. године, дакле само 3 или 4 године након бомбардовања Србије од стране НАТО-а. Зато не чуди што најчешћи одговор на задати стимулус *слобода* гласи *птица* (76)³, а на другом месту је *мир* (38). Међу фреквентнијим асоцијацијама налази се и *независност* (28), *голуб* (19), *ропство* (12), *рат* (11). У првом плану су, дакле, подаци везани за слободу као *независност од власти непријатеља, стање без рата*. Пошто је идеја аутора Асоцијативног речника српскога језика да

³ Да подсетимо: бели голуб је симбол мира.

после 20 година поново прикупе асоцијације на исте стимулусе, очекујемо да би на стимулус *слобода* асоцијације могле бити другачије ако у Србији више не буде рата. Очекујемо да би најфреквентнији одговори били они у којима се велича лична слобода. У тој претпоставци подржавају нас резултати анкете спроведене 2012. године, када студентска популација није много пажње обраћала на слободу државе од непријатеља, већ само на сопствену слободу. Таквих одговора има много и у *Асоцијативном речнику*. Слобода је појам са високим степеном позитивног афективног интензитета: *живот* (37), *срећа* (32), *лет* (15), *радост* (13), *лепота* (11), *ширина* (11), *љубав* (7) итд.

6.1. Слобода као лет по бескрају. Посебну пажњу заслужују одговори који показују да се стање слободе концептуализује као *летење* (исп. *лет* 15, *летети* 6, *летење* 4) и као *простанство* (исп. *ширина* 11, *пространство* 8, *бесконачност* 2, *без граница* 2, *неограниченост* 2, *бескрај*). Ове две слике повезују следеће асоцијације: *небо* 25, *ваздух* 7, *плаво* 5. Могуће је да је управо ова универзална концептуализација довела до тога да се широм света баш птица (бели голуб) третира као симбол слободе и да је највећа фреквенција ове асоцијације на стимулус *слобода* изазвана и том концептуализацијом, а не само схватањем слободе као мира (стања без рата).

6.2. Обратни асоцијативни речник српскога језика показује да је именица *слобода* представљала асоцијацију на 111 (од укупно 600) задатих стимулуса у *Асоцијативном речнику*. На стимулус *демократија* реакција је била *слобода* 73 пута, на синтагму *људска права* именица *слобода* је представљала одговор 71 пут. Затим следе: *ослобођен* (32), *независни* (28), *победа* (20), *ослободити се* (14), *желети* (14) итд. Именица *слобода* у зависним падежима, као и њени деривати, такође су често представљали асоцијацију на неке од задатих стимулуса *слободе*: *мост* (11), *више* (3), *споменик* (2), *треба* (2). На стимулусе *Европа*, *Србија* једна од асоцијација гласила је *слободна*. На неколико стимулуса студенти су одговорили *слободу*: *желети* (8), *за* (4), *желели* (3), *хтети*, *имати*, *немати*, *волео*.

7. Закључак о слободи на основу података добијених анкетом. У овом истраживању наведено је 6 различитих анкета. У првој од њих испитаници су били деца од 7 до 14 година. Показало се да се представа о слободи мења са дечијим когнитвним развојем, али да се у овом узрасном добу слобода доживљава као стање физичке слободе, када човек није заробљен, није у затвору нити је нечији роб. Преостале 4 анкете спроведене су међу студентима. На основу анкете 2, 3, 4 и 5 стиче се утисак да студентска популација слободу схвата, пре свега, као стање личне слободе. Слобода, за студенте, има високу вредност и изразито позитиван афективни појмовни интензитет. Млади људи прижељкују друштво у којем ће моћи слободно да мисле, исказују своје мишљење, да се слободно крећу и да раде све што пожелеле. Сматрају да их у томе спутавају круте и конзервативне друштвене норме. Анкета број 6, коју чине подаци из *Асоцијативног речника српскога језика*, потврђује ову слику. Кроз одговоре испитаника оцртава се и концептуализација стања слободе као летења кроз бескрајни простор, али указује се и на слободу схваћену као стање мира (стање без рата).

III. Подаци о Слободи добијени анализом текстова

Посебну пажњу привлачи схватање слободе у идеолошком дискурсу, па ће се у овом раду посветити пажња слободи у политичком и црквеном дискурсу, јер су црква и политика фундаменти друштвеног уређења и имају најјачи утицај на обликовање погледа на свет једног народа. Ове друштвене организације су саме по себи ауторитарне, па се очекује да гуше слободу и да, можда, манипулишу њоме нудећи је народу у замену за верност, иако, у ствари, слепа послушност искључује слободу.

1. Слобода и православље. Сви текстови које ћемо навести преузети су из новина Српске патријаршије *Православље*, са сајта pravoslavljе.org.

1.1. Слобода и ауторитет. Видели смо да млади људи (а сасвим сигурно не само они) слободу доживљавају као ослобађање од ауторитета. Ауторитет представља нека спољна сила у виду родитеља, професора, институција, спољног или унутрашњег завојевача који гуши слободу, а појединац и друштво у целини имају задатак да победе ауторитет и тако освоје слободу. Међутим, по православном учењу, лажна је сама таква поставка проблема „у којој „ауторитет“ и „слобода“ јесу незаобилазно саодносни појмови, тако да слобода јесте слобода увијек у односу на неки ауторитет, а ауторитет је увијек ограничење и међа некакве слободе.“ Такво схватање води до тога да слободе нема док год има ауторитета, што значи да се апсолутна слобода може постићи само рушењем свих ауторитета. „Све док су слобода и ауторитет искључиво саодносни, она или размекшава ауторитет изнутра или, пак, бива прогутана од ауторитета споља.“ „Али, зар то не значи да сама та дијалектика ауторитета и слободе коју нам, као једино могућу, сервирају, али која се све вријеме показује као немогућа, јесте лажна дијалектика? И зар не можемо (п)окушати да у окриљу Православља пронађемо сасвим другачији приступ њој?“ У православљу се решење проналази у уласку „у унутрашњу, духовну слободу, коју нам, ни у којем случају, нико никада не може одузети.“ Дакле, погрешна је поставка од које полазе студенти да се до слободе долази решавањем некаквих спољних околности, јер какве год да оне јесу, нису довољне да би се човек осећао апсолутно слободним. Слобода је у човековом духовном интегритету, који мора сам да развије.

1.2. Слобода и вера. Једно од питања на које црква даје одговор јесте и питање верских слобода. „Верска слобода не подразумева ’слободу од нечега’, већ ’слободу за некога’, човеков ’екстатички искорак’ из своје затворености и самости и ступање у однос љубави према другоме.“

1.3. Слобода и човекови избори. „Питање човекове слободе веома је тешко, али је и лако решиво када смо заиста слободни у себи и од себе. То није нешто што се решава наредбама, конвенцијама и одлукама другог, али није ни нешто што се тиче само мене, без интересовања за другог. Такође, слобода је несводива само на избор између две различите могућности, или само на став о нечему и некоме. Није ни само одлука некога о нечему, него је стална спремност на заједничење у истини и љубави. Тако заједничко дело има добру смисленост, и ту различите службе не почињају на подаништву и

покоравану мањих већима, него се утемељују на служењу већих мањима. Тако је достојанство свакога човека неуцењено, и непрецењено, звањем, положајем, пореклом и припадношћу. То и такво заједничење није истоветно са заговораном идејом једнакости, него је засновано на стварности јединства и заједничења свих. Значи, наша слобода је неисцрпива људским правима и дужностима, немогуће је ограничити је избором некога или нечега, и несмешта је у уске оквире припадности.“

2. Слобода и политика. О слободи на основу политичког дискурса закључујемо на основу текстова из политичке рубрике *Блица*, најтиражнијих електронских дневних новина у Србији. Ево о каквим се све слободама говори у политичком дискурсу: *слободарство и антифашизам, слобода медија, слобода говора, слобода изражавања, слобода кретања, слобода окупљања, слобода вероисповести, слобода одлучивања, слобода интернета, слобода информација, слобода штампе, личне слободе, индивидуалне слободе, грађанске слободе, медијске слободе, верске слободе, цивилне слободе, основне слободе, политичке слободе, све међународне повеле и слободе, људска права и слободе, темељна права и слободе, основна права и слободе, грађанска права и слободе, гушење демократских слобода, гушење слободе и демократије, ограничавање права и слобода, поштовање прокламованих слобода, рад, слобода и достојанство, мир, слобода и благостање, независност и слобода, слободарски политички погледи, слобода да се мушкарци жене мушкарцима, већа слобода народу да управља својим животом, слобода да запошљавају и отпуштају раднике, слободе уграђене у темеље ЕУ, слободан приступ хуманитарним организацијама, слободан ток информација, слободан приступ информацијама, слободан улазак страних инвеститора, непријатељи слободе, слободан увоз, слободно формирање цена...*

2.1. Слобода и право. Упадљиво је да се именица *слобода* у политичком дискурсу углавном употребљава у множини иако спада у апстрактне именице, које, по правилу, ређе имају множину. Разлог томе лежи у чињеници да се слобода у политици не доживљава као стање или осећање, већ она представља синоним за *право*. На то указују и бројне конструкције у којима се ове именице употребљавају заједно, без јасне значењске диференцијације: *људска права и слободе, темељна права и слободе, основна права и слободе, грађанска права и слободе.*

2.2. Слобода као кључни састојак политичких вербалних ритуала. Ексерпирајући грађу из новинских текстова, запазили смо да скоро све реченице у којима се помиње *слобода* представљају цитате из изјава или говора политичара. Новинари не посежу лако за том лексемом. Шири контекст политичких изјава указује на то да се ова лексема користи као срж политичких обећања потенцијалним бирачима или као кључна критика на рачун других политичара који је стварно или наводно укидају. *Слобода* је магична реч и користи се у идеолошком дискурсу у ритуалне сврхе. Она је често семантички излизана и празна и користи се олако. Како другачије схватити чињеницу да је тешко чути политички говор у којем се не помиње *поштовање слободе, гушење слободе, слободно друштво, слобода и демократија, права и слобо-*

де итд. Када би размишљали о садржају онога о чему говоре, политичари у Србији никада не би могли да говоре о *цивилним правима*, јер ова синтагма на српском језику треба да значи *права која се не односе на нецивиле* (тј. војнике), а политичар је обично употребљава са значењем *грађанска права*. Ова синтагма представља буквалан, лош превод са енглеског језика и може да је употреби вероватно само онај ко не размишља о чему говори.

2.3. Гушење слободе. У нашој грађи има много потврда за синтагму *гушење слободе* (*гушење демократских слобода, гушење слободе и демократије, гушење слободе говора, гушење слободе медија*). Оваква употреба именице *слобода* указује на чињеницу да се слобода у политичком дискурсу концептуализује као биће (човек или животиња) које се не може уништити нагло, већ се гаси постепено, уз отпор. Гушење подразумева етапе, али и посебну врсту суровости онога ко га спроводи.

2.4. Слободан проток људи и робе. Издвајају се слободе о којима се у политичком дискурсу посебно често говори. То су слобода кретања, изражавања и слобода медија. Нашу пажњу привлачи једна, последњих година, устаљена конструкција у политичком дискурсу, а то је *слободан проток људи и роба* и њена варијанта *слободно кретање и циркулација људи и идеја*. Ове конструкције у којима се људи изједначавају са робом или са идејама, па заједно са робом протичу и циркулишу, показује сву суровост света у којем живимо. Посебно је увредљиво то што би те конструкције требало да изражавају хуманост оног политичког моћника који обезбеђује то слободно циркулисање.

2.5. Закључак о слободи у политичком дискурсу. *Слобода* у политици није стање или осећање, већ се изједначава са *правом* и често се употребљава у множини. Пре свега се има у виду друштвена слобода. Слобода појединца проистиче из слободе друштва и државе. До слободе друштва долази се избором демократског политичког уређења које допушта слободу медија, слободу изражавања, слободу кретања и друга права која омогућавају појединцу да се у свим сегментима живота оствари као личност.

Закључак истраживања. На основу свих чињеница добијених анализом података из речника, анкета и текстова српског језика, изводимо закључак о томе како говорници српског језика схватају појам *слободе*.

Узети су у обзир подаци о лексеми *слобода* и њеним дериватима из једнотомног и шестотомног речника савременог српског језика, из етимолошког речника и два речника синонима. Приказани су и резултати шест анкета. У првој анкети, преузетој од српске психолингвисткиње Смиљке Васић, од српских ученика различитог узраста тражено је да напишу антоним придева *слободан*. У другој, трећој, четвртој и петој анкети учествовало је 100 студената Београдског универзитета. У другој анкети тражено је да дају одговоре на питање у чему је суштина слободе. У трећој је требало да допуне конструкцију СЛОБОДА и ... првом речју која им падне на памет. У четвртој је требало да допуне именицу СЛОБОДА ... неком речју у облику генитива које се прво сете. У петој анкети, студенти су били замољени да допуне прилог СЛОБОДНО ... глаголом који им прво падне на памет. Шесту анкету пред-

стављају одговори 800 студената на стимулус *слобода* у *Асоцијативном речнику српскога језика*. Корпус текстова чини 300 текстова из православног и политичког дискурса, прикупљених из новина Српске патријаршије *Православље* и из *Блица*, најтиражнијих електронских дневних новина у Србији.

Закључујемо да је појам *слободе* вишеслојан. Може се представити у виду концентричних кругова. Подела на концентричне кругове је само условна и међу њима влада висока узајамна међузависност. У самом језгру налази се *индивидуална слобода*. Она има два вида – *слобода у човеку* и *слобода човека према другима*. Овај први вид је фундаменталнији и предуслов је за други. Слобода у човеку може бити *физичка* и *духовна*.

Истраживања су показала (исп. Васић 1976) да деца у свом развоју прво поимају физичку слободу (незаробљеност, живот изван затвора), па се, вероватно због тога, стање било којег облика неслободе, концептуализује као везаност ланцима у неком скућеном затвореном простору. Насупрот томе, стање слободе концептуализује се (показују резултати анкета) као летење по отвореном безграничном простору.

Анкете показују и то да нема апсолутне индивидуалне слободе и да је једна од основних људских емоција и покретача – тежња за достизањем вишег степена личне слободе (млади људи се чак надају апсолутној слободи). Управо због огромног значаја који слобода има у систему вредности и потреба сваког појединца и друштва у целини, политичари у својим изјавама и говорима манипулишу том људском потребом обећавајући и нудећи управо слободу као главни мамац како би дошли на власт. На то указују анализирани примери из политичког дискурса.

Лична слобода има два облика који представљају и две фазе – *слобода од* и *слобода да*. Према резултатима анкета, млади људи верују да им толико прижељкивану апсолутну слободу онемогућавају различити ауторитети у друштву у којем живимо – родитељи, професори, лажни морал, конзервативизам, стереотипи, утврђени систем писаних и неписаних правила. Зато прву фазу у достизању слободе представља *слобода од*, која би требало да буде ослобађање од моћи ауторитета. Другу фазу представља *слобода да*. Према младима, то је слобода да се слободно живи, мисли, изражава и да се ради све што се пожели. Православно учење нас, међутим, учи да слободу и ауторитет не треба посматрати као појмове који се међусобно искључују, јер слобода појединца не зависи од ауторитета, слободу човек изграђује сам, развијајући свој духовни свет. Личну слободу представља духовни интегритет појединца, у који нема приступ ниједан и никакав ауторитет.

Око личне слободе коју представљамо као језгрену, налази се *друштвена слобода*. Трбало би урадити много шире истраживање да би се са апсолутном сигурношћу утврдило да ли говорници српског језика као прву помисао на слободу имају идеју о сопственој слободи или о слободи свог народа. Ово истраживање показује да су та два типа слободе веома повезана и да нема личне слободе без друштвене, и обрнуто. Према православном учењу, слобода се осваја бригом о другим људима, поштовањем других, заједништвом. Политички дискурс показује да се друштвена слобода схвата као комплекс

права које грађани имају у једној држави. Због тога се у политичком дискурсу именица *слобода* обично употребљава у множини.

Наше истраживање показује да *државна слобода*, схваћена као стање државе у којој нема рата, заузима место на периферији концепта слободе. Овај тип слободе је нераскидиво везан са друштвеном слободом, јер без мира у земљи нема ни слободног друштва. Показало се, међутим, да однос међу овим концентричним круговима може бити и другачији. У време рата или непосредно после рата, мир у држави се у народу схвата као основни облик слободе. Што више времена прође од ратног стања, што мир у земљи траје дуже, то се на овај важан вид слободе све више заборавља, јер се он сам по себи подразумева, а човек се све више окреће себи и своју личну слободу ставља у први план.

Слобода је, дакле, сложен, вишеслојни појам, у којем слојеви могу мењати места у зависности од прилика у држави и друштву.

ЛИТЕРАТУРА

- Бартмињски 2011:** Јежи Бартмињски, *Језик – слика – свет*, етнолингвистичке студије, приредио Д. Ајдацић, превела М. Бјелетић, Београд: SlovoSlavia.
- Bartmiński et al. 2006:** Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Małgorzata Brzozowska, Irina Lappo, Urszula Majer-Baranowska, Beata Żywicka, *Język. Wartości. Polityka*, pod redakcją Jerzego Bartmińskiego, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Васић 1976:** Смиљка Васић, *Развојне говорне норме у наше деце*, Београд: Просвета.
- Герзић 2012:** Боривој Герзић, *Речник српског жаргона*, Београд: SA.
- Драгићевић 2007:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић 2010:** Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Драгићевић и др. 2011:** Рајна Драгићевић, Предраг Пипер, Марија Стефановић: *Обратни асоцијативни речник српскога језика*, Београд: Службени гласник, Београдска књига.
- Лалевих 2004:** Миодраг Лалевих, *Синоними и сродне речи српскохрватског језика*, фототипско издање Лексикографског завода, Београд: Полит.
- Пипер и др. 2005:** Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, *Асоцијативни речник српскога језика*, Београд: Београдска књига, Филолошки факултет, Службени лист СЦГ.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСЈ:** *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

Скок 1971–1974: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Ћосић 2008: Павле Ћосић и сарадници, *Речник синонима*, Београд: Корнет.

Рајна М. Драгићевић

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА СВОБОДА В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ И В СЕРБСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Резюме

На основании всех данных, полученных путем анализа материалов словарей, анкет и текстов на сербском языке, мы пришли к ряду выводов о том, как носители сербского языка воспринимают понятие *свобода*.

В работе были учтены сведения о лексеме *свобода* и ее дериватах в одномтомном и шеститомном словарях современного сербского языка, в этимологическом словаре и двух словарях синонимов. Также были рассмотрены результаты шести анкет. В первой анкете, взятой из работы сербского психолингвиста Смилки Васич, сербские ученики разного возраста писали антоним прилагательного *свободный*. Во второй, третьей, четвертой и пятой анкетах респондентами были 100 студентов Белградского университета. Во второй анкете студентам было предложено дать ответ на вопрос о том, какова сущность свободы. В третьей анкете необходимо было дополнить конструкцию СВОБОДА и... первым словом, которое придет на ум. В четвертой необходимо было дополнить существительное СВОБОДА... каким-либо словом в родительном падеже. В пятой анкете студентам было предложено дополнить наречие СВОБОДНО... первым пришедшим на ум глаголом. Шестую анкету представляют реакции 800 студентов на стимул *свобода* в ассоциативном словаре сербского языка. Наконец, проанализированный корпус текстов составляют 300 текстов из православного и политического дискурсов, собранных из газеты «Православие» Сербского Патриархата и газеты «Блиц» – самой популярной электронной ежедневной газеты в Сербии.

Мы пришли к выводу, что понятие *свобода* является многослойным. Оно может быть представлено в виде концентрических кругов. Разделение на концентрические круги является условным, круги взаимозависимы в высокой степени. Центр, или ядро, представляет собой *индивидуальная свобода*. Она имеет два аспекта – *свобода внутри человека* и *свобода человека по отношению к другим*. Первый аспект является фундаментальным и обуславливает второй. Свобода человека может быть *физической* и *духовной*.

Исследования показали (ср. Васич 1976), что у детей в процессе развития сначала формируется понятие о физической свободе (жизнь вне тюрьмы и рабства). Поэтому, вероятно, состояние любой формы несвободы осмысливается как скованность цепями в замкнутом помещении. Напротив, состояние свободы понимается (по результатам анкетирования) как полет в неограниченном пространстве.

Опросы также показали, что не существует абсолютной свободы личности и что для человека одной из основных эмоций и движущим стимулом является стремление выйти на более высокий уровень личной свободы (молодые люди надеются даже достичь абсолютной свободы). Именно из-за огромной важности свободы в системе ценностей и потребностей личности и общества в целом политики в своих заявлениях и выступлениях манипулируют этой человеческой потребностью, раздавая обещания и предлагая перспективу свободы как основную приманку, чтобы прийти к власти. Об этом свидетельствует анализ примеров из политического дискурса.

Личная свобода имеет две формы, отражающие два этапа достижения свободы – *свободу от* и *свободу для*. По данным опроса, молодые люди считают, что настолько желанная для них абсолютная свобода ограничена различными авторитетами общества, в котором они живут: это родители, преподаватели, ложная мораль, консерватизм, стереотипы, утвердившаяся система писаных и неписаных правил. Поэтому первым этапом в достижении свободы является *свобода*

от, которая должна быть освобождена от авторитетов. На втором этапе представлена *свобода для*. Для молодых людей это свобода жить свободно, думать, выражаться и делать все, что они хотят. Православное учение нас, однако, учит, что свободу и авторитет следует рассматривать как понятия, исключающие друг друга, поскольку свобода личности не зависит от авторитетов, свободу человек выстраивает сам, развивая свой духовный мир. Личной свободой является духовная целостность человека, к которой не имеет доступа ни один авторитет.

Вокруг личной свободы, которую мы представили как ядро, т.е. в качестве основной, расположена *социальная свобода*. Следовало бы провести более обширное исследование, чтобы с абсолютной уверенностью определить, что для носителей сербского языка является первичным при мысли о свободе: идея личной свободы или свобода народа. Данное исследование показывает, что эти два вида свободы тесно связаны между собой и не существует личной свободы без социальной, и наоборот. Согласно православному учению, свободу можно получить благодаря заботе о других людях, уважению к другим, единению. Политический дискурс показывает, что социальная свобода понимается как комплекс прав, которые имеют граждане в определенной стране. Поэтому в политическом дискурсе существительное *свобода* обычно используется во множественном числе.

Наше исследование показывает, что *свобода государства*, понимаемая как положение в стране, где нет войны, находится на периферии понятия свободы. Этот тип свободы неразрывно связан с социальной свободой, потому что без мира в стране нет свободного общества. Оказалось, однако, что отношение между этими концентрическими кругами может быть различным. Во время войны и непосредственно после нее мир в стране понимается народом как основная форма свободы. Чем больше времени проходит после войны, чем дольше длится мир в стране, тем больше забывается такая свобода, ибо она подразумевается сама по себе, а человек все больше внимания уделяет себе и своей личной свободе, ставя ее на первый план.

Свобода, таким образом, представляет собой сложное, многослойное понятие, в котором слои могут меняться местами в зависимости от условий жизни в государстве и обществе.

Јелена Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

СТАНДАРДНОСТ ЈЕЗИКА И ПИТАЊЕ СТАБИЛНОСТИ ФОРМИ

У овом раду аутор има намеру да прегледом грађе утврди колико се језик уопште, и књижевни језик посебно, одликује стабилношћу својих система. Показало се да није оправдано говорити о тој особености у апсолутним појмовима. Језик уопште заправо је у сталном процесу, о чему сведочи мрежа флотантних форми и њихових међуодноса, а у његовим коренима, дакле на доњој ивици његове структуре, постоје облици потпуно или делимично неоформљени. Књижевни језик раслојава се у функционалне стилове, од којих су само неки стандардизовани у смислу устаљености изражајних средстава, док су други – као колоквијални на свој и поетски на свој начин – у сталном покрету.

Кључне речи: стабилност, еластична стабилност, стандард, норма, општи језик, књижевни језик, функционални стил, административни, пословни, колоквијални, поетски

1. Увод

1. Навикли смо да језичке јединице посматрамо као стабилне и увек на исти начин конструисане форме. Номинатив „Јован“ нпр. има своју „стандардну“ форму, презент „игра се“ своју, реченица „Јован се игра“ своју итд.

а) Али почесто се сусрећемо са појавама које сасвим одударају од уобичајених форми; такви су на једној страни узвици као (у: РСАНУ 1959. и д.): „á (изговара се и кроз нос) узвик за питање: је ли?...“; – „a-ā и a-ā узв. в. а-хà...“; – „ā-ā и a-ā узв. (изговара се кроз нос) при одвраћању, забрани, претњи одбијању...“; – „a-á (обично кроз нос) узв. в. а-хá“ итд. Овде су сасвим негиграна иначе чврста правила о фонолошком саставу и акценту речи у српском језику.

* jelenajo@bitsyu.net

б) На другој страни можемо се наћи пред таквим појавама као што су нпр. стихови Л. Костића¹ типа²:

Јер ја се бојим, свети небојче,
Јер ја се бојим, Јуда ми је брат,
Искариотско искање је то!

Како схватити да је песнику Јуда брат? Шта је „искариотско искање“? Песничка нарација ту као да протиче невидљивим каналима на крајњој ивици разумевања. Речи или су сасвим измештене из семантичког лежишта, или су још и по форми непрепознатљиве. Па ипак је све то у неком смислу регуларно, али регуларност песничког језика није исте врсте као и оних језичких варијација из домена „стандардног језика“.

2. Наведена су само два екстремна случаја, али и у међупростору између њих, између два екстрема која они симболизују, језик је такође премрежен, негде тањим негде дебљим слојем форми чија физиономија не одговара идеалу нормативности – идеалу стабилности.

а) Чак и сами нормативисти говоре о тзв. „еластичној стабилности“, а то значи само у извесном степену утврђености форми по моделима нормативне регулативе. Још уз то: ми смо издвојили горе песнички језик из општег комплекса и ставили му насупрот „стандардни“. Тако гледан, књижевни језик није јединствена маса чињеница, већ скуп варијаната које се држе заједно по законима структурне целовитости, на једној лествици факата, и функционалног јединства, на другој.

б) „Књижевни језик није нешто што је једном за свагда дато – мисли Р. Симић (1991: 49). – Али није ни случајни збир парцијалних стандарда чија је самосталност и унутрашње јединство изнад функционалног јединства норме. Књижевни језик, као сложени дијасистем, има сопствену, иако врло комплексну и тешко сагледиву структуру, која управља функцијама и развојним тенденцијама његовим“. Не треба заборавити да сем књижевног језика постоји и општи језик нације, у чијим оквирима се развија и функционише књижевни језик. Ми ћемо се укратко освртати и на један и на други. Али о нормативности и стандардизованости говорићемо у вези са књижевним језиком, јер је он у начелу друкчије изграђен од народног језика.

3. Поменули смо „стандардни језик“. У мрежи изукрштаних међуодноса у књижевном језику он је издвојив као зона нешто јаснијих и чистијих форми које се могу трајно и плански контролисати, а њихова појава у пракси предвидети – дакле њихова употреба каналисати и калибрирати по методолошким узусима типа правилно/неправилно, пожељно/непожељно или сл. Једном речи: стандардизовати и нормативно регулисати. Та је зона одредљива у два правца посматрана. Један правац води кроз систем граматичких категорија и језичких структурних нивоа који ове чине. Други правац тиче се језичких употребних варијаната и слојева мотивисаних социјалном структуром и

¹ Костић, Л. 9, 71. – Цит. по: РСАНУ 1959. и д.: s. v.

² Исп. лексему *небојче*: „небојац, м песн. *Онај који се не боји, небојша*“. У: РСАНУ 1959. и д.: s. v.

делатном разуђеношћу животних сфера које опслужује човек, а у којима је језик пратилац тих служби – то јест функционалних стилова.

4. У овом раду могуће је само се осврнути на неке моменте из овако оцртане проблематике, без детаљнијег аналитичког захвата, па ћемо то и учинити.

2. О српском језику данас

1. У уводу смо назначили два смера којима ћемо се кретати у потрази за одгонетком о томе где је језгро стабилности, а где је зона, или где су зоне нестабилних форми и јачих турбуленција. Један је правац посматрање целине језика, његове структуре и његових периферних појава; други је посматрање језичких слојева издвојених по моделу функционалних стилова. Што се тиче целине језика, његових структурних слојева и њихове стабилности, као и стабилности јединица које их чине, о томе се може говорити из два угла посматрања. На једној страни је језик као целина, са свим његовим појавним формама, а на другој књижевни језик, као вештачким захватом изузет део језичке грађе од којег је трудом граматичара и пристанком, као и конструктивним понашањем писмених људи свих сталежа и занимања, изграђен језички систем којим се служи културни слој нације.

1.1. Када говоримо о језику као целини, у њему се разазнају структурни слојеви од најпростијих јединица споразумевања до најсложенијих.

а) Што се тиче главнине грађе српског језика, њу одликује релативно висока стабилност. О томе, са нескривеним одушевљењем, овако пише Р. Симић у књизи посвећеној историјском развоју кључних фонолошких и морфолошких састојака нашег језичког амбијента (2002: 380–381): „Наш језик, посебно његов штокавски дијалекат, преживео је... /праву/ револуцију. У њој је морфолошки фактор, подлежући преради, истовремено одиграо улогу катализатора за пречишћавање фонетске грађе, прецизирање дистинктивних обележја и онда избистравање артикулацијске базе. У њему је, једином у Европи, поново успостављен класични ред са чврстом морфологијом, мелодиозним акцентом и слободним редом речи. За оно што неки сматрају архаичношћу, можемо слободно рећи, да је у новом сјају остварено једно начело реда [...]“.

б) Али „начело реда“ никако не значи и потпуну уоченост, окамењеност форми и непокретност система. „Стабилизовање морфологије речи – наставља Р. Симић расправу о истом проблему у нешто друкчијем контексту (2010: 163) – по правилу значи њено окоштавање: утврђену и неизменљиву структуру, тврду и нефлексибилну неподатну варијацијама у нпр. песничкој речи итд. Ствари у српском језику, међутим, стоје сасвим супротно од очекиваног, и то из више разлога. Најпре, и пре свега, морфолошка грађа отплављена у процесу стабилизације – није изгубљена у целини, већ је делом очувана у облику тзв. „покретних“ елемената...: вокала *добром(е)у*), или партикула (*њен-њезин*). Кад се овоме дода и недовољно издиференцирана ‘неодређена’ форма *добру* и сл., излази да у придева исти падежни облик може имати и по

три-четири различите форме. И тамо, затим, где у употреби више нема старих облика, они нису сасвим ишчезли из лингвистичког сећања генерација, већ се у посебним приликама реактивирају (дијалекатским резервама одржавају се у сталној употребној приправности)³: Да запевам, да мало загудим, / да ми срцу одлане у грудим // Златне токе, а груди широке, а на грудма ране предубоке // Грудима смо земље ове проламали кам (/ И овај камен земље Србије / што претећ сунцу дере кроз облак) итд.

в) На доњој ивици језичке зграде, у њеном темељу, постоји отворен канал којим ова кореспондира са сублингвистичким формама изражавања, и на тој линији влада велика нестабилност. У *Српској синтакси* те су форме класификоване по прагматичком критеријуму (Симић/Јовановић 2002б: 89–96), па су издвојене тзв. експирација (– *Ааах, ккккх! Ааах, ккккхх!* – То се Авдага у алвату бори са ноћним наступима кашља. – ИА Ћупр 121), имитација (– *Ћију ћи!* – То имитира Јакшић цвркутање птица у чувеној песми На Липару), експресија (кад пијани Ћоркан, скакућући по огради моста, испушта гласове више неартикулисане него артикулисане: – *Тиридам, тиридам, тиридиридиридириридам, тиридам... хај, хај, хајхај!* ИА Ћупр 232), екскламација (Тола Дачић у Коренима Д. Ћосића ликује над својим близанцима опомињући да сад има петорицу синова: – Пет синова имам. *Еј!* ДЋ Кор 61), интерогација (– Ја сам ништа. *А?* Ти да ми кажеш? ДЋ Кор 132), подстицај (– Хоћу сад да те чујем. *Хајде!* Што ћутиш? ДЋ Кор 26) итд. Неке од ових форми лексички су доста добро уобличене и у језику устаљене, друге пак чисти су оказационализми итд. Слаба уобличеност упућује на крајњу структурну нестабилност – што ће рећи да форме које настају у околини где је језик настао и где су му корени, одражавају, прво, прастаро стање језика, и показују, друго, да је он у својим почецима био слабо оформљен и врло флотантних облика.

1.2. У питању књижевног језика граматичари по правилу размишљају имајући на уму „правилност“ његових форми. Нарочито је то карактеристично за старије граматичаре, па ћемо се с тим у вези подсетити како је на књижевни језик Вуков гледао Томо Маретић (1963: 16–19). Он те проблеме дели у две групе.

а) Описујући прву групу примера Маретић истиче Вуково добро чуло за „правилне“ форме, и исправно вредновање у односу на „неправилне“.

а1) „Народ – по Маретићу – говори донесен и донешен (*однесен* и *однешен*, *понесен* и *понешен*), али је облик са *-с-* правилан, а облик са *-ш-* није, зато је Вук у касније вријеме књижевног свога рада правилно одабрао, а неправилно одбацио; тако је исто учинио и с ријечима *много* – *млого*, *тавница* – *тамница*, гдје је прво старије и правилније од другог“.

а2) „Он није хтио писати: *дошо*, *чуво*, *купово...*, него *дошао*, *чувао*, *куповао*, јер ако се и чује у народу обоје, али је облик на *-ао* правилнији“.

а3) „У брзу говору народ каткад одбацује скрајње *-и* у инфинитиву и садашњем герундију те говори нпр. *чуват*, *мислит*, – *чувајућ*, *мислећ*, али је *чувати*, *мислити* – *чувајући*, *мислећи* много обичније, а будући да је тако и правилније, зато Вук није видио разлога зашто би речене облике писао без *-и*“³.

³ „Кад је Вук тако помњиво пробирао међу ријечма које се двојачко говоре по народу средишњег или књижевног говора, онда је лако докучити зашто се он у писању својем клонио

б) У другој групи примера Маретић сматра да се Вук показао као „еклектик“ и да није био у праву. Видећемо да заправо Маретић није у праву.

б1) „Народ нпр. говори у генитиву синг.: *његовога, Петровога, женинога*, у дативу *његовом(е), Петровом(е), женином(е)* поред *његова, Петрова, женаина – његову, Петрову, женину*. Вук држећи се народа употребљава у својим дјелима и једне и друге облике, – утврђује Маретић – а опет се добро зна да су наведени дуљи облици неправилни, а краћи су правилни“. У напомени испод странице приређивачи трећег издања Маретићеве граматике констатују да су са гледишта данашње норме оба типа облика исправна⁴. Ми бисмо могли додати да су они које Маретић проглашава једино „правилним“ – све рећи у употреби, а „неправилни“ су скоро сасвим освојили терен у културним круговима.

б2) „Исто тако – наставља Маретић – пише Вук не само правилно: *ми бисмо чували, ви бисте купили* него и неправилно: *ми би чували, ви би купили*, јер се у народу чује и једно и друго. Граматик ће у таквим случајевима рећи: премда Вук једно и друго пише, али ми ваља да одбацимо неправилан, а задржимо правилан облик“. Данас нормативисти воде непоштедну, и рекло би се безуспешну борбу на Маретићевој линији, али форме које Маретић проглашава „неправилним“, а ми неприхватљивим – надиру са свих страна.

б3) „Има и таквих случајева – напомиње Маретић – да је правило добро познато, али граматик неће захтијевати да се држи кад се у другим славенским језицима налази и правилно и неправилно. Тако је нпр. по правилу: *зар не видиш онога дима? нијесам читао данашњих новина*, али се поред тога и у нашем и у другим славенским језицима говори такођер: *зар не видиш онај дим? нијесам читао данашње новине [...]*“. Данас је словенски генитив у оваквим приликама скоро заборављен. Но за нас је битан факат да је одбир појединости приликом нормирања каткада у ствари арбитран, и да је коегзистенција двеју или више варијаната обична ствар. Том приликом се по правилу успоставља хијерархија, али та хијерархија у каснијим увидима није више утемељивана на дистинкцији правилно/неправилно, већ, као што горе рекосмо, просто прихватљиво/неприхватљиво, препоручљиво/непрепоручљиво или сл.

2. Хијерархијски односи које помену смо делују као дехомогенизацијски фактор у језику: норма није сасвим уједначена, нити је у свему јединствена, а облици показују нестабилност. Од више начина на које се образују слојеви у језику – један је тзв. функционално-стилски. И управо функционално-стилски варијетети се неједнако понашају према варијантним и хијерархизованим

свега онога што је познато само једном или гдјекојем крају. Тако је он сасвим одбацио херцеговачке гласове *s'* и *z'* који се чују у ријечма нпр. *сјекира*, *изјести* (гдјешто се ти гласови чују и по Хрватској) – Вуково начело о томе што иде у књижевни језик, што ли не иде, врло би се поколебало да је што примио из оних штокавских говора који не иду у средишњи, да је нпр. из црногорскога говора узео плуралне облике *ни, не – ви, ве* (мјесто *нам, нас – вам, вас*) или ген. плур. *јунаках, женах, пушаках*, или *с отпалим т*, нпр. *младос, слабос* (које је веома обично у Дубровнику, али се подоста чује у Црној Гори, у Боци и гдјешто по Босни и Херцеговини)“.

⁴ „Данас се дуљи облици не сматрају неправилнима [...], демантују они мало претерано Маретићево поверење у нормативну исправност историјски примарнијих облика.“

формама: у једнима се мање строго гледа на појединости које се у другима сматрају недопустивима итд.

а) Ако стварима приђемо са општег становишта, са сигурношћу ћемо устврдити да језик нпр. некаквих молби, решења, законских аката и сл. не може у том погледу држати равнотежу са нпр. језиком науке и филозофије, а поготову не са префињеним изразом поетског језика. У поезији језик доживљава прави узлет према сјају и лепоти примамљивих метафора, суптилних контраста и хармоничне еуфоније непревазиђених стихова најуспелијих песника. Све је то страно пословној комуникацији, и само би је ометало.

б) И још нешто. Пословни људи највише воле типизирани и устаљени начине изражавања јер им оне омогућују да у неке оквире сведу многоструке догађаје и појаве око њих, да их каталогизирају и преведу на језик бројки. „У овој врсти комуникације – према ономе што пише у нашим и Р. Симића истраживањима о тој теми (Симић/Јовановић 2002а: 175) – непожељне су сувишне речи, украси, а поготову дигресије, околишења, ширина излагања итд. То је разлог што овде постоје ограничења у избору речи, у обликовању реченице, ширини фразе. Са општег гледишта таква врста излагања обележена је извесном суздржаношћу, и једноставношћу, чак једноличношћу израза – једном речи: штурошћу. Чест је случај да код финасијских стручњака, техничких руководилаца и практичара свих осталих струка – влада извесно језичко сиромаштво, невештина у склапању текста каткада – неумушност [...]“.

в) Додајмо још да та неумушност код стручних људи који се баве праксом и производњом, који комуницирају међусобно и са машинама – није ни непожељна ни упадљива. Али она врло интензивно пада у очи код оних људи који су образовани и васпитани за кабинетски или производни рад, а стицајем околности раде са публиком, као чиновници на шалтерима, продавци, инкасанти итд. Клишираним једноличним изразима, невештом фразеологијом, сиромашном лексиком и сл. – ови људи често оштро одударују од просечне комуникативности у својој средини. Стил, или негација стила којом се они служе у комуникацији са „странкама“ – назива се *канцеларијски стил*. Канцеларизам је – између осталог – симптом половичног образовања и слабе писмености. Навикао на контролу из свих праваца, и заправо немоћан да самостално решава проблеме било које врсте, чиновник подразумева мрежу стандарда у којој се креће његова активност, и којима је уоквирена његова личност. Језичка норма, боље рећи језички стандарди, јесу један од извора узалних модела по којима он израђује свој језички израз реализован у догматизованој форми његових аката, коју мање или више трајно понавља⁵. Језгро језички стандардизованих облика, и област језичке стандардизације – чини управо ова сфера комуникацијских процеса. Она је – насупрот песничком језику отвореном једино према креацији и стваралачком акту – упућена на готове шаблоне које без отпора и жеље за превазилажењем понавља и

⁵ Свима су нам стално у рукама различити званични папири који се све масовније производе у бирократским радионицама и „уручују странкама“ на шалтерима, те је сувишно овде наводити примере. О подробној класификацији и оцени њиховој исп. *Основи теорије функционалних стилова* (Симић/Јовановић 2002а).

обнавља у истом, најчешће чак и законски прописаном виду. Она је језгро стандардног језика – круга језичких појава у књижевном језику најподатнијих норми и нормативној контроли.

3. Улога норме и нормативних узуса овде је неоспорна, али у пракси се дешава да она не буде достигнута, јер ниво чиновничке писмености не достиже границе ни елементарне писмености. Граматичари су приморани да воде прави рат против траљавог и неписменог односа администрације, штампе и јавне речи према језичкој норми. Песничка реч, напротив, доминира културном сценом и тражи од граматичара да је прате. „Граматичари имају само да бележе оно што постоји – немилосрдан је Скерлић (1964: 316), – а не да одређују правац којим сâм језик иде“. И заиста, врло ретко се ко од граматичара побуни против неких појава у књижевности које са строго граматичког гледишта представљају праву диверзију усмерену против норме. Да бисмо то илустровали, узећемо један пример. Тај пример не сме бити из које било поетске или назови поетске радионице, већ из пера реномираних мајстора песничке речи. Нека то буде нпр. Јован Јовановић Змај. У антологији М. Павловића (1978: 121) објављена је његова песма *Откиде се*, која у целини гласи овако:

Једна мис’о као муња,
Тако брза, тако сјајна,
откиде ми с’ исред душе
И постаде души тајна.

Кâ да оде увис горе –
Не да с’ видет оку моме;
Ја осећам бол откида
И жалим за њоме.

Хоћеш ми се икад вратит,
Да те боље чувам таде,
Мила моја... или жељо...
Ил спомене... шта л бијаде?

А она ми канда шапће
Кроз тишину благе ноћи:
„Нећу ти се никад вратит –
Ти ћеш к мени доћи“.

а) У првом стиху прве строфе јавља се „мисо“ у облику који су одбацили и Вук и Маретић, и сви нормативисти српског језика.

б) У првом стиху друге строфе, уместо нешто прихватљивијег „ко“ место „као“ – стоји сасвим депласирано „кâ“.

в) У следећем стиху исте строфе опет је „видет“ место „видети“, форма коју Маретић проглашава „неправилном“. Исто је „вратит“ у првом стиху треће строфе – као и у претпоследњем стиху.

г) Али право изненађење очекује нас у последњем стиху треће строфе: „бијаде“. Данас знамо да је то дубоки дијалектизам централних говорних зона, који сведочи о губитку осећања за аорист и имперфекат у целини. Дакле, пуни језички промашај са гледишта норме. Оправдање за овакав поступак ми видимо у тежњи за одржањем риме, али риме према „таде“, опет једном случају кршења норме какво заправо није допуштено.

3. Шта рећи о оваквом језички ненормативном и стилски необичном поетском поступку великог песника? Он је прошао кроз будну пажњу и таквог језичког ауторитета какав је А. Белић (1933: 257–262), и нешто касније доспео ни мање ни више него у угледну антологију српског песништва.

а) Ништа Змају није замерио ни А. Белић, рекосмо, који је М. Настасијевића врло оштро, боље рећи непоштедно прекоревача за језичку недисциплину, чак и за директно богаљење језика под плаштом поезије. Како ми данас да гледамо на овај Змајев „случај“? И на Настасијевићев, уосталом, који је рехабилитован, додуше, али је доспео на мету великог стручњака. И на језик књижевног дела уопште (Белић 1940; Белић 1959: 217–219), за који пре може важити оно што Скерлић тврди (1964: 315–318) за целину књижевног језика, тј. да „су сви језици пуни јучерашњих грешака које су постала правила, изузетака, идиотизама, позајмица са свију страна, варваризама, провинцијализама и архаизама“. Не преостаје нам ништа друго до да се присетимо установе „песничких слобода“, а то значи да признамо неподводивост поетског језика под кишобран књижевнојезичке норме на исти начин као других функционалних стилова.

б) Ово „на исти начин“ ипак је једна ограда. Језик књижевног дела не може бити свакакав – него мора и он бити уређен по неким узусима. Ако се и сложимо са великим Скерлићем „да богатство језика не чини облик речи но асоцијације идеја које уз реч иду“ (цит. по: Симић 1991: 381), па уосталом и са Вуком када (1965/1968: 197), изражавајући у суштини исту мисао коју и Скерлић, али у друкчијем контексту, тврди: „Ми мислимо, да су само мисли просте, а да језик не може бити прост, н. п. што је год просто у Српском језику, оно мора бити просто и у Јелинском и у Латинском; а што је високо у Омировој Илијади, оно не може бити просто ни у Српском језику“, и ако признамо легитимитет дијалекатској и жаргонској књижевности, која је данас готова чињеница; – и ако се дакле са свим тим сложимо, остаје истина да се и књижевник, па и најхерметичнији песник, мора држати неког нормативног минимума. То ће бити онај који се подводи под кишобран опште писмености, наравно.

в) Када је дакле изборио статус писменог човека који прихвата неке норме језичког и уопште цивилизацијског понашања, песник своју језичку зграду заиста гради не држећи се никаквих правно имплементираних или обичајем насталих регула. Све је ствар његове инспирације и слободне креације. Ту долази и језичка материја, коју он може савијати, гњечити и преуређивати

по вољи, наравно ако његова творевина на крају добије облике и унутрашње карактеристике прихватљиве и естетски валидне са гледишта конзумента његовог дела. Естетски моменат је према томе одлучујући⁶. Ту није у питању само одбир мање прихватљивих облика, него изградња друкчијих, необичних или неприхватљивих за граматичара. Чак и писци који се сматрају језички најобразованијим, а њихова дела узорним са тога гледишта, допуштају себи бар мала одступања нпр. од изгледа речи какав се налази у речнику књижевног језика. И минималним правом сматрају реализацију својих способности да скраћују и продужују речи. Иво Андрић, примера ради, у свом централном делу „На Дрини ћуприја“ (1963), не устеже се да каткада, из овог или оног разлога, посегне за таквим облицима. Навешћемо који пример:

- Ооооо, Јамачееее! (22)
- Зар ја за пет гроша главу да губим! Не, не, неее! (60)
- Ој, дее-воој-коо! Оооој! (197)
- Ааа, здравље је прије свега. Са здрављем се ништа упоредило није. (321)
- Крвава работа ова војска, Мула Ибрахиме!
- Пппправо кажеш, ккккркрвава, – муцао је Мула Ибрахим... (152)

а) Да би дочарао звучну пунину дозивања људи у брдским крајевима, која се попут морских таласа разастире по дубодолинама, Андрић је гласове којима дозивају својеглавог скелецију увишестручио.

б) Циганин који затеже цену за Радисављев леш, знајући да сељаци неће превише цепидлачити, оштро одбија понуду коју му дају. Андрић вишеструким понављањем слова имитира Циганинов подигнути тон и отегнут изговор којим наглашава свој став којим диктира исход.

в) Имитација песме посебан је проблем. Андрић га је решио најједноставнијим начином: понављањем вокала.

г) Следећи пример је специфичан. Узвик којим се са нагласком потврђује или са признањем одобрава нешто (или са индигнацијом одбија)⁷ има „продужен изговор“, који Андрић бележи умножавањем слова.

д) Сви горњи разноврсни случајеви подводиви су под појам алонжмана⁸, који се тумачи као фигура у којој се продужењем вокала ствара акустичка слика којом песник упечатљиво приказује неку појаву или карактерише личност. Али у последњем примеру продужени су консонанти, па се не може друкчије описати него као имитација муцања.

5. Томе стању о којем говоримо ближи је општи језик од књижевног. А од функционалних слојева у том правцу инклинира тзв. разговорни стил.

6. Насупрот поетској речи – чинећи нешто као „нижи“ слој књижевног језика стоји језик свакодневног општења међу људима, или колоквијални стил (Симић/Јовановић 2002а: 246–247). Сем низа ситница које се по прави-

⁶ Песник Илија Лакушић ове мисли срећно формулише на следећи начин: „Колико се морају поштовати неке дефиниције, толико их је задовољство и спорити. Песник не ствара да би угодни теорији, већ да би искушавао смисао речи и живота. Колико поезија помера границе искуства, толико би и теорија морала да прихвата тај процес [...]“ – Политика 2012: 12.

⁷ РСАНУ 1959: 4–5 (s. v. 'а', под 1–5 и 8).

⁸ Клајн/Шипка 2008: s. v. 'алонж': „(фр. allonge) продужетак, наставак, додаток“.

лу не примећују, а које сведоче о сталној кореспонденцији књижевног језика и дијалекатске основице његове – овамо долазе и неке мање-више устаљене, мање-више систематизоване особености доста високе фреквенције, каткада врло приметне као симптом слабе језичке образованости појединаца, али и као ознака порекла говорника, уколико имају локални карактер. Сем оних које смо поменули наводећи Маретићева мерила нормативности и Маретићеве дистинкције „правилних“ форми према „неправилнима“ – ту се између осталог помињу и неке које ћемо сада навести.

а) Прва и најшира, али слабо упадљива таква црта јесте мање-више слободна употреба речи са гласом „х“ и без њега, и то не само у познатим приликама када се уместо овога гласа упоребљавају његови супституанти, и у којима је двојство дозвољено, као *кухати/кувати, муха/мува, кихати/кијати* и сл. (исп.: Симић 2003: 100), него и шире: *хлеб/леб, хоћу/оћу, хиљада/шљада, подбухао/подбуо* и др.

б) Друга је исто тако неупадљива, али се врло жилаво одржава у говору језички писменијих интелектуалаца. То је сажимање вокалских група у финалу речи, и нарочито облика. Сем поменутог *ао > о* примећују се и друге појаве овога реда где се нестандардне форме употребљавају паралелно са стандардним: *пепео/пепо, донео/доно, почео/почо* и сл.

в) Упадљива колоквијална црта из овог домена јесте генитив множине *талаца/таоца, ималаца/имаоца, чинилаца/чиниоца* итд. – која се упркос истрајним упозорењима нормативиста на драстично огрешење о језичку културу – стално одржава у употреби.

г) Далеко вишу фреквенцију, и далеко већу тежину као симптом језичке неписмености, има облик номинатива једнине истих ових речи: *пратиоц, повериоц, преводиоц, доносиоц, мислиоц* итд.

д) Следећа црта запљускује наш књижевни језик из југоисточног правца доносећи му низ тзв. балканизама. То је стални одступ инфинитива, и напредовање презента и везника *да* као његове замене⁹.

(1) То се дешава најпре у функцији допуне непотпуним глаголима: *Ми смо мислили доћи // да дођемо, Вера је морала понављати // да понавља разред* итд.

(2) За сада ретко, али све чешће се та особеност примећује и у творби футура: *ја ћу доћи // да дођем, ти ћеш доћи // да дођеш* и сл.

ђ) И на крају, ту је обичај удвајања појединих реченичних чланова, за сада само генитивског субјекта у реченицама са негираним егзистенцијалим глаголом *Нема Марка // Нема га Марко* и сл.

3. Закључак

1. Сводећи нашу расправу присетићемо се да смо термин „језик“ употребљавали у два значења: у значењу општег језика, целокупне језичке зграде

⁹ Исп. о томе подробније у: Симић 2009: 51–55; Јовановић 2012: 95–110.

са свим што се у међуљудској комуникацији јавља као фоњијска материја која носи поруке; и у значењу књижевног језика. Први појам језика је шири јер обухвата и други: књижевни језик је само извесна селекција из масе чињеница општег језика које су плански уређене и сређене радом граматичара. Ови се и старају о његовом изгледу и његовом очувању у форми у којој се може плански одржавати и контролисати. Имајући све то на уму, каже се обично да је књижевни језик нормиран, по некима стандардизован.

2. Кад је реч о општем језику, он посматран у целини – не подлеже планској контроли, те зато и није у високој мери утврђена његова физиономија. Али се ипак и ту може говорити о релативној стабилности, уколико се под овим подразумева способност језика уопште да релативном једнакошћу форми којима располажу припадници језика омогућава успешно споразумевање. Приметна нестабилност, и упадљива неуједначеност форми – битна је појава језичких и субјезичких чињеница око његовог „корена“, око облика који упућују на прастаре начине језичког понашања, и прастаре начине изражавања.

3. Књижевни језик је, рекосмо, специјална селекција чињеница из општег језика, плански уређена и нормативним узусима регулисана и контролисана. По томе је он неупоредиво стабилнији – он је по неким схватањима стандардизован – а то значи да се састоји из низа утврђених облика. Али о „стандардности“, тј. трајној утврђености облика изржавања, ни у књижевном језику није могуће говорити без ограничења. Језгро стандардизованости и резервоар утврђених облика и обрта чини само онај језички слој у чијим оквирима је контрола облика стварно могућа – а то је пословни стил. Остали функционални стилови – поготову поетска реч, из својих разлога, и колоквијални израз из својих – нису без остатка подложни нормативистичким утицајима и контроли.

4. Према томе, предлажемо да се у књижевном језику призна легитимност неким појавама које су са гледишта „језичког стандарда“ – „неправилне“, нерегуларне, неприхватљиве или сл. – дакле нестандартне. И да се појам стандардног језика ограничи на круг језичких варијетета, функционалних стилова или како дукчије названих сфера употребе језика које допуштају и захтевају контролу од стране друштвено прихваћених језичких норми, стручно утврђених облика, чија је стабилност загарантована деловањем узелних или сличних правила.

ИЗВОРИ

Андрић 1963: Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Београд: Просвета.

Змај 1978: Јован Јовановић Змај, *Откиде се*. У: Павловић 1978.

Костић 1959. и д.: Лаза Костић, *Песме*. У: РСАНУ 1959. и д.

Павловић 1978: Миодраг Павловић, *Антологија српског песничтва*, 4. изд., Београд: СКЗ.

Политика 2012: Политика, 23. јул, стр. 12.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1933:** Александар Белић, „Насиље над језиком“, *Наш језик I*, св. 9, Београд.
- Белић 1940:** Александар Белић, „Од Вука до Андрића“, *Правда*, 27–30. IV 1940, Београд.
- Белић 1959:** Александар Белић, „Поводом Ракићева језика“, *Наш језик*, н. с. IX, св. 7–10, Београд.
- Вук 1965/1968:** Вук Ст. Караџић, О језику и књижевности I, у: *Сабрана дела*, књ. дванаеста, Београд: Просвета.
- Јовановић 2012:** Јелена Јовановић, „Стилски аспекти употребе инфинитива и ’да’ + през.“, *Српски језик*, XVII, 95–110.
- Клајн/Шипка 2008:** Иван Клајн и Милан Шипка, *Велики речник страних речи*, Нови Сад: Прометеј.
- Маретић 1963:** Томо Маретић, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- РСАНУ 1959. и д.:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: САНУ.
- Симић 1991а:** Радоје Симић, *О нашем књижевном језику*, Никшић: Унирекс.
- Симић 1991б:** Радоје Симић, *Српскохрватски правопис – нормативистичка испитивања о ортографији и ортоепији*, Београд: Научна књига.
- Симић 2002:** Радоје Симић, *Морфолошки процеси у српскохрватском језику, њихови узроци и последице*, Београд: НДСЈ и Јасен.
- Симић/Јовановић 2002а:** Радоје Симић и Јелена Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, Београд: НДСЈ и Јасен.
- Симић/Јовановић 2002б:** Радоје Симић и Јелена Јовановић, *Српска синтакса I–II*, Београд: НДСЈ и Јасен.
- Симић 2003:** Радоје Симић, *Српски правопис*, Београд: НДСЈ и Јасен.
- Симић 2009:** Радоје Симић, „Нормативни и употребни статус футуроида ’ћу/ћеш...+ да + презент’“, *НССУВД*, Зборник МСЦ, 38/1, 51–55.
- Симић 2010а:** Радоје Симић, „Језик, књижевност и култура“, *Српски језик*, XV, 283–295.
- Симић 2010б:** Радоје Симић, *Стилистика српског језика I*, 2. изд., Београд: НДСЈ и Јасен.
- Симић/Јовановић 2010:** Радоје Симић и Јелена Јовановић, „Настава језика и књижевни текст“, *Књижевност и језик*, LVII, 21, св. 1–2, 85–96.
- Симић 2011:** Радоје Симић, *Језик у књижевности. У: Зборник радова са научног скупа „Наука и политика“*, књ. 5, Том 1, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале, 65–74.
- Скерлић 1964:** Јован Скерлић, *Филолошки догматичари и књижевни језик. У: Писци и књиге II*, Београд: Просвета.

Jelena R. Jovanović Simić

LANGUAGE STANDARDS CAPABILITIES AND THE QUESTIONS
OF FORMS STABILITY

Summary

After analyzing the language material, author states that in a language mainly the standardized forms are characterized by stability. A literary language splits into layers of functional styles, among which only some of them are standardized in the sense of expressive means stability, while the other ones – as specifically colloquial and specifically poetic – are in a constant motion.

Вељко Ж. БРБОРИЋ*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

ПИСАЊЕ ЕТНИКА И КТЕТИКА У ПРАВОПИСУ И ПРАВОПИСНОМ РЕЧНИКУ

Познато је да правописи српског језика прописују да се имена житеља (становника) континентата, држава, области, градова и др. пишу великим словом. Правописни речник доноси нека имена, њихове етнике и ктетике, чини се, по слободном избору, често без јасне концепције и система. Задатак овога рада ће бити да укаже на неке правописне пропусе и недоследности, али и да понуди нова решења и да отклони неке нејасноће и предложи системско решење овог проблема. Примери се наводе из *Правописа српског језика* (2010), уз повремене консултације *Правописног речника српског језика* (2010).

Кључне речи: српски језик, правопис, правописни речник, житељска имена, етници и ктецици

1. Увод

Овим правописном проблемом већ смо се бавили у неким ранијим радовима, посебно у раду *Називи насељених места, њихови етници и ктецици у правописним речницима*.¹ Идеја и потреба за оваквим радовима настала је после честог коришћења правописних речника.² Консултовање правописних речника је скоро свакодневна појава, често се догађа да тамо не пронађемо оно што желимо проверити, што је спорно (или може бити спорно), што нас интересује, али зато сусрећемо и оне речи и њихове облике које су (опште)познате, које нису спорне ни правописно ни граматички. Стога смо

* brboricv@eunet.rs

¹ На Научном састанку слависта у Вукове дане 2008. године имали смо реферат *Називи насељених места, њихови етници и ктецици у правописним речницима српског језика*. Рад је објављен 2009. и у њему је описано како се ова проблематика третира у речницима уз правописе Милана Петровића (1914), Александра Белића (1923), Правописа МС (1960) Правописа МС (1993), Правописа М. Дешића (1994) и Правописа Р. Симића (1993).

² Правописни речник често користе сви којима је стало до језичке правилности, а многе не занима због чега се нешто тако пише, већ само како се пише, тј. који је исправан облик неке речи.

покушали да укратко проверимо садржину *Правописа српскога језика* (измењено и допуњено издање) Матице српске из 2010. године, односно *Речника уз правопис*.³ Заправо, *Правопис српскога језика* Матице српске из 2010. године је **измењено и допуњено издање** *Правописа српскога језика* из 1993. године. Основни текст приручника из 1993. године имао је 327 страна (1–327) и 176 страна *Речника уз правопис* (331–503). **Измењено и допуњено издање**, како у предговору стоји „претрпело је знатне измене и допуне“ и „Речник уз правопис је допуњен и то, пре свега, пописом примена правописних правила актуелном грађом“ (Правопис 2010: 7). Уз то, нови *Речник уз правопис* има 251 страну (253–508), што је знатно више од ранијих издања. Занимала нас је и концепција *Правописа српскога језика* (2010) и његовог правописног речника, када је посреди писање житељских имена, тј. насељених места, те њихових етника и ктетика. Наравно, садржај овога рада не може у целини одговорити на бројна питања у вези са овом темом, али их може, у то смо убеђени, назначити и, што је важно, скренути пажњу на једно значајно питање наше стандардологије.

Сведоци смо да речници уз наше правописе садрже доста слабости и пропуста када је посреди ова тема. Наиме, често се не зна по коме се критеријуму бирају житељска имена која се доносе у правописним речницима, али и то када се доносе (наводе) етници и ктетици, а када они изостају. У правописним речницима пречесто нема система и доследности, па се дешавају различите грешке и нелогичности у обради житељских имена, односно њихових етника и ктетика.

У овоме раду ћемо се, дакле, бавити само именима житеља насељених места, њиховим деловима (деловима насељених места), називима неких области, држава и региона и њиховим етницима и ктетичима. *Речник српскога језика* појам **ктетик** дефинише као „односни придев изведен од географског имена неког насеља, краја, државе и сл., нпр. *београдски, драгачевски* и сл.“ (Речник 2007: 608), а појам **етник** као „назив становника неког насељеног места или краја, земље“ (Речник 2007: 362).

2. Задатак правописног речника

По правилу, правописни приручници имају и правописне речнике. Њихов задатак је да ојачају текст правила, да донесу правилне облике бројних примера, у првом реду оних који су актуелни и који могу бити ортографски

³ *Правопис српскога језика* из 2010. године „претрпео је знатне измене и допуне“ у односу на прво издање из 1993. године. Треће издање *Правописа српског језика* објављено је 2002. и његов речник је мало допуњен у односу на прво издање. *Речник уз правопис* из 2002. обухвата 190 страна (331–521), а *Речник уз правопис* 2010. има 255 (253–508) – повећан је, по броју страна, за око 35%. Но, текст самих правописних правила за 25% је смањен (310: 235). То и одговара плановима који су најављени у Предговору (стр. 8). Можемо закључити да просечно по страници (два ступца) има 62 одреднице (31 по ступцу). Тај број помножен са бројем страна (255) говори да правописни речник уз правопис из 2010. садржи близу 16.000 одредница.

спорни, и да ти примери у речнику буду у добром сагласју с основним текстом правила како би речник био функционалан за употребу и како бисмо лако могли пронаћи потребно објашњење. Први, засебан, целовит *Правописни речник српског језика* добили смо 2010. године и у његовом предговору се каже: „Пре него што почнемо да се служимо овом књигом, сваки корисник треба да се упозна с њеним смислом и значајем, а потом и са садржајима које му она нуди и начинима како ти садржаји могу корисно да му послуже при писању и решавању бројних недоумица на које ће, пишући, сигурно често наилазити“ (*Правописни речник 2010*: 7).⁴

У релевантној литератури редовно се налазе тумачења термина *речник*, али је зато скоро немогуће наћи тумачење и дефинисање синтагме **правописни речник**⁵. Тако у *Рјечнику ЈАЗУ* стоји да је „рјечник књига у којој се тумаче речи“ (РЈАЗУ: 53), а у *Речнику* Матице српске да је то „књига у којој су речи једног језика изложене азбучним (абecedним) редом, с тумачењима њихових значења“ (РМС 1973: 530). Када се говори о речницима нашег језика,⁶ они обично у називу имају различита одређења, с обзиром на садржину и намену.

Заправо, као што се лако може закључити, у литератури се ретко помињу **правописни речници** као посебна врста речника. Ипак, скоро сви наши правописи и правописни приручници, уз правописна правила доносе и правописне речнике, а неки од њих их и директно наводе у своме наслову.⁷ Упркос свему, засебних правописних речника нисмо имали, све до најновијег времена и појаве *Правописног речника српског језика с правописно-граматичким саветником*.⁸

Верујемо да правописни речници, без обзира на то да ли су засебне књиге или иду уз правописни приручник, заслужују посебно место у неговању језичке културе, а ево и због чега. Њих консултујемо веома често, чини се чешће од самих правописа и свих других речника српског језика. Они би, уз речник(е) књижевног језика и речник(е) страних речи, били приручници у

⁴ *Правописни речник српског језика са граматичко-правописним саветником* из 2010. године има 1406 нумерисаних страна. Предговор са упутством за коришћење има 30 страна, речник је на 1280 страна (33–1313), а потом следи *Додатак речнику* (1317–1324) и *Преглед правила* (1325–1406).

⁵ Колико нам је познато, једино у *Енциклопедијском лексикону (мозаик знања) Српскохрватски језик* из 1972. постоји објашњење синтагме **правописни речник**: „Строго узевши, правописни речник био би само ортографски лексички приручник, тј. регистар података како се пишу речи које употребљавамо или срећемо“ (Енциклопедијски лексикон 1972: 287).

⁶ Овде се мисли на српски језик, који се добрим делом двадесетого века званично називао српскохрватски. Тако је именован и у бројним правописима и правописним приручницима у XX веку.

⁷ Заједнички правопис двеју матица из 1960. *Правопис српскохрватског књижевног језика* у поднаслову је доносио и одредницу *са правописним речником*. *Правопис српског језика* Матице српске из 1993. године у поднаслову стоји: I. *Правила и њихови односи* и II: *Речник уз правопис*, а други приручник (београдско-никшићки), групе аутора (Р. Симић, Ж. Станојчић, Б. Остојић, Б. Ђорић и М. Ковачевић), из исте године, носи наслов *Правопис српског језика са речником*.

⁸ Овај *Правописни речник* потписао је Милан Шипка, а издао новосадски Прометеј. Сарадник при изради, класификацији грађе и обради одредница била је Аида Кршо, сређивање грађе и примарну обраду одредница помогла је десеточлана група сарадника.

којима се проверава, по којима се равнамо у писању и у којима налазимо (или бар покушавамо наћи) како се нека реч или неки назив пише.

3. Житељска имена у правопису

Измењено и допуњено издање *Правописа српскога језика* (2010) овом питању посветило је неколико засебних тачака: „Великим почетним словом пишу се имена народа односно држављана и појединих њихових припадника, националних мањина и етничких група и житељска имена (имена становника градова, села, области и континената): **а.** имена народа, односно држављана: *Бугарин – Бугари, Бугарка, Ирац – Ирци, Иркиња, Србин – Срби, Српкиња, Српче, Лужички Србин – Лужички Срби*; тако и *Земљанин, Марсовац, Лилипутанац*;

б. имена етничких група, националних мањина и сл.: *Арапин – Арапи, Арапкиња, Арапче, Арапчад, Словен – Стари Словени, Прасловени, Јужни Словени, Готи – Западни Готи, Сефард – Сефарди, Буњевац – Буњевици, Ром – Роми, Ромкиња, Лужички Срби, Галипољски Срби, Градишћански Хрвати*; (Правопис 2010: 59).

Овде налазимо и три додатне напомене:

Напомена 1: Великим словом пишу се и *Словенство, Српство* и сл. када имају збирно значење *Словени, Срби* (нпр. Опет је страдало *Српство*), али – верују у његово *српство* и *словенство* (као својство, став и сл.);

Напомена 2: Схватају се као атрибути *стари, древни* и сл. и пишу се малим почетним словом у примерима као: *стари Римљани, стари Грци, древни Готи, црвени Кмери* и сл.

Напомена 3: Географске одреднице уз имена држава, без етнонационалне конотације, пишу се малим словом: *босански/прекодрински Срби, косовски Срби, бачки Буњевици, војвођански Мађари* и сл. (Правопис 2010: 59).

Посебну тачку у правопису и писању великим почетним словом имају житељска имена: „житељска имена континената, држава, области, градова и др. (и у једнини и у множини): *Београђанин, Београђани, Београђанка, Бањалучанин, Бањалучани, Бањалучанка, Подгоричанин, Крајишник, Моравац, Шумадинац, Пивљанин, Ресавац, Европљанин, Аустралијанац, Хиспаноамериканец*“ (Правопис 2010: 59).

Налазимо и објашњење да се колоквијална имена, и кад су погрда, пишу великим почетним словом: „Тако се пишу и колоквијална имена (понекад и погрдна) као *Пречанин, Ера, Геџа, Лала, Рац, Босанчерос(и), Монтенегриња, Јанези(и)*“ (Правопис 2010: 59).

Неспорно је да се великим почетним словом пишу: географска имена – имена држава, (кон)федералних и аутономних јединица, насељених места, континената, географских подручја, облика рељефа, вода и посебно именованих земљишних парцела.... (Правопис 2010: 60–63). У пракси се сусрећемо са проблемом када пишемо делове насељених места или градских четврти.

Заправо, тешко је утврдити понекад када је неко насеље засебно, а када је део насељеног места. Остаје и отворено питање какав статус ће имати бројна села (насељена места) која остају без становника, а то је данас у Србији честа појава. Под различитим тачкама су дата „имена насељених места“ и „градских насеља и градских четврти“, па налазимо објашњења да је *Стара варош* (у Подгорици део града), а *Нова Варош* (град у Србији).⁹

Правопис наводи да се „Великим почетним словом пишу придеви од властитих имена на *-ов/-ев* и *-ин* (...). Придеви изведени осталим суфиксима пишу се малим словом“ (Правопис 2010: 69). Тако и стижемо до решења да се практично етници пишу великим словом, а ктетици малим почетним словом.

4. Увид у правописни речник и писање етника и ктетика¹⁰

Прво ћемо проверити као су у *Правопису српскога језика* Матице српске (2010), односно у *Речнику уз правопис* наведена имена континената, односно њихове ктетике и етнике. Недоследност правописног речника видљива је већ код навођења континената и објашњења њихових етника и ктетика:¹¹ *Европа*, *европски*, *Европљанин*, *Европљанка*, дат. -ки (не *Еуропа* итд.); *Европејац*, *Европејка*, *европејски* (заст. и стил. обележено); *Азија*, *азијски*, *Азијац*, *Азијка* (дат. -ки); *Азијат*, *Азијаткиња* у експр. зн. (с негативним призвучком); *Америка* (дат. -ци), *С(ј)еверна Америка*, *Јужна Америка*, *Американац*, *Американка* (дат. -ки), *амерички* (заст. и стил. обележено); *Аустралија*, *аустралијски* и *аустралски*, *Аустралијанац*, *Аустралијанка* (дат. -ки) и *Аустралац*, *Аустралка*; *Африка*, (дат. Африци), *афрички*, *Африканац*, *Африканка*, дат. -ки.

Ако пажљиво погледамо објашњења из правописног речника, можемо рећи следеће: а) наведена су имена свих континената, и њихови етници и ктетичи; б) само је једном на првом месту етник (*Американац*), док је чешће на првом месту ктетик (*европски*, *азијски*, *аустралијски*, *афрички*) в) никада немамо множину (*Европљани*, *Американци*, *Аустралијанци*, *Азијци*, *Африканци*), г) на неколико места имамо дублетне облике *Азијат*, *Азијаткиња*, *Аустралац*, *Аустралка*, *аустралијски* и *аустралски*, д) налазимо и објашњења: не *Еуропа*; заст. и стил. обележено; с негативним призвучком, заст. и стил. обележено, као и објашњења за неке падежне облике.

⁹ Овде је тешко рећи како ће неко знати шта је *Мали Мокри Луг* (насељено место) и *Сеча Река* (село). Наиме, нека раније приградска насеља *Београда* потпуно су срасла с градом и не можемо знати како писати *Земун Поље* (*Земун поље*), јер је тешко рећи да ли је то део града или приградско насеље. Такође је тешко знати да ли неки називи представљају називе насеља или дела насеља.

¹⁰ Примере из речника уз правопис доносимо у курзиву (они су тамо по правилу писани масним словима, али се ни то није доследно поштовало).

¹¹ Истина, тешко је донети одлуку када неки назив добија место у правописном речнику и тешко је одредити те принципе, али некаква доследност мора постојати.

У *Правописном речнику српског језика са правописно-граматичким саветником* Милана Шипке налазимо **све одреднице одвојене**, етник и ктетик нису иза жителских имена, па то може унети додатну забуну: *Азија, Азијат, Азијаткиња, Азијац, Азијка, азијски; Америка, Американац, Американци, Американка, американски* = об. *амерички, амерички* = мање обично *американски; Аустралица* = *Аустралијанац, Аустралија, Аустралијанац* = *Аустралица, Аустралици, Аустралијанка* = *Аустралка, аустралијски* = *аустралски; Аустралка* = *Аустралијанка; аустралски* = *аустралијски; Африка, Африканац, Африканер, африканерски, Африканка, Африканкин, Африканче, Африканчев* (према *Африканац*), *Афричанин* и *Афричанка* (заст. данас уоб. *Африканац*), *афрички* (према *Африка*); *Европа, Европејац* = *Европљанин, Европејка* = *Европљанка, Европљанин, Европљанка* = *Европејка, европски*. Превише је дублетних облика, а има и оних које ретко ко има у свом речнику и језичком осећању. Несклад између решења у Матичином правопису и *Правописном речнику* М. Шипке је очигледан и то може унети озбиљну забуну у тумачењу и писању наведених примера.

Покушали смо да проверимо какав статус у правописном речнику, уз *Правопис српскога језика* Матице српске имају суседне земље бивше Југославије и бивше републике, сада самосталне државе: *Албанија* (заст. *Арбанија*), *Албанци* (њени жители и савремено етнонац. име у српском језику), *Албанац, Албанка* (дат.-ки), *албански*; у етн. значењу; *Арбанаси, Арбанас, Арбанаскиња, арбанаски* (*арбанашки*) и самоназив – *Шиптари, Шиптар, Шиптарка, шиптарски; Италија, италијански, Италијан, Италијанка* (дат.-ки), застарело *Талијан, талијански* итд.); *талијанка* (пушка); *Мађарска* (старије *Маџарска*); предност треба давати млађој варијанти са *ђ* јер је обичнија и ближа изворном изговору; *Мађар, Мађарица, мађарски, мађарон, мађаризација, мађаризовати* итд.; *Румунија, румунски, Румун, Румунка*, дат. -ки, ген. -ки. Нејасно је зашто Аустрија и Грчка нису добиле место у правописном речнику, нема ни етника ни ктетика, док за Бугарску постоји назив државе, али нема етника и ктетика.

Ни бивше републике нису боље прошле: *Хрватска, хрватски, Хрват, Хрватица, Хрватичин; Словенија, словеначки, Словенац, Словенка* (дат. -ки, ген. -ки); *Црна Гора* (земља), *Црна гора* (планина), *Стара Црна Гора* (ист.), али налазимо *Црна река* (река и предео), *црноречки, Црноречанин, Црноречанка; Босна и Херцеговина*, скраћено БиХ. Занимљиво је да речи *Босна* и *Херцеговина* нема одвојено, постоји само *Херцеговка*. Једини закључак који можемо извести када су посредни називи бивших република је да нема система – две бивше републике су донете коректно (*Хрватска* и *Словенија*), за *Црну Гору, Босну* и *Херцеговину* немамо етнике и ктетике, а *Македоније* нема у правописном речнику.

Покушали смо проверити какав је статус неколико већих српских градова, па тако налазимо: *Београд, Београђанин, Београђанка, београдски*,¹²

¹² Уз одредницу *Београд* налазимо етник и ктетик, али се касније поново доноси, као засебна одредница, и *Београђанка* и *београдски*. Ово је тешко објаснити.

Нови Сад, Новосађанин, Новосађанка, новосадски; Ниш, нишки, Нишлија, Нишлијка; Крушевац, крушевачки, Крушевљанин, Крушевљанка... Неки градови уопште немају одредницу: *Крагујевац, Кикинда, Јагодина, Бечеј* (али има женски етник *Бечејка*)...

Налазимо и одреднице за које нам није сасвим јасно зашто се појављују, односно по ком принципу се налазе у правописном речнику: *Ба* (име места), *башки; Бајмок, бајмочки, Бајмочанин, Бајмочанка; Горобиље* (село); *Богојевић Село; Јазак, Јаска* (село), *јазачки...* Неуједначеност је и овде видљива, негде имамо и етник и ктетик, негде само ктетик (*башки и јазачки*), а негде ни једно ни друго (*Горобиље, Богојевић Село*).

Одредницу *Бачка* не налазимо као засебну, али сусрећемо *Бачка Паланка, бачкопаланачки; Бачка Топола, бачкотополски; Бачко Петрово Село* и поново (поновљена одредница) *Бачка Паланка* (у Бачкој Паланци), *бачкопаланачки, Паланчанин, Паланчанка* (необ. *Бачкопаланчанин*).¹³ Уз *Бела Црква* и *Бели Манастир* налазимо ктетике (*белоцрквански и беломанастирски*), али нема етника, а нема ни одредница за *Белу Паланку* и *Брзу Паланку*.

Покушали смо и завичајну проверу градова и њиховог статуса у правописном речнику Матице српске: нема назива *Херцеговина*, има само *Херцеговка, Херцеговац и херцеговачки*; има *Требиње, требињски, Требињац и Требињка; Гацко* (из *Гачка*, у *Гачку*), *Гачанин, Гачанка*, нема ктетика; *Билећа* постоји са етником и ктетиком, док *Невесиња* и *Љубиња* нема.

Када су посредни имена држава, може се приметити да у правописном речнику нема *Индије* и *Кине*, али се може наћи *Индокина, Индокинези* и *индокинески*, сусрећемо и *Индонезију* са објашњењима *индонезжански, Индонезжанин, Индонезжанка*, нема *Јапана*, али има *Кореје*, истина без етника и ктетика. Налазимо и имена држава без етника и ктетика: *Белорусија, Канада, Куба...* Бројни су називи градова без етника и ктетика: *Варшава, Валенсија, Валона, Бирминген, Битољ, Вирпазар...*

Проверили смо какав је статус пет великих европских градова: *Берлин, Лондон, Мадрид, Париз* и *Рим*. У Матичином Речнику уз правопис налазимо следеће стање: *Берлин* није наведен, нема његовог етника и ктетика, налазимо само одредницу *Берлински зид*; *Лондон* није наведен, налазимо само *Лондонка*; *Мадрид* је наведен и уз њега уредно налазимо *мадридски, Мадрићанин* (не *Мадрижанин*), *Мадрићанка*; уз *Париз* налазимо ктетик и етник *париски, Парижанин, Парижанка*; *Рим* – налазимо име града, али нема етника и ктетика. У *Правописном речнику* Милана Шипке нема главног града Немачке, нема ни ктетика, али постоје етници (*Берлинац и Берлинка*), нема ни имена главног града Енглеске, али имамо етнике (*Лондонац и Лондонка*), ктетик

¹³ Овде бисмо се могли запитати шта нам доноси ктетик *Паланчанин* и да ли се он односи на становника паланке у значењу провинције. Наиме, ваља знати да имамо неколико градова (насељених места) који имају одредницу *Паланка*: *Бачка Паланка, Смедеревска Паланка, Бела Паланка, Брза Паланка...* Мислимо да се овде може извести етник, а да се укључе оба дела имена насељеног места (*бачкопаланачки, белопаланачки, брзопаланачки...*). Код ктетика је ситуација мало сложенија. Заправо могли бисмо имати *Бачкопаланчанина, Белопаланчанина* и *Брзопаланчанина*, али би *Смедеревскопаланчанин* био, бар за сада, немогућ и као етник и као ктетик, тј. само би унео забуну.

није донет; уз *Мадрид* и *Париз* се дају све одреднице (*мадридски*, *Мадриђанин*, *Мадриђанка*; *париски*, *Парижанин*, *Парижанка*); главни град Италије се наводи, али нема његовог етника и ктетика. И ови примери потврђују потпуно неусклађеност наша два правописна речника из 2010. године.

Проверили смо и статус планина и река. *Правописни речник* не доноси одредницу *Копаник*, сусрећемо *Златибор* са етником и ктетиком (*Златибор*, *Златиборац*, *Златиборка*, *златиборски*). Слична је судбина већих река: *Морава*, *моравски*, *Моравац*, *Моравка*; *Морача*, *морачки*, *Морачанин*, *Морачанка*; за *Дунав*, *Саву* и *Дрину* нема ни етника ни ктетика.

5. Уместо закључка

Правописни речници уз правописе свакако су потребни. Они имају истакнуто место у неговању исправног писања и представљају поуздана места за проверу исправних облика поједних речи. Није спорно да можемо имати и правописне речнике као засебне књиге, без правописних правила.

Правописни речник уз *Правопис српскога језика* Матице српске не доноси на најсрећнији начин житељска имена, етнике и ктетике. Мислимо да је најбоље да се уз име географског појма увек доносе етник и ктетик, и то доследно (*Београд*, *Београђанин*, *Београђанка*, *београдски*, *Нови Сад*, *Новосађанин*, *Новосађанка*, *новосадски*...). Остаје отворено питање треба ли доносити и множинске облике за етнике; ми сматрамо да је то нужно (*Београђани*, *Новосађани*, *Бугари*, *Ирци*, *Срби*, *Готи*, *Сефарди*, *Буњевци*, *Роми*, *Хрвати*...). Верујемо да је боље на првом месту наводити етник, а потом ктетик, мада је најважније да у навођењу будемо доследни.

Правописни речник М. Шипке такође нема јасну концепцију, јер житељска имена доноси одвојено од етника и ктетика, што уноси додатну забуну. Наиме, добро је довести у директну везу житељско име и етнике и ктетике. Овде постоји могућност да дође до забуне, јер се дешава да имамо различита значења: *Мађарица* (становница Мађарске), *мађарица* и *маџарка* (врста шљиве), *Ваљевка* (становница Ваљева), *ваљевка* (сорта воћа и врста кола); *Херцеговац* (човек из Херцеговине), *херцеговац* (врста дувана); *врањанка* (коло) и *Врањанка* (становница Врања)... Оваквих примера има много и ако нема објашњења, лако ће доћи до забуне, јер од почетног слова зависи да ли је у питању етник или ктетик или је посредни неко друго значење.

У нашим правописним речницима врло често налазимо мање важна житељска имена, а нема оних која су фреквентна и потребна¹⁴. Истина, тешко је удовољити свим захтевима, али није спорно да се постојеће стање може поправити, односно да се могу понудити боља решења од постојећих.

Не видимо посебан разлог да правописни речник упућује на неисправне облике: не *Мадрижанин*, не *Еуропа* ...

¹⁴ Истина, тешко је унапред рећи у којим случајевима неко име може изазвати правописну недоумицу.

И даље остаје проблем дублета и појединих објашњења. Овде ваља знати шта је дозвољено, а шта није, па повремена објашњења могу унети више забуне него што нам могу користити. У таква објашњења спадају: **необично, застарело, мање обично, боље него, предност треба давати...** Корисника правописног речника најчешће занима да ли је неки облик дозвољен или није, без других појединости.

Постојеће правописне речнике потребно је иновирати. Наши правописни речници треба да направе одклон према хрватском стандарду и према бројним називима из Хрватске и бившег југословенског простора, али и за друге, непотребне одреднице. *Правопис српскога језика* треба да покрива српски језички и културни простор. То никако не значи да немамо житељска имена из окружења, али ту морамо бити и селективни и рационални. Нејасно је зашто налазимо имена, етнике и ктетике као што су: *Сплит, Шибеник, Бугојно, Бихаћ, Биоград на Мору, Госпић, Ђевђелија, Зеница, Будва...*, а не налазимо оне који су нам ближи и који су у свакодневной употреби: *Крагујевац, Врање, Кикинда, Шумадија, Бачка, Банат...*

Многи постојани и фреквентни називи у правописним речницима немају етнике и ктетике и њихово изостављање из правописних речника је тешко разумети.

Јасно је да правописни речници не могу решити све правописне недоумице, али могу помоћи да се лакше сналазимо, могу донети најпотребнија житељска имена, етнике и ктетике и тако побољшати употребљивост правописа.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић³ 1950 [1923]:** Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Просвета.
- Брборић 2004:** Вељко Брборић, *Правопис српског језика у наставној пракси*, Београд: Филолошки факултет.
- Брборић 2008:** Вељко Брборић, „Српски правопис у двадесетом веку“, *Зборник Матице српске за славистику* 73, Нови Сад, 43–55.
- Брборић 2009:** „Називи насељених места, њихови етници и ктетници у правописним речницима српског језика“, *Научни састанак слависта у Вукове дане 38/1*, Београд, 327–339.
- Брборић 2011:** Вељко Брборић, *Правопис и школа*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Дешић⁶ 2004 [1994]:** Милорад Дешић, *Правопис српског језика. Приручник за школе*. Земун: Нијанса.
- Енциклопедијски лексикон 1972:** *Енциклопедијски лексикон (мозаик знања) Српскохрватски језик*, Београд: Интерпрес.
- Ивић 1998:** Павле Ивић, „Из прошлости српског правописа“ у: *Кновој писмености*, Београд: Научна књига.

- Ивић и др. 2004:** Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Српски језички приручник*. Београд: Београдска књига.
- Правопис 1960:** *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Пешикан 1996:** Митар Пешикан „Правописна норма”, у: *Српски језик на крају века*, Београд, 171–179: Институт за српски језик САНУ/Службени гласник.
- Правопис 1993:** *Правопис српскога језика*, I. *Правила и њихови односи*, II. *Речник уз правопис*, Нови Сад: Матица српска.
- Правопис 2002:** *Правопис српскога језика*, I. *Правила и њихови односи*, II. *Речник уз правопис* (треће допуњено издање), Нови Сад: Матица српска.
- Правопис 2010:** *Правопис српскога језика* (измењено и допуњено издање), Нови Сад: Матица српска.
- РМС 1973:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, књига пета, П–С, Нови Сад: Матица српска.
- Речник 2007:** *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Списи 2004:** *Списи Одбора за стандардизацију српског језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Шипка 2010:** Милан Шипка, *Правописни речник српског језика са правописно-граматичким саветником*, Нови Сад: Прометеј.

Veljko Ž. Brborić

SPELLING ETHNICS AND CTETICS IN THE ORTHOGRAPHIC MANUAL
AND ORTHOGRAPHIC DICTIONARY

Summary

The paper discusses the orthographic dictionaries and the manner in which they treat the names of inhabitants of continents, countries, regions, cities, etc. There seems to be no clear conception or system in the selection of those names, their ethnics and ctetics. The aim of this paper is to point out to orthographic omissions and inconsistencies, to offer some new solutions in order to eliminate numerous ambiguities and to propose a systematic solution to this problem. We have drawn upon material from the 2010 *Serbian Orthographic Manual*, while also consulting the 2010 *Serbian Orthographic Dictionary with an Orthographic-Grammatical Guide*.

Драгана Д. ВЕЉКОВИЋ СТАНКОВИЋ*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

МОГУЋНОСТИ ПРИМЕНЕ КОГНИТИВНОГ ПРИСТУПА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА (На примеру обраде граматичке категорије глаголског вида)

Појмовне метафоре преко којих разумевамо апстрактне ентитете честе су у презентовању наставног градива (на часу, као и у уџбеницима), док је, с друге стране, запажено да су за неуспех у учењу матерњег језика понекад одговорне погрешне концептуализације језичких појава, проистекле из неадекватних, некомплетних објашњења и с принципом научности неусклађених примера, илустрација и сл. Сматрамо да примена когнитивистичког појмовног апарата може знатно олакшати усвајање знања из граматике, па и битно смањити ризик од преношења грешака из једног образовног круга у други. Зато се у овом раду, на примеру обраде граматичке категорије глаголског вида, залажемо за интердисциплинарно проширење методике наставе језика увођењем когнитивног приступа ослоњеног на појмовне метафоре које имају завидан хеуристички потенцијал, те су једнако ефикасне на експланаторном и на мотивационом плану, јер подстичу интелектуалну активност и омогућавају квалитетнију синтезу градива и применљивост знања.

Кључне речи: когнитивни приступ, настава српског језика, глаголски вид

1. Увод

1. Механизам појмовне метафоре користимо да бисмо „створили значење“, али и да бисмо мишљу зашли у њега, разумели и саопштили уочене односе. Као што „једна снажна метафора поседује откривачку моћ довођења двају засебних домена у међусобан когнитивни однос, тиме што језик примерен једном од њих примењује као имплицитну лећу кроз коју се боље сагледа онај други“ (Бугарски 1984: 211–212), тако и неопрезне концептуализације (и генерализације) воде погрешним представама и заблудама. Ово бива у различитим областима човековог делања, па и у учењу матерњег јези-

* draganavs@yahoo.com

ка. На пример, многи основци нису кадри да наведу више од једног значења одређене лексеме, а нису ретки ни они који сматрају да су речи моносемичне (исп. фн 1). Р. Драгићевић указује на узроке оваквог стања и схватања: „При проучавању синонимије, антонимије, хипонимије и других односа, лексемама се у уџбеницима углавном приступа као јединицама које имају једно значење, а не као сложеним семантичким структурама које, поред основних, примарних или номинационих значења, често имају и једно или више секундарних значења“ (Драгићевић 2012: 58). Наиме, често се у уџбеницима уз одређене лексеме наводи тек по један синоним или антоним, већ према томе који се лексичко-семантички однос одређеном речју жели илустровати (исто, 49). Због тога се касније (у старијим разредима основне школе, а такође и у средњошколском узрасту) не разумевају, нити разликују односи полисемије и хомонимије.¹ Такође није велик број средњошколаца који умеју да објасне разлику између речи и лексеме. Очито је да у овој невољи удела нема појмовна метафора ЈЕЗИЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ СУ КОНКРЕТНОПРЕДМЕТНИ ЕНТИТЕТИ², коју лако препознајемо у различитим изразима (уп. *измењати* неколико речи, *имати* главну реч, *одузети* (коме) реч, *наћи* реч и сл.), у колоквијалном језику, па и у тексту уџбеника (нпр. речи *се употребљавају* у одређеном облику...; *позајмљују* из других језика...; просте речи не могу *се раставити* на мање делове... и сл.), већ једна сасвим погрешна концептуализација – РЕЧИ И ЊИХОВА ЗНАЧЕЊА СУ ИДЕАЛНИ (И НЕРАЗДВОЈНИ) ПАРОВИ, која истовремено блокира поимање апстрактне природе лексеме и разумевање полисемије (али и других лексичко-семантичких односа).

Погрешне концептуализације, понекад проистекле из неадекватних објашњења и/или импликација некомплетних и с принципом научности неусклађених примера, илустрација и сл., резултирају најпре погрешним разумевањем и незнањем, а касније и бројним проблемима приликом проширивања (лоше обрађених и једнако лоше усвојених) знања из језика.

1.2. У многим случајевима у питању су такозване грешке првог круга у систему стицања знања у виду концентричних кругова. Овакав распоред градива подразумева стратификацијску сегментираност наставних садржаја у сваком нивоу школовања: градиво обрађено у основној школи на средњошколском нивоу се понавља, а потом проширује, чиме се успоставља кореспонденција између усвојених и нових знања (уп. *правило концентричних кругова*, *правило развојне спирале*, Николић ⁴2006: 114–116). Међутим, овакав приступ, поред нерационалног утрошка времена, отвара могућност

¹ Испитивање Р. Цвијетића показало је да само релативно мали број ученика трећег разреда гимназије уме да препозна полисемичност речи *кућа* (тек 20 %), док је већина одговорила да су у питању хомоними; с друге стране, хомонимски низ речи *бокс* (врста спорта; врста коже, преграда) препознало је више од половине ученика (56,15 %) (исп. Цвијетић 2000: 229–231).

² У овом раду настојимо да покажемо применљивост и нека преимућства примене појмовних метафора у настави матерњег језика, те, у складу с конвенцијом коју су установили Лејкоф и Џонсон, а коју су прихватили и други когнитивисти, као и они који се баве примењеном когнитивном лингвистиком, појмовне метафоре пишемо великим словима (исп. Лејкоф и Џонсон 2003; Лејкоф и др. ²1991; Кликовац 2004: 12, фн 3; Јанда 2002, 2004, 2006).

преношења грешака из једног круга у други.³ Таквих примера у пракси, нажалост, има, а на многе од њих указала је Р. Драгићевић у књизи методичких огледа *Лексикологија и граматика у школи* (исп. Драгићевић 2012: 133–144). Ни настава ослоњена на модел развојне спирале, којим се обједињавање знања стечених у различитим периодима боље реализује, није имуна на сличне недостатке. Без обзира на то који се тип распореда наставног градива примењује, уколико садржај наставне јединице није обрађен на довољном броју разноврсних примера и није умешно презентован применом индуктивно-дедуктивних поступака (исп. ⁴Илић 2006: 500–507), и то на довољном броју адекватних примера, знања – због неадекватне умрежености у систем – остају слаба и неприменљива. Ученици, најчешће несвесно, али веома успешно идентификују ове слабости наставе и, у настојању да премосте празнине и нејасноће, или да ојачају нејакне споне унутар наставне материје, излаз обично траже у странпутничним концептуализацијама, које касније воде утврђивању грешака, а не знања (исп. 5; 3.2, 4.2, 4.2.1, 4.2.2).

2. Увођење когнитивног приступа у наставу језика, тј. примену теорије појмовних метафора, преко којих се могу ученицима приближити и веома ефикасно објаснити многе језичке појаве (исп. Кликовац 2004: 40), сасвим природно подржавају принцип научности и принцип поступности и систематичности (исп. Николић ⁴2006: 94–96; 109–116), јер правила поступности налажу кретање од познатог, ближег, конкретног према непознатом, даљем и апстрактном (и то уз комбиновање обавештајних метода и уз наглашену примену логичких метода), те увиђамо јасну кореспондентност између методичког пута, заснованог на дидактичким начелима, и природе метафоричког процеса који типично иде од конкретног према апстрактном. Поред тога, појмовна метафора има завидан хеуристички потенцијал, а у складу с тим и наглашену имагинативну функцију (исп. Литлмор и Лоу 2006: 278–281), захваљујући чему можемо говорити о специфичној унутрашњој очигледности и у настави матерњег језика (уп. *унутрашња очигледност/чулна имагинација* у настави књижевности, Николић ⁴2006: 64–67).⁴

³ Основни приговор оваквом начину распореда градива односи се на чињеницу да се понављањем, а затим проширивањем знања из одређених области, троши више времена но што је потребно, због чега ученици постају незаинтересовани, док присталице тог облика распореда наставних садржаја истичу да је погодан нарочито када је у питању теже градиво, које, управо захваљујући стратификованости, на вишем нивоу бива лакше усвојено.

⁴ Коришћење појмовних метафора у настави од предавача захтева високу стручност јер је њихова примена усмерена на откривање и разумевање важних особености посматраних језичких појава; уз то, будући да њихов хеуристички потенцијал произилази из успостављања веза између блиског, познатог и даљег, апстрактног, не сме се прекорачити линија искуственог хоризонта ученика, јер, у супротном, објашњење непознатог непознатим може изазвати још већу забуну. Уколико језичка појава садржи елементе апстрактности, и њена дефиниција ће нужно бити у већој или мањој мери апстрактна, а појмовна метафора има улогу да, још у фази обраде, степен апстрактности сведе на што нижи ниво, те да послужи као средство којим се олакшава приступ посматраној језичкој појави, да осветли њене најбитније особине, а понекад и саму суштину разматране језичке појаве. Због свега тога, стручна оспособљеност наставника, поред знања о језику, подразумева и познавање врста појмовних метафора (уп. структурне, оријентационе, онтолошке метафоре; Кликовац 2004: 22–23), а такође и методичку умешност у уклапању појмовних метафора у објашњење конкретне наставне јединице. Наиме, наставник треба да пажљиво одмери у којој мери појмовне метафоре осветљавају одређену страну циљног домена,

2.1. Значајна преимућства употребе појмовних метафора у презентацији наставног градива одавно су запажена, а један од успешних начина усвајања научних појмова води преко поступног изграђивања и утврђивања концептуалних веза. Зато није реткост да писци уџбеника прибегавају метафорима приликом представљања појединих језичких појава, лингвистичких факата, па и самог језика, а све са циљем да информација буде истовремено и прецизна и искуствено блиска, чиме се олакшава и скраћује пут усвајања, а потом и примене знања.

2.2. Садржај основношколских уџбеника нуди веома лепе примере оваквог приступа. Р. Драгићевић, у уџбенику за пети разред основне школе, прилагодивши основни текст узрасту ученика, каже да је *језик наша кућа* (једина права, јер је никад не напуштамо), и ову метафору успешно надграђује: „за изградњу језичке куће потребан [је] грађевински материјал, а то су **речи**. Цигле се повезују малтером у редове, а, затим, у зидове. И речи се граматичким, значењским и другим језичким правилима повезују у веће целине. И тако, реч по реч – стижемо до **реченице**! Реченица по реченица и стижемо до **текста**! Текст по текст – и изграђена је језичка кућа! ... Никаква корист од куће ако не умемо у њој да се сналазимо ... Зато ћемо вежбати вештину разумевања текста, сналажења у њему, препознавања његове организације, разликовања битног од небитног у њему. И тако ћемо покушати да стигнемо до крова језичке куће!“ (Драгићевић 2006: 127–128; графички истакла Р. Д.).

2.2.1. Наведени одломак из уџбеника Р. Драгићевић *Српски језик и култура изражавања за V разред основне школе* ученици лако разумевају преко следећих појмовних метафора: РЕЧИ СУ ЦИГЛЕ/ГРАЂЕВИНСКИ МАТЕРИЈАЛ, ЈЕЗИЧКА ПРАВИЛА СУ МАЛТЕР, РЕЧЕНИЦЕ СУ РЕДОВИ ЦИГАЛА, ЗИДОВИ СУ ТЕКСТ, ТЕКСТОВИ СУ ДЕЛОВИ ЈЕЗИЧКЕ КУЋЕ/ЈЕЗИКА, ОРГАНИЗАЦИЈА/СТРУКТУРА ТЕКСТА ЈЕ АРХИТЕКТОНСКИ ПРОЈЕКАТ, РАЗУМЕВАЊЕ ТЕКСТА ЈЕСТЕ УМЕЋЕ „ЧИТАЊА” АРХИТЕКТОНСКОГ ПРОЈЕКТА, СПОСОБНОСТ ДОБРЕ УПОТРЕБЕ ЈЕЗИКА ЈЕСТЕ ПОЗНАВАЊЕ ГРАМАТИКЕ (ЈЕЗИЧКОГ МАТЕРИЈАЛА И НАЧИНА ЊЕГОВЕ ПРИМЕНЕ) И ПОСЕДОВАЊЕ УМЕЋА СТРУКТУРИСАЊА И РАЗУМЕВАЊА ТЕКСТОВА, тј. ИЗГРАЂЕНА КУЛТУРА (УСМЕНОГ И ПИСМЕНОГ) ИЗРАЖАВАЊА ЈЕСТЕ РЕЗУЛТАТ РАЗВОЈА И ВАЉАНЕ ПРИМЕНЕ ЛИНГВИСТИЧКЕ, ДИСКУРСНЕ И ПРАГМАТИЧКЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ.

2.2.2. Метафоре *грађења* и *грађевинског материјала* јављају се и при објашњавању језичких појава у оквиру појединих области језика. Природно

да ли је изворни домен близак и ученицима сасвим познат, има ли дата појмовна метафора откривалачки потенцијал у области знања у којој се примењује, односно може ли квалитативно побољшати перцепцију и рецепцију наставног садржаја.

Зато код млађих ученика припремање добре подлоге за примену појмовних метафора захтева најпре усмеравање пажње на јасно сагледавање постојећих односа у оквиру сфере познатог, тј. у оквиру изворног домена, а потом поступно указивање на саоднесе са циљним доменом, чиме се успостављају добро познати путеви аналошког размишљања. Разуме се, као што свака метафора има своје скривене стране, свака аналогија поседује лимите и на њих треба јасно указати како не би запречили даљи пут обраде.

је да се ове метафоре особито често и успешно користе у творби, тј. грађењу речи. Тако, у одељку (уџбеника за 6. разред) посвећеном слагању речи, после табеле у којој су наведени адекватни примери, В. Ломпар закључује: „Овакав начин грађења нових речи назива се **слагање**. Као што се види из прве табеле [*нова реч*: кремпита < речи од којих је постала: крем + пита], да бисмо овим начином добили нову реч одређеног значења, потребне су нам две полазне речи. Из друге табеле видимо да нам је у неким случајевима потребан и 'лепак' за састављење двеју речи. Тај 'лепак' назива се **спојни самогласник** [*нова реч*: градоначелник < град + о + начелник]” (Ломпар 2008: 76; графички истакла В. Ј.), уп. ПОЛАЗНЕ/МОТИВНЕ РЕЧИ СУ ГРАЂЕВИНСКИ МАТЕРИЈАЛ ЗА НОВУ РЕЧ (СЛОЖЕНИЦУ), СПОЈНИ СУГЛАСНИК ЈЕ ЛЕПАК (МАЛТЕР).

Метафоричан начин изражавања примењују и многи бољи наставници када ученике подстичу на уочавање значајних обележја одређене језичке појаве, као и на формулисање закључака и дефиниција после анализе примера и сл. (уп. аналитичко-синтетичка метода).

2.3. Ј. Пешић указује на чињеницу да се у процесу усвајања знања посебна пажња мора посветити формирању појмова⁵ и издвајању њихових дефинишућих својстава (у односу на она која су ирелевантна). Особито је важно правилно умрежавање нових знања у систем појмова, и то уз експлицирање њихових узајамних веза, јер „без система појмова не би било могуће мишљење, а учење би се сводило на механичко запамћивање изолованих информација“ (Пешић 1995: 284). Дакле, успех у усвајању научних појмова и подстицању интелектуалног развоја води преко уочавања и разумевања дефинишућих атрибута, а они се лакше запажају и издвајају када се у наставу укључи когнитивни приступ.

2.3.1. У настојању да афирмишемо примену когнитивног приступа и покажемо могућности његовог увођења у наставу српског језика, појмовне метафоре, као делатан механизам мишљења, у овом раду укључујемо у обраду глаголског вида; поред тога, биће указано и на понеку важну концептуализацијску грешку која дуго и комотно обитава у почетним фазама усвајања знања о језику, а има немале импликације на касније разумевање комплекснијих наставних јединица (исп. 5).

⁵ Развој научних појмова у школским условима не одвија се увек на адекватан начин, мада су деца већ на почетку основношколског узраста „освојила два суштинска развојна постигнућа. Као прво, способна су да *формирају класе објеката*; да издвајају једно обележје заједничко свим објектима и да га доследно спроводе као критеријум сврставања у класу. Друго постигнуће је *способност да формирају, бар минимални, систем појмова*“ (исп. Пешић 1995: 284; графички истакла Ј. П.). Ове способности се с временом повећавају, али треба истаћи да разумевање категорије глаголског вида подразумева укључивање дефинишућих атрибута који нису перцептивне природе, а објашњавање апстрактних појмова преко конкретних умногоме доприноси квалитету и трајности знања.

Ј. Пешић наводи и мишљење М. Хедегард (1990), која, водећи се учењем Виготског и Давидова, полази од схватања да „ако желимо да деца у настави усвајају теоријска знања у форми фундаменталних веза у датом наставном предмету, когнитивни метод у настави мора такође да карактерише теоријско знање“ (Пешић 1999: 23).

3. Са категоријом глаголског вида ученици се први пут упознају у 5. разреду, а тим знањима треба добро да овладају како би касније могли с већом лакоћом да усвоје и примењују знања о глаголским облицима⁶, као и о семантичким и видским променама насталим у резултату творбе речи (уп. *писати*, *преписати*, *преписивати* и сл.). Ипак, на ту наставну јединицу понекад се гледа само као на успутну станицу према синтакси глаголских облика.

3.1. Видске разлике често се објашњавају на изолованим примерима, иако је познато да овакав начин презентације и обраде градива није препоручљив, јер недовољна контекстуализација не омогућава добру рецепцију, нити погодује трајности знања (исп. Вељковић Станковић 2008: 173–177). Не-контекстуализовани примери, чија примена може бити оправдана у средњошколским уџбеницима, понајпре из разлога економичности и прегледности, не одговарају когнитивним способностима ученика петог разреда.

3.2. Најчешће се полази од упадљивих видских разлика (дуративни : тренутно-свршени глаголи), што је оправдано, али није добро када се обрада на овом нивоу и задржава, па ученици усвоје упрошћену и стога погрешну схему у којој фигурирају опозитни појмови: континуативност и пунктуалност. Таква симплификација лако доводи до тешкоћа у препознавању аспектуалних разлика између глагола употребљених у било ком глаголском облику осим у инфинитиву.

3.3. О видским разликама хомографа неупоредиво ређе се говори (исп. РМС: сврш. *погледати*, *прегледати*, *разгледати* : несврш. *погледати*, *прегледати*, *разгледати* и сл.), мада би овај сегмент градива било разложно укључити у проширивање градива у 8. разреду. Њихово значење, па ни вид није могуће одредити без контекста и без сагледавања језичке ситуације у којој су ови глаголи употребљени. Такав приступ захтева већи труд јер подразумева примену сличних примера у лингвометодичким текстовима, као и додатна упућивања на акценатске разлике и објашњења семантике појединих глагола. Зато се овај методички корак најчешће изоставља под изговором да је презахтеван, или да скреће пажњу ученика у „погрешном“ правцу. С овим ставом се не можемо сложити, јер је необично важно искористити сваку прилику за богаћење речника, уз то, у питању нису речи изразито ниске фреквенције, већ глаголи који припадају релативно уском језгру заједничког лексикона говорника српског језика као матерњег, а то је разлог више да не буду запостављене.

3.4. Није редак случај да се и касније (у средњој школи), на часовима систематизације, знања о категорији глаголског вида не повезују на адекватан начин са знањима о употреби и значењу појединих лексема и глаголских облика. Зато поуздано владање аспектуалним разликама, мада неопходно зарад усвајања знања о грађењу и употреби аориста, имперфекта, глаголских

⁶ Ова констатација односи се на старије разреде основне школе и на други образовни круг, јер су питања аспекта за ученике узраста између 7 и 11 година превише запретана (искуствено су им најближе именице са конкретнопредметним значењем, док су појмови радње и времена апстрактни, те би се прераним увођењем категорије глаголског вида створила непотребна конфузија).

прилога и др., ученици каткад доживљавају као изолован скуп информација, употребљив само на једном нивоу – у оквиру провере знања из граматике, чиме се онемогућава његово продуктивно уклапање у језички систем и битно снижава способност примене у комуникацији.

2. Онтогенеза: развојни пут схватања времена

1. У основној, па и у средњој школи, о категорији глаголског вида говори се пре обраде глаголских облика; стога је – у оквиру когнитивног приступа – ради бољег овладавања знањима из синтаксе глаголских облика, на часовима додатне, али и редовне наставе пожељно осврнути се на развој појма времена у најранијем узрасту. Овај сегмент наставног садржаја најпогодније је уклопити у уводни део часа посвећеног аспектуалним специфичностима глагола у српском језику, јер су ученици, по правилу, веома заинтересовани за чињенице везане за онтогенезу језика, те их не доживљавају као информативни баласт, већ као занимљиве монолошке пасаже (уп. продуктивна дидактичка редунданца), зато је пожељно користити их и са циљем мотивације. Поред тога, познавање развоја говора, као и резултата актуелних истраживања особености дечјег лексикона и језичког израза природно се уклапа у делокруг интересовања и потреба професионалног усавршавања наставника српског језика.

2. Досадашња испитивања показују да је усвајање језика код деце повезано са структуром исказа. Голдберг и сарадници тврде да слушање веома фреквентних глагола у типично структурисаним исказима помаже деци да усвоје значења тих глагола, а касније и појам прелазности. Аутори сматрају да овај процес олакшавају две околности: (а) висока фреквентност појединих глагола које употребљава мајка и (б) стабилност структуре најчешће коришћених исказа. Везу између одређеног глагола и структуре исказа Голдберг назива *глаголском конзистенцијом* (Голдберг и др. 2004: 60). Глаголска конзистенција је, попут примарне вербалне матрице, важан ослонац у учењу значења различитио структурисаних реченица. За нас је такође значајно запажање да се, на пример, транзитивна схема најлакше усваја путем понављања исказа уоквирених именицама и заменицама: им./зам. + глагол + им./зам., нпр. *Ја волим то. Маја пије млеко.* итд. (Сетураман и Гудмен 2004: 65). Овакви искази омогућавају детету да препозна и усвоји аспектуалну и транзитивну схему, и то најпре употребљавајући најфреквентније глаголе које чује, а потом и друге (нпр. *добити, имати, желети, узети, видети, хтети* и др.), што доприноси ширењу вокабулара, а има значајан утицај и на уочавање и употребу видски немаркираних чланова (тј. имперфективних глагола).

3. Формирање појма времена код деце тесно је везано за перцепцију објеката, простора и поступно разумевање каузалности, јер се упознавање акционе овремењености одвија паралелно са психофизичким развојем дете-

та. Током прве и друге године живота дете спознаје свет кроз своје активности, а услови за настанак *осећања времена*, које, по свему судећи, није урођено (као што су, на пример, урођена друга чула), стварају се оспособљавањем за диференцијацију и повезивање категорија *пре* и *после*. За дете постоји само садашњост, што условљава егоцентричан однос према времену. Потом когнитивне схеме постају све сложеније, а активности детета више „нису лишене свести о самом себи и властитој улози у изграђивању свог света” (Лангер 1981: 140–142).

3.1. Први појмови о протоку времена, тј. о трајању, стичу се одлагањем задовољења потреба (нпр. када дете чека храну или жељену играчку). Развој способности ходања такође је веома значајан за повезивање спацијалних и темпоралних појмова: настојећи да штогод ухвати, дете чини прве кораке, а (временски) размак између посезања и досезања искуствено се везује за савладавање простора. Касније се ова когнитивна спона ојачава јер се *просторни размак* концептуализује као *временски размак* између жеље и њеног испуњења (Ненадић 1997: 272–273).

3.1.1. У раном детињству темпорални егоцентризам испољава се и кроз поистовећивање субјекта и објекта (Ненадић 1997: 273), а каснији сазнајни развој креће се у правцу смањења ригидности ове схеме. Искорак из статичне презентске тачке (*ja–сада*) најпре је управљен према будућности (жељи, могућој реализацији), а потом према прошлости (знању о реализованом) (уп. исто, 274). Тако ментални развој води екстензији презентске тачке, која се природно концептуализује као објекат, и доприноси стварању представе кретања објекта дуж временске линије (уп. ВРЕМЕ ЈЕ ПРОСТОР КОЈИ СЕ ПОСТОЈАЊЕМ ПРЕЛАЗИ, ВРЕМЕ ЈЕ РЕЂАЊЕ ДОГАЂАЈА ИЛИ ВРЕМЕНСКИХ ЈЕДИНИЦА – ПРЕДМЕТА, ВРЕМЕ ЈЕ УСМЕРЕНИ НИЗ ПРЕДМЕТА, исп. Кликовац 2004: 115, 118, 123–124).

3.2. Овде не треба пренебрегнути чињеницу да су мисао и делање одраслих такође већином усмерени према садашњости. Зато у нашој анкети (исп. 4), у којој је од испитаника тражено да напишу просту реченицу (прву која им падне на памет), убедљиво преовлађује апсолутни презент, а употребљени глаголи понајпре указују на оно што појединац у моменту давања одговора ради, мисли или осећа. То показује да егоцентрична темпорална ситуација, типична за дечји узраст, ни у добу када су психофизичке моћи развијене није потиснута, нити сасвим превазиђена.

3.2.1. Ово истичемо зато што су резултати анкете *Напиши глагол*, коју смо спровели међу основцима и средњошколцима, показали да су такве схеме дубоко укорене, па њихов ехо препознајемо и у многим простим реченицама које средњошколци наводе, а још лакше у минималним исказима који су у нижим разредима добијени место једне речи – глагола. На пример, реченице *Марко трчи. Ја радим. Ја волим Вишњу. Он тражи свеску.* и сл., наведене место глагола (*трчати, радити, воleti, тражити* и др.), јасно потврђују не само постојање поменуте схеме већ и начин њеног активирања путем асоцирања одређене радње. У тим случајевима радња и глагол, као језгро исказа, јављају се заједно са акционом сценом, тачније – глагол побуђује и

отвара позорницу акционог дођаја у коме се, поред субјекта и предиката, као главних реченичних конституената, неретко јавља и објекат, којим се структура делатног догађаја употпуњава.

3.2.2. То показује да глагол, као експонент акционог центра, у свести испитаника призива најпре актера, а потом и (прави) објекат, као глаголску допуну. Сматрамо да узрок ове појаве треба тражити у чињеници да радња, као апстрактан појам, тражи својеврсно усидрење у конкретнопредметном свету; отуда и њена уоквиреност (најчешће исказаним) агенсом, а гдекад и пацијенсом, јер њихово присуство заправо омогућава и у наведеним исказима испољава, тј. чини „видљивом“ саму радњу. Поред тога, презентска уверељеност свих наведених реченица, а у многим случајевима и присуство заменичког субјекта у облику 1. лица једнине указују на дубоку укорененост егоцентричне темпоралности, за коју је карактеристична ментална схема *ја–овде–сада* (исп. ниже 5; 1.1).

3.3. Окренутост садашњем тренутку и поимање себе као инхерентног чиниоца (понајпре агенса) ситуације која се „управо дешава“ представља још један доказ наше чврсте везаности за садашњост. Прошлост и будућност, као и говор о збивањима мање или више удаљеним од презентског међаша (лоцираним на опозитним странама темпоралне путање; уп. ВРЕМЕ ЈЕ ЛИНИЈА УСМЕРЕНА ОД ПРОШЛОСТИ КА БУДУЋНОСТИ, Кликовац 2004: 119, 130), у детињству се доживљавају као апстракција, јер припадају или зони реминисценције (интерпретираног искуства из прошлости), или домену пројекције (планираног, жељеног, али нереализованог садржаја).⁷

3.4. Пошто је актуелна глаголска ситуација (исказана индикативним презентом) процес који је у *току*, и који, уз то, обично обухвата субјекат (говорно лице), несумњиво је да примарно осећање времена подразумева не само укљученост говорника већ и свест о *отворености акционе структуре догађаја*. Зато код млађих, а такође и код одраслих говорника доминирају имперфективни глаголи. Иако се и радње извршене у прошлости, као и оне чије се (из)вршење очекује у будућности, могу исказати и несвршеним и свршеним глаголима (уп. *Читаћу* књигу/*Читала сам* књигу; *Прочитаћу* књигу/*Прочитала сам* књигу), перфектив⁸ је маркирани члан видске категорије, јер имплицира специфичну дистанцираност. Дистанца потиче од немогућности посматрања акције исказане перфективом другачије но „споља“, и то као целовитог ентитета: радња њиме обележена се, чак и када је реч о будућности,

⁷ Истраживање Е. Херлок показује да се у речнику деце најпре јављају речи које су везане за садашњост, потом оне које указују на будућност, а тек на крају речи (нпр. прилози и прилошки изрази) којима се показује окренутост према минулим догађајима, тј. прошлости. Деца имају проблем у разумевању временских интервала, а ова чињеница је значајна када је у питању схватање видских опозиција. Херлок износи своја запажања након испитивања способности процене временских одсека од стране студената колеца и деце: „Дужи временски интервали обично се потцењују, док се краћи преувеличавају ... Упоређење способности деце из петог разреда и студената колеца у процени временских интервала показало је да студенти колеца процењују само за 15 до 18% боље од деце. Чињеница да су деца постигла овакав успех указује на то да су она већ нашла неки кључ за процену времена“ (Херлок 1956: 397–398).

⁸ У овом раду терминима *перфектив* и *имперфектив* именујемо глаголе перфективног (свршеног) и имперфективног (несвршеног) вида (исп. s.v. *perfektiv, imperfektiv*, Симеон 1969 I, II).

доживљава, а у складу с тим и (језиком) приказује као акционо заокружена и комплетно структурирана. Сви елементи догађаја осликаног перфективом су, рекли бисмо, инкапсулирани и фиксирани, па су отуда актеру недоступни у смислу поновног укључења, због чега се глаголи свршеног вида не могу јавити уз фазне глаголе (**Наставио је да напише*). Чињеница неприступачности и немогућности укључивања (започињања, настављања) у радњу исказану перфективом неумољиво га избацује из зоне актуелног дешавања и, упућујући га према левом или десном крају „временске путање“, њиме обележене акције оштро дистанцира од домена апсолутног презента (исп. ниже 5; 3, 3.1, 3.5).

3. О различитим гледиштима лингвиста на аспектолошка питања и могућностима примене њихових ставова у настави српског језика

1. Погледи лингвиста на категорију вида, као и тумачења видских „ликова“ нису усаглашени. М. Стевановић указује на чињеницу да су аспектолошка питања опширно и подробно разматрана; он каже: „Литература о глаголском виду у словенским језицима, у којима је он у основи истог карактера, одвећ је опсежна тако да тешко ко може имати претензија да из те литературе издвоји оно што је у њој најзначајније...“ (Стевановић ²1974 II: 529–530, исп. такође фн 1). Обимност поменуте литературе упућује на селективност и налаже нам да, у складу с особеностима методичког модела којим се бавимо, уз кратак осврт на ставове познатих лингвиста, пажњу посветимо и оним запажањима која су посебно занимљива за примену когнитивног приступа у домену образовне лингвистике (Јанда 2002, 2004, 2006).

1.2. А. Белић каже да је глаголски вид „она особина глаголског значења којом се одређује начин трајања глаголске радње“, и додаје: „Та је особина исто онако стална глаголска особина као и његово значење. Глаголски се вид садржи у глаголској основи. Он се у различитим глаголским особинама (времима, начинима и неличним глаголским облицима) чува у потпуности не губећи ништа од свога значења“ (Белић 2000: 195).

Знаменити лингвиста веома језгровито излаже све релевантне чињенице везане за глаголски аспект, а за ученике (основне школе) понајпре је важно да сазнају да је глаголски вид једна од основних особина словенских језика, па тако и српског језика (исто, 195), те да свака употреба ког било глагола, по аутоматизму, подразумева актуелизацију лексичког и у њему садржаног аспектуалног значења. Ово наглашавамо стога што се видске особености глагола у наставној обради често недовољно повезују за значења глаголских лексема, па се и разумевају као „једна од граматичких карактеристика“ за којом се посеже само у одређеним околностима, тј. када се од ученика захтева (искључиво) препознавање вида. Тако се и начином обраде, али и обликом провере знања, којим се фокус ученикове пажње још више сужава,

и то обично на примере у нултом контексту (најчешће наведене у облику инфинитива), имплицира погрешан закључак – да је глаголски вид само један од начина „поделе“ глагола, а уз то да је у питању својство које је на одређен (мање-више нејасан) начин везано за употребу ове врсте речи у различитим глаголским облицима. Све то води погрешном концепту *глаголски аспект је својство инфинитива*, чиме се знањима о језику, већ на самом почетку, одузимају и научност и применљивост.

2. Ђуро Грубор сматра да перфективни вид не треба повезивати са краткоћом, као ни имперфективни са трајањем, већ први са окончаношћу радње (уп. тотивност), а други са њеном развојношћу (уп. нетотивност). Образлажући своје схватање аспектуалности, овај аутор прибегава сликовитом изражавању, а такође објашњава и изворишта неких погрешних ставова везаних за неадекватне концептуализације.

2.1. Посебно је значајно скренути пажњу на његов критички однос према појединим терминима. Грубор упозорава да је пунктуалистичко разумевање перфективних глагола погрешно, те су и термини *моментани*, *тренутни* глаголи, који се гдекад употребљавају за именовање свих свршених глагола, погрешни, јер се тако цела радња замишља као „стегнута на један пункт као симбол неразвитка, који представља извршеност, те би се рекло: пунктуализирана је радња. То је схваћање приказано малим оквиром и тачком у њему“ (Грубор 1953: 140). Међутим, истиче Грубор, перфективни глагол, уопштено узевши, не означава искључиво тренутак извршења, већ представља збир свих акција које су, по природи ствари, морале бити предузете пре но што је извршен и последњи акт којим је целокупна радња завршена/обављена. Дакле, при посматрању и разумевању перфективности, пажња не сме бити закупљена искључиво завршним актом, зато нпр. перфективност гл. *саградити*, у реченици *Он је саградио кућу*, не треба посматрати као издвојени, завршни тренутак (моменат када је кућа довршена, тј. саграђена), јер овај перфективни глагол не означава финални моменат, већ је он „сума свих милиона ерга⁹ који су извршени градећи кућу, а сви они нијесу могли бити [реализовани], докле није извршен и посљедњи; то је, дакле, м а н и ф е с т а ц и ј а потпуности, тотализма, куће, величине, а не ситне индивидуалности једног ерга, онога посљедњега“ (исто, 142). С друге стране, имперфективни глагол „напротив, није никаква сума ни извршених ерга ни неизвршених; он увијек упире прстом на онај ерг који се извршује, не марећи за извршене ерге“; тако се реченицом *Лани сам градио ову кућу* (која је у тренутку актуелизације исказа изграђена) издваја и апострофира период у коме је градња трајала, тј. док је извршавање радње било у току (исто, 142). Грубор закључује: „Перфективност није никаква посебна врста акције Aktionsart; то уопће није никаква акција, то је констатација извршености акције, констатација да акције више нема и не може бити, јер је сва акција извршена“ (исто, 143). Стога, према схватању Ђ. Грубора, перфективни гла-

⁹ Ђ. Грубор ову именицу (ерг) употребљава са значењем које је најприближније значењу речи *акт* (чин, дело, поступак, радња), а у РСАНУ читамо: ерг (према грч. *ergon*) физ. *јединица за мерење рада, рад који изврши сила једног дина на путу од једног сантиметра*.

голи казују *извршеност* (од првог до последњег момента којим се означава извршење), док имперфективни указују на *ток извршавања* радње, а не на њен неизвршени део (исто, 150).

2.2. На ову запостављену монографију посвећену глаголском аспекту осврћемо се нешто опширније зато што се у разматрањима која су у њој презентована посебно води рачуна о концептуализацији радњи исказаних имперфективним и перфективним глаголима, мада ауторов приступ није когнитивистички. Наиме, значајно је приметити да Грубор код почетно-свршених и завршно-свршених глагола истиче комплетност процеса који претходи моменту окончања радње (нпр. „*(За)почела* сам цурици мојој чарапу = извршила сам потпуно, од почетка до краја, почетак плетења чарапе за цурицу“; исп. исто, 124), чиме се ови глаголи разликују од тренутно-свршених, који се једини, за разлику од двају поменутих ликова, издвајају пунктуалношћу (*синути, јаукнути, звекнути, стати* и сл.). Овом диференцијацијом избегава се непожељна генерализација и неоправдано концептуално изједначавање свих перфективних глагола.¹⁰

2.3. Други важан допринос овог аутора тиче се имплицитног сагледавања перфективности као статичности и заокружености радње, јер ова својства природно произилазе из факта обављености. У томе се Грубор с правом може сматрати директним претходником Комрија и његових следбеника.

Наглашавање лимитираности перфектива у односу на имперфективе, па отуда и могућности њиховог посматрања као ентитета дефинисаних димензија, за разлику од несвршених глагола, код којих се наглашава процесуалност (уп. ток извршавања), а тиме и темпорална нелимитираност, такође корелира са гледиштем Л. Јанде на категорију глаголског вида у словенским језицима (уп. ПЕРФЕКТИВ ЈЕ КОМПАКТАН ЕНТИТЕТ : ИМПЕФЕКТИВ ЈЕ ФЛУИД; исп. Јанда 2004: 489). Све ово показује да и у настави језика перфективност не треба повезивати са краткоћом, као ни имперфективност са дужином трајања радње, већ са начином посматрања одређене акције (и њене природе) у конкретној ситуацији.

3. Говорећи о категорији глаголског вида, М. Стевановић каже да се глаголи од других детерминативних речи (нпр. придева) разликују по томе што „глаголи претежно приписују нешто привремено“ (тј. привремене процесе), и наставља: „Ипак, глаголи, и када приписују нешто привремено – а то је претежно њихова функција у језику – својом основном ... не означавају увек и ограниченост трајања процеса који се њима приписује“ (Стевановић 1975 II: 528). Када је реч о схватању временске ограничености, односно неограничености процеса, аутор не подлеже клишеу, мада му се управо то понекад замера. Наиме, Стевановић истиче: „Не мислимо овде рећи неограниченог [трајања] у смислу сталности и непрекидности – мада има неких глагола који

¹⁰ Истичући ово запажање Груборово, Ј. Вуковић каже: „Главни значај Груборове анализе перфективних глагола је у томе што је он могао увидети, и без тешкоћа то документивати, да се значење перфективних глагола, уопште речено, не може увек свести на један моменат извршења, извршни моменат, а од тога је требало ослободити многе проучаваоце нашег (словенског) глаголског вида“ (Вуковић 1967: 347).

у одређеним везама и то значе – па чак ни у смислу изузетне дуготрајности, већ мислимо на трајање процеса који може бити дужи или краћи, али тек процеса који тече, који ипак траје, којег трајање није ограничено“ (исто, 528).

Иако Стевановић не наводи примере који би сасвим убедљиво показали релативност појма *неограничености*, јасно је да се претходна ауторова мисао односи на могућност прекидања континуираног вршења, јер дуративност предиката у примеру *Он пише књигу*, није, нити може бити апсолутна, пошто се подразумева да је радња писања неминовно прекидана у одређеном (или експлицитно неодређеном) временском раздобљу (уп. *Он већ пет година пише књигу*). Категорију глаголског вида Стевановић сматра пре свега морфолошком категоријом, али јој даје значајно место и у синтакси, јер се бројним глаголима вид не може поуздано одредити мимо језичког контекста (исто, 529).

3.1. За наставу српског језика посебно је значајан Стевановићев критички став према *пунктуалној теорији* Делбрика и Бругмана, према којој „свршени глаголи означавају процес коме се почетак и крај поклапају, тако да се он своди на једну тачку у времену“ (исто, 531–532). Пошто су ову теорију прихватили Сосир и Меје, као и већина руских лингвиста тог времена, снага њиховог ауторитета довела је до нетачног тумачења перфективности у настави српског језика. Стевановић наглашава да се ова дефиниција може применити само на тренутно-свршене и почетно-свршене глаголе, као и на само неке завршно-свршене глаголе, те оваквом неодређеношћу не само да знатно разводњава критичку слику већ је доводи у питање, а читаоца оставља у недоумици. Мада Стевановић указује и на некомплетност Белићеве дефиниције перфектива, према чијем мишљењу перфективни глаголи означавају „свршени тренутак радње“ (исто, 532), претходном констатацијом он је, очито, знатно проширио пунктуалистички простор који је Грубор сасвим јасно и с правом свео искључиво на тренутно-свршене глаголе (уп. 2.1).

3.2. Треба подсетити на чињеницу да Стевановић није био први (нити усамљени) критичар пунктуалистичке теорије.¹¹ У опширном приказу Груборове монографије *Аспектна значења*, М. Вуковић каже: „Иако Грубор није први који је ударио против пунктуалистичког, тако да кажемо, тумачења гл. вида, иако су се у тумачењима научника код којих је пунктуализам играо пресудну улогу назирали и моменти које Грубор износи на потпуну светлост, Грубору се мора приписати пристојна заслуга за разјашњавање основних питања у односима глаголског вида“ (Вуковић 1967: 347).

3.3. Поменуто Грубово запажање потврђују и савремена истраживања глаголског вида (исп. Новаков 2005), међутим, ни данас није редак случај примене пунктуалистичке теорије у школској пракси. Истовремено, овакве грешке јављају се паралелно са наглашавањем непрекидности вршења

¹¹ Стевановић указује на чињеницу да „сви остали свршени глаголи поред свршеног тренутка, којим се означава ток процеса, значе и извесно дуже или краће трајање у времену“ (Стевановић 1975 II: 532). Овај закључак, вероватно, дугује детаљним Груборовим анализама, које је свакако морао добро познавати.

радњи исказаних имперфективним глаголима. Тако се дуративност илуструје ненарушивим континуитетом, нпр. *Земља се окреће око Сунца*, док се перфективност, сасвим погрешно, своди на тренутак извршења. Основни разлог примене оваквог приступа, рекли бисмо, лежи у тежњи да се видске разлике, макар то било у нескладу с принципом научности, представе као што убедљивији контрасти двеју неспојивих крајности. Оваква илустровања аспектуалних опозиција обично су утемељена на схватању да је учење ефикасније, а методичко објашњење јасније и упечатљивије, ако се заснива на симетричним схемама којима се обрађивани појмови приказују као оштро супротстављени, мада непримерено и неадекватно поједностављени ентитети. Међутим, јасно је да се таквим псеудосимплификацијама заправо нарушава суштинско разумевање аспектуалних разлика, посебно оних осетљивијих, које треба запазити међу ликовима свршених глагола.

4. М. Риђановић сматра да је код глаголског вида у нашем језику најважније разумевање димензије глаголске ситуације (Риђановић 1976: 83, 91), а не дужина или краткоћа, свршеност или несвршеност глаголске радње. У складу с таквим ставом, овај аутор у први план истиче целовитост радње, тј. дељивост/недељивост временске димензије глаголске ситуације, што се огледа и у терминима – *тотиван* и *нетотиван*.

5. Следећи Комрија и Маслова, П. Новаков сматра да глаголски вид представља ситуацију као целину (ово се односи на перфективност) или као структуру (имперфективност) (Новаков 2005: 25). Традиционални термин *Aktionsart*, сматра овај аутор, представља тип глаголске ситуације дефинисан на основу комбинације трију дистинктивних обележја: *стативности* +/-, *трајања* +/- и *циља* +/- (исто, 26). Новаков истиче да су „глаголи који означавају почетак или неку другу фазу глаголске ситуације (на пример *заплакати*) такође перфективни, пошто означавају целину те фазе“ (Новаков 1998: 134).

5.1. Указујући на неоправданост примене критеријума трајања (ограниченог и неограниченог), који М. Стевановић користи у подели глагола на свршене и несвршене, Новаваков свој став аргументује чињеницом да и једним и другим глаголима може бити придружена временска одредба којом се вршење радње темпорално омеђује (нпр. *Натисао је писмо за двадесетак минута. Писао је писмо двадесетак минута*; исп. Новаков 1998: 135). Према томе, закључује аутор, „перфективност не треба повезивати са краткоћом ситуације, а имперфективност са трајањем ... Тачније би било рећи да се због представљања одређене глаголске ситуације као целине/структуре стиче утицај неограниченог трајања или несвршености. Другим речима, сматрамо да трајање није суштинско обележје по којем би се глаголи могли делити у оквиру категорије глаголског вида“ (исто, 135–136).

6. Како нам обимност научне литературе посвећене глаголском виду не дозвољава подробнија разматрања, чини се да претходно наведени ставови познатих лингвиста довољно убедљиво сведоче о постојању различитих погледа на аспектолошка питања, а самим тим и на доста комплексан задатак методике српског језика да их усагласи са захтевима и потребама наставе.

6.1. На пример, у потоњем случају, имајући у виду сродност Груборових, Комријевих и Риђановићевих схватања, као и приступ П. Новакова (уп. Новаков 1998, 2005), мада се са ставовима и аргументацијом ових аутора можемо сложити, не сматрамо да се термини *целина* и *структура* могу без опасности од неразумевања и/или неадекватне интерпретације увести у наставу. Наиме, за ученике би ови термини били апстрактни чак и ако бисмо их заменили нешто прихватљивијима; уз то, уколико бисмо их, на пример, у средњошколској настави прихватили, извесне недоумице би свакако остале, јер морамо запазити да свака целина поседује самосвојну структуру, што нас, већ код првог корака видске диференцијације, уводи у проблематична разматрања каква настави нису примерена. Такође, рекли бисмо да се критеријуми *трајања* и *целовитости* на специфичан начин допуњују, или бар да не морају противуречити један другом, јер свршеност, већ сама по себи, подразумева целину (лат. *totalis*), омеђеност и недељивост, док несвршеност корелира са нетотивношћу и појмом (отворене) структуре. Но, због већ поменуте опасности од сагледавања целине као структурисаног ентитета *per se*, сматрамо да би, уместо супротстављања *целине* и *структуре*, требало – у складу са когнитивним приступом – говорити о *целини* као о ентитету који се концептуализује као *компактан* (уп. перфектив), и о *отвореној структури* имперфективних глагола, која се, с обзиром на своју некохерентну природу, концептуализује као *флуид*. Целина, која се концептуализује као конкретнопредметни ентитет, подразумева омеђену и строго структурисану акцију, што је у складу са природом перфектива, док се отворена структура повезује са особеностима флуида, јер флуидне супстанце карактерише неограничена екстензија. Истовремено, ова два концепта дозвољавају уверљиво објашњавање могућности удруживања (комбиновања) два флуида (*Пишем слушајући* музику), као и компактног ентитета и флуида (*Све сам то написао слушајући* музику), а такође могу успешно илустровати несагласје (тј. неграматичност) ових комбинација (уп. **Игравиши се, деца су се боље упознавала. *Натишући* задатак, *отишли су* у град. и сл.; исп. Новаков 1998: 134).

Треба, међутим, приметити да потоњи искази не би ни били окарактерисани као прихватљиви од стране изворних говорника српског језика, јер, чак и ако не би умели да образложе порекло њихове неграматичности, у највећем броју случајева ученици би били кадри да препознају грешку и да на адекватан начин употребе одређени видски лик. Да бисмо проверили не само знање већ и језички осећај основаца и средњошколаца (захваљујући коме се говорник српског језика без посебних потешкоћа опредељује за видски немаркирани глагол и за типичну темпоралну ситуацију), спровели смо једноставну анкету. Њени резултати, као што ћемо видети, показују да се стицање знања о категорији глаголског вида добрим делом може ослонити на когнитивни приступ у настави језика, и то не само зато што су већ током усвајања језика поступно развијени механизми увремењености већ и стога што когнитивна перспектива методичке моделе чини подеснијима за примену управо због свог природног надовезивања на искуствено познате схеме.

4. Анкета, процедура и резултати

1. Анкета *Напиши глагол*, осмишљена са циљем утврђивања обличких, видских и семантичких прототипа везаних за глаголе, спроведена је међу ученицима основне и средње школе.¹² У анкети су учествовали ученици четвртог и петог разреда основне школе (100 ученика), као и ученици првог и трећег разреда средње школе (141 ученик) (укупан број испитаника: 241). Сви испитаници имали су задатак да напишу један глагол, први који им падне на памет, при чему није сугерисан глаголски облик. У средњој школи овом захтеву додат је још један: уз глагол је требало написати и просту реченицу.

1.1. Примарни циљеви анкете односили су се на (а) проверу знања ученика различитих узраста у разликовању врста речи, (б) утврђивање доминантног облика у коме се глагол јавља у нултом контексту, (в) испитивање маркираности/немаркираности видских ликова, (г) употребу и семантику глагола, (д) избор глаголског облика у простој реченици, као и (ђ) распоред реченичких конституената (реда речи) (код средњошколаца).

2. Резултати анкете показали су да ученици четвртог разреда основне школе (укупно 58; 2 одељења) нису сигурни у одређивању врсте речи. Скоро четвртина ученика је место глагола навела реч која припада другој врсти (14; 24,14%). Највећи број грешака указује на то да ђаци не разликују глаголе од именица: од укупног броја именица (13; 22,41%), као што се и могло очекивати, најчешће су глаголске именице (укупно 8, тј. 13,79%; *трчање, ходање, учење, играње, тисање, спавање* и сл.), два ученика су место глагола употребили именичку синтагму (*црна мајица, један глагол*), а само код једног испитаника нађен је придев (или прилог) (*меко* 1,72%).

2.1. Већина ученика нема недоумицу у продукцији глагола, а као занимљив податак наводимо чињеницу да су три ђака, написавши место изоловане речи просту реченицу, показала да радњу разумевају само у контексту динамичне ситуације у којој је препознатљив вршилац (*Он прича. Марко трчи. Марија учи.* 5,17%).

2.2. Од укупног броја ученика који су правилно одговорили (глагол су навела 44 ученика; 75,86%), заступљеност инфинитива је највећа (34; 77,27%, тј. 58,62% у односу на укупан број испитаника), док је седморо ученика употребило облике презента (најчешће 3. л. јд., а само у једном примеру облик 1. л. јд.; укупно 15,91% од суме тачних одговора). Међу наведеним глаголима скоро су сви имперфективни (97,73%), а тек један перфективан (*написати*; 2,27%).

3. У петом разреду поузданост у продукцији глагола је знатно виша (37 од укупно 42 ученика; 88,09%). Већина анкетираних ученика навела је глагол у облику инфинитива (73,81%), а мањи број се определио за облике презента

¹² Анкету је у септембру 2012. год. спровела мр Милица Томовић, наставница српског језика у београдској ОШ „Браћа Барух“, а у Фармацеутско-физиотерапеутској школи у Београду ученике су анкетирале наставнице Биљана Петровић, Јелена Стојиљковић, Данијела Пешић Јовановић и Ивана Пантић. Свима сам захвална на помоћи и подршци.

(14,28%). Уочено је пет грешака: један придев (*болестан*; 2,38%) и четири глаголске именице (9,52%).

3.1. Осим једног двовидског глагола (*елиминисати*), сви остали су имперфективни (85,72%). Ово показује да ученици петог разреда с већом сигурношћу разликују врсте речи; особито је уочљиво опадање грешака које се тичу уочавања разлика између глагола и глаголских именица, као и одсуство простих реченица уместо тражене речи. Иако је процентуална заступљеност инфинитивних облика нешто нижа, потоњи податак јасно показује да су стечена знања уздигнута на виши ниво апстрактности, те се имперфективност распознаје као необележени члан категорије.

4. Сви анкетирани ученици првог разреда средње школе (укупно 52) навели су глаголе у облику инфинитива; имперфективни глаголи имали су убедљиву предност (96,15%), а перфективни се јављају само у два случаја (*написати*, *погодити*; 3,85%). Недоумица у погледу разликовања врсте речи, као ни при навођењу просте реченице није било, осим у једном случају, у коме место реченице налазимо глаголску синтагму (*пливати у базену*; 1,92%). У наведеним реченицама доминира апсолутни презент (94,23%), перфекат се јавља само у два примера (3,85%), а футур I у једном (1,92%).

5. Ученици трећег разреда средње школе нешто су мање успешни у продукцији глагола: од укупног броја (89), глагол у облику инфинитива навело је 79 ученика (88,77%), 6 ученика је употребило презент у облику 1. л. јд. (6,74%), а само један у облику 3. л. јд. (*пише*; 1,12%). Имперфективни глаголи преовлађују (95,50%), док су перфективни врло ретки (4,50%). Од других врста речи, уз три деривата – две глаголске именице (*певање*, *трчање*; 2,25%) и им. *одмор* (1,12%), јавља се усамљени пример навођења придева место глагола (*зелен*; 1,12%).

5.1. Продукција просте реченице била је успешна (96,63%), ретка одступања представљају (а) употреба (једне) сложене реченице (*Кад дођем кући, спаваћу*; 1,12%) и (б) двеју глаголских синтагми (*скакати са зграде, радити у кафићу*; 2,25%). У наведеним реченицама такође доминира (индикативни) презент, а отуда и имперфективни глаголи (87,64%), док је перфекат у наведеним реченицама употребљен осам пута (8,99%), а перфективни глаголи су у језичком окружењу (у реченици) знатно чешћи неголи у нултом контексту (12,36%).

6. *Резултати анкете и закључци.* Како је анкета била усмерена на испитивање прототипа, које већина говорника српског језика као матерњег препознаје у свом идиолекту, потврда већине очекиваних резултата није нас изненадила; ипак, ово невелико испитивање је у неколиким појединостима показало да се чак и помоћу најједноставнијих захтева може доћи до занимљивих сазнања која у настави језика не треба да буду занемарена.

6.1. Најважнија запажања добијена анализом одговора анкетираних ученика су следећа:

- у нултом контексту и код основаца и код средњошколаца убедљиво доминирају имперфективни глаголи као немаркирани чланови опозиције;

- сви имперфективни глаголи су дуративни, итеративни глаголи нису забележени, а перфективни су ретки, са нешто вишом заступљеношћу само у продукцији прости реченице (код средњоколаца);
- највећи број глагола у нултом контексту наведен је у облику инфинитива, а знатно мањи број у облику презента (претежно 1. л. јд.);
- као најчешће грешке основаца у продукцији глагола издвајају се глаголске именице, док су оваква одступања веома ретка у одговорима средњошколаца;
- основци понекад, место глагола, наводе читаву реченицу с глаголским предикатом (презент) и субјектом у облику 3. л. јд., док је у реченицама средњошколаца уочена убедљива доминација заменичког субјекта у облику 1. л. јд. (*ја*) и глаголског предиката у (индикативном) презенту; нешто је нижа фреквентност властитих и заједничких именица у функцији субјекта;
- семантика глагола је разноврсна, а бројношћу се посебно издвајају глаголи кретања (нпр. *трчати*, *скакати*, *пливати* и сл.), мањи је број фактивних, глагола емоционалних и когнитивних стања, креативних глагола, гл. когниције, глагола модификације објекта (*мењати* /*свет*/), глагола визуелне и олфактивне перцепције (*видети*, *гледати*, *погледати*; *мирисати* и др.);
- код основаца је забележен већи број различитих глагола са фреквенцијом 1, док је код средњошколаца знатно више поновљених лексема.

7. Судећи према резултатима анкете, ученици четвртог и петог разреда основне школе још нису сасвим оспособљени да о радњи размишљају на апстрактан начин. Очито да је ова способност много поузданија код старијих ученика, што препознајемо по растућем броју облика инфинитива. С друге стране, потреба млађих ученика да реченицом вербализују читаву акцију показује да се радња перципира као целокупност догађаја/догађања, при чему именоване агенсе у облику 3. лица једнине открива да ученици у овом узрасту најчешће бирају посматрачку перспективу, тј. запажају и казују/пишу о ономе што чине друге особе (присутне или одсутне).

7.1. Темпоралне дистанце нема, о чему сведоче облици садашњег времена у поменутих реченицама (уп. 2.1). Рекли бисмо да се примери презента у нултом контексту (*плива*, *скаче*, *трчи*, *спава*), које наводе ученици петог разреда, такође јављају у функцији реченице, мада нису написани великим почетним словом. Очигледна је кореспонденција између прости реченице са субјектом у иницијалној позицији и глаголом у 3. л. јд. и примера усамљених глагола у истом облику, које разумевамо као минималне исказе (чији су вршиоци препознатљиви из гл. облика). У оваквим одговорима препознајемо прелазни ступањ према деперсонализацији радње, а самим тим и употреби инфинитива, који се по правилу јавља код одраслих изворних говорника. Дете, међутим, не одваја радњу од вршиоца, догађајне ситуације, па ни од садашњег тренутка, у коме се и само налази. Зато су безмало сви глаголи

имперфективни; разуме се да су и глаголске именице, које се у свести млађих ученика изједначавају са глаголом, изведене од несвршених глагола, као што је то у српском језику природно (Станојчић и Поповић ⁷2000: 144).

7.2. Посматрано у светлу познатих чињеница везаних за онтогенезу, занимљиво је да егоцентрична акциона ситуација убедљиво доминира у реченицама које наводе средњошколци, док смо код основаца запазили присуство или препознатљивост вршиоца у облику 3. л. јд. (он, она, оно). Наиме, релативно висока фреквентност личне заменице првог лица једнине у функцији субјекта у наведеним простим реченицама (у 1. раз. – 36,54%, а у 3. раз. 31,46%) открива изразиту аутоцентричност презентованог акционог сценарија. Чак и када је субјекат у 3. л. јд., типичан редослед реченичних конституената је субјекат–предикат–објекат (*Невена воли музику, Марко свира бубње-ве, Он вози кола, Мама залива цвеће, Пеђа црта пејзаже* и сл.), а доминантан облик је презент. Рекло би се да ова чињеница, ипак, није везана за појаву која би се могла схватити као продужена инфантилна темпорална перспектива, већ да је у питању, с једне стране, природна склоност старијих ученика интроспекцији, док је с друге стране, код млађих ученика реч о препознатљивом померању фокуса са првог на треће лице једнине, што разумевамо као знак психофизичког сазревања и веће заинтересованости за друштвено окружење. Истовремено, код ученика трећег разреда средње школе знатно је већи број перфективних глагола у простој реченици, што указује на лагани искорак из презентске ситуације, али је број поновљених глаголских лексема знатно већи неголи код основаца, а то би могао бити сигнал стагнације активног вокабулара.

5. Примена когнитивног приступа у усвајању знања о категорији глаголског вида

1. Појмовним метафорама преко којих разумевамо видска значења надређене су метафоре захваљујући којима време поимамо као простор: ВРЕМЕ ЈЕ ПРОСТОР, ДОГАЂАЈИ СУ ЕНТИТЕТИ РАСПОРЕЂЕНИ У ПРОСТОРУ. Време се може схватати као динамичан или статичан ентитет (ВРЕМЕ ЈЕ ЛИНЕАРНО КРЕТАЊЕ, ВРЕМЕ ЈЕ ПОКРЕТНИ ОБЈЕКАТ, Кликовац 2004: 247, 53; ВРЕМЕ ЈЕ САДРЖАТЕЉ, ДОГАЂАЈИ И ВРЕМЕНСКЕ ЈЕДИНИЦЕ СУ ПРЕДМЕТИ, КОЈИ ЧИНЕ УСМЕРЕНИ НИЗ; Лејкоф и др. ²1991: 78), тако се проток времена разумева као ређање догађаја, тј. временских јединица. Ово су већ познате метафоре које репрезентују човеково искуство у вези са поимањем и сегментацијом једне од базичних категорија – времена.

1.1. Човекова потреба да о времену говори и, истовремено, немогућност било каквог сензорног доживљаја времена условљавају поимање његове апстрактне природе преко физичких особина простора. Разуме се, постоје уочљиве разлике међу битним својствима изворног и циљног домена: (а) простор упознајемо као тродимензионалан, а време поимамо као линеаран, дводи-

мензионалан ентитет, (б) простор можемо детаљно испитивати и неометано се кретати кроз њега, а време нам дозвољава присуство само у једној тачки – у *sada* – из које не можемо, осим у мислима, иступити, (в) простор је објективно самерљив, док за мерење времена, у складу с његовом апстрактношћу, употребљавамо апстрактне јединице. Међутим, размишљање о времену као о простору испуњеном различитим предметима омогућава нам представу о испуњености времена догађајима, које поимамо као физичке ентитете разнородних својстава, па и различитих агрегатних стања. Ова аналогија има завидну обликотворну моћ, те завршене процесе и активности сагледавамо као компактне, физички лимитиране ентитете, а процесе који су у току видимо као експанзивну, оштро неомеђену материју (в. ниже 2.1).

1.2. Форме гранања темпоралне когнитивне фреске нису исте у свим језицима, али им је заједничка њена сачињеност према просторном моделу, јер бољим и блиским човек не располаже. Будући да се са природом простора, свим замкама и неправилностима његовим сусрећемо истовремено кад и са временом – на рођењу – когнитивне везе, које су током одрастања и усвајања језика већ успостављене и утврђене, могу се у настави лако искористити за објашњавање граматичких појмова и категорија.

2. О тесној повезаности човековог просторног и темпоралног искуства писали су познати лингвисти. Е. Бенвенист је, говорећи о сегментацији тзв. лингвистичког времена, запазио да се прошлост налази „позади“, а будућност „напред“, зато што човек, „према слици која живи у нашој представи, иде у сусрет времену, или пак време надлази к њему“ (Бенвенист 1971: 227). Такође, Ј. Талми каже да се глаголски аспект може одредити као „модел дистрибуције акција у времену“ (Талми: 2000: 67). О сачињености времена као простора испуњеног објектима – догађајима говорио је и Комри, описујући специфичности перфективног вида (Комри 1976: 18).

У овом раду, сходно потребама методичког модела, предност дајемо когнитивном приступу Ј. Јанде (Јанда 2002, 2004, 2006), и то понајпре када је у питању примарна опозиција перфектив – имперфектив, док видске ликовне приказујемо у складу с њиховом природом у српском језику, разуме се, имајући у виду раније, а такође и актуелне и признате научне погледе на аспект (уп. Грубор 1953; Вуковић 1967; Стевановић 1967; Комри 1967; Станојчић и Поповић 2000; Новаков 2005).

2.1. Пошто несвршене глаголе карактеришу неомеђена перспективизација, дифузност и екстензивност, па тако и одсуство лимитираности, имперфективне глаголе концептуализујемо као ФЛУИД. Схваћање флуида повезујемо са искуствима која стичемо упознавањем својстава и квалитета различитих експанзивних супстанци које не могу имати сталан облик (нпр. вода, ваздух, дим, песак и сл.). С друге стране, знања о кохерентности, димензионалности и компактности конкретнопредметних ентитета, помажу нам да разумемо њихову операбилност и начин импостације у простору. Захваљујући томе, у наставу матерњег језика могу се увести појмовне метафоре преко којих се имперфектив поима као (инхерентно) неомеђена (динамична или статична) материја (ИМПЕРФЕКТИВ ЈЕ ФЛИУД), док кохерентност и

компактност радњи исказаних свршеним глаголима треба повезивати с метафором ПЕРФЕКТИВ ЈЕ КОМПАКТАН ЕНТИТЕТ, јер га одликују јасне, непроменљиве границе (исп. Јанда 2004: 478–479, 490).

Ове две метафоре чине основу концептуализације видских ликова и менталних слика које побуђују; на пример, гл. *пливати, трчати, говорити*, подстичу представу о нелимитираним процесима, код којих не можемо сагледати досезање циља, па ни уочити границе које би их могле „зауставити“, а самим тим и ограничити деловање (или збивање). С друге стране, перфективи *препливати, претрчати, проговорити* корелирају с представама о акционо омеђеним догађајима.

2.2. Отуда произилазе следеће метафоре: (а) ВРШЕЊЕ РАДЊЕ ИМПЕРФЕКТИВНОГ ГЛАГОЛА ЈЕ КРЕТАЊЕ НЕИСПРЕКИДАНОМ И НЕОГРАНИЧЕНОМ ПУТАЊОМ; ИТЕРАЦИЈА ЈЕ (УЈЕДНАЧЕНА) РИТМИЧНА СЕГМЕНТАЦИЈА, ВРШЕЊЕ РАДЊЕ ИТЕРАТИВНОГ ГЛАГОЛА ЈЕ КРЕТАЊЕ ИСПРЕКИДАНОМ И НЕОГРАНИЧЕНОМ ПУТАЊОМ; (б) (ИЗ)ВРШЕЊЕ РАДЊЕ ПЕРФЕКТИВНОГ ГЛАГОЛА ЈЕ ЗАОКРУЖЕНА (ФИНАЛИЗОВАНА) ДЕЛАТНА ЦЕЛИНА.

2.3. Када се посматрају поједини ликови перфективних глагола, у фокусу наставне пажње требало би да буду посебне фазе глаголске ситуације: (а) код тренутно-свршених фазом извршења обухваћена је читава акција, те их разумевамо као *компактне ентитете са препознатљивим центром (сести, пасти, стати)*, (б) почетно-свршени нуде поглед на целовитост фазе отварања акције, те их схватамо као *компактне ентитете с препознатљивим/фокусираним почетком/лицем (запевати, заиграти, проговорити)*, (в) завршно-свршени им у том смислу опонирају и видик сужавају осветљавајући нам *финалну фазу радње*, тј. *крај/наличје* своје (*прочитати, прелетети, прекопати*), док је код (г) неодређено-свршених *препознатљив део садржаја и крај/наличје (полежати, поразговарати, поседети)* (подела перфективних гл. наведена је према Ж. Станојчићу, уп. Станојчић и Поповић 2000: 105).

3. Природа видских парова условљава могућност или немогућност коегзистенције перфективних и имперфективних глагола у исказу. Ово њихово својство добро се очитује у апсолутном значењу презента: два флуида могу неометано бивати заједно (мешати се), компактан ентитет може бити „урођен“ у флуид, али два компактна ентитета не могу коегзистирати заједно, јер не могу једновремено заузимати исти простор.

3.1. Говорни чин подразумева одговарајућу позиционираност саговорника, а за апсолутни презент подразумевана тачка говорења је у садашњости, па, будући да се и тачка коју заузима говорник (*овде и сада*) поима као компактан ентитет, то онемогућава употребу перфективног глагола (уп. 1, 1а; 2, 2а) (пошто бисмо у том случају имали два компактна ентитета која би претендовала на исто место); због тога реченице на десној страни нису прихватљиве. Исто важи и за квалификативни апсолутни презент (3, 3а), али и за релативни презент којим се означава будућност (4, 4а):

(1) Шта ради Маша? – Чита.	(1а) * Шта уради Маша? – Прочита.
(2) Зашто њих две и сада касне?
– Ево их, управо стижу.	(2а) *Зашто њих две и сада закасне?
*– Ево их, управо стигну.
(3) Она не трпи кашњење.	(3а) *Она не истрпи кашњење.
(4) Сутра стиже Марија.	(4а) *Сутра стигне Марија.

3.1.1. Како објаснити импликације? – Пошто се перфективни глагол поима као компактан ентитет (објекат), радњу која је њиме исказана могуће је посматрати само *споља*, једнако као што се са одређене дистанце могу посматрати сви објекти, док се радња имперфективног глагола у апсолутном презенту може посматрати само *изнутра*, јер, будући да се ситуација управо одвија, она обухвата и учеснике и активност, те се оба ова елемента, као коегзистентна, налазе у истој равни.

3.2. Једна од основних грешака у обради презента, која се обично јавља у нижим разредима основне школе, а касније има, наравно, негативан утицај на проширивање знања (и у основној и у средњој школи), тиче се (непримерене) лимитације значења апсолутног презента на веома уско схваћени садашњи тренутак. Треба назначити да, када о овоме говоримо, мислимо пре свега на интерпретацију значења презента каква се даје на часу, од стране наставника, а не на уџбеничке садржаје. Наиме, *сада* се (у наставној интерпретацији) строго ограничава, тј. сужава на тренутак говорења и обично представља *тачком* на временској линији, која, у складу са поимањем *времена као пута*, има улогу графичког приказа временске путање и њене темпоралне сегментације (прошлост, садашњост, будућност). Тако се прошлост представља левом страном линије, а будућност њеним десним делом, док је садашњост сведена на *тачку*, због чега ученици радњу исказану обликом презента разумевају као безмало неухватљиво кратак тренутак који се – већ у времену када се о каквој акцији говори – неумољиво прелива у прошлост. Овакав, пунктуалистички приступ јавља се, како видимо, не само у оквиру схватања перфектива већ и у домену приказивања презентске ситуације, те показује своје очигледне недостатке већ када се укључе примери који недвосмислено указују на екстензију „презентске тачке” (5), као и на квалификативни презент (6, 7):

- (5) Он *пише* књигу [читавао лето / две године].
 (6) Миша [одувек, па и сада] *воли* музику и *свира* гитару [од своје десете године].
 (7) Маријина сестра [одувек, па и сада] *лепо црта*.

3.2.1. С обзиром на претходне пропусте, континуитет вршења који, разуме се, обухвата и садашњи тренутак (уп. Он *и сада* пише књигу), као и актуелност и стабилност знања, умења и способности (6, 7), које квалификују вршиоца, не разумевају се правилно, јер се ученици, приликом одређивања значења презента, руководе схемом која имплицира појмовну метафору *садашњост је честица/тачка на временској линији*. Како се у првом случају (5) прилозима може сугерисати шири временски обухват, а примери квалификатива (6, 7) најчешће нису адвербијално лимитирани, долази до непоклапања, односно сукоба језичког осећања (које обично /правилно/ указује на актуелност ситуације/активности) и погрешне концептуализације. Зато свако пре-

познавање помака из „презентске тачке“ резултира погрешним закључком да је у питању релативно употребљени презент, а такве недоумице биле би отколоњене увођењем појмовних метафора *перфектив је компактан ентитет, имперфектив је флуид*, јер би се, захваљујући њима, разумевање апсолутног презента повезало са активностима чија су обележја отвореност структуре и ослобођеност од сваке лимитације (уп. флуидна природа имперфектива).

Објашњавајући апсолутно значење презента, Ж. Станојчић истиче: „Пошто време говорења не може бити један тренутак, већ краће или дуже траје, у овој се служби у облику презента могу употребити само несвршени глаголи“ (Станојчић и Поповић 2000: 382). Зато, када наведене појмовне метафоре примењујемо у настави, треба имати у виду да се време говорења не може изједначавати са природом позиције говорника, коју концептуализујемо као кохерентан, компактан ентитет, јер управо због тога перфектив – такође схваћен као компактан ентитет – не може бити употребљен у овом значењу презента (уп. 1а, 2а).

3.3. Међутим, поимање времена као простора дозвољава нам *кретање по временском путу*, а такође и разумевање *догађаја као ентитета који су распоређени на различитом растојању од садашњег тренутка* (уп. Кликовац 2004: 121, 124). Тако, када приповедамо о прошлим догађајима, можемо употребити и свршене и несвршене глаголе. У овом случају реч је о релативно употребљеном (наративном) презенту: очигледно је да говорник мења своју визуру, тј. да је напустио садашњи тренутак и да говори „са растојања“ (из прошлости). Управо ова измештеност говорникова омогућава употребу оба вида, јер, у том случају, он више није позициониран у *сада*, те његова тачка гледишта, коју у апсолутном значењу презента разумевамо као компактан ентитет, не блокира употребу перфектива. Наиме, пошто су ситуације постављене у визуру *онда*, оне се могу приказати и као процеси који „као да се одигравају пред очима слушаоца“ (уп. флуид), а у складу с тим могу се исказати имперфективним гл. видом (8). Но, могу бити представљене и перфективом, као заокружени, компактни ентитети (8а), а такође је неометана и комбинација флуида и компактних ентитета (8б):

(8) Прошле суботе *звони* телефон, ја *устајем* и *дижем* слушалицу: с оне стране, после толико времена – њен звонки глас.

(8а) Прошле суботе *зазвони* телефон, ја *устанем* и *дигнем* слушалицу: с оне стране, после толико времена – њен звонки глас.

(8б) Прошле суботе *звони* телефон, ја *устанем* и *дигнем* слушалицу: с оне стране, после толико времена – њен звонки глас.

3.4. Немогућност комбиновања флуида и компактних ентитета може се илустровати употребом глаголског прилога садашњег. Пошто овај глаголски облик има привилегију саопштавања истовремености одвијања двеју ситуација/акција, доста је лако асоцијацију упутити на природност мешања два флуида, а с друге стране, на немогућност споја флуида (имперфектива) и компактнoг ентитета (перфектива):

(9) Тако мост, *састављајући* два краја сарајевског друма, *веже* касабу са њеним предграђем (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, 1988: 106).

И у наведеном примеру уочавамо индикативни (апсолутни) квалификативни презент, али, иако је глагол *везати* двовидски, јасно је да се у датом контексту актуелизује као имперфектив, те би се, без штете по значење, могао заменити и глаголом *повезивати* (повезује), или, у складу са значењем у овом језичком окружењу, глаголом *спајати* (спаја) и сл., но, у сваком случају глаголом несвршеног вида, док би супституција перфективним глаголом произвела неграматичну реченицу. Овим и сличним примерима може се, истовремено, показати значај контекста у аспектуалној актуелизацији двовидских глагола.

3.4.1. Као аналоган претходној комбинацији, треба показати немогућност употребе глаголског прилога прошлог од несвршених глагола:

- (10) *Пожелевши* им добродошлицу, *понудили смо* их слатким и водом.
 (10а) **Желећи* им добродошлицу, *понудили смо* их слатким и водом.

3.4.2. Истовременост ситуација и њихова повезаност са поимањем одвијања двеју акција као два паралелна тока (уп. једновремено ширење два флуида) може се показати и темпоралним реченицама које означавају симултаност реализовања каквих радњи (11); такво значење немогуће је исказати перфективима (11а), али се зато само свршеним глаголима може исказати постериорност (12), што представља природну комбинацију компактних ентитета:

- (11) Док *завршава* скицу, Боба *размишља* о колориту будуће слике.
 (11а) *Док *заврши* скицу, Боба *размисли* о колориту будуће слике.
 (12) Чим је *насликала* пејзаж, она је *потражила* одговарајући рам.
 (12а) *Чим је *сликала* пејзаж, она је *тражила* одговарајући рам.

3.5. Уз фазне глаголе, тј. у конструкцији *да + презент*, не могу се употребити перфективни глаголи. П. Новаков то објашњава „чињеницом да се из глаголске ситуације представљене као целине (перфективни глаголи) не може издвојити сегмент који би био симултан са почетком или неким другим сегментом означеним фазним глаголом“, чиме аутор жели да покаже да је објашњење граматичности допуне фазних глагола лакше наћи ако се видска опозиција имперфектив – перфектив представи као појмовна дихотомија структура – целина, неголи уколико се оперише појмовима свршеност – несвршеност или трајање (Новаков 1998: 135).

3.5.1. Овакво објашњење, разуме се, сасвим је прихватљиво када су у питању старији и/или професионално заинтересовани читаоци/слушаоци, но, у настави је такав приступ одвећ апстрактан. Зато, уколико на часу примењујемо когнитивни модел, можемо, ангажујући принцип очигледности, поћи од исте анкете чије смо резултате у овом раду показали, потом би, у следећем кораку, требало применити метод супституције, а затим објашњење (закључак) базирати на већ познатим метафорама флуида и компактнoг ентитета.

3.5.2. Кратка анкета у којој ће се од ученика захтевати да наведу један глагол свакако ће показати веома сличне резултате, као и наше испитивање продукције глагола (у основној и средњој школи): први, најмаркантнији закључак односи се на убедљиву доминацију несвршених глагола, а тиме и на

чињеницу да говорници српског језика (прото)типичну активност поимају као „процес у току“. Поред тога, можемо очекивати да ће се, у оквиру просте реченице, глаголи наведени од стране ученика обично јавити у функцији именована динамичне (ређе статичне) ситуације, у којој се најчешће распознају агенс (субјекат) и радња као „дешавање (које је) у току“ (глагол у предикатској функцији).

Нелимитираност радње (имперфектив) и истовремено недосезање циља указују на њену недовршеност и отвореност према наставку реализације. Пошто имперфективе концептуализујемо као флуид, а он је природно подложан (пре)обликовању, њему се може придружити компактан ентитет фазног глагола (13, 14). С друге стране, радња која досезањем циља и извршењем својим сугерише окончаност, заокруженост, поима се као кохерентна, компактна (затворена структура; перфектив), коју је – управо због њене лимитираности – немогуће преобликовати, односно започети, наставити и сл. Дакле, перфективом исказана радња доживљава се као форматирани и, због значења целовитости, омеђен догађај (ентитет), чија компактност, сасвим логично, не дозвољава говор о почетку, наставку, престанку или сл. (13а, 14а):

(13) Марија је почела да чита.

(13а) *Марија је почела да прочита.

(14) Њих двоје су наставили да играју партију шаха.

(14а) *Њих двоје су наставили да одиграју партију шаха.

3.5.3. Маркираност перфектива и немаркираност имперфектива препознатљива је и у творби речи. Типичне глаголске именице граде се од неовршених прелазних глагола (*читање, писање, гледање*, мада има и оних од непрелазних, уп. *летење, трчање, лежање* и сл.), као и од перфективних (*обољење, распеће* и др.): „од сваког трпног придева имперфективних (и прелазних) глагола може се тако начинити именица, па је овај модел творбе веома продуктиван (*певање, кошење, низање, прављење*)“ (Станојчић и Поповић 2000: 144).

4. Резултати анкете показали су, као што је истакнуто, да се прототип глаголске ситуације схвата као акција (исказана имперфективним гл.) којом су обухваћени агенс и пацијенс. Пошто овакво разумевање глаголске ситуације отвара могућност настанка и других погрешних концептуализација, укратко ћемо указати на оне импликације које су у настави српског језика запажене.

4.1. Архетипски концепт радње подразумева постојање субјекта као протагонисте (тј. агенса, иницијатора промене, вршиоца) и учесника у промени, у вези са којим се промена догађа (објекат, пацијенс). Укљученост објекта такође произилази из прототипичног сценарија делања који, поред иницијатора, често обухвата и циљ, сагледан у резултату деловања на одређени ентитет. На овим оквирним концептима радње – схваћене као сврховите акције, чији је исход промена стања објекта X – почива концептуализација транзитивног глагола као акције која подразумева два учесника (или као код правих прелазних – двојну улогу једног актера).

4.2. Пошто се као прототипична карактеристика радње одређује њена динамичност, ова особина има импликације на оба учесника: динамика агенса је очигледна, могли бисмо рећи оспољена, екстернализована, док је динамика пацијенса унутрашња, интерна (јер и промене унутар њега или на њему такође носе несумњива обележја динамике која се огледа најпре у „трпљењу“, а потом и у промени). Ова чињеница се, међутим, лако превиђа, па се у настави објекат најчешће представља као пасиван трпилац радње. Отуда се у свести ученика дубоко укоренује представа о активности субјекта, док се објекат поима само као нужни статиста. Истина, у типичним случајевима улога објекта је пасивна, међутим, релација субјекат – објекат може указивати и на делимичну ангажованост објекта, нпр. *Насмејати/растужити/наљутити саговорника* (= учинити да се саговорник насмеје/растужи/наљути), *Сретати колеге* (он и колеге се срећу) (исп. Арсенијевић 2009: 183).

4.2.1 Поред тога, и типичан ред речи С–П–О подржава поменуте концептуализације субјекта и објекта, јер се иницијална позиција схвата као привилеговано актерово место, док се финална позиција, имајући у виду да објекат не мора увек бити исказан (уп. *Он пише/чита/посматра* и сл.), повезује са поимањем објекта као потчињеног ентитета.

4.2.2. Тако бива и са падежним облицима у којима се јављају типичан агенс и пацијенс: номинатив, као независан падеж, поима се као онај који сигнализује повлашћено место (дакле – субјекат), а акузатив без предлога фиксира се за „потчињено“ место објекта. Отуда и типичне грешке у одређивању објекта као субјекта када је он (објекат) на почетку реченице (уп. *Задатак је решио погрешно. Он је погрешно решио задатак.*), посебно уколико су у питању хомоформни номинатив и акузатив именица којима се именују неживи ентитети (нпр. *задатак, село, брег, сто, папир* и др.).

5. У закључку обједињујемо запажања изнета у овом раду. Многе од разматраних чињеница јасно показују да примарни концепти, на којима се некад инсистира из најбоље намере, али без увиђања њихове штетности по каснији ток учења језика, често представљају брану успешном проширивању градива. То значи да ни модел развојне спирале не може, сам по себи, бити успешан ако се на примарном ступњу усвајања лингвистичке компетенције фиксирају појмовне метафоре (пре)тесно скројене према мерама прототипа.

5.1. Наиме, изворишта каснијих проблема, на која се обично не осврћемо јер превасходно видимо рачуна о настави у старијим разредима основне школе, тичу се усвајања елементарних знања о појединим језичким појавама, која, мада природно омеђена способностима поимања ђака узраста од 7 до 11 година, ученици поимају као базична, што она и јесу; грешка, међутим, настаје отуда што каснију надградњу знања о истим појавама доживљавају као чињенице од секундарног значаја, посебно уколико се приликом проширивања знања већа пажња посвети понављању већ познатог.

5.2.1. Други, али једнако важан проблем везан је за чињеницу да се ученицима у почетном, као и у следећим нивоима наставе, релативно ретко нуди могућност да о језику размишљају и у складу са својим могућностима и сагласно са природом одређене језичке појаве. Посебан проблем представљају

непотпуна објашњења, која ученицима отварају путеве погрешних концептуализација, а такође и инсистирање на примерима који, својом формом, садржајем, а такође неадекватним или некомплетним тумачењем продукују нетачне и штетне импликације.

5.3. Свакако да не можемо препоручити да се квантум знања предвиђеног за усвајање током прва четири разреда основне школе повећа, јер би то било против свих методичких начела, али, оно што се може учинити јесте побољшање методичких модела. То побољшање видимо у примени когнитивног приступа, који, да би био успешан, мора да уважава принципе научности и прилагођености узрасту, а такође и да буде заснован (1) на знањима о развоју говора и онтогенетском путу формирања појма времена (исп. 2), (2) на знањима о језику (уп. принцип научности), (3) на препознавању начина укоревњавања преовлађујућих и типичних грешака, тј. концептуалних запрека проширивању знања, као и на (4) отварању путева лакше концептуализације језgrenих садржаја (чиме се нанесена штета може поправити, а у срећнијим случајевима избећи). Ово се може остварити укључивањем у наставу појмовних метафора преко којих – захваљујући познавању искуствено приступачних, блиских реалија – разумевамо апстрактне ентитете, јер оно што ученике обично одбија од наставних садржаја јесте њихова апстрактност, али и недовољан труд да се учење олакша ангажовањем оних когнитивних механизма које, сасвим спонтано, користимо од рођења, а примењујемо их и у ванинституционализованом учењу.

ЛИТЕРАТУРА

- Арсенијевић 2009:** Нада Арсенијевић, „Синтаксичке улоге семантичког (дубинског) објекта у српском језику”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 52/1, 179–190.
- Бугарски ²1984:** Ranko Bugarski, *Jezik i lingvistika*, Beograd: Nolit.
- Белић 2000:** Александар Белић, *Граматике. О граматикама*, (у: *Изabrана дела Александра Белића*, т. 12, приређивач Даринка Гортан-Премк), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бенвенист 1971:** Emile Benveniste, *Problems in General Linguistics*, Miami: University of Miami Press.
- Вељковић Станковић 2008:** Драгана Вељковић Станковић, „Нека схватања контекста у комуникацији и потреба његове заступљености у настави матерњег језика”, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 36/3, 155–189.
- Вуковић 1967:** Jovan Vuković, *Sintaksa glagola*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Голдберг и др. 2004:** Adele E. Goldberg, Devin Casenhiser, Nitya Sethuraman, „Learning argument structure generalizations”, *Cognitive Linguistics* 15–3, 289–316.
- Грубор 1953:** Ђуро Грубор, *Аспектна значења*, Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности.

- Драгићевић 2012:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија и граматика у школи: методички огледи*, Београд: Учитељски факултет.
- Илић ⁴2006:** Павле Илић, *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси: методика наставе*, Нови Сад: Змај.
- Јанда 2002:** Laura A. Janda, „Concept of Case and Time in Slavic“, *Glossos*, Issue 3 <<http://seelrc.org/glossos>>20.02.2013.
- Јанда 2004:** Laura A. Janda, „A Metaphor in Search of s Source Domain: The Categories of Slavic Aspect“, *Cognitive Linguistics* 15/4, 471–527.
- Јанда 2006:** Laura A. Janda, „A Metaphor for Aspect in Slavic“, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 44–45, 249–260.
- Кликовац 2004:** Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Београд: Biblioteka XX vek / Knjižara Krug.
- Комри 1967:** Bernard Comrie, *Aspect*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Лангер 1981:** Џонас Лангер, *Теорије психичког развоја*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Лејкоф и др. ²1991:** George Lakoff, Jane Espenson, Alan Schwartz, *Master Metaphor List*, Berkeley: University of California.
- Лејкоф и Џонсон 2003:** George Lakoff, Mark Jonson, *Metaphors We Live By*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Литлмор и Лоу 2006:** J. Littlemore, G. Low, „Metaphoric competence and communicative language ability“, *Applied Linguistics* 27/2, 268–294.
- Ненадић 1997:** Миле Ненадић, *Нови дух васпитања*, Београд: Просвета.
- Новаков 1998:** Предраг Новаков, „Једна реинтерпретација категорије глаголског вида“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 41/2, 133–139.
- Новаков 2005:** Predrag Novakov, *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*, Novi Sad: Futura publikacije.
- Пешић 1995:** Јелена Пешић, „Развој појмова на раном основношколском узрасту“, *Психологија* 28/3–4, 283–302.
- Пешић 1999:** Јелена Пешић, *Од спонтаних ка научним појмовима*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Риђановић 1976:** Midhad Riđanović, *A Synchronic Study of Verbal Aspect in English and Serbo-Croatian*, Cambridge [Mass.]: Slavica Publishers.
- Сетураман и Гудмен 2004:** Nitya Sethuraman, Judith C. Goodman, „Children’s Mastery of the Transitive Construction“, *Proceedings of the 32nd Stanford Child Language Research Forum: Constructions and Acquisition*, 60–67.
- Симеон 1969:** Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva (I–II)*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Станојчић и Поповић ⁷2000:** Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамматика српскога језика (уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић ²1974:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I–II*, Београд: Научна књига.
- Талми 2000:** Leonard Talmy, *Toward a Cognitive Semantics*, vol. 2: *Typology and Process in Concept Structuring*. Cambridge: MIT Press.

Херлок 1956: Elizabeta B. Herlok, *Razvoj deteta* (preveo Fridrih Troj), Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije.

Цвијетић 2000: Ратомир М. Цвијетић, *Речници у настави српског језика и књижевности*, Ужице: Учитељски факултет.

ИЗВОРИ

Андрић 1988: Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Београд, Сарајево: Просвета, Свјетлост.

Драгићевић 2006: Рајна Драгићевић, *Српски језик и култура изражавања за V разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ломпар 2008: Весна Ломпар, *Српски језик за б. разред основне школе*, Београд: Klett.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (1967–1976).

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика (I–XVIII)*, Београд: САНУ, Институт за српски језик (1959–2010).

Dragana D. Veljković Stanković

POSSIBILITIES OF USING COGNITIVE APPROACH IN SERBIAN LANGUAGE TEACHING (AN EXAMPLE FOR VERBAL CATEGORY PRESENTATION)

Summary

In this paper we hypothesize that the causes of so-called typical mistakes in Serbian language teaching wrong conceptualization most often result from oversimplified explanations and the use of the examples and schemes which open the room for wrong implications and inadequate understanding of prototypes. The best way to eliminate these defects is in introducing and developing cognitive approach in language teaching which is shown here through the example for presentation of grammatical category of verbal aspect. In this case, the affirmation of cognitive approach is supported by the following facts: a) the impossibility of any sensorial experience of time conditions the understanding of its abstract nature through physical features of space, b) forming children's awareness of time is influenced by objects perception and gradual understanding of causality, c) a successful acquiring of scientific notions involves an ability for extracting their defining features and correct networking new knowledge into system, d) the defining attributes are more easily noticed and extracted by students when conceptual metaphors are included into explanations of linguistic phenomena and that is the reason why a cognitive method in language teaching has to be based upon theoretical knowledge (the principle of scientism), knowledge on language acquiring (ontogenesis) and knowing the way of creating the concepts that interfere with successful development of linguistic competence. Since the abstract contents bring most resistance in teaching, such notions can be made more available if we choose the model based on cognitive mechanisms used for the understanding perceptively unavailable entities. As for grammatical category of verbal aspect, metaphors which arise from conceptualization of *time as space* and *an event as an object* are as follows: IMPERFECT IS A FLUID, PERFECTIVE IS A COMPACT ENTITY (Janda 2004).

Key words: cognitive approach, Serbian language teaching, verbal aspect

Весна Р. КРАЈИШНИК* и Весна Ј. ЛОМΠΑР
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

СПЕЦИФИЧНОСТИ ВЕЖБИ У ОНЛАЈН КУРСУ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА

У раду су представљени типови и структура вежби у онлајн курсу српског као страног језика за одрасле кориснике нивоа А1. Посебно су наглашене предности вежби овога типа у односу на оне конвенционалне, какве срећемо у уџбеницима. У раду се наводе и недостаци мултиплатформе када је у питању избор вежби.

Кључне речи: српски као страни језик, онлајн курс, мулти платформа, вежбе

1. Вежбе у онлајн курсевима за учење страних језика

1.1. Учење страног језика на даљину засновано на мултимедијалним платформама данас је веома популарно захваљујући обједињеним техникама аудио-визуелне презентације језичких и културолошких садржаја. Како је овај тип учења намењен пре свега индивидуалном раду, томе је прилагођен начин презентације језичког садржаја и провера његовог усвајања. С обзиром на то да ова метода подразумева минималну комуникацију са професором/координатором (или она потпуно изостаје), концепција вежби мора да буде врло комплексна и да омогући, у што већој мери, проверу и утврђивање свих нивоа знања који се односе на четири вештине језичке компетенције: писање, разумевање, читање и говор.

1.2. Мултифункционалност ових вежби чини да оне имају знатне предности у односу на конвенционални тип вежби, али и одређене недостатке. Као предности могли бисмо издвојити неколико кључних особености:

- језички садржај подржава звучна и покретна анимација;
- повратна информација (тачно/нетачно или приказивање тачног одговора) може се добити одмах након испуњеног захтева у вежбању;

*krajisnikv@yahoo.com

- могућност неограниченог понављања вежби;
- ефикасност и прегледност као резултат „позивања” (хиперлинковања) језичких и граматичких садржаја за потребе одређене вежбе.

Ограничења оваквих вежби могла би се свести на неколико најопштијих:

- вежбе прилагођене искључиво самосталном раду;
- бирају се они типови вежби који су условљени техничким могућностима изабране платформе;
- вежбе са контролисаним и вођеним одговорима, са минималном могућношћу слободног избора.

2. Вежбе у онлајн курсу српског као страног језика за ниво А1

2.1. С обзиром на то да је у раду *Концепција онлајн курса српског као страног језика*¹ дат приказ садржаја и концепције целокупног онлајн курса српског као страног језика за ниво А1 (преко мудл платформе²), овом приликом ће се детаљније указати само на структуру и типове вежби.

2.2. Вежбе са уписивањем тачног одговора су најчешће коришћен тип вежби, јер је погодан за проверу свих врста језичких компетенција осим одговора. Све информације потребне за решавање захтева ових вежби углавном су дате у оквиру саме вежбе или јој непосредно претходе. Од студента се тражи да на одговарајуће место упише тачан одговор. То може бити реч, синтагма или реченица. Одговори који се очекују, због ограничења платформе, морају бити строго усмерени и ограничени, како би се могли унети у базу тачних одговора које ће систем препознати.

2.2.1. Најједноставнији захтеви односе се на уписивање једне речи или синтагме. На овај начин се, поред разумевања језичке конструкције, углавном процењује познавање граматичких правила и лексичког система. Да би се избегли непредвиђени одговори, који не морају самим тим да буду погрешни, захтев мора да се односи на конкретну реч или синтагму на коју се указује у захтеву или се повезује (хиперлинкује) са текстом, уколико се проверава разумевање.

Један пример оваквих вежби односи се и на усвајање лексике за означавање породичних односа. Вежба се своди на избор тачног одговора, али студент ипак мора да упише дату реч. Тако ће одговор бити означен као нетачан (црвеном оловком без штриклирања) и кад је изабрана погрешна реч (а) и када је одговарајућа реч написана погрешно (б):

¹ Крајишник–Ломпар 2012: 167–176.

² Назив Мудл (Moodle) представља скраћеницу од Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment (о овоме више видети на сајту <http://moodle.org>).

a)

Strana 21 - Page 21

Porodica Jovanović

sestra, ~~muž~~, roditelji, brat, žena, ćerka, sin, deca

Nikola je Marijin muž, a Marija je Nikolina žena. Milica je Miloševa ćerka, a Miloš je Miličin. Milica je Nikolina i Marijina, a Miloš je njihov. Miloš i Milica su Nikolina i Marijina, a Nikola i Marija su njihovi.

b)

Strana 21 - Page 21

Porodica Jovanović

sestra, ~~muž~~, roditelji, brat, žena, ćerka, sin, deca

Nikola je Marijin muž, a Marija je Nikolina žena. Milica je Miloševa, a Miloš je Miličin. Milica je Nikolina i Marijina

2.2.2. Нешто сложенији захтеви односе се на уписивање реченица. Овим се најчешће проверава разумевање текста или способност тачне конструкције реченице. Поред тога, тачан одговор подразумева и поштовање основних правописних правила (велико слово на почетку реченице и код личних имена, интерпункцијски знак на крају реченице, писање речце *не* итд.). Тек ако су поштована сва ова правила, студент ће добити повратну информацију да је одговор тачан. Наравно, мора се водити рачуна, посебно на најнижем нивоу учења језика, о томе да се у једној вежби не нађе превише захтева, већ усмерити пажњу студента на један или највише два проблема која решава у

примеру. У бази тачних одговора који се уносе у систем морају се наћи сви реченични облици који су у складу са нормом српског језика, посебно они који се односе на ред речи у реченици.

Један пример оваквих вежби представљају одговори на питања у вези са датим текстом. Пошто се даје модел одговора, од студента се очекује да поштује задати ред речи, што је уобичајено на овом нивоу. Студент, дакле, мора да напише целу реченицу поштујући основна правописна правила. Ако речу *не* напише спојено са глаголом, одговор ће бити означен као нетачан (4):

3. Ko ne govori srpski?
 Janis ne govori srpski|

4. Ko ne razume ništa?
 Džon nerazume ništa

2.3. Вежбе са подсетником најчешће се користе за проверу разумевања текста у лекцији или граматичких правила чији се примери односе на текст у лекцији. С обзиром на то да су лекције у мултимедијалном курсу конципиране тако да се текстуалне целине налазе пре вежби, а да се захтеви у вежбама врло често односе на лексику или граматику из текстова, мудл платформа, омогућава повезивање са текстом (хиперлинковање) ради олакшавања рада и уштеде времена при решавању различитих захтева обухваћених датим вежбама. Технички се ово повезивање решава на два начина:

а) Поред вежбе је смањена слика текста који се може увећати:

Obeležite (✓) tačno ili (✗) nije tačno:

		☒
a)	Joko mnogo voli Španiju.	☐
b)	Ona je putovala u Madrid sa prijateljima.	☐
c)	Provela je nekoliko dana na Ibici.	☐
d)	Janis je prošle zime autobusom putovao u Austriju.	☐
e)	Luidi je išao u bioskop zato što je karta za pozorište bila skupa.	☐
f)	Posle bioskopa Luidi i njegov brat su otišli na pivo.	☐
g)	Brižit je išla u kafić sa sestrom.	☐
h)	Razgovarala je sa stranim studentima.	☐
i)	Strani studenti su došli iz Janana.	☐

б) Поред вежбе се налази иконица чијим активирањем се приказује жељени текст:

	✔	✘
a) Miloš se budi u 7 ¹⁵ .	☐	☐
b) Milica ima časove do pola 4.	☐	☐
c) Miloš i Milica ručaju u 5 sati.	☐	☐
d) Miloš nikad ne ide u biblioteku.	☐	☐
e) Miloš uveče ide na trening.	☐	☐
f) Miloš i Milica idu zajedno u kafić.	☐	☐
g) Milica ide u krevet u 11 sati, a Miloš u 12.	☐	☐

Ja se budim oko 9 sati. Oko pola 10 pijem kafu, onda doručujem i idem na fakultet. Imam časove od 10³⁰ do pola 4. Ručamo u 5 sati. Ona idem u biblioteku i učim. Uveče obično idem na trening. Oko 12 sati idem u krevet.

Ja se budim rano, u 7¹⁵. Onda doručujem i idem u školu. Imam časove od 8 do pola 2. U 5 sati ručamo. Ona radim domaći zadatak i gledam TV. Uveče obično idem u bioskop ili u kafić. Oko 11 idem u krevet.

Miloš Jovanović

Milica Jovanović

У конвенционалном учењу овакве вежбе захтевају прелиставање уџбеника у потрази за одговарајућим текстом и садржајем и самим тим решавање изискује више времена.

2.3.1. У вежбама са речима које нису познате из претходног текста (у наведеном примеру непозната је реч *периферија*), могуће је повезивање са речником³ кликом на иконицу која означава речник:

Niš 25 godina škola imati časove
Beograd 43 godine restoran učiteljica

Marija Jovanović je _____ i ima _____.
Rođena je u _____, ali već _____ živi
u _____. Radi u _____ na periferiji Beograda.
_____ od 12 do 4. Ponekad ona i Nikola večeraју
u _____.

2.4. Избор тачног одговора је технички најједноставнији тип вежбе којим се проверавају компетенције разумевања, али не и писања. Тачан одговор је могуће изабрати на неколико начина: из падајућег менија, маркирањем знака испред одговора, маркирањем слике која представља одговор, повезивањем два појма, превлачењем одговарајуће речи на тражено место итд. Овај тип вежби је врло захвалан за проверу разумевања текста који се чита или слуша, али се често користи и за проверу речника и правилну употребу речи. С обзиром на то да се углавном ради о избору једне речи (или слике), у систем је унесен само један тачан одговор, те се избор било ког другог одговора аутоматски обележава као погрешан.

Ево једног од најједноставнијих примера оваквих вежби:

³ За сада је дат само енглески речник, а у плану су и речници на другим светским језицима (у зависности од порекла студената који користе овај тип учења језика).

2.5. Писање текста по задатом моделу представља тип вежбе за који, за разлику од претходне три, не може аутоматски да се добије повратна информација о грешкама/тачности. У овом случају се написани текст мејлом шаље на проверу координатору задуженом за рад са студентом. Овим типом вежби се у првом реду проверава компетенција писања. С обзиром на то да је ово најзахтевнији тип вежби, најчешће се користи при крају курса, када студент већ овлада језиком на довољном нивоу да може једноставним реченицама и уз ограничену лексику да опише себе, особе и ствари из свог окружења, место становања, одговарајућу ситуацију итд. Међутим, ако се користи одговарајући текст као модел, нпр. биографија, опис породице и сл., ова вежба се може користити и у почетној фази учења језика. У том случају је потребно претходно представити неколико текстова истог типа на којима студент може уочити одређене граматичке законитости, те на основу тог модела, самостално написати тражени текст. Имајући у виду одговарајуће слободу у конструкцији реченице, као и делимичну слободу у избору лексике, немогуће је претпоставити све задовољавајуће облике и формирати базу одговора из које би систем препознавао тачан одговор, односно текст. Због тога је једини начин провере овог типа вежби преко „директног“ контакта координатора и студента, где је задатак координатора да исправи текст и образложи грешке.

3. Прилагођене и изостављене вежбе у онлајн курсу српског као страног језика услед ограничености мудл платформе

3.1. Недостаци вежби које условљава мудл платформа углавном су везани за ограничене могућности базе одговора, и то је један од разлога зашто овај систем учења српског језика није предвиђен за потпуно самосталан рад. С тим у вези је немогућност конципирања вежби којима би се проверавао изговор студента. Овај проблем превазилази само ограничене платформе и везује се за много шире и обимније техничке припреме, као што је синтетисање говора итд.

3.2. За истовремено добијање повратне информације о тачности одговора неприменљиве су и све вежбе са такозваним отвореним одговорима. Пример који следи илуструје прилагођавање вежбе са отвореним одговором мудл платформе:

Dopunite rečenice:

a) Ja volim _____, ali ne kao _____
 b) Ja dobro govorim _____, ali ne kao _____
 c) Ja živim _____ kao i _____.
 d) Volim da jedem _____, ali ne kao _____
 e) Moj grad je _____ kao i _____.
 f) Volim da pijem _____, ali ne kao _____
 a) la cam kan i

Dopunite rečenice sa: **kao i / ne kao**

0) Tatin posao je težak, ali ne kao mamin. (≠)
 Zoranovi roditelji su lekari kao i Jovanova ma

1) Greta dobro govori srpski, ali _____ Serg

2) Naš prijatelj živi u Nišu _____ Jovanovi b

3) Naša kuća je velika, ali _____ njihova.

4) Zoran dobro igra fudbal, ali _____ Jovan

3.3. Вежбе које нису могле бити примењене на овом курсу односе се и на проверу писања ћириличног писма. Овај проблем произилази из техничке опремљености сваког компјутера, где корисник, простим избором ћириличног писма, куца текст на ћирилици тако што бира латинична слова на тастатури. Због тога смо познавање ћириличног писма проверавали вежбама у којима се транскрибује ћирилични текст на латиницу, што подразумева познавање ћириличних карактера.

Једна од вежби овога типа подразумева преписивање датих речи ћириличним писмом. Ако неко слово није добро транскрибовано, цео тај блок за уписивање текста означи се као нетачан. У том случају студент сâм мора да нађе погрешно написано слово:

Rewrite in Latinic.

ОЧИ - <u>oci</u> ❌	СРПСКИ - <u>srpski</u> ✓
ЈАБУКА - <u>jabuka</u> ✓	МАЂАРСКА - <u>madjarska</u> ❌
КИША - <u>kisa</u> ❌	ПОЉЕ - <u>polje</u> ✓
ХВАЛА - <u>xvala</u> ❌	МАГЛА - <u>magla</u> ✓
СЕНДВИЧ - <u>sendvič</u> ✓	ВОЋЕ - <u>voće</u> ✓

4. Закључак

4.1. Мултимедијални облици презентације програма учења на даљину српског као страног језика реализовани преко мудл платформе омогућавају да се језички садржаји у лекцијама и вежбама представе на врло динамичан и разноврстан начин. Захваљујући њима, концепција система вежби се у мноме разликује од вежби у класичном уџбенику. За корисника, најважнија разлика и предност огледају се у томе што се, упркос самосталном раду, одмах добија повратна информација о (не)успешности урађеног задатка. Са друге стране, ауторима овог програма пружају се бројне могућности у копирању и структурирању задатака и вежби, али и њихово перманентно праћење и кориговање.

4.2. Вежбе за програм српског као страног језика биране су према језичким садржајима, али и према језичкој компетенцији корисника. Концепцијски представљају комбинацију писања и бирања тачног одговора на основу писаног или слушаног текста, а структурно се њима проверавају основне језичке компетенције: читање, писање и разумевање. Вежбе којима се проверава изговор нешто су другачијег типа и захтевају директну комуникацију (преко скајпа) студента и координатора.

4.3. Поред очигледних позитивних карактеристика, овај тип вежби има и одређене недостатке који произилазе из ограничења одабране платформе. Они се углавном односе на ограничену базу одговора, која условљава смањење избора захтева упућених студентима, а самим тим и њихових одговора.

ЛИТЕРАТУРА

- Бакърджијева–Грозданова 2011:** Гинка Бакърджијева, Лиљана Грозданова, „Мултимедијното обучение по български език за чужденци“, *Výuka jihoslovanských jazyků v dnešní Evropě*, стр. 50–60.
- Бјелаковић–Ајџановић 2011:** Исидора Бјелаковић, Јелена Ајџановић, „Онлајн курс српског језика као страног: конципирање и реализација“, *Српски као страни језик у теорији и пракси II*, стр. 289–296.
- Крајишник–Ломпар 2012:** „Концепција онлајн курса српског као страног језика“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Београд, 41/3, стр. 167–176.
- Европски језички портфолио 2003:** *Заједнички европски оквир за живе језике*, Министарство просвете и науке Црне Горе, Подгорица, стр. 20.
- I. Elaine Allen, Jeff Seaman 2011:** *Going the Distance: Online Education in the United States*, 2011, Babson Survey Research Group Babson College.
- Суботић–Бјелаковић 2011:** Љиљана Суботић, Исидора Бјелаковић, „Hookup! – платформа за учење страних језика“, *Српски као страни језик у теорији и пракси II*, стр. 281–287.
- Суботић–Дражић 2011:** Љиљана Суботић, Јасмина Дражић, „Информатичко-програмска решења за конципирање онлајн курса српског језика“, *Српски као страни језик у теорији и пракси II*, стр. 297–303.
- Цветкова 2011:** Зорница Цветанова Цветкова, „E-learning обучението по български език като чужд“, *Výuka jihoslovanských jazyků v dnešní Evropě*, стр. 74–78.

ИЗВОРИ

<http://home.sprynet.com/~gkearsley/TeachingOnline.htm>

<http://www.learnnc.org/lp/pages/665>

<http://moodle.org>

Vesna R. Krajišnik and Vesna J. Lompar

THE SPECIFICITY OF EXERCISE ONLINE IN COURSE OF SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary

This paper presents the types and structure of exercises in an online course of Serbian as a foreign language for adult learners of the A1 level. In particular, they emphasized the benefits exercises of this type compared to conventional ones, what we find in textbooks. This paper presents the platform Moodle and disadvantages when it comes to the selection of exercises.

Снежана П. ВУЧКОВИЋ*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

КОНЦЕПТ „ЧОВЕК ТЕЛЕСНИ“ У ТРАДИЦИОНАЛНОЈ СРПСКОЈ ЈЕЗИЧКОЈ СЛИЦИ СВЕТА

У раду се на корпусу одабраних фолклористичких, етнографских и др. текстова анализира лингвокултуролошки концепт „човек телесни“ у српској народној култури и језику. Прати се његов развој и истражује колико дати текстуални и шире – културни контекст утиче на садржај датог концепта.

Кључне речи: концепт „човек телесни“, лингвокултурологија, језичка слика света, концептуална анализа

I.

Смена научних парадигми и прелаз ка антропоцентричној перспективи вратили су човека и у центар лингвокултуролошких и когнитивнолингвистичких истраживања. Поимање човековог тела и погледи на његову телесност мењали су се заједно са променом схватања човека као „мере свих ствари“.

1.1. У основи древних индоевропских представа о човеку и свету који га окружује налази се стари ригведски мит о стварању, по коме је универзум настао комадањем тела божанског бића Пуруше, које је испуњавало свеколики простор (Гамкрелидзе и Иванов 1984: 820). Стварање је, дакле, отпочело дељењем: од његових очију настало је Сунце, од главе небо, од ногу земља итд. Мотив изоморфизма тела човека и модела света (тело човека представља *микрокосмос* и асоцира се са *макркосмосом*) заједнички је различитим индоевропским митопоетским традицијама.

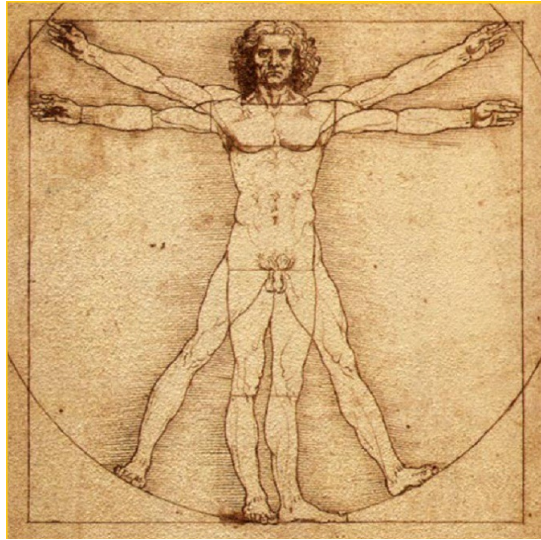
Тело и телесност представљају једну од полазних тачака у појмовној организацији језика. Људско тело има кључно место у категоризацији за човека најзначајнијих појмова. У когнитивној вези са деловима тела развијају се називи просторних односа (у језицима примитивних народа на њиховом месту стоје називи делова тела), децимални систем бројева, називи за мере

(упор. *пед*, *лакат*, *стопа* и сл.). Људско тело и разликовање његових удова понаособ, служи као један од првих и неопходних основа језичког оријентисања уопште (на човековом поимању властитог тела засноване су и опозиције *далеко/близу*, *свој/ туђи* итд.). С друге стране, називи за делове људског тела представљају лексички слој са великим бројем значења мотивисаних културном традицијом. Концепт „човек телесни“ није само универзалан већ и специфично културно условљен: знање похрањено у одређеној културној традицији има свој одраз на садржај датог концепта и испољава се у самој материји језика.

1.2. Предмет овог испитивања је концепт „човек телесни“ у традиционалним представама српског народа одраженим у језику. Термин *концепт* овде се узима у смислу система представа, поимања, знања, емоција, асоцијација везаних за одређен појам, односно реч којом се он изражава. Истраживање језичких представа о човечијем телу усмерено је на текстуални, као и на шири културни контекст у коме се одређена реч (соматизам) као вербализатор датог концепта јавља. Праћен је развој овог лингвокултуролошког концепта, односно његова промена у зависности од типа текстуалног и културног контекста. Реконструисање разматране језичко-културне слике захтевало је интеграцију лингвокултуролошког са историјско-семантичким прилазом конкретном језичком материјалу.

II.

2.1. Структура концепта „човек телесни“ може бити симболично представљена познатим цртежом Леонарда да Винчија *Витрувијански човек*. Леонардо је замислио овај велики сликовни дијаграм људског тела као *cosmografia del minor mondo* – космографију микросвета, покушавајући да докаже да су механизми људског тела аналогни механизмима у свемиру. Тај уметнички цртеж погодан је да симболично представи језгро и периферију лингвистичког модела концепта „човек телесни“.

Витрувијански човек, Леонардо да Винчи, око 1487. године

Тело човека уписано у круг и квадрат са центром у пупку (упор. изразе *пупак света, загледан у пупак*)¹ представља језгро концепта и укључује општа лексичка, енциклопедијска знања човека о генетској природи тела, његовом саставу и функцијама (упор. значење 1.а. у *Речнику српскога језика*: „човечји или животињски организам (као морфолошка и функционална целина)“, РСЈ s. v. *тѐло*). Периферија описаног круга одговара периферији концепта „човек телесни“. Она у дати концепт уноси тзв. „ванјезгрена“ значења речи, односно културне, па и национално специфичне конотативне садржаје, односно различита прагматска и субјективна знања о човечијем телу. Периферију концепта испуњавају и културно условљени концептуални преноси значења, засновани на изоморфизму концепта „човек телесни“ и концепта „универзум“. Антропоморфна концептуализација универзума, зачета у окриљу архаичног митопоетског мишљења, заснована је на метафоричким концептуалним преносима којима у основи стоји когнитивни механизам асоцирања двеју менталних области на основу аналогије. Пренос је текао од човеку познатије области – каква је тело и његови делови, ка новој, мање познатој, циљној области – универзуму (простору, природи, социуму). Он у својим основним координатама рефлектује једну, на тополошким опозицијама засновану знаковну структуру, коју чине бинарне корелације *горе/доле, десно/лево, напред/назад, унутрашњост/спољашњост, целина/делови*. На овим параметрима, као једној врсти иконичких (визуелних) знакова, заснива се и концептуализација универзума по аналогији са човечијим телом. У

¹ И у српској народној традицији пупак се сматра средиштем тела. Из таквих представа изводе се, на пример, и метафорична значења „род, порекло, породица“ (упор. *Све што је из пупка Јелића, маривет је* (пример преузет из Бјелетић 1999: 52).

различитим културама, односно историјским епохама, они су се испуњавали различитим културним садржајима.

2.2. Човек, дакле, концептуализује стварност кроз однос према властитом телу. Навешћемо један пример. У телесном коду српске (и словенске) културе соматизам *нога*² заузима један од полова опозиције *горе/доле* и јавља се у великом броју значења мотивисаних културном традицијом, јер функционише као елеменат који симболизује материјалну, односно телесну блискост човека са хтоничном сфером. Представа човека о властитом телу организована је, већ смо рекли, тополошки: горњи део (глава) и доњи део (ноге, стопала) представљају пар опозиције на којој је заснована вертикална оса просторне оријентације (упор. *кров над главом / земља под ногама*), али се за њу везују и бројни културно конотирани садржаји. Културолошки условљено позитивно вредновање онога што је *горе* (сакрална сфера, сила, власт, владари, светлост итд.) и негативно онога што је *доле* (хтонична сфера, слабост, потчињеност, тама) има свој одраз у бројним фразеологизмима и пословицама у којима се јавља соматизам *нога*: *бацити под ноге / потући до ногу* („савладати, победити, покорити“), *бити (коме) под ногама* („налазити се доле, испод места на коме ко стоји“ → „бити потчињен коме“), *губити тло под ногама* („губити ослонац, сигурност“), *доћи коме на ноге* („показати уважавање, покорност“), *устати на леву ногу* („бити зле воље, мрзовољан“), итд. Повезаност ногу са хтоничном сфером видна је из текстова бројних басми (где се набрајање делова тела из којих се болест изгони завршава ногама, или ножним палцем, в. доле), она се препознаје и у мотиву „гвоздене обуће“ коју јунак или јунакиња у бајкама морају подерати да би стигли до циља, затим у мотиву хромости демонских бића, у посмртном колу које се игра (босим) ногама по земљи, итд. (Зечевић 2008: 303, 416, 418). У бројним обредима ноге се јављају и као објекат ритуалних радњи везаних за култ оплођења и плодности (провлачење ритуалног предмета кроз ноге и сл.).

III.

Култура српског средњег века, чији домети сежу далеко изван оног временског оквира које се у периодизацијама обично назива средњовековним, била је дубоко религиозно обележена. Упоредо са хришћанским, кроз њу су текле непресахле струје старих, претхришћанских представа о човеку и свету који га окружује. Овај дуализам пресудно је обележио српску традиционалну културу и утицао на формирање и моделовање њених основних концепата.

² Стари индоевропски корен **pǵd- / *pōd-* (упор. лат. *ped, pedis*, срп. дијал. *педати* „ићи“, *пед* „мера за даљину“) у балто-словенској групи језика био је потиснут од стране корена **nog-* „животињско копито, папци“ (упор. лит. *nagà, nãgas*) са доцнијом специјализацијом значења са животињског термина на људску ногу. У словенским језицима првобитно значење се сачувало у иновацији суфиксом *-ьтъ*: **nogътъ* „нокат“ (ЭССЯ 25: 161–164).

Испитујући различите одабране текстуалне контексте (богослужбени текстови, затим хронолошки слојевити различити фолклорни текстови, списи у којима су забележена сазнања из области популарне народне медицине, етнографски списи) можемо пратити како се поглед на човеково телесно биће мењао и како се испуњавао разноликим културно конотираним садржајима.

3.1. У средњовековним српским богословским списима човек је поиман као јединство тела, душе и духа. Поред општег назива **тѣло** (1. „тело“; 2. „груп (мртво тело): **идѣже тѣло свѣтаго Савы лежить** Даничић III: 339–340), јавља се и лексема **пльть**, обременења дубљим филозофско-религиозним значењима. Реч **пльть** (упор. срп. арх. *пут* „тело, месо“, *путеност* и сл.) преносно је могла означавати и самог човека, тј. његово материјално, телесно биће (**вѣдомо вѣдн вѣсакон пльти** Даничић II, 317; упор. старословенски супстантивизирани придев **пльтьныи** „човек“, СС 451). Међутим, она није означавала само човекову физиолошку материјалност већ и одвојеност од божанског бића, острашћеност, обузетост земаљским страстима, грех, палост која у мотиву васкрсења, превазилажења телесне пропадљивости, односно смртности, доживљава свој преображај (упор. **отврьгь пльтьскою тежесть** Даничић II: 317). Већ и на примеру овог соматизма ми видимо како се у значења везана за језгро концепта „човек телесни“ утискују она која су културно обележена и припадају његовој периферији, односно сфери његових културних конотација. Дух и душа, као вечна, беспочетна суштаства, стајали су насупрот телу, човековој грешној плоти.

У својим примарним значењима соматизми се у богословским текстовима јављају ретко, јер преовлађују њихова симболична значења која се односе на духовну страну човековог постојања. Тако је срце – симбол унутрашњег живота, средиште чула, емоција (**срьдцемь разоумѣють** Мт 13, 15 Мп, Рх)³, рука – симбол владања, власт, сила, моћ (**прѣдань имать бити с(ы)нь чл(о)в(ѣ)ч(ь)скы вь роуцѣ чловѣкомь** Мт 17, 22 Рх, Мп), црево – симбол рађања (**моего чрѣва изволіи приети плодь** Даничић III: 477), крв симбол жртве итд. Стари српски богословски списи показују готово потпуно одсуство интереса за физичког човека. То је и разумљиво ако знамо да је средњи век био развио веома изражен смисао за апстракцију, симболику, за један често мистичарски начин представљања појава и ствари: „Емпиризам посебно није погодовао хришћанству, јер је он [...] био уопште неспојив са атмосфером чуда у којој је ова вера израсла. Цела појава Христова представљала је укидање природних закона и садржај Библије није дао повода за проучавање природе.“ (Грицкат 1979: 15). Соматска лексика је у овим списима представљена речима које су доминантно просте, неизведене (**вѣдро, прьси, оудъ, вѣко, зоуь** и сл.). Приметан је мали број израза за унутрашње органе (**срьдце, чрѣво, сждь крвьныи**). Лексеме којима се описује човеково телесно биће често указују на неки телесни недостатак (**маломошь, хроумьць, недѣжнник** „болесник“ и др.), што је и схватљиво ако се има у виду

³ *Мп, Рх* – скраћенице за Мокропољско и Рашкохиландарско четворојеванђеље, најстарија српска јеванђеља из средине, односно друге четвртине XIII века.

да је хришћанство болест тумачило као искупитељско страдање (упор. израз „божији људи“). Највећи део ове лексике пореклом је наслеђен, праиндоевропски лексички слој који је још на прасловенском нивоу претрпео процес упрошћавања, преласка у просте, коренске лексеме, док се његово првобитно значење и у њему садржана првобитна концептуализација стварности – може само етимолошки реконструисати. Одсуство човековог телесног портрета не може се објаснити само тиме што се у овим списима – због њихове садржинске, жанровске ограничености – јављала тематски ограничена лексика, већ проистиче и из у њих утканих вредносних параметара, међу којима је најважнији био познање Бога и спасење душе. Тај исти концепт срећемо и у средњовековном српском живопису: тело остаје скривено под наборима свечаних одора, а над крутошћу става, церемонијалношћу поза, издваја се лице лишено индивидуалних црта, дематеријализовано и бесчувствено. То лице изражава само присуство божијег начела у човеку.

3.2. Поглед на човекову телесност се мења ако као извор језичког материјала узмемо старе српске врачевнике, лекаруше, медицинске кодексе, терапијске зборнике у којима се први пут среће нешто објективнији поглед на човеково тело. У овим изворима су сазнања византијске и салернско-монпеленске научне медицине тог доба проткана слојевима народних веровања о физичкој природи човека и његовом телесном устројству и функцијама.⁴ Они посредно сведоче о томе да је српска средњовековна световна култура била на релативно високом нивоу и да су у њу продирала многа савремена световна знања. Тако је, на пример, у култури средњег века била позната теорија платонског порекла о *homo quadratus*-у, по којој број *четири* као стожерни и пресудни принцип универзума добија симболичка значења. И стара индоевропска традиција сведочи о томе да постоје четири основна елемента, четири стране света, четири основна ветра, четири годишња доба, четири физичка својства, четири моћи душе, четири силе које покрећу срце, итд. (Гамкрелидзе и Иванов 1984: 853–854). Ово схватање, пренесено и посредством хеленске класичне старине, имало је утицаја на средњовековна тумачења телесног састава човека, а налазимо га и у неким српским изворима. У рукопису под називом *естествословіе вѣтъ чести* (рукопис бр. 44, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 14/15. век) налазимо податак да су четири основна елемента (стихије) од којих је састављено човечије тело – ватра, ваздух, земља и вода. Од земље се ствара црна жуч (*чърна жлъчь*); слуз (*флеѡма, флегма*) од воде; од ватре жута жуч (*жълта жлъчь*); крв се ствара од ваздуха. То су четири сока (*сока чѣтыри*) од којих је састављено човечије тело. Њихово настајање везује се за четири годишња доба, односно време дана у којем они јачају. Организам је здрав докле постоји равнотежа међу њима: *показоꝝишѣти вѣ телѣ денств свога тако ова оꝝбо сѣт и*

⁴Ови списи представљају преводе византијских и латинских терапијских зборника. Највећи њихов део јесу одломци из латинског списа *Practica brevis* (Joanes Plataearius, учитељ медицинске школе у Монпелјеу; живео је у 12. веку): *Ијатрософија о свакој вешти* (14. век), *Хиландарски медицински кодекс* (14/15. век), *Ходошки зборник* (14/15. век), *Дечански врачевник* (16. век), *Јестествословије* (14/15. век), итд. (податке о изворима наводимо према Катић 1987: 13–14).

силн же въкоупкѣ штдыханіе ксть здраво. Ови телесни сокови утичу и на опште психичко стање. Тако је црна жуч разлог што је човек прек, рђавог расположења, свадљив – **чрњожљчнѣ** (упор. срп. *жучан*, *жучност*, као и *жеткост* : **кдѣ** „јед“ – желудачни сок који настаје услед разлагања хране у стомаку (Катић 1987: 144)), крв утиче да је он ведар и весео, а слуз (флегма) на добро расположење (Катић 1987: 122). Когнитивнолингвистичка концептуализација емоција као *материје*, односно *течности* која се креће, подиже из грудног коша навише (Кликовац 2004: 207) – добија у овим списима свој далеки „стварносни“ образац.

Поред наведеног списка, за ову прилику ћу споменути и Ходошки зборник⁵, наш до сада најстарији (14/15. век) терапеутски приручник, у коме су тадашња научна, на салернско-хипократској традицији заснована тврђења врло слободно прожета онима која потичу из популарне, народне медицине. Поред тога, у овим изводима налазимо и бројна народна веровања и сујеверице, као и бројне магијске формуле коришћене приликом лечења, чије значење остаје тамно. Тако се, на пример, и у овом спису тврди да човеково расположење зависи од стања телесних течности у њему (**Крвь творить чловѣка въсего добра, проста, тыха, радосна и играюща. Роуса жльчь творить чловѣка въсего горка, гнѣвлива и дрѣжешта враждоу. Жльчь чрѣна творить чловѣка гнѣвлива и вѣтна. Флегма же творить чловѣка въсего добра, бѣдра и не грѣделива**), да пол фетуса зависи од тополоте материце (материца се назива **ложесна** или **плодова**), те да се он може предкапати по томе да ли на десну (мушко) или на леву (женско) ногу трудна жена устаје, као и по неким народним физиолошким представама (**аще оть моужа и крѣпко изыдеть сѣме, моужьско бывакть отроче, аще ли славо изыдеть сѣме, женско бывакть**). За медицинске списе овог зборника врло је карактеристично мешање хришћанских веровања и претхришћанских, паганских култова. Тако се у једном бајању које је названо „**молитва шт вѣса**“ саветује да се на просфори напише **ИГ/ХГ НИ/КА**, али се додаје да за **нѣждоу какоу љубо и напиши сице: сфара засось ливо пожам’ дѣврикѣн’** (Јагић 1887: 96, 97, 99, 114).

3.3. Традиционалну језичку слику човекове телесне природе налазимо и у српским народним басмама. За праћење развитка концепта „човек телесни“ веома је важно то да је највећи број њих настао много пре времена њихове писане фиксације и да до нашег доба оне преносе представе које имају старо, претхришћанско порекло.

Басма као фолклорни жанр подразумева „посебно организован говор, она, зависно од случаја, има стабилну или мање стабилну структуру, јасно изражену ритмичност (ритам је овде у функцији стварања уређеног модела), често користи средства карактеристична за поетски језик, али су она овде у другој функцији – у функцији стварања сакралног говора.“ (Раденковић 1982: 8). Сакралност језика басми проистиче, заправо, из древних веровања

⁵ Ходошки зборник се данас чува у чешком Народном музеју у Прагу као заоставштина Шафарикова. Медицинску и астролошку грађу (од 134. до 163. листа) објавио је В. Јагић у *Старинама* (Јагић 1878: 82).

у магичну моћ речи, у њену религијску (заветну) функцију, у реч као оруђе магијског дејства. Многи обрасци и формуле басама имају веома старо порекло, али су током свог дугог трајања примили у себе, прожели се и обогатили садржајима хришћанске традиције. Тако, на пример, у бројним српским басмама против болести налазимо помешане сујеверице и хришћанске мотиве, налазимо гатања по Псалтиру, срећемо апокрифне молитве које се приписују хришћанским ауторитетима (нпр. *Молитва апостола Павла од змије*), итд. Већ у јеванђељима Христ исцељује речју, подједнако као додиром, а име Христово користи се за изгон бесова (Мк 9, 38–39). У одсудном сусрету култура стару обредну реч позлатио је сјај божанске речи – Логоса: **За трескоу напиши на гавльце – Ђв име шца и сина и светаго доуха. Штче наш нже еси на небесѣхъ... Напиши все и даждь изгрисни гавлькоу за оутра въ та часъ егда прїдѣтъ влѣзанъ. И [...] исцѣлаеть благодатию божією** (Новаковић 2000: 605). Сакрална формула (молитва *Оче наш*), како видимо из наведеног примера, била је исписана на јабуци и заједно са њом поједена, што на симболичкој равни делује као некаква аналогија еухаристије.

У народним бајањима однос према човековој телесности мора се посматрати у контексту митско-магијског мишљења. У њима се тело среће као пасивни објекат на коме се врши поступак исцељења и будући да је потпуно недужно и одвојено од свог материјалног супстрата, оно само трпи утицај неке, често неименоване зле силе. Тело се у басмама поима само као скровиште за један, у народним представама много важнији ентитет – за душу. Према српским народним веровањима душа и тело за човекова живота представљају једну целину и када душа заувек напусти тело, наступа смрт. Душа пребива на одређеном месту у телу (упор. фразем *није му душа на месту*); често се као место пребивања душе наводи срце (упор. стару сложеницу *милосрђе* (: стсл. *милосрѣдик*), *милосрдан* (тј. душеван))⁶, затим кости (упор. *запекла му се душа у костима*), крв, глава, јетра (Зечевић 1983: 358–359).

Текстови српских народних басми чувају наталожено искуство бројних поколења која су настојала да посредством речи делују на здравље и емоционално-психички свет човека, да заштите себе и своје блиске од дејства злих сила. Непознате појаве, тајанствени узроци који нарушавају традиционални поредак изазивали су у човеку потребу да их објасни поређењем са појавама у реалном животу, у свету који га је окруживао, и тиме преведе у оборавани круг властитог битка.⁷ Зато је и поступак лечења (исцељења) спровођен у циљу успостављања нарушеног традиционалног поретка. Један од основних, веома распрострањених клишеа бајања јесу врло архаичне стереотипне формуле, које сежу још у индоевропску старину, а састоје из набрајања делова човечијег тела из којих се болест изгони. Овај тип басме одражава веру у излечење човека помоћу слагања у једно *цело* поступним набрајањем њего-

⁶ Упор. и данас изгубљени старословенизам *срѣдвола* тј. „сродници, рођаци“ (СС, 621), у чијој језичкој материји налазимо траг истог оног народног веровања које свој израз има у речима којима се описује пород, потомство (упор. *Не имао од срца порода...* и сл.).

⁷ Упор. нпр. басму „од страха“: *Сунце зађе за гору: нек веже загорка загорчиће, / сунце за-сунчиће, / трава стравчиће* (Раденковић 1982: 317).

вих делова (Гамкрелидзе и Иванов 1984: 819). У њима бисмо као централно упориште концепта „човек телесни“ могли узети тополошку опозицију *целовитост/делови*: **НЕЖИТЕ НАЧЕЛНИЧЕ НЕДЪГОМЪ, ИЗЫДИ ШТЬ РАВА БОЖІА (ИМЕ РЕКЪ) ШТЬ ВРЪХА, ШТЬ ГЛАВЕ, ШТЬ ТЕМЕНА, ШТЬ ЧЕЛА, ШТЬ УЧНИУ, ШТЬ НОСА, ШТЬ ШІЮ, ШТЬ ШІЕ, ШТЬ РАМЕНЬ, ШТЬ ПЛЕШТЪ, ШТЬ РЪКОУ, ШТЬ ПРЪСТЬ, ШТЬ НОКЪТЬ, ШТЬ ПРЪСИ, ШТЬ СРЪЦА, ШТЬ ПЛЪКЪ, ШТЬ ЕТРЬ, ШТЬ ЧРЪВЪ, ШТЬ РЕВРЬ, ШТЬ ЛЕДІН, ШТЬ БЕДРЬ, ШТЬ КОЛЪНОУ, ШТЬ ГОЛЪНИ, ШТЬ ГЛЕЖНЬ, ШТЬ ПЛЕСНОУ, ИЗЫДИ ШТЬ КОСТІН, ШТЬ ЖИЛЬ, ШТЬ КРЪВНИ И ВСЪХЪ СЪСТАВЪ ВЪНОУТРЪНІНХЪ – ХРИСТОСЪ ТЕ ИЗГОНИТЬ И СВЕТЫН ВРАЧЕВЕ ВЪСЕГДА И НЫНТА И ПРИСНО И ВЪ ВЪКЫ ВЪКОМЪ, АМІНЪ** (апокрифна *Молитва од нежита* (Новаковић 2000: 601)). Исту формулу чува и басма „од суђеница“: *Сагради се бела црква / у горе зелене, / а пред црквом село једно ђаче. / Суну стрела из облака / и уби ђаче у главу: / из главе у плећку, / из плећке у грбину, / из грбине у груди, / из груди у срце, / из срца у крста, / из крста у кукове, / из кукова у колена, / из колена у пету, / из пете у прсте, / из прсте у нокте, / из нокте у земљу. / Да се растури болес’!* (Раденковић 1982: 247). Тај културно условљен концепт, пореклом из древне прошлости, уписан је и у значење корена старосрпске речи **цѣль** „здрав“ < **цѣлѣти** „лечити“ (упореди фразеологизам *он није сав цео*, као и лексему *целац* „нетакнут, неугажен снег“)⁸. Карактеристичан је и смер тог набрајања који поглавито иде одозго-надоле (чиме у својој концептуализацији изнова зачиње језичку и културну бинарну опозицију *горе/доле*) и често се завршава ножним палцем који представља доњу границу према сфери профаног, односно хтонског света у коју се болест жели послати јер је отуда и дошла.

Споменућемо и један, у српској фолклорној традицији релативно чест тип бајања „од змије“, који се одликује почетном стереотипном формулом – *Земља земљу љуби... или Земља земљу јела... (Земља земљу љуби, / немој да је љуби! / ... / Земљо, земљице, љубо, љубице, ражљути се, разблажи се; буди слатка као мед, / као шећер, / као пресно млеко!* (Раденковић 1982: 29)). У словенској народној традицији змија је хтонска животиња (о томе сведоче и бројна етимолошка тумачење назива ове животиње; в. фусноту 10), те су стога разумљиви еуфемизми којима се замењује њен основни назив (упор. срп. *злата, краса, непоменица*; или у загонетки *зла мила у зли се колач свила* итд.). Љ. Раденковић (1982: 389) у напоменама које прате основни текст басми наводи податак да у подножју Проклетија чобани реч *змија* замењују са *земља*. Занимљиво је, међутим, што се у овим басмама и име човека замењује са речју *земља*. Та реч је у овом фолклорном, митопоетском контексту снажно културно обележена и може нам говорити о старим, претхришћанским представама о човековом телу које настаје од Мајке земље (упор. християнизовани мит о Адаму, чије тело настаје од земље, формулу опраштања у упокојним молитвама *земља – земљи, прах – праху*, загонетку *Земља земљу*

⁸ Стел. придев **цѣль**, прасл. **cělъ* (< ие. **koił-*) има општесловенско распрострањење. Среће се у основном – „цео, сав“, али и архаизираним значењу – „неповређен, здрав“. Руско Остромирово јеванђење бележи и преносно значење „чист, непорочан“ (упор. цркв. слов. *целомудрије, целомудреност*) (ЭССЯ 3: 179–180).

копа 'човек', као и латинске речи *homo, hominis* : *humus*, које претпостављају исти праиндоевропски корен)⁹.

3.4. Народне представе о човечијем телу налазимо и у загонеткама. Загонетке су веома стара фолклорна врста која је имала улогу у обредној традицији нашег народа: „Дуго сачувано правило у нашим крајевима да се загонета само у одређено доба године – месојеђе и бела недеља, упућује на првобитну, веома чврсту функцију ове фолклорне врсте у обредним радњама и ритуалима.“ (Самарџија 1995: 10). Загонетке чувају архаичну слику света у начинима представљања реалитета које се загонетају, карактеристикама које им се приписују, поређењима и асоцијацијама. У њима се „класификација и логичка анализа остварују прилично незграпно помоћу конкретних, очигледних представа, које су, међутим, способне да стичу знаковно, симболичко својство, не губећи своју конкретност.“ (Мелетински 1983: 167).

У великом броју загонетки које као предмет одгонетања имају човечије тело и његове делове као структурну константу налазимо аналогију између телесног и космичког (природног) начела. Издвојићемо један тип ових загонетки где се у функцији „скривеног денотата“ јавља низ опозиција заснованих на когнитивној метафори ТЕЛО ↔ УНИВЕРЗУМ (ПРИРОДА). Њихова семантика одређена је односом објекта о којем се загонета, објекта који га замењује (и који има нешто заједничко са скривеним објектом) и „представе“ којом се ови објекти повезују: *Прођох гору густуцу, / нађох крушку жутицу, / а под крушком гледало, / кроз гледало чесмало, / кроз чесмало провала / – провалила ти се душа, ако ми нећеш одгонетнути. 'коса, чело, очи, нос, уста'* (Самарџија, загонетка бр. 150). Представа се ствара на рашчлањавању објекта о којем се загонета и издвајању његових својстава. Биљана Сикимић такође истиче посебност овог модела: „Општесловенски модел загонетке који описује делове 'главе'/'тела' у српскохрватском фолклору има три подваријанте, зависно од доминирајућег модела творбе замене денотата. Прва: сам трансформисани денотат као замена денотата [...]; друга: модел са трансформисаном функцијом денотата [...] и модел са метафором као заменом денотата.“ (Сикимић 1996: 35). Прву подваријанту илуструје, на пример, загонетка: *Нађох тиће брадиће / виш брадића усточиће / виш усточића носочиће / виш носочића гледочиће / виш гледочића челочиће / виш челочића Гојко крмеке враћа 'брада, уста, нос, очи, чело, коса и чешаљ'; другу Вукотићи вуку / сјекутићи сијеку / сам баћа превраћа / низ крив поток обраћа 'руке, зуби, језик, грло', а трећу Расла честа шумица, / Под шумицом пољана, / Под пољаном гледура, / Под гледуром Костур град, и у граду господар 'коса, чело, очи, уста, језик'* (Самарџија, загонетке бр. 142, 156, 152).

Као мисаоно-говорна игра настала и из потребе да забави, загонетка се одликује веома гипким језиком који је по својим преносним значењима и ритмичкој организацији близак песничком говору. Навешћу само неколико карактеристичних црта. Преноси значења засновани на когнитивној метафо-

⁹ Скок сматра да се прасл. **zetja* и лат. *homo* могу свести на исти индоевропски (семитски) корен **g'hdem-*. Изведенице *змај* (< прасл. **зьтъѣъ*) и *змија* (< **зьтъја*) представљају, по нашем етимологи, редуccionи степен истог корена (Скок III: 649).

ри ТЕЛО ↔ УНИВЕРЗУМ (ПРИРОДА) изразито су сликовити. У њима се као елементарно јединствени налазе човек и природа (упор. метафоре: коса – *гора, шумарац, дубрава, горица...*; чело – *поље, равно поље, пољице, откосић...*; очи – *извор, два кладенца...*; обрве: *тијавице, два српоји, под два вира откосје...*; нос – *сопот, шопот, чесмало, свирала...*; зуби – *Костур град, Костан град...*; уста – *провала, јамило, ламја (аждаја), Костур град, Воденица трњем заграђена* итд.)¹⁰. Ритмичка организација тог говора почива на бројним алитерацијама, етимолошким фигурама (*честа гора честана, вукоћићи вуку...* и сл.) и нарочито римама, односно фонолошким понављањима присутним у бројним деминутивним твореницама. Тако је, на пример, у творбено-фонетским варијантама основног назива (*брадићи, брадавчићи, бродићи; устанчићи, усточићи, уставчићи; носочићи; гледачићи, гледанчићи, гледавчићи* и сл.), као и у другим метафоричним заменама (*зијевалићи, слинавчићи, шмркањчићи* и др.) присутан деминутивни суфикс *-ић* који је у творбеном систему српског језика добио и патронимичку функцију. Због те своје функције, као и због виšekратних понављања, он доприноси персонификацији ових лексема (*вукотићи* (вуку), *секутићи* (секу), *бибирићи* (голи ходе) итд.). Споменуто фонетска понављања наглашено су семантизована, не само у оквиру једне кованице већ и на нивоу смисаоне целине загонетке. У моделу са трансформисаном функцијом денотата, у изведеницама суфиксом *-ло* (*гледало, видало 'очи'; шмрктало 'нос'; зевало, зборило 'уста'*) концептуални пренос значења остварен је на основу функционалне аналогije. Дати агентивни суфикс овде се такође јавља у функцији персонификовања, са донекле пејоративном нијансом значења, што је и разумљиво ако се има у виду улога загонетке у смеховним култовима месојеђа и белих поклада. Споменућемо још једну појаву која такође доприноси наглашеној персонализацији датих соматизама, а то је промена граматичке категорије у изведеницама типа *вукоћићи, гледавчићи, шмрктало, зборило* (именице од глаголске основе).

Деминутивна творбена структура великог броја наведених лексема одраз је субјективних човекових асоцијативних пројекција везаних за тако блиско суштаство какво је сопствено тело. Појава сложених суфикса у наведеним изведеницама (*гледанчићи, брадавчићи, шмркањчићи*) израз је потребе да се наведеним лексемама да јача изражајност, субјективна обојеност, хипокористичност, емоционална маркираност. Дати творбени модел на тај начин одражава систем субјективних представа оног ко номинира, открива особености његовог виђења света.

На основу претходног излагања видимо да концепт „човек телесни“ у загонеткама чува трагове средњовековних смеховних култова у којима је тело било предмет гротескног изобличења и карневализације.

¹⁰ Примери су узети из грађе коју је као корпус за своја истраживања користила Б. Сикимић (1996).

IV.

У смени култура и историјских епоха концепт „човек телесни“ испуњавао се различитим садржајима. Место које је тај концепт имао у традиционалним представама српског народа испитивали смо у одабраним текстуалним контекстима различитим по својој жанровској припадности, старини, општој „идејној“ усмерености, односно културном обзору у којем су настајали. И док је у старим српским богословским текстовима теоцентризам – као њихово основно обележје – имао пресудног одраза на у њима забележен човеков телесни портрет, догле се у разматраним фолклористичким и етнографским текстовима концепт „човек телесни“ богатио културолошким садржајима различите старине и порекла.

Разматрање датог концепта у дијахроном аспекту показало је његову универзалност (оличену у когнитивној метафори ТЕЛО ↔ УНИВЕРЗУМ (космос, природа, социум)), као и његово место у национално специфичном културном простору, и посведочило како се трагом језичких података може сићи у дубине човекове културне историје до нивоа на ком, осим језика, ми и не налазимо другог трага.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелетић 1999:** Марга Бјелетић, „Кост кости (делови тела као ознаке родства)“, *Кодови словенских култура*, број 4, година 4, Београд : Слио, 48–67.
- Гамкрелидзе/Иванов 1984:** Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванов, *Индоевропејски језик и Индоевропејци*, том II, Тбилиси: Издатељство Тбилиског университета.
- Грицкат 1979:** Ирена Грицкат, „О науци у средњовековним српским списима“, *Археографски прилози I*, Београд: Народна библиотека Србије.
- Даничић 1975:** Ђура Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских I–II–III*, Београд: Вук Караџић.
- Зечевић 2008:** Слободан Зечевић, *Српска етномитологија* [приредили Бојан Јовановић и Божидар Зечевић], Београд: Службени гласник.
- Јагић 1878:** Vatroslav Jagić, „Opisi i izvodi iz nekoliko južnoslovenskih rukopisa“, *Starine*, knj. X, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 81–127.
- Катић 1987:** Реља Катић, *Терминолошки речник српске средњовековне медицине*, Београд: САНУ.
- Катић 1990:** Реља Катић, *Медицински списи Ходошког зборника: избор*, Београд: Народна библиотека Србије, Горњи Милановац: Дечје новине.
- Кликовац 2004:** Душка Кликовац, *Метафоре у мишљењу и језику*, Београд: Библиотека XX век.
- Мелетински 1984:** Е. М. Мелетински, *Поетика мита*, Београд: Нолит.

- Новаковић 2000:** Стојан Новаковић, *Примери књижевности и језика старога и српско-словенскога*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Раденковић 1982:** Љубинко Раденковић, *Народне басме и бајања*, Ниш: Градина, Приштина: Јединство, Крагујевац: Светлост.
- РСЈ:** *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Самарција 1995:** *Српске народне загонетке: антологија* [приредила Снежана Самарција], Београд: Гутенбергова галаксија.
- Сикимић 1996:** Биљана Сикимић, *Етимологија и мале фолклорне форме*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Скок 1971–1974:** Petar Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb: Matica hrvatska.
- СС:** *Старославјанский словарь, по рукописям X–XI веков*, Москва: Русский язык, 1994.
- ЭССЯ:** *Этимологический словарь славянских языков* [ред. О. Трубачев], том 1, Москва: Наука, 1974.

Snezana P. Vučković

“THE CARNAL MAN” CONCEPT IN TRADITIONAL SERBIAN LINGUISTIC PICTURE
OF THE WORLD

Summary

Reconstruction of the discussed ethnolinguistic image has shown that linguistic conceptualization of the body (and its parts) depends on the textual and general cultural context in which a word as a verbalization medium of the given concept appears. Universality of this concept (embodied in the cognitive metaphor BODY↔UNIVERSE), as well as its specific ethnocultural contents prove that man’s cognizance of the world – reflected in the language and at the same time defined by it – is pre-determined by anthropocentricity as the basis of man’s complete sign sphere.

Ана С. БАТАС*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

ТРАЈАЊЕ КОНСОНАНАТА У ИНТЕРВОКАЛСКОМ ПОЛОЖАЈУ

У раду се износе резултати истраживања акустичке анализе консонаната у српском језику. Испитује се трајање ових гласова у интервокалском положају у речима које је изговарало 9 изворних говорника.

Кључне речи: консонанти, трајање, квантитет, интервокалски положај, акустичка фонетика

1. Увод

Овај рад представља део квантитативних истраживања консонаната¹ усмерен на однос између трајања и места артикулације консонаната, трајања и начина артикулације, и трајања и звучности. Пошто се трајање мења у зависности од положаја гласа у речи, изабрали смо да прво истражимо трајање консонаната у интервокалском положају.

Временска организација говора често се изучава, а истраживања у вези са њом у принципу спадају или у фундаментална или у технолошка. Циљ фундаменталних истраживања јесте да се објасни веза између социјалних, психолошких или акустичких процеса у говорној комуникацији (продукцији и/или перцепцији говора) или се њима указује на физиолошко-физичку реалност језичких јединица, образаца или правила. Циљ технолошки усмерених истраживања најчешће је синтеза говора (Нотебом 1999: 640). Трајање гласова се често изучава у оквиру фонетских истраживања, јер се мерењем

* batas.ana@gmail.com

¹ Квантитативним карактеристикама гласова у српском језику бавимо се континуирано од рада на магистарској тези *Квантитативне и спектралне карактеристике консонаната српског књижевног језика* до данас, у оквиру рада на докторској дисертацији *Фонетска и акценатска променљивост речи у континуалном говору*.

трајања на најбољи начин открива како је говор временски организован, како су гласови организовани у слоге, како се понашају квантитативни алофони, на који начин су повезане морфолошке и синтаксичке јединице са фонетским итд. Циљ овог рада јесте да потпомогне стварању дескриптивне базе за проучавање временске организације говора.

За потребе овог истраживања снимљено је, одговарајућом опремом у тихој просторији са смањеном реверберацијом, девет говорника који се служе четвороакцентним системом. Говорници су читали обиман корпус, који је обухватио консонанте у иницијалном, интервокалском и финалном положају у додиру са свим вокалима, али ћемо се у овом раду ограничити само на интервокалски положај консонаната у додиру са вокалом [a]². Изабрали смо да најпре изучавамо трајање у суседству овог вокала из два разлога. Прво, да бисмо искључили утицај лабијализованих вокала задњег реда, [u] и [o], испред којих и сами консонанти постају лабијализовани, што може продужити или скратити трајање консонаната. Друго, да бисмо искључили утицај вокала предњег реда, [i] и [e], на померање артикулације веларних консонаната унапред, због чега се може мењати и њихово трајање.

Речи-узорке сместили смо у средину оквирних реченица *Реци: реч-узорак поново*. Тиме смо желели смањити утицај сигнала незавршености, који се појављује приликом набрајања. Материјал снимљен на тај начин анализирали смо у програму за акустичку анализу сигнала *Praat*.

Сегментирање везаног говора спровели смо према процедурама изнетим у раду Г. Фанта (1962: 12) и П. Ладефогета (2003: 96). Приликом сегментације полазили смо од изгледа таласа на осцилограмима, на којима се јасно разликује периодични од аперидичног таласа и на којима се јасно уочава промена амплитуде сигнала. Осцилограме смо поредили са спектрограмима гласова, водили смо рачуна о спектралном облику гласова на спектралним одсечцима, а пратили смо и промену фреквенције основног тона и Ф-образаца на спектрограмима.

2. О термину трајање

У домаћој лингвистичкој литератури напоре функционисе неколико термина који се односе на трајање сегмената, а најраширенији су *квантитет*, *трајање* и *дужина*. У овом раду определили смо се за термин *трајање*, а за детаљнију анализу о термилошко-појмовним решењима у вези са њима в. Ј. Јокановић Михајлов 2012: 110–117.

Акустичким особинама гласа заједничко је и то што се може успоставити одређени паралелизам између објективних величина, као што су *фреквенција* и *интензитет* (објективна јачина), које се исказују прецизно измереним вредностима помоћу апарата експерименталне (инструменталне) фонетике, и

² У раду користимо симболе међународног фонетског писма (в. за детаље Пр-ИФА 1999).

њихових субјективних корелата *висина* и *гласноћа* (субјективна јачина), који одговарају начину на које наше ухо реагује на објективне величине. Слично је, премда не и потпуно исто, и са објективним и субјективним квантитетом. Док се објективни квантитет може изражавати апсолутно (у стотим или хиљадитим деловима секунде) или релативно („два пута дужи“, „три пута краћи“), субјективни квантитет се заснива на употреби квантитета у стварању фонолошки релевантних односа међу јединицама система (*idem*: 114)³.

Другим речима, истраживања из области акустичке фонетике пре свега су базирана на објективним величинама, док се субјективним величинама више баве истраживачи у домену аудитивне фонетике и звучне перцепције. Кад је реч о трајању (објективном квантитету), оно је, могло би се рећи, више домен фонетике, док је субјективни квантитет (дужина) више домен фонологије, пошто се односи на оне јединице које се почивају на опозицијама по квантитету.

ТАБЕЛА БР. 1

Објективне величине	Субјективне величине
фреквенција	висина
интензитет (објективна јачина)	гласноћа (субјективна величина)
трајање (објективни квантитет)	дужина ¹ (субјективни квантитет)

Два су главна разлога зашто смо се у овом раду определили за термин *трајање* уместо термина *квантитет*. Прво, квантитет се чешће користи у значењу субјективног квантитета и наводи се у домаћим радовима из акцентологије у оквиру термина: *опозиције по квантитету*, *квантитет акценованог* и *квантитет неакценованог слога* (*idem*: 115). Дакле, устаљен је у овој лингвистичкој дисциплини за описивање јединица супрасегментног нивоа код којих су опозиције засноване на овом обележју, па самим тим припада областима акцентологије и фонологије. Не желећи да уносимо додатну забуну у ова блиска поља истраживања, бирамо термин који ни у једном од својих значења не имплицира постојање дистинктивних опозиција. Други разлог се заснива на потпуно другом значењу придева *квантитативан*, какво налазимо у синтагмама типа *квантитативне методе*, *квантитативна истраживања*, *квантитативна лингвистика* и сл., а које је у вези са могућношћу да се подаци у таквим истраживањима представе бројевима и да се над њима примене статистичке методе.⁴

³ Овакве корелате налазимо и у бројним страним фонетским и фонолошким радовима и уџбеницима. Тако се у руском, на пример, често за физичку величину, која се исказује најчешће милисекундама, када су гласови у питању, користи термин *длительность* (Бондарко 1977: 19), док се у англо-саксонској литератури често среће термин *duration* (Траск 1996: s.v. duration).

⁴ У литератури није јасно издиференцирана употреба ових термина, па се може срести и употреба термина *дужина* као синоним термину *трајање*, а среће се и само термин *квантитет*, који се често користи као синоним *дужини*.

3. Досадашња истраживања

О трајању консонаната постоји изузетно богата литература – од најранијих радова насталих с појавом првих осцилографа, преко анализа извршених на аналогним спектрограмима, до савремених радова заснованих на дигиталној технологији. Трајање је испитивано у вези са следећим факторима:

1. Позиција. Највише је испитивана позиција у речи, а од домаћих радова најисцрпнији је рад о звучним консонантима у финалном положају А. Пеца (1961–1962), док се о експлозивима у финалном положају може више наћи у раду А. Батас (2010). Богат преглед литературе о односу позиције и трајања консонаната даје Н. Умеда (1977), као и П. Лус и Џ. Чарлс-Лус (Лус – Чарлс-Лус 1985). Поред позиције у речи, веома битан фактор може бити и позиција у слогу, о чему се више може прочитати у Питерсон – Лехисте 1960. У бројним радовима добро је документована веза између трајања консонаната и границе слога, а њихов добар преглед даје М. Редфорд (2004). Утврђена је веза и између позиције речи у којој се испитивани консонант налази у оквиру реченице, па је тако веома битно да ли се реч налази пре паузе или после ње (о томе в. Умеда 1977 и Лус – Чарлс-Лус 1985). Овде ћемо придружити и радове који се баве везом између трајања и места морфолошке и синтаксичке границе, премда они нису строго везани за позицију самих гласова; више о овом питању може се прочитати у раду И. Лехисте (1972).

2. Акцент. У језицима са динамичком акцентуацијом највише је испитивана веза између трајања консонаната и удара фонационе струје⁵, другим речима, трајање у корелацији са наглашеношћу или ненаглашеношћу слога. Некада се овај фактор описује и као лексички акценат, да би се, пре свега, разликовао од логичког акцента, који такође може бити битан фактор за трајање. И о једном и о другом проблему в. Редфорд 2004, Умеда 1977 и Лус – Чарлс-Лус 1985.

У језицима са тонском акцентуацијом, какав је српски, испитиване су остале прозодијске особине и њихов утицај на консонанте. О тим питањима постоји читава серија радова Института за експерименталну фонетику, међу којима можемо истаћи радове Ђ. Костића и З. Стојановић (Костић – Стојановић 1952), Љ. Михаиловића (1952, 1953, 1957–1958), Н. Стипчевића (1953) и М. Стојнић и И. Ђурић (Стојнић – Ђурић 1953).

3. Број јединица. Доста радова се бави односом броја гласова у слогу, броја гласова у речи и броја слогова у речи, а више о томе в. Питерсон – Лехисте 1960, Лехисте 1970.

4. Гласовни контекст. Посебно су испитивани утицаји вокала, и то како њиховог квантитета у оним језицима у којима квантитет вокала представља фонолошку опозицију на сегментном плану, тако и њиховог квалитета у бројним језицима (в. Лехисте 1972). Истраживани су и утицаји других

⁵ Далеко више се испитује корелација између трајања вокала и наглашености слогова и о том проблему постоји обиље литературе на разним језицима, али је овде не наводимо, јер смо се определили да прикажемо само истраживане проблеме у вези са консонантима.

консонаната и у оквиру једне фонетске речи и на додиру фонетских речи (в. Умеда 1977).⁶

5. Место, начин артикулације и звучност. Највише се радова пак бави односом између места и начина артикулације гласова и њиховог трајања, па је установљено да за различите језике важе исте правилности у трајању код билабијалних, денталних и веларних консонаната. Посебно су испитивани звучни и беззвучни консонанти, како у оним језицима где је звучност реализована путем звучне оклузије, тако и у оним језицима где се разлика између звучних и беззвучних консонаната остварује дужином ВОТ-а, будући да је оклузија увек беззвучна.

4. Наша мерења и анализе

Резултате истраживања прво ћемо представити према класама гласова заснованим на начину артикулације. Најпре ћемо се бавити експлозивима (т. 4.1), па фрикативима (т. 4.2), па африкатама (т. 4.3), а затим ћемо се позабавити разликама међу овим класама гласова на примеру беззвучних денталних консонаната (т. 4.4).

4.1. Експлозиви

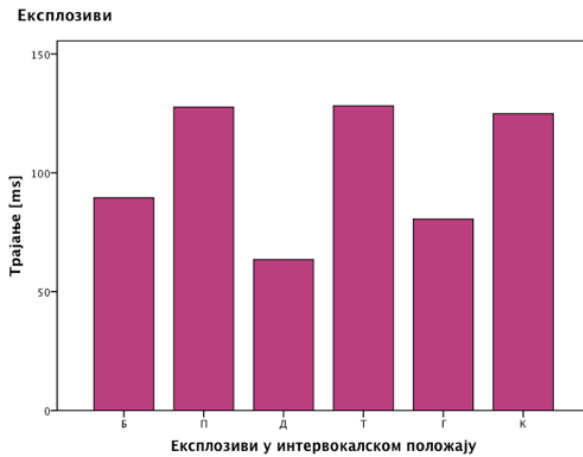
Следећом табелом и сликом илуструјемо трајање експлозива у интервокалском положају. У табелама увек презентујемо исте параметре: број валидних мерења, просечну вредност у милисекундама засновану на тим мерењима, стандардну девијацију, која показује колика су одступања од просечних вредности, минималне и максималне вредности.

ТАБЕЛА БР. 2

	Број мерења	Просек	Станд. девијација	Минимум	Максимум
[b] у <i>жаба</i>	9	89,56	11,620	61	102
[p] у <i>капа</i>	9	127,67	18,152	103	156
[d] у <i>када</i>	9	63,56	19,475	39	99
[t] у <i>ката</i>	9	128,22	12,647	110	149
[g] у <i>рага</i>	9	80,56	19,443	53	118
[k] у <i>бака</i>	9	124,89	16,435	101	144

⁶ У бројним радовима испитиван је и утицај консонаната на трајање вокала, или на трајање језгра слога (в. Питерсон – Лехисте 1960, Кристал – Хаус 1982, Кристал 1988а, 1988б, 1988в).

Слика 1

4.1.1. Звучни и безвучни парњаџи

Најпре посматрамо разлике у трајањима звучних и безвучних експлозивних парњаџа. Како се из табеле бр. 2 и са слике бр. 1 види, разлика је јасна и уочљива: безвучно експлозиви [p], [t] и [k] трају 127,67, односно 128,22 и 124,89 ms, док звучни експлозиви [b], [d] и [g] трају 89,56, односно 63,56 и 80,56 ms.

Ове разлике су битне. Применом троструког t-теста⁷ утврђено је да међу сваки од њих постоји статистички значајна разлика:

[b] : [p] ($t = -6,922$ ms, $df = 8$, $p = 0,001$);

[d] : [t] ($t = -11,614$ ms, $df = 8$, $p = 0,001$);

[k] : [g] ($t = -9,649$ ms, $df = 8$, $p = 0,001$).

Најдуже у целини трају звучни билабијални експлозиви, а убедљиво је најдужа експлозија веларних. Слична ситуација је и код безвучних експлозива, код којих такође експлозија веларних траје убедљиво најдуже. Разлоге томе треба тражити у запремини дупље испред и иза преграде код веларних, с једне стране, и у брзини покрета артикулационих органа код билабијалних и денталних експлозива, с друге стране.

У раду о експлозивима у финалном положају (Батас 2010) дошли смо до сличних резултата: однос између звучних и безвучних експлозива у потпуности је очуван у погледу трајања, како целог експлозива, тако и његових делова. Разлика међу њима се пре свега огледа у трајању оклузије, која је значајно дужа код безвучних. Поређењем трајања целог експлозива и његових делова у иницијалном, интервокалском и финалном положају, закључили смо да је однос између оклузије и експлозије код експлозива у финалном положају значајно различит у односу на њихове односе у осталим положајима. Док укупно

⁷ У раду смо сваки пут за утврђивање статистички значајних разлика између две вредности користили t-тест за зависна мерења.

трајање експлозива у иницијалном и интервокалском положају корелира са трајањем оклузије, у финалном положају оно највише корелира са трајањем експлозије. Трајање оклузије безвучних експлозива у финалном положају не разликује се статистички значајно од њеног трајања у другим положајима.

4.1.2. Звучни експлозиви

Разлика у трајању звучних експлозива у зависности од места творбе такође је битна, што се показало анализом варијансе⁸ ($f = 7,467$, $df = 2$, $p = 0,005$). Међутим, само звучни дентални експлозив [d] траје значајно краће од друга два, док између трајања звучног билабијалног експлозива [b] и звучног веларног експлозива [g] не постоји статистички значајна разлика, што је утврђено накнадним тестом за вишеструка поређења⁹:

[d] : [b] (разлика у просечном трајању = 26 ms, $p = 0,019$)

[d] : [g] (разлика у просечном трајању = 17 ms, $p = 0,047$)

[b] : [g] (разлика у просечном трајању = 17 ms, $p = 0,823$)

4.1.3. Безвучни експлозиви

Безвучни пак експлозиви, [p], [t] и [k], међусобно се не разликују по трајању, што је показано анализом варијансе ($f = 0,272$, $df = 2$, $p = 0,765$).

4.2. Фрикативи

Трајање фрикатива у интервокалском положају илуструјемо следећом табелом и сликом испод ње.

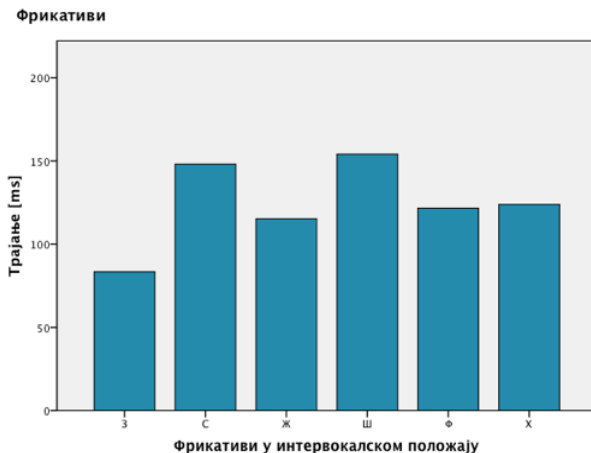
ТАБЕЛА БР. 3

	Број мерења	Просек	Станд. девијација	Минимум	Максимум
[z] у <i>маза</i>	9	90,00	24,708	63	143
[s] у <i>каса</i>	9	149,44	22,512	107	178
[ʒ] у <i>лажа</i>	9	118,22	14,990	100	142
[ʃ] у <i>каша</i>	9	158,33	24,612	115	192
[f] у <i>кафа</i>	8	121,63	19,456	96	142
[x] у <i>снаха</i>	9	125,11	16,617	94	152

⁸ У раду смо сваки пут када смо поредили више од две вредности користили једнофакторску анализа варијансе (one-way ANOVA) за поновљена мерења. Сваки пут смо радили и Моклијев тест за утврђивање сферичности и у зависности од његовог резултата примењивали додатна подешавања.

⁹ У раду смо за накнадна (post hoc) поређења увек користили Бонферонијев t-тест за вишеструка поређења.

Слика 2

4.2.1. Звучни и беззвучни парњаци

Као што се из табеле бр. 3 и са слике бр. 2 може видети, постоји уочљива разлика у трајању између звучних и беззвучних парова фрикативних консонаната: звучни фрикативи [z] и [ʒ] трају 90, односно 118,22 ms, док беззвучни фрикативи [s] и [ʃ] трају 149,44, односно 158,33 ms.

Разлика међу њима је статистички значајна, што је утврђено t-тестом:

[z] : [s] ($t = -6,745$ ms, $df = 8$, $p = 0,001$);

[ʒ] : [ʃ] ($t = -6,067$ ms, $df = 8$, $p = 0,001$).

Фрикативи [f] и [x] немају у српском језику звучне парњаке на фонолошком плану, нити су њихови парњаци на фонетском плану могући у интервокалској позицији. За фрикатив [x] одавно је утврђено да има звучни парњак на фонетском плану (за више података о литератури везаној за ово питање в. Батац 2011), тј. да постоји звучни алофон, док се око звучног алофона фонеме [f] још воде полемике (в. Петровић – Гудурић 2010, Симић – Остојић³ 1996, Бакран 1996).

4.2.2. Звучни фрикативи

Палатални фрикатив [ʒ] траје, као што смо видели изнад, 158,33 ms, а дентални фрикатив [z] 149,44 ms. Разлика међу њима је статистички значајна, што је потврђено t-тестом ($t = 3,601$, $df = 8$, $p = 0,007$). Дакле, оба звучна фрикатива трају убедљиво дуже од беззвучних, а палатални је најдужи фрикатив у интервокалском положају.

4.2.3. Беззвучни фрикативи

За разлику од беззвучних експлозива, код којих није било разлике у трајању, код беззвучних фрикатива разлика постоји и битна је, као што је и по-

казала анализа варијансе ($F = 14,781$, $df = 3$, $p = 0,001$). Могли бисмо, према томе, закључити да је место артикулације битан фактор и за трајање звучних и за трајање безвучних фрикатива.

Међутим, то не значи да је сваки безвучни фрикатив значајно различит од осталих. Следећи фрикативи се не разликују по трајању у интервокалском положају:

- Фрикативи [s] и [ʃ] се међусобно не разликују по трајању, насупрот својим звучним парњацима, код којих је, као што смо видели у претходној тачки, таква разлика битна (разлика у просецима = -6 ms, станд. грешка = 4,668, $p = 1$);
- Дентално [s] се не разликује ни од веларног [x] (разлика у просецима = 24,25 ms, станд. грешка = 8,472, $p = 0,146$);
- Ни лабиодентално [f] није различито од веларног [x] (разлика у просецима = -2,25 ms, станд. грешка = 6,54, $p = 1$).

Разлика у трајању постоји међу следећим фрикативима:

- Дентални фрикатив [s] дуже траје од лабиоденталног фрикатива [f] (разлика у просецима = 26,5 ms, станд. грешка = 3,66, $p = 0,001$);
- Палатални фрикатив [ʃ] значајно дуже траје од лабиоденталног [f] (разлика у просецима = 32,5 ms, станд. грешка = 3,65, $p = 0,001$);
- Палатално [ʃ] и веларно [x] такође различито трају (разлика у просецима = 30,25 ms, станд. грешка = 7,771, $p = 0,036$).

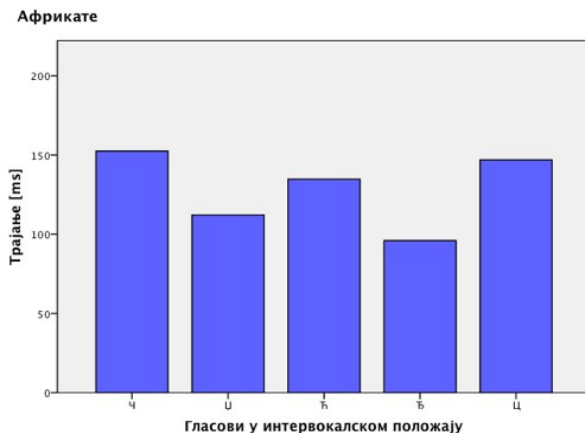
4.3. Африкате

Следећом табелом и сликом илуструјемо трајање африката у интервокалском положају.

ТАБЕЛА БР. 4

	Број мерења	Просек	Станд. девијација	Минимум	Максимум
[tʃ] у <i>јача</i>	9	157,44	25,195	116	197
[ɕ] у <i>баџа</i>	9	113,11	15,632	87	131
[tʂ] у <i>браћа</i>	8	134,75	24,022	108	166
[ɕ] у <i>свађа</i>	9	97,89	26,798	53	138
[tʂ] у <i>каџа</i>	9	150,56	26,534	110	180

Слика 3

4.3.1. Звучни и безвучни парњаџи

Као што смо већ видели код експлозива и фрикатива, безвучни парњаџи дуже трају од звучних. Тако је безвучна тврда палатална африката [tʃ], која траје 157,44 ms, битно дужа од звучне тврде палаталне африкате [ʧ], која траје 113,11 ms, што је потврђено t-тестом ($t = 9,674$, $df = 8$, $p = 0,001$). Безвучна мека африката [tʃ̥], која траје 134,75 ms, значајно је дужа од свог звучног парњаџа [ʧ̥], који траје 97,89 ms, а показано је t-тестом ($t = 9,674$, $df = 8$, $p = 0,001$).

Дентална африката нема на фонолошком плану звучног парњаџа, а њена се звучна алофонска варијанта не појављује у интервокалском положају, па је овде нисмо разматрали.

4.3.2. Звучне африкате

Иако се често све предњонепчане африкате заједно сврставају у исту групу у домаћој литератури, оне се могу посматрати и као различите по месту изговора, па би [tʃ] и [ʧ] спадале у том случају у апико-претпалаталне, а [tʃ̥] и [ʧ̥] у дорзално-палаталне (в. Пр-ИФА 1999). Ми смо их за потребе овог рада тако и третирали, па смо разлику између звучних африката тумачили фактором места артикулације. Тај се фактор показао значајним, па је утврђено да африката [ʧ̥] траје значајно дуже од африкате [ʧ], што је и показано t-тестом ($t = 2,907$, $df = 8$, $p = 0,02$).

4.3.3. Безвучне африкате

Место артикулације има битну улогу и у трајању безвучних африката, како је показала анализа варијансе ($F = 7,214$, $df = 2$, $p = 0,007$). Међутим, разлика у трајању битна је само између тврде и меке палаталне африкате, док се дентална африката не разликује од осталих у интервокалском положају:

[tʃ] : [tʃ] (разлика у просецима = 17,750 ms, станд. грешка = 3,649, p = 0,005);
 [tʃ] : [tʃ] (разлика у просецима = 5,625 ms, станд. грешка = 5,997, p = 1);
 [tʃ] : [tʃ] (разлика у просецима = 12,125 ms, станд. грешка = 4,377, p = 0,083).

4.4. Групе по месту изговора

Од свих група консонаната заснованих на месту артикулације или изговора само група безвучних дентала има све три класе: експлозиве, фрикативе и африкате, па смо се њом мало дубље позабавили.

ТАБЕЛА БР. 5

	Просек	Станд. девијација	Број мерења
[t] у <i>ката</i>	128,22	12,647	9
[s] у <i>каса</i>	149,44	22,512	9
[tʃ] у <i>каџа</i>	150,56	26,534	9

Када се као фактор изабере место артикулације, међу овим гласовима постоји разлика у трајању, што је показано анализом варијансе ($F = 8,216$, $df = 2$, $p = 0,004$). Међутим, само се експлозив [t] значајно разликује од друга два:

[t] : [s] (разлика у просецима = -21,222 ms, p = 0,035);

[t] : [tʃ] (разлика у просецима = -22,333 ms, p = 0,029).

Фрикатив [s] и африката [tʃ] у интервокалском положају не разликују се по трајању (разлика у просецима = -1,111 ms, станд. грешка = 5,381, p = 1).

5. Закључак

На основу испитивања консонаната у интервокалском положају, можемо извести следеће закључке.

Сви безвучни парњаци трају дуже од звучних, што је и очекивано, због начина стварања ових група. Звучни дентални експлозив [d] траје значајно краће од осталих звучних експлозива, док су безвучни експлозиви приближно исте дужине.

Звучни дентални фрикатив [z] траје краће од звучног палаталног фрикатива [ʒ], а код безвучних фрикатива ситуација је нешто сложенија: веларни и лабиодентални фрикатив, као и дентални и палатални фрикатив – приближно слично трају. Међутим, док се палатално [ʃ] разликује и од веларног [x] и од лабиоденталног [f], дентално се, због сувише великог варирања, разликује само од веларног [x].

Звучне африкате се разликују међусобно по трајању: тврда африката [tʃ] је у интервокалском положају дужа од меке [dʒ]. Слично је и код безвучних: тврда палатална африката [tʃ] је дужа од меке [dʒ], али овим мерењима није утврђена разлика у трајању између безвучне денталне [ts] и осталих безвучних африката.

Од безвучних денталних консонаната само је дентални експлозив [t] значајно краћи од друга два, а изненађујући су, донекле, резултати који показују да се безвучни фрикатив [s] и безвучна африката [ts] у интервокалском положају не разликују по трајању.

ЛИТЕРАТУРА

- Бакран 1996:** Juraj Bakran, *Zvučna slika hrvatskoga govora*. Zagreb: Ibis.
- Батас 2010:** Ана Батас, „Акустичке карактеристике експлозива српског језика у финалном положају: квантитет“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 39/3, 255–274.
- Батас 2011:** Ана Батас, „Акустичке карактеристике алофона фонеме /x/ у интервокалском положају“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 40/3, Београд, 183–208.
- Бондарко 1977:** Л. В. Бондарко, *Звуковой строй современного русского языка*, Москва: Просвещение.
- Јокановић Михајлов 2012:** Јелица Јокановић Михајлов, *Прозодија и говорна култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Костић – Стојановић 1952:** Ђорђе Костић, Здравко Стојановић, „Дејство акцента на артикулацију денталних пловива“, *Гласник Српске академије наука*, Београд, IV/1, 117–119.
- Кристал – Хаус 1982:** Т. Н. Crystal, A.S. House, “Segmental durations in connected-speech signals: preliminary results”, *Journal of the Acoustical Society of America*, 72/3, 705–716.
- Кристал 1988а:** Т. Н. Crystal, “Segmental durations in connected-speech signals: current results”, *Journal of the Acoustical Society of America*, 83, 1553–1573.
- Кристал: 1988б:** Т. Н. Crystal, “Segmental durations in connected-speech signals: syllabic stress”, *Journal of the Acoustical Society of America*, 83, 1574–1585.
- Кристал 1988в:** Т. Н. Crystal, “The duration of American English stop consonants: an overview”, *Journal of Phonetics*, 16, 285–294.
- Ладефогед 2003:** Peter Ladefoged, *Phonetic Data Analysis: An Introduction to Fieldwork and Instrumental Techniques*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Лехисте 1967:** Ilse Lehiste (ed.), *Readings in Acoustic Phonetics*. Cambridge: Massachusetts: The M.I.T. Press.
- Лехисте 1972:** Ilse Lehiste, “The timing of utterances and linguistic boundaries”, *Journal of the Acoustical Society of America*, 35/6, 1773–1781.

- Лус – Чарлс-Лус 1985:** Paul A. Luce, Jan Charles-Luce, „Contextual effects on vowel duration, closure duration, and the consonant/vowel ratio in speech production”, *Journal of the Acoustical Society of America*, 78/6, 1949–1957.
- Михаиловић 1952:** Љубомир Михаиловић, „Акцент и трајање вокала на почетку речи испред групе пловива“, *Гласник Српске академије наука*, Београд, IV/1, 116–117.
- Михаиловић 1953:** Љубомир Михаиловић, „Трајање периода звучности и њихов значај за говор“, *Огледи*, Београд, 87–91.
- Михаиловић 1957–1958:** Ljubomir Mihailović, „O broju i trajanju zvučnih i bezzvučnih glasova u srpskohrvatskom jeziku“, *Pitanja književnosti i jezika*, Sarajevo, IV–V/B, 135–142.
- Нотебом 1999:** Sieb Nooteboom, “The Prosody of Speech”, [in:] William J. Hardcastle, John Laver (eds.), *The Handbook of phonetic sciences*, (*Blackwell handbooks in linguistics*, 5). Blackwell Publishers Ltd, 640–673.
- Петровић – Гудурић 2010:** Драгољуб Петровић, Снежана Гудурић, *Фонологија српскога језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Пецо 1961–1962:** Asim Peco, „Izgovor zvučnih suglasnika na kraju riječi u srpskohrvatskom jeziku – prilog diskusiji o ovom pitanju“, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, Novi Sad, IV–V, 235–244.
- Питерсон – Лехисте 1960:** Gordon E. Peterson, Ilse Lehiste, “Duration of Syllable Nuclei in English”, *Journal of the Acoustical Society of America*, 32/3, 693–703 [прештампано у:] Lehiste 1967: 202–219.
- Пр-ИФА 1999:** *Handbook of the International Phonetic Association: A guide to the use of the International Phonetic Alphabet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Редфорд 2004:** Melissa A. Redford, „Origin of Consonant Duration Patterns”, [in:] (eds.) Augustine Agwuele, Willis Warren, and Sang-Hoon Park, *Proceedings of the 2003 Texas Linguistics Society Conference*, Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 54–61.
- Симић–Остојић³1996:** Радоје Симић и Бранислав Остојић, *Основи фонологије српског књижевног језика*. Београд: Универзитет у Београду.
- Стипчевић 1953:** Никша Стипчевић, „Дејство силазних акцената на трајање африката у иницијалном положају“, *Гласник Српске академије наука*, Београд, V/1, стр. 143.
- Стојнић – Ђурић 1953:** Милосава Стојнић, Ивана Ђурић, „Дејство акцента на трајање латерала у иницијалном положају“, *Гласник Српске академије наука*, Београд, V/1, 141–142.
- Траск 1996:** R. L. Trask, *A Dictionary of Phonetics and Phonology*. London–New York: Routledge.
- Фант 1962:** Gunnar M. Fant, “Descriptive Analysis of the Acoustic Aspects of Speech”, *Logos*, V, 3–17; [прештампано у:] Lehiste 1967: 93–109.
- Умеда 1977:** Noriko Umeda, “Consonant duration in American English”, *Journal of the Acoustical Society of America*, 61/3, 846–858.

Ana S. Batas

CONSONANT DURATION IN INTERVOCALIC POSITION

Summary

This paper reports findings obtained in an acoustic analysis of Serbian consonants in intervocalic position. The author examines the duration of these sounds in the words in intervocalic position which were pronounced by 9 native speakers.

Небојша В. МАРИНКОВИЋ*
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

НОВА ТЕРМИНОЛОГИЈА У ДИДАКТИЦИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ

Рад се бави новим терминима и појмовима у дидактици српског језика као страног који су преузети из науке о информационим технологијама, али и онима који се користе у новим методикама наставе на даљину. Биће представљени они најважнији термини који се могу употребити при увођењу онлајн наставе српског као страног језика на домаћим универзитетима.

Кључне речи: учење на даљину, нова плотодидактичка терминологија, методика наставе српског језика као страног

Учење на даљину у свету и код нас

Учење на даљину постаје последњих година све популарније у врло различитим областима. Међутим, учење страних језика на даљину (е-учење) још увек је у свету недовољно развијено. Данас само у Кини (Чи и Жанг: 2010) више од милион студената је уписано на програме учења на даљину, али свега шездесет хиљада њих учи енглески језик на даљину. У српском као страном језику се чине пионирски покушаји увођења онлајн наставе намењене оним студентима који нису дошли у нашу земљу. Ови курсеви се организују на београдском (Крајишник и Ломпар: 2012) и новосадском (Суботић и Дражић: 2011) универзитету.

Потреба за новим појмовно-терминолошким апаратом

Онлајн учење страног језика је потпуно другачије од учења било које дисциплине, материје или предмета у којима ученици или студенти комуни-

* mscs@fil.bg.ac.rs

цирају и учествују на свом матерњем језику како би савладали задате области и дефинисано, посебно с обзиром на истраживања, податке и методичке приступе. Увођење ових курсева доноси и нове термине у методици наставе српског као страног језика. Овај потпуно нови начин учења изискује стварање нове терминологије, иако она није сасвим прецизно дефинисана нити постоје јединствене речничке одреднице. Последње две деценије су донеле промене у схватању неких основних методичких појмова, а овде ћемо размотрити значења оних најфреквентнијих чије су дефиниције донекле одређене. Почећемо од појмова преузетих из информатичких и електроничких дисциплина:

Линија 56 кбс – посебна телефонска линија која је способна да овом брзином (56 кбс) пренесе податке. Сматра се да ће у будућности све постојеће стандардне и стандардизоване (ИСДН) линије бити замењене овом како би се сваком кориснику омогућило да прима и аудио и визуелне поред текстуалних података у реалном времену.

Аналогно складиштење информација – информације које су похрањене као електрични сигнали у низу. Ово се пре свега односи на аудио и видео траке.

Асинхроност – комуникација наставника са ученицима или студентима која за разлику од синхроне није симултана, што значи да се не обавља у исто време.

Аудио мост и аудио конференција – спајање два и више учесника, преко њихових телефонских уређаја, на нивоу преношења гласа.

Огласна табла – место састанка на мрежи које подразумева посебан софтвер, а које омогућава учесницима да дискутују о темама од заједничког интереса, да узимају и стављају своје досијее и огласе.

Дигитални код – информације које су похрањене у битовима или бајтовима. Сви компјутерски подаци су дигитални.

Већина ових и других појмова већ дуго се користи у информационим технологијама и има прецизну употребу, а сада постају неопходни део терминолошког апарата у методици онлајн наставе страног језика.

Погледајмо сада неке специфичне појмове везане за саму методiku наставе српског као страног језика. Појмови предавача, наставника и методичара сада добијају и посебна значења, али се уводе и нови термини:

Експерт – методичар специјализован за теорије наставних садржаја. Он углавном даје уопштена упутства, опште циљеве и теоријске елементе за остваривање методичких, педагошких упутстава као што су наставни планови и програми, циљеви, нивои достигнућа и др. Он може бити често и аутор курсева.

Пратилац (старатељ, тотор) – следи и помаже појединцу или групи у процесу учења и образовања. Његова помоћ може бити техничка, морална, педагошка или административна. Ова врста методичара не утиче на наставне садржаје, али понекад успоставља мост између наставника и студента.

Наставник (инструктор, тренер) – следи и води студента кроз његов образовни пут да би му олакшао учење. Ово обухвата различите методичке активности. Помоћ коју даје наставник, тренер је с једне стране педагошке,

а са друге мотивационе природе. Насупрот пратиоцу (тутору), он је потпуно специјализован за дате наставне садржаје. Он даје одговоре (фидбек) студентима и најчешће процењује њихова постигнута знања.

Администратор платформе – управља информатичким уређајем, управља дозволама и рачунима, општом структуром курса и параметрима курса.

Креатор методе – идентификује циљеве (знања и компетенције) који су задати и прилагођава методе и педагошка средства ради реализовања педагошког плана и дефинисања неопходних структура, извора и материјала (аудитивних, визуелних и штампаних). Он одговара за педагошки квалитет образовања.

Аутор курса – даје образовне садржаје, а неки пут и педагошке инструкције које су неопходне за реализовање садржаја, али се држи унапред дефинисаног модела и методе.

Студент или стажиста – онај који се образује на даљину.

Сви ови учесници у настави на даљину су део *виртуелног универзитета (кампуса)*. То је виртуелни простор једног универзитета, најшире говорећи једна платформа која укључује виртуелне учионице, форуме, виртуелне библиотеке, зборнице и кафетерије. Уједно, студенти чине једну *заједницу*, а овај термин не подразумева само скуп студената него укључује и један друштвено конструктивни приступ, где заједничко стицање знања и међусобни подстицаји играју важну улогу у усвајању нове материје. Сви они су део *e-учења* – то је употреба нових мултимедијалних технологија, а пре свега интернета, ради побољшања квалитета учења, које олакшава, с једне стране, приступ изворима знања и услугама, а с друге стране – размену и сарадњу на даљину. У шире прихваћеном смислу, то је употреба нових технологија учења на даљину. Сви ови учесници у креирању и спровођењу курса учествују и у *праћењу курса*. То је доследна педагошка и методичка подршка кроз процес усвајања и учења од стране старатеља и наставника која укључује и помоћ у мотивацији, али и техничку помоћ.

Студенти учествују у активности учења поједначних наставних јединица и целина у циљу стицања одређене компетенције задате кроз ту целину и кроз један или више специфичних циљева и задатака. Учење подразумева и *аутодидактику*. То је самостални рад уз помоћ материјала, извора, аутокорективних вежбања без ослонаца на медијацију, односно људски фактор. Свака врста учења подразумева *аутономију* – природну склоност студента да управља својим учењем. То је једна компетенција која представља део општих циљева у образовању и не треба је мешати са појмом аутодидактике.

Код учења на даљину неопходна је и *аутоевалуација* – то је способност студента да самостално процењује сопствени напредак. Студент онлајн курса често користи *блог* или *аудио блог* – самостално направљену страницу која углавном има једног аутора, који објављује чланке на одређене теме да би их поделио са другима, али и добио реакције на њих у виду коментара читалаца. Стално се ажурира новим чланцима, који су увек хронолошки поређани на датој страници. Аудио блог дозвољава онлајн снимање чланака. Друга могућност комуникације је преко *чета* – ово је синхрони дискусион

модел форума за два или више учесника. Може постојати у писаној или аудио форми.

Онлајн курсеви се често комбинују и са традиционалном наставом у учионици и такве курсеве називамо *хибридним курсевима (мешовитим)*. Нове технологије (FOAD) дају могућност допунске евалуације, било да су потпуно аутоматизоване, било да су инициране од стране наставника: извештај о активностима, статистика броја укључивања и времена проведеног на онлајн курсу, број послатих и прочитаних порука, резултати тестова, гласање на блогу или форуму од стране студената и аутоевалуација.

Слободно (отворено учење) даје студенту већу слободу у вези са простором и местом, ритмом, брзином и трајањем образовања, као и у вези са наставним садржајима. *Отворено учење на даљину (FOAD)* даје, теоријски гледано, слободу приступа педагошким материјалима који су на располагању студенту, без икаквог ограничења и без услова приступању курсу као и његовом току, ритму образовања. Студент сам бира курс и његове параметре према доступности, а по склапању уговора између студента и виртуелне образовне институције. У реалном животу, ретко где се не постављају различити предуслови за упис на одређени курс, уговор увек пролази кроз руке трећег лица, било да је то универзитет или неко предузеће које посредује, а избор ритма и тока курса се своди углавном на избор одређених делова курса. Студент мора да следи алгоритам, *образац или след учења*. То је правац који је организован по моделима, лекцијама, а може бити и персонализован ако води рачуна о потребама сваког студента. У том случају ритмови и садржаји курса се прилагођавају студенту. Сами студенти могу учествовати на различитим форумима – то су средства за асинхрону комуникацију која омогућавају групи људи да читају и стварају поруке, сходно софтверу и конфигурацији, да отварају нове теме за дискусије, да имају хронолошки увид у поруке, да објављују везе (линкове) и слике, да шаљу поруке и др.

Најмања методичка јединица у некој методи онлајн учења назива се *педагошко зрно*, а распарчавање (сегментирање) већих методичких целина се назива *грануларизација*. *Модул* је наставна јединица која је саставни део тока наставе. То је елемент који је дефинисан неким циљем, временом усвајања, захтевима, садржајем и који може садржавати евалуацију. Сваки модул се састоји од више педагошких зрна.

Техничке спецификације које одобрава нека национална или међународно призната организација за употребу платформе онлајн учења зове се *норма*. *Норма* се тиче техничког и економског аспекта учења и образовања.

Циљ наставних планова и програма служи да би се оценили ефекти образовања и представља најзначајнији део спецификације. То је списак компетенција које треба усвојити, побољшати и којима треба овладати. У *методички* која је *оријентисана на задатке* фокус се ставља на активности у којима се учесници ангажују у интеркацији, усвајању, производњи, разумевању или посредовању кроз једну или више активности да би испунили задатак. Сви ови курсеве се могу реализовати преко различитих платформи, односно преко различитих садржаја софтверских и програмских пакета за учење на даљину.

И за информатичке техничаре постоји посебан материјал. То је *табла* која визуелно описује екран по екран (прозор по прозор), садржај и одвијање сваке методичке активности, а коју они треба технички да реализују. И наставници, пратиоци, помоћници воде, следе и помажу студентима кроз онлајн образовање путем методе која се зове *след*. При томе морају водити рачуна о профилу студента, тешкоћама на које он наилази и напретку у усвајању материје.

Нова методичка ситуација – учење на даљину – створила је низ нових појмова. Неки термини су преузети из информационих технологија, а неки су створени посебно за виртуелни универзитет. Онлајн учење страног језика и српског као страног језика захтева посебна истраживања. Досадашња испитивања у области онлајн глотодидактике су показала да се она суочава са низом проблема са којима се ниједна друга научна дисциплина која се предаје на даљину не суочава. Највећа препрека у учењу страног језика на даљину је ограничена комуникација између студената и између студента и професора, односно мањак конверзације. Ово доводи до тога да природна употреба језика, као и понављање кроз интеракцију са другима, бива врло ограничено. Тако се ствара додатни јаз између пасивног и активног учења. Одсуство симултаног одговора наставника, фидбека, чини почетне нивое наставе страног језика још тежим. Чини се да студенти који већ довољно владају страним језиком лакше прихватају онлајн курсеве, као и они који су опредељени за струковно учење страног језика.

Поред општих карактеристика предности онлајн курсева, као што су флексибилност, приватност, приуштивост, доступност, али и њихових мана као што су претерана индивидуализација и неупадљивост, пред онлајн курсеве страног језика постављају се још тежи задаци. Неопходно је варирање модула, лекција и стратегија за усвајање сва четири аспекта језика (писање, читање, разумевање, продукција). Ово значи да свако зрно и модул морају имати бројне мале задатке како би се ојачале све четири језичке вештине. То од креатора курса, али и старатеља и наставника, захтева енормно више планирања, припрема и увођења додатних технологија, како би цео виртуелни час који зависи од мултимедија, а које морају да раде добро, довео до побољшања ових језичких вештина. Улога и одговорност студента се такође повећавају у односу на класичну глотодидактичку ситуацију у учионици. Они морају добро да организују време, да уложе додатне напоре у савладавању вештина, да одржавају редовну комуникацију са колегама и наставницима. *Активно учење* се, дакле, показује од есенцијалне важности за успех онлајн курса.

ЛИТЕРАТУРА

Европски језички портфолио 2003: *Заједнички европски оквир за живе језике*, Подгорица: Министарство просвете и науке Црне Горе

- Крајишник и Ломпар 2012:** Весна Крајишник и Весна Ломпар, „Концепција онлајн курса српског као страног језика“, *Научни састанак слависта у Вукове дане 41/3*, 167–176.
Language Learning and Technology Journal (special issue on Distance learning), vol. 7:3 (2003). dostupno na: <http://llt.msu.edu/vol7num3/default.html>
- Паркер 1997:** Parker, A. „A Distance Education How-To Manual: Recommendations from the field“, *Educational Technology Review*. 8, 7–10.
- Суботић и Дражић 2011:** Љиљана Суботић, Јасмина Дражић, „Информатичко-програмска решења за конципирање онлајн курса српског језика“, *Српски као страни у теорији и пракси*, 297–303.
- Чи и Жанг 2010:** Chi, G and Zhang, X, „Learning beliefs of distance foreign language learners in China: A survey study.“ *Science Direct* 38, 1.

Nebojša V. Marinković

NEW TERMINOLOGY IN SERBIAN AS FOREIGN LANGUAGE
METHODOLOGY

Summary

The paper reveals new terms coming from IT and distant learning to Serbian as a foreign language methodology. Although not all of them have been precisely defined, the pioneering efforts of introducing online courses in SFL need introducing new terms in our discipline. The paper deals, also, with uncommon obstacles in teaching and learning foreign languages online as the most specific discipline in e-learning.

Јован М. ЧУДОМИРОВИЋ*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

СЕМАНТИЧКИ И ПРАГМАТИЧКИ КРИТЕРИЈУМИ ЗА ОПИС И КЛАСИФИКАЦИЈУ РЕЧЦИ И ЊИХОВА ОГРАНИЧЕЊА

У раду се полази од постојећих класификација речи у српском језику и даје се преглед појмова, критеријума и теоријских дистинкција које могу бити значајне за опис и класификацију речи. Конкретно, разматрају се појмови опсега, говорних чинова, конвенционалне импликатуре и прагматичког сужавања и ширења. Након тога се кратком анализом илуструју размере полифункционалности речи. У закључку се указује на теоријска и практична ограничења за класификацију речи.

Кључне речи: српски језик, речце, семантика, прагматика, полифункционалност, имплицитно значење

1. Увод

Циљ овог рада је да представи семантичке и прагматичке критеријуме значајне за опис и класификацију речи којима у досадашњим класификацијама обично није поклањана већа пажња.

Из литературе о речцама у српском језику овде издвајамо три класификације (за исцрпан преглед статуса и класификација речи у сербокроатистичким граматицима и главних критеријума на основу којих су изведене уп. Ломпар 1998). М. Стевановић их у *Савременом српском језику I* дели на модалне речце, речце за истицање, речце за потврђивање и одрицање, речце за показивање, упитне речце и повратну речцу *се* (Стевановић, 1964: 383–385). П. Мразовић (2009: 466) речце дели на модалне партикуле I, модалне партикуле II, градуативне, конверзационе, копулативне партикуле и партикуле које су еквиваленти реченица. Најзад, С. Ристић (1999а: 97–98) дели речце на две велике групе: оне које своју „функцију модификације“ реализују као оцену

* mscs@fil.bg.ac.rs

и оне које је реализују као „логички однос“. У првој групи ауторка, даље, издваја осам парадигми, и то парадигме коментара, уверености, истицања, тврдње, одрицања, тражења информације, директивности и кооперативности, док се у другој групи налазе парадигме логичког следа, супротстављености, допусности, ограничавања и проширивања.

2. Ниво на ком речце функционишу и појам опсега

И С. Ристић (1999: 96; 2004) и П. Мразовић (2009: 512) као важан фактор приликом класификовања истичу *ниво на ком речца функционише*. П. Мразовић неке класе речци издваја од осталих управо по томе што могу самостално представљати читав исказ (о оваквим случајевима в. више у одељку 4), тј. што функционишу на плану дискурса, а не унутар реченице. Осим тога, разлику између речци које делују унутар реченице и оних које то чине на нивоу дискурса илуструју и следећи примери:

- (1) Никола је **вероватно** стигао.
 (2) **Наиме**, Никола је стигао.

Док у примеру (1) речца *вероватно* функционише на нивоу клаузе, тј. односи се на садржај исказа, речца *наиме* у примеру (2) успоставља однос између садржаја који се износи (да је Никола дошао) и неког претходног садржаја, и то тако што сигнализира да информацију да је Никола дошао треба разумети као образложење нечега што је изнето раније (уп. Чудомировић 2009: 290). То значи да речца *наиме* делује на нивоу дискурса, јер се њен допринос значењу које се преноси не може разумети изван ширег контекста, док речца *вероватно* делује на нивоу клаузе, јер је њен допринос садржају исказа јасан и без ширег контекста.

Кад је реч о партикулама које функционишу на плану клаузе, важно је имати на уму њихов *опсег* (енг. *scope*). Опсег неке речи, најкраће речено, чини онај део клаузе на чију интерпретацију та реч утиче.¹ У принципу, опсег може бити конституентски или пропозициони, то јест, ако говоримо о речцама, оне могу утицати на интерпретацију само неког од конституената клаузе или пак на садржај читаве реченице:

- (3) Тај **наводно** паметан човек говорио је чисте глупости.
 (4) **Наводно** је тај паметан човек говорио чисте глупости.

У примеру (3) речца *наводно* има конституентски опсег – она утиче на интерпретацију придева *паметан* (и указује да ту особину човеку о коме је

¹ М. Ивић (1997) у овом значењу користи термин *функционални обим*. Ми се ипак опредељујемо за термин *опсег*, и то не само зато што је краћи већ и зато што омогућава формулације типа *А се налази у опсегу Б*, *А има у опсегу Б* и сл., што га такође чини бољим еквивалентом. Термин *опсег* употребљен је и у преводу *Енциклопедијског речника модерне лингвистике* Д. Кристала (1999: s.v. *opseg*).

реч не приписује говорник, већ је то учинио неко други, а говорник то само преноси), док у примеру (4) иста речца има пропозициони опсег – њоме се модификује значење читаве реченице (тј. указује се на то да став који се износи овим исказом не треба приписати говорнику, који само преноси став који је изнео неко други). Или, речено на други начин, у примеру (3) у опсегу речце *наводно* је придев *паметан*, а у примеру (4) у опсегу речце *наводно* је садржај целе реченице.

Појам опсега значајан је не само за класификацију већ пре свега за граматички опис речци, пошто многе речце, као што се, уосталом, види из примера које смо овде употребили, могу имати и конституентски и пропозициони опсег. Ипак, постоје класе речци које се обично употребљавају с конституентским и оне које се обично употребљавају с пропозиционим опсегом. На пример, тзв. речце за истицање као *баш*, *бар* и *и* типично се употребљавају с конституентским опсегом (*баш* и *бар* би се могле употребити и са пропозиционим опсегом, али је то ређе случај), док, с друге стране, модалне речце типично (мада не и нужно) имају пропозициони опсег.

3. Извор знања као компонента семантичке структуре појединих речци

П. Мразовић (2009: 468) међу модалне речце као што су *можда*, *вероватно* или *сигурно* сврстава и оне попут *очито*, *наводно* или *изгледа*. За ову последњу и В. Петровић (2004: 140) сматра да је семантички еквивалентна са *вероватно* и сличним модалним речцама. С. Ристић (2005: 205–206) примећује да *наводно* има функцију „метајезичког оператора“, тј. да се говорник њоме дистанцира од садржаја који износи и приписује га неком другом, а често изражава и сумњу у оно што износи.

Овде желимо да истакнемо да се речце попут *наводно* или *очигледно/очевидно/очито*, као и јединице попут *кажу*, *изгледа* или *чини се* (без обзира на то да ли се сматрају речцама или облицима глагола) по нечему битно разликују од типичних модалних речци као што су *можда*, *вероватно* или *сигурно*, и то по томе што су ове друге маркери епистемичке модалности, тј. изражавају степен уверености у нешто, док оне прве указују на извор, тј. врсту извора знања о нечему. Да ово буде јасније, погледајмо следеће примере:

- (5) **Можда** има неког код куће.
- (6) **Сигурно** има неког код куће.
- (7) **Изгледа/чини се** да има неког код куће.
- (8) **Очигледно** има неког код куће.

Иако се у сваком од ових примера употребом маркираних израза изражава одређени степен уверености – у примерима (5) и (7) средњи, а у примерима (6) и (8) врло висок – између прва два и друга два примера постоји једна важна разлика у погледу извора знања на основу ког се износи тврдња. Наиме, искази у примерима (5) и (6) могу представљати и пуке спекулације:

да би их изрекао, говорник не мора имати никакве непосредне доказе нити индиције да је оно што претпоставља тачно. За разлику од тога, искази попут оних у примерима (7) и (8) подразумевају да говорник има неки конкретан доказ за оно што говори. Да би изговорио нешто попут исказа у примерима (5) и (6), говорник може бити далеко од куће и не мора имати никакве податке ни о њој ни о укућанима – његова претпоставка, као што смо већ рекли, може бити обична спекулација. За разлику од тога, да би изговорио исказе као што су они у примерима (7) и (8), говорник мора имати неки „опипљив“ основ, нпр. да се налази на улици и види светло у соби, да буде испред врата и чује гласове из куће и сл.

У типологији се граматичка категорија којом се указује на извор знања назива евиденцијалношћу (уп. Ајхенвалд 2004). У складу с тим, и речце попут *наводно* или *очигледно*, као и *изгледа* и *чини се* – ако се сматрају речцама – представљају посебну класу евиденцијалних речци, које треба разликовати од речци као што су *можда*, *вероватно*, *сигурно*, *несумњиво* и сл., којима се изражава епистемичка модалност, али не и евиденцијалност. Б. Вимер и И. Врдољак (2011а; 2011б) већ су установили и прелиминарни инвентар евиденцијалних речци и поделили их на рапортивне (оне које указују на то да информација која се износи потиче од неког другог) и инференцијалне (оне које указују на то да је информација која се износи закључак донет на основу доказа који су аутору непосредно доступни):

Маркер (и етимологија)	Рапорт.	Инфер.
<i>наводно</i> (< <i>наводити</i>)	+	
Други маркери пореклом од глагола говорења: <i>кажу, каже, веле, прича се, причају</i>	+	
Етимолошки мотивисани компонентом са значењем виђења: <i>очито, очигледно</i>		+
<i>привидно, наизглед</i>		+
<i>изгледа (да)</i> (+ допуна)	(+)	+
Другачије порекло: <i>тобоже</i> (етимологија нејасна)	+	
<i>бајаги, ко бајаги, као бајаги</i> (тур. <i>bayadî</i> 'управо, прилично', уп. Шкаљић 1985: 113)	+	
<i>чини се (да)</i> (+ допуна)	(+)	

<i>мора да</i> (+ допуна)		+
<i>биће да</i> (+ допуна)		+
као	+	

Табела 1. Прелиминарни инвентар евиденцијалних маркера у српском/хрватском
(Präliminäres Inventar evidenzieller Markierungen im Serbisch-Kroatisch);
 преузето из Вимер/Врдољак 2011б: 374)

4. Говорни чинови

О значају појма говорног чина за разумевање улоге речци у литератури се већ говорило, понајвише у радовима С. Ристић (уп. Ристић 1999 и друге радове који се тамо наводе). Овде желимо да укажемо на неке разлике у начинима на које речце функционишу као индикатори говорних чинова. Погледајмо, најпре, неколико примера:

(9) – Срећан ти рођендан!
 – **Хвала!**

(10) – Да ли је ово та књига?
 – **Да. / Не.**

(11) МИЛУТИН: Лаки је мало нервозан. Пантелија је умро...
 БИЛИ: **Ајде!** (Д. Ковачевић, *Маратонци трче почасни круг*)

(12) **Нажалост**, судија није уважио ваш захтев.

(13) **Срећом**, стигли смо на време.

(14) **Зар** се карта не купује у аутобусу?

(15) Можеш **ли** да изађеш?

(16) **Нека** сви одмах дођу овде!

Све речце употребљене у примерима (9)–(16) несумњиво одређују илокуциону снагу исказа у којима се налазе. Међутим, речца *хвала* у примеру (9) то чини самостално и сама представља читав исказ. Исто је и са потврђним/одричним речцама *да* и *не* у примеру (10), као и са речцом *ајде*, која се у разговорном језику може самостално употребити са илокуционом снагом изненађења (често само привидног). Самостално се могу употребити и неке друге речце: *збогом*, *довиђења*, *наздравље* и сл. За разлику од ових у примерима (9)–(11), речце у осталим примерима не могу се употребити самостално.

Речцама *нажалост* и *срећом* у примерима (12) и (13) такође се обележава илокуциона снага исказа – емотивни однос говорника према садржају који износи – али се оне, осим у изузетним случајевима, не могу употребити самостално, већ морају бити део ширег исказа, иако интонационо издвојене.

На крају, у примерима (14)–(16) речце *зар*, *ли* и *нека* одређују не само илокуциону снагу исказа него, самим тим, и тип реченице у којој се налазе (уп. Поповић 2008: 346). Осим што се не могу употребити самостално, њихово лексичко значење је потпуно избледело (за разлику од, рецимо, речци *нажалост* и *срећом*, код којих је веза са одговарајућим именицама и њиховим значењем више него очигледна), па им сасвим пристаје израз функционалне речи.

5. Имплицирано значење

За већину речци карактеристично је да немају конкретно лексичко значење и да не утичу на истиносне услове исказа (уп. Чудомировић 2009 и литературу која се тамо цитира). Зато је за њихов опис, а самим тим и класификацију, важна једна од кључних дистинкција у прагматици – она између реченог и имплицираног (енг. *what is said vs. what is implicated/meant*, в. Грајс 1975). Према Грајсу, важан део значења које говорник једним исказом намерава да саопшти уопште није језички кодиран, већ је имлицитан, а од саговорника са очекује да до њега дође кроз тзв. инференцијалне процесе, тј. кроз додатно закључивање, након што декодира језички садржај поруке. То додатно закључивање почива на два основа: један чине општи принципи комуникације, које је Грајс формулисао у облику конверзационих максима, а други је језички и ванјезички контекст у коме се комуникација одвија и наше знање о свету. Резултат инференцијалних процеса су конверзационе импликатуре, које заправо представљају пуно, намеравано значење (а не само оно што је дословно речено). Наведимо овде само неке од класичних примера конверзационе импликатуре:

(17) Марија је угасила светло и отворила прозор. – ² *Марија је **прво** угасила светло, а онда отворила прозор.*

(18) – Хоћеш ли са нама у биоскоп вечерас? – Увече идем на концерт. – ³ *Не могу с вама у биоскоп.*

Осим конверзационих импликатура, које су брзо израсле у централни појам прагматике као дисциплине, у литератури се, такође почев од Грајса, говори и о конвенционалним импликатурама. Конвенционалне импликатуре, за разлику од конверзационих, не почивају на контексту нити на конверзационим максимама, већ се по конвенцији везују за конкретне лексеме или конструкције (Левинсон 1983: 127–131; Хуанг 2007: 56), које се називају окидачима конвенционалне импликатуре.³ Већ летимичан преглед инвентара

² Символ -> по конвенцији се употребљава у значењу „конверзационо имплицира“.

³ Појам конвенционалне импликатуре далеко је контроверзнији од појма конверзационе импликатуре: неки теоретичари конвенционалне импликатуре сматрају пресупозицијом, други сматрају да је сам појам конвенционалне импликатуре сувишан итд. (в. Хуанг 2007: 54–55 и литературу која се тамо наводи).

речци у српском језику показује да значајан број речци функционише управо на овај начин:

(19) Никола је отпливао **чак** до друге обале. ->>⁴*Никола је отпливао даље него што се очекивало.*

(20) Јелена је **већ** отишла. ->> *Јелена је отишла раније него што се очекивало.*

(21) Чекамо га **тек** два сата. ->> *Очекује се да га чекамо још неко време.*

(22) **Само** Ивана је дошла на састанак. ->> *Очекивало се да на састанак дође још људи.*

(23) Излагач **још** говори. ->> *Излагачев говор траје неко време, није почео малочас.*

(24) Излагач **више** не говори. ->> *Излагач је говорио до скоро.*

У примерима (19)–(24) употребљене речце су окидачи конвенционалних импликатура које су у вези са говорниковим очекивањима.⁵ У примеру (19) речца *чак* имплицира да је растојање које је Никола препливао веће од очекиваног, док речца *већ* у примеру (20) подразумева да је време које је Јелена негде провела краће од очекиваног. Да је период о коме се говори краћи од очекиваног имплицира и употреба речце *тек* у примеру (21). За разлику од ових примера, говорникова очекивања за која је релевантна употреба речце *само* у примеру (22) немају везе са просторним нити са временским односима, већ са бројем ентитета о којима се говори (у конкретном случају – са бројем особа). Зато речца *само* у примеру (22) у свом опсегу има јединицу са именичком вредношћу, док речце у примерима (19)–(21) у опсегу имају одговарајуће адвербијале, одн. глагол.

Конвенционалне импликатуре у примерима (23) и (24) не тичу се пак говорникових очекивања, већ фазе у трајању радње о којој је реч (уп. Поповић 2000: 44, где се овако употребљеној речци *још* приписује синтаксичка функција фазног (аспектуалног) актуализатора): речцом *још* имплицира се да радња већ траје неко време, а речцом *више* да је трајала неко време у прошлости (зато се речца *више* у оваквој функцији може употребити искључиво уз негиран глагол).

6. Прагматичко сужавање и ширење

Иако је имплицитно значење централна преокупација прагматике, неки теоретичари, посебно они који раде у теоријском оквиру теорије релевантности (в. Спербер и Вилсон 1995) виде значајну улогу прагматике и на експлицитном нивоу (уп. Карстон 2002), тј. сматрају да су прагматичке инференције неопходне не само за разумевање исказа већ и за разумевање реченице, тј. значења које је језички кодирано (а не имплицитно). Овде није могуће пренети све појединости и теоријске и практичне импликације оваквог приступа, па ћемо указати само на неке од основних идеја на којима он почива, и то оне релевантне за разумевање функције речци. Р. Карстон (2002: 324–325) наводи различите примере у којима показује како појединачне лексеме пред-

⁴Симбол ->> по конвенцији се употребљава у значењу „конвенционално имплицира“.

⁵О категорији очекиваности у оваквим и неким другим случајевима в. и Ристић (1998).

стављају, заправо, само уопштене обрасце значења, који се у употреби увек на одређени начин сужавају и конкретизују. Погледајмо следеће примере:

- (25) Јелена је отворила прозор.
- (26) Бојан је отворио уста.
- (27) Сузана је отворила књигу на страни 56.
- (28) Дете је отворило поклон.
- (29) Хирург је отворио рану.

Глагол *отворити* и у свом основном значењу може подразумевати међусобно битно различите радње, па појам отварања приликом сваке употребе овог глагола морамо конкретизовати да бисмо разумели (дословно, језичко) значење реченице, тј. морамо тзв. лексички појам (*lexical concept*) ОТВАРАЊЕ сузити, да бисмо дошли до тзв. ад-хок појма ОТВАРАЊЕ*, односно до значења о ком је у конкретном случају реч.

Крећући се у овом теоријском оквиру, М. Мишковић Луковић (2001; 2003; 2010) показала је да се функције појединих речци – *баи* и *као* – могу објаснити управо помоћу појмова прагматичког сужавања и ширења, па се тако речца *баи* може одредити као маркер дословног значења, који сужава интерпретацију оног што је у његовом опсегу, док *као* функционише на супротан начин, сигнализирајући да оно што је у његовом опсегу треба разумети што шире.

7. Полифункционалност речци

Полифункционалност речци најбоље ћемо илустровати следећим примерима употребе речце *тек*:

(30) Не зна се да ли је Пушкинова поезија деловала, или прозни говор водитеља, **тек**, из сале се зачу стидљив глас: – Ја ћу предати валуту. (ЕКСЈ: М. Булгаков, *Мајстор и Маргарита*)

(31) Своје чувено прозно дело о Хазарима Халеви је писао на арапском и оно је у јеврејском преводу штампано **тек** 1506. године. (ЕКСЈ: М. Павић, *Хазарски речник*)

(32) И одмах су га негде закопали; како и где, то нико није распитивао, јер кад се чаршија једног зла ослободи, она га за неко време не помиње више у својим разговорима, и **тек** доцније, кад ствар пређе у причу, опет ће стати о томе да говори, али тада већ као о нечем давном и далеком што са шалом и задовољством може да се казује, сред нових недаћа. (ЕКСЈ: И. Андрић, „Прича о везировом слону“)

(33) Стога су установљени и „кушачи отровног млека“, младићи који су спавали с дојиљама и сисали их непосредно пре но што би биле припуштене да подоје дете које им је било поверено. **Тек** ако њиховим љубавницима не би било ништа, могле су да уђу у одају дојенчета... (ЕКСЈ: М. Павић, *Хазарски речник*)

(34) Не очекујте да име грађанина Роріера нађете и у једном компендијуму Француске револуције, ма како исцрпан био. Нема га код Carlylea, јер овај је обожавао хероје, а људи се спомињао **тек** ако су као жртве част имали суделовати у њиховим херкулским радовима [...] (ЕКСЈ: Б. Пекић, „Човек који је јео смрт 1793“)

(35) Да нисам који јесам, већ бих помислио да су нечастиве силе имале удела у том безвучју. Овако могу да сумњам само на частиве силе. Накашљао сам се, **тек** да чујем нешто. (ЕКСЈ: М. Новаковић, *Страх и његов слуга*)

(36) И она се осјети осамљена, пошљедња у свему, увијек заборављена и понижава-на; вазда неки надзор, нека сувишна строгост; неко претресање њезине књиге и биљешке; на исповиједи свећеник је задржаваше двапут дуже од осталих, говорио јој је озбиљно и строго о стварима које је могла тек да слути, или о којима није имала појма, и прописивао јој неке нарочите молитве. (ЕКСЈ: В. Милићевић, *Беспуће*)

Примери (31) и (32) илуструју функцију о којој смо говорили у одељку 5 – у њима речца *тек* игра улогу окидача конвенционалне импликатуре. Међутим, у примеру (30) *тек* је текстуални конектор, којим се сигнализира напуштање дискусије и враћање на основни ток излагања, слично функцији текстуалног конектора *углавном* (уп. Чудомировић 2009: 291–292). А од ових примера другачији су примери (33) и (34): у њима *тек* служи да појача услов који се налази у његовом опсегу, у чему су ови примери донекле блиски примерима (35) и (36), у којима се помоћу *тек* истиче да је интерпретација садржаја који је у његовом опсегу ограничена у односу на оно што је могуће, обично или очекивано.

Као што видимо, речца *тек* изразито је полифункционална, а критеријуми о којима смо говорили у овом раду само нам донекле омогућују да њене функције објаснимо и класификујемо. Значај ове чињенице утолико је већи што је оваква полифункционалност за речце пре правило него изузетак.

8. Закључак

У овом раду представили смо неколико појмова, критеријума и/или теоријских дистинкција значајних за опис и класификацију речци. Неки од тих појмова и критеријума су семантички (или синтаксичко-семантички), попут опсега и евиденцијалног значења, док су други прагматички. Такође, неки од њих су већ коришћени у досадашњим класификацијама речци,⁶ док се други (евиденцијално значење, прагматичко сужавање и ширење) појављују тек у новијим студијама, а о функцији окидача конвенционалне импликатуре као критеријуму којим би се објединиле типичне употребе речци попут *тек*, *већ*, *joш*, *чак* и сл. досад, колико нам је познато, у литератури о речцама у српском језику није било речи.

Сваки од ових критеријума може послужити да се дође до нешто прецизније класификације речци или помоћи да се боље разуме улога одређене класе речци. Па ипак, они не могу обезбедити свеобухватну и доследну класификацију, и то бар из два разлога.

Један од разлога јесте што различити појмови и критеријуми о којима смо говорили припадају различитим теоријским приступима (изузев појма *опсег*, који је део опште лингвистичке терминологије и није везан за појединачне приступе). Теорија говорних чинова Остина и Серла приступа питању значења исказа из специфичне филозофске перспективе, другачије од оне од

⁶ Осим индикације говорних чинова као важне функције партикула, П. Мразовић (2009: 512) у својој класификацији као важан критеријум користи и опсег, иако не употребљава тај термин.

које полази Грајс, па отуд теорија говорних чинова и теорија конверзационих импликатура заправо испитују исте феномене из различитог угла. Слично томе, појмови прагматичког сужавања и ширења припадају теорији релевантности, која по одређеним питањима битно одступа од схватања Х. П. Грајса (између осталог и у томе што допринос прагматичких процеса види и на експлицитном, а не само на имплицитном нивоу комуникације) и прагматичара који су даље разрадили теорију конверзационих импликатура, па ове приступе није могуће увек комбиновати.

За разлику од овог, теоријског разлога, практичну препреку представља полифункционалност речци. Наиме, из смерница за класификацију које смо износили у овом раду, као и из класификација речци које смо у њему помињали, могао би се стећи утисак да је за сваку речцу карактеристична по једна функција. Ништа, међутим, не би било даље од истине, као што је показала и сасвим сажета анализа полифункционалности речце *тек*, која у том погледу није никакав изузетак. Стога нам се, уместо класификације речци, прикладнијим задатком будућих истраживања чини теоријски доследна класификација њихових функција.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајхенвалд 2004:** Alexandra Aikhenvald, *Evidentiality*, Cambridge: CUP.
- Вимер/Врдољак 2011а:** Björn Wiemer, Ivana Vrdoljak, „Evidenzielle Partikeln vs. Satzadverbien im Serbisch-Kroatischen und Slovenischen. Teil I. Ein Forschungsbericht“, *Die Welt der Slawen*, LVI, 100–130.
- Вимер/Врдољак 2011б:** Björn Wiemer, Ivana Vrdoljak, „Evidenzielle Partikeln vs. Satzadverbien im Serbisch-Kroatischen und Slovenischen. Teil II – Auswertung eines Forschungsberichts“, *Die Welt der Slawen*, LVI, 360–383.
- Грајс 1975:** Herbert Paul Grice, „Logic and Conversation“, [у књизи] P. Cole/J. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics*, vol. 3, New York: Academic Press, 22–40.
- Ивић 1997:** Милка Ивић, „О смислу елипсе глаголског *се*“, *Јужнословенски филолог*, 53, 29–33.
- Карстон 2002:** Robyn Carston, *Thoughts and Utterances: Pragmatics of Explicit Communication*, Oxford: Blackwell.
- Кристал 1999:** Deјvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: Nolit.
- Левинсон 1983:** Stephen C. Levinson, *Pragmatics*, Cambridge: CUP.
- Ломпар 1998:** Весна Ломпар, „Статус и класификација речци у сербокroatистичким граматикама“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 27/2, 239–246.
- Мишковић 2001:** Mirjana Mišković, „The particle *baš* in contemporary Serbian“, *Pragmatics*, 11 (1), 17–30.

- Мишковић Луковић 2003:** Mirjana Mišković Luković, „Relevance-theoretic semantics and the Serbian pragmatic marker *kao*”, [у књизи] D. Klikovac / K. Rasulić (prir.), *Jezik, društvo, saznanje: Profesoru Ranku Bugarskom od njegovih studenata*, Beograd: Filološki fakultet, 165–184.
- Мишковић Луковић 2010:** Mirjana Mišković Luković, „Markers of conceptual adjustment: Serbian *baš* and *kao*“, M. Dedaić / M. Mišković Luković (eds.), *South Slavic Discourse Particles*, Amsterdam: John Benjamins, 65–89.
- Мразовић 2009:** Pavica Mrazović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Петровић 2004:** Владислава Петровић, „Граматички статус и употребне вредности лексеме *изгледа*“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 33/1, 135–144.
- Поповић 2000:** Љубомир Поповић, „Комуникативно-граматичка анализа реченице: конституентске функције; напоредни низови; целовита анализа примера“, *Свет речи*, бр. 9–12, 1–23.
- Поповић 2008:** Љубомир Поповић, „Синтакса“, [у књизи] Живојин Станојић, Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике, 204–384.
- Ристић 1998:** Стана Ристић, „Категорија очекиваности у неким граматичким и лексичким јединицама“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 28/2, 159–166.
- Ристић 1999:** Стана Ристић, „Партикуле и њихови функционални еквиваленти (лексичкосемантичке и функционалне карактеристике)“, [у књизи] Стана Ристић, Милана Радић Дугоњић, *Реч. Смисао. Сазнање (студија из лексичке семантике)*, Београд: Филолошки факултет.
- Ристић 2004:** Стана Ристић, „Партикуле као јединице семантичке кохезије“, *Српски језик*, IX, 505–514.
- Ристић 2005:** Стана Ристић, „Партикуле као речи у функцији метатекстуалних оператора (*наводно, буквално, дословно, једноставно, просто, на-просто*)“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 35/2, 205–215.
- Спербер и Вилсон 1995:** Dan Sperber, Deirdre Wilson, *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Стевановић 1964:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.
- Хуанг 2007:** Yan Huang, *Pragmatics*, Oxford: OUP.

Јован М. Чудомировић

SEMANTIC AND PRAGMATIC CRITERIA FOR THE DESCRIPTION AND CLASSIFICATION
OF PARTICLES AND THEIR LIMITATIONS

Summary

The author starts from the existing classifications of particles in Serbian and provides an overview of concepts, criteria and theoretical distinctions which can be relevant for description and classification of particles. The notions considered include scope, speech acts, conventional implicatures and pragmatic narrowing and widening. After that, the extent of the polifunctionality of particles is demonstrated by a brief analysis. The conclusion points to the theoretical and practical limitations for the classification of particles.

И ГРАБА

Божо Б. ЋОРИЋ*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ ТВОРБЕ РЕЧИ

1. Увод

Код Срба се писано стваралаштво, које се може пратити од краја дванаестог века, одвијало у виду диглосије (српскословенски и српски народни језик до 18. века), а касније и триглосије (рускословенски, српски народни језик и тзв. славеносрпски, нека врста лингвоамалгама) у 18. и првој половини 19. века. Оваква језичка ситуација разрешена је тако што је рускословенски задржан као сакрални језик, славеносрпски је сасвим истиснут, а функцију књижевног језика добија српски народни језик. Ову својеврсну језичку револуцију, као што је познато, извео је Вук Стефановић Караџић.

Да би свој тип језика што боље позиционирао у односу на друга два споменута конкурента, Вук је публиковао, у кратком року, граматику (исп. Вук Стефановић, *Писменица сербскога језика по говору простога народа*, Беч, 1814) и речник, са преко 26000 одредница (исп. Вук Стефановић, *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечима*, Беч, 1818). Ова лексичка грађа, која првенствено потиче из ауторовог завичајног дијалекта, послужиће као база за једну од првих дериватолошких студија српског језика: у њој су представљене суфиксална и композициона творба именица и придева (исп. Вук Стефановић Караџић, *Главна свршивања суштествителни и прилагателни имена у српском језику*, Даница, Беч, 1828, 1–135), по узору на чешке граматику Јозефа Добровског (*Josef Dobrovský*). Грађа истог типа, али знатно обогаћена, са преко 47000 одредница (исп. Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Беч, 1852), служиће, током 19. и 20. века, као база за граматицке, а у тим оквирима и творбене описе српског (српскохрватског) језика.

* coricbozo@gmail.com

Током 19. века, у складу са оновременим трендом лингвистичке науке, предност су имала проучавања речи дијахроном методологијом, са главним циљем да се утврде *основе* и *корени* српског језика (Даничић 1876; Новаковић 1894).

На самом крају 19. века појавиће се граматика са опширним поглављем насловљеним *творба речи*: био је је то, до тада, најкомплетнији, могло би се рећи, синхрони опис творбе речи, базиран на корпусу Вука Стефановића Караџића (Maretić 1899). Исти корпус је, добрим делом, и у основи описа граматичког система српскохрватског језика на немачком језику: творба није описана скупно, већ посебно за именске речи (именице и придеве), посебно за глаголске (Leskien 1914). Први пут ће се у форми засебне књиге (као део универзитетских предавања из граматике), творба речи појавити у првој половини прошлог века: најпре слагање и деривација именица и придева (Белић 1931), а затим слагање и деривација готово свих врста речи (Белић 1949). Пола века након Лескинове граматике излази нова велика граматика, са опширним делом о творби речи, на бази свежије лексичке грађе (Стевановић 1964). И школске граматике садрже део о творби речи (исп. Vrabec et al. 1952, Стевановић 1971, Barić et al. 1979, Barić et al. 2005, Silić 2005, Станојчић, Поповић ¹⁴2012, Станојчић 2010. и др.).

У 20. и 21. веку публиковано је више дериватолошких дела монографског карактера. Прве монографије биле су компаративно-историјски оријентисане (Белић 1901. и 1904; Бошковић 1936). Значајан део Бошковиће студије посвећен је тзв. *именичкој моцији* у јужнословенским језицима (суфиксалном начину творбе назива за бића женског пола према одговарајућим мушким еквивалентима). Управо та тема је касније, на грађи историјског речника, обрађена у посебној монографији (Ћорић 1982). У оквиру лингвоконтактологије описана је творба речи у српскохрватском језику под утицајем немачког (Rammelmeyer 1975). Крајем прошлог и почетком овог века излази неколико монографија у којима су предмет расправе, поред осталог, одређене творбено-семантичке категорије, као што су имена места, имена вршилаца радњи и имена оруђа (Киршова 1998. и 1999), поједини творбени начини у оквиру одређене врсте речи, као што је непрефиксална и несуфиксална творба именица (Barić 1980), префиксација код именица (Тешић 2002), разни аспекти творбе именица (Ћорић 2008), именички суфикси турског порекла (Радић 2001) и сл.

За проучавање творбе речи од великог значаја су лексикографска дела објављена током 20. и почетком 21. века, као што су: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI (Нови Сад/Загреб, 1967, I–II; Нови Сад – Загреб, 1969, III; Нови Сад, 1971, IV; Нови Сад, 1973, V; Нови Сад, 1976, VI) и *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–18, Београд, 1959–2010 (израда у току), етимолошки речник (Skok 1971–1974), једнотомни *Речник српскога језика*, Нови Сад 2007, атерго речници (Matešić 1965–1967, Николић 2000), те речник творбених морфема (Шипка 2005) и др.

Значајно место у творби речи имају и две млађе синтетичке студије: Vabić 1986 (²1991, ³2002) и Клајн 2002. и 2003.

Публиковано је и више стотина већих или мањих студија, расправа и чланака у којима се обрађују различита теоретска и практична питања творбе речи.

2. БИБЛИОГРАФИЈА

Библиографија садржи научне и стручне радове о творби речи у временском распону од скоро два века (од прве половине 19. века до данас). У њу су укључене монографије, студије, расправе, чланци, граматике, ситнији прилози, критике, прикази и сл. Главнина библиографских јединица прикупљена је из публикација са оног дела јужнословенског језичког простора који је у прошлости идентификован различитим глотонимима: српски језик, српскохрватски / хрваткосрпски језик, српски или хрватски, хрватски или српски, хрватски, и сл. Део података преузиман је и из публикација насталих ван тога простора, у разним славистичким центрима. Међу ауторима су, као што ће се видети, не само домаћи србисти (и/или сербокроатисти) већ и домаћи слависти других усмерења (русисти, полонисти, бохемисти, бугарсти и сл.), као и страни научници који су се бавили питањима српске, односно српскохрватске творбе речи. Библиографске јединице су поређане према азбучном реду презимена аутора (и онда кад је дело писано латиницом), а унутар тога према времену публикавања. Часописи који се јављају често дати су скраћено, ради уштеде у простору. У списку се налазе и све значајније граматике српског (и српскохрватског) језика у којима се творба (грађење) речи издваја као посебна целина (уз навођење пагинације). Нису изостављени ни радови контрастивне (конфронтативне) природе кад су у њима, у овом или оном обиму, аутори укључивали и феномене српске (српскохрватске) творбе речи. Библиографија садржи и радове у којима се анализира и грађа кајкавких и чакавских говора, уколико, по нашој процени, обрађена тематика има шири значај за проучавање творбе речи.

Библиографска грађа која следи од значаја је не само за српску науку о језику (којој је првенствено намењена), већ и за све друге научне центре који, у већој или мањој мери, баштине резултате истраживања у области творбе речи на централним јужнословенским просторима.

*

1. Ајџановић Милан, *Синтагме с именицом типа nomina agentis као управним чланом*, ППЈ 34, 2003, 51–80.
2. Ајџановић Милан, *Нови приступ именицама типа nomina agentis*, ППЈ 36, 2005, 157–171.
3. Ајџановић, Милан, *Семантичко-деривациона гнезда лексема селити, кћи, муж, син и супруг in: Гортан-Премк Даринка, Вера Васић и Рајна Драгићевић, Семантичко-деривациони речник, св. 2, (Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања, и радње, психофизичке особине, сродство)*, Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, Нови Сад, 2006.
4. Ајџановић, Милан, *Корелативне предикације именица nomina attributiva*, Лингвистичке свеске 6, Нови Сад, 2007, 72–83.
5. Ајџановић Милан, *Корелативне предикације именица nomina professionis*, ППЈ 39, 2008, 211–218.
6. Ајџановић Милан, *Функционално оптерећење суфикса за обележавање особа*, Нови Сад, 2008: Филозофски факултет.
7. Ајџановић Милан, *Семантичко-деривациона анализа географских термина домаћег порекла, in: Зборник у част Гордани Вуковић. Лексикологија – Ономастика – Синтакса*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 2011, 319–330.
8. Ајџановић С. Милан, *Деривациони потенцијал географских термина страног порекла, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 437–451.*
9. Алановић Б. Миливој, *Каузативно-манипулативни глаголи: деривационо мотивисане семантичке и аргументне варијације, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 453–467.*
10. Албин Александар, *Придевски суфикс -овит/-евит*, ППЈ 7, 1971, 11–18.
11. Андрић Едита, *Деривациони облици речи нуелв/језик, in: Граматика и лексика у словенским језицима (Зборник радова са научног симпозијума)*, Нови Сад – Београд, 2011, 339–350.
12. Анић Vladimir, *О pridjevima на -(a)n и -lјiv од истог коријена или основе*, Ј VII, 1959, 111–113.
13. Анић Владимир, *Род и спол у српскохрватском језику: разграничење*, НССВД 13/1, 1984, 5–15.
14. Анчић Обрадовић Марија, *Semantička i morfološka struktura imenica koje znače lica izvedenih pomoću sufiksa -ar*, RFFS IV, 1966–1967, 207–228.
15. Анчић Обрадовић Марија, *Izvedene imenice – I. Uključivanje značenja ili semantička kondenzacija*, RFFS V, 1968–1969, 241–254.
16. Анчић Обрадовић Марија, *Teorija tvorbe riječi i njena problematika*, RFFS VII, 1973, 11–52.
17. Анчић Обрадовић Марија, *Stvaralačke sposobnosti jezika u oblasti tvorbe riječi*, КЈ III/3–4, 1974, 47–57.
18. Анчић Обрадовић Марија, *Суфиксална творба именица помоћу нулте суфиксације*, КЈ IV/1–2, 1975, 7–18.
19. Анчић Обрадовић Марија, *Neki aspekti raščlanjivanja riječi*, КЈ IV/3–4, 1975, 7–15.

20. Ančić Obradović Marija, *Položaj izvedenih imenica sa značenjem lica muškog roda u sistemu izvedenica sa značenjem predmeta*, Radovi ANU BiH LV, 1975, 145–184.
21. Ančić Obradović Marija, *Pitanja raščlanjivanja riječi s posebnim strukturnim karakteristikama*, KJ V/1–2, 1976, 21–33.
22. Анчић Обрадовић Марија, *Релативност појма мотивисаност – резултат комбинације обавезности и произвољности смисаоне везе између означитеља и означеног код изведених ријечи (Један аспект односа између означитеља и означеног)*, KJ VI/2, 1977, 13–30.
23. Ančić Obradović Marija, *Svojevrsna obaveznost veze između označitelja i označenog kod izvedenih riječi*, KJ VII/3, 1978, 31–39.
24. Арсенијевић Нада, *Један тип реификације у српском језику*, ЗбМСФЛ LI/1–2, 2008, 67–74.
25. Arsenijević Boban, *On two types of deadjectival nominal in Serbian*,¹ SL 70, 2010, 129–145.
26. Asbóth Oszkár, *Magyar hatás horvát-szerb kutyanevekben?*, Nyelvtudomány V, Budapest, 1915, 161–165.²
27. Бабић Биљана, *Семантика префикса до- (као првог) у глаголском префиксалу*, ППЈ 39, 2008, 275–315.
28. Бабић Биљана, *Именице изведене суфиксима турског поријекла у Андрићевим приповијеткама – грачки опус*, in: Branko Tošović (ur.), *Das Grazer opus von Ivo Andrić (1923–1924)*, Graz, 2010: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz/Beogradska knjiga Beograd, 311–318.
29. Babić Vladimir, *Vlastelin i njegove izvedenice*, J IX, 5, 1961–1962, 133–137.
30. Babić Vlado, *Staje za stoku i živinu*, HJ III, 1935, 176–180.
31. Бабић Милица, *Nomina agentis изведена суфиксом -ло*, HJ XVI, 1967, 84–92.
32. Babić Stjepan, *Neka pitanja u vezi s imenicama na -ost*, J IV/5, 1956/57, 145–148.
33. Babić Stjepan, „*Žigosani sufiks -telj*“, J X/4, 1962–1963, 113–116.
34. Babić Stjepan, *Pridjevski sufiksi -an i -anī, -en i -enī*, J X/5, 1962–1963, 137–143.
35. Babić Stjepan, *Pridjevi od imenice nafta*, J XI/5, 1964, 157–159.
36. Babić Stjepan, *Sufiksalna tvorba pridjeva u suvremenom hrvatskom ili srpskom književnom jeziku*, Rad JAZU 344, 1966, 63–256.
37. Babić Stjepan, *Sporni sufiks -telj*, J XV/3, 1968, 69–76.
38. Babić Stjepan, *Tvorba imenica na -ić*, J XVII/3, 1970, 74–89; XVII/4, 1970, 112–121.
39. Babić Stjepan, *Tvorba imenica na -če*, КњЈ XVII/2, 1970, 202–207.
40. Babić Stjepan, *Tvorba imenica na -ač*, RZSF 12, 1971, 13–20.
41. Babić Stjepan, *Izvedenice sufiksom -ica od imeničkih osnova*, J XIX/4–5, 1972, 109–123.
42. Babić Stjepan, *Klima-uređaj, klima-postrojenje*, J XX/2, 1972, 63.
43. Babić Stjepan, *Sustav u tvorbi hrvatskih umanjena*, Slavistična revija XX, Ljubljana, 1972, 19–28.
44. Babić Stjepan, *Tvorba imenica sufiksom -telj*, J XXI/1, 1973, 6–12.
45. Babić Stjepan, *Tvorba imenica sa završetkom -ica i -ice*, RZSF 13, 1973, 37–60.
46. Babić Stjepan, *Odnos izvedenica sa -telj i -lac*, J XXI/3–4, 1974, 90–95.
47. Babić Stjepan, *Suvremeni problemi tvorbe riječi*, J XXIII/2, 1975, 41–47.
48. Babić Stjepan, *Tvorba mjesnih imenica u suvremenom hrvatskom književnom jeziku*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole, II/ 2, Zegreb, 1974, 151–170.

¹ Говори се о деадјективној номинализацији помоћу суфикса *-ост*.

² Оспорава Лескиново мишљење да је суфикс *-ов* у именима паса као *гаров, белов, шаров* мађарског порекла.

49. Babić Stjepan, *Prezimana, toponimi, etnici, ktetici u književnom jeziku*, J XXIII/5, 1976, 139–144.
50. Babić Stjepan, *Tvorba etnika u dijalektima i u hrvatskom književnom jeziku*, *Onomastica Jugoslavica* 6, Zagreb, 1976, 145–185.
51. Babić Stjepan, *Tvorba imenica sufiksima na -ak*, RZSF 14, 1976, 69–77.
52. Babić Stjepan, *Sustav u tvorbi imenica muškoga roda koje znače vršitelja radnje (nomina agentis)*, RZSF 15, 1977, 11–18.
53. Babić Stjepan, *Mješovite tvorenice*, J XXV, 5, 1978, 129–138.
54. Babić Stjepan, *Tvorba imenica sufiksima na -(a)k*, KJ VII/4, 1978, 19–26.
55. Бабић Стјепан, *Творба именица суфиксима на -(а)ц*, HJ XXIII, 1978, 175–186.
56. Babić Stjepan, *Granica između tvorbenih i netvorbenih (motiviranih i nemotiviranih) riječi*, Prilozi – VIII međunarodni slavistički kongres, Zagreb, 1978, 7–14.
57. Babić Stjepan, *Tvorba samostalnikov s priponskim obrazili na -ka*, SR XXVI/4, 1978, 391–402.
58. Babić Stjepan, *Iterativizacija i srodne pojave u tvorbi glagola*, F 8, 1978, 37–48.
59. Babić Stjepan, *O skupljanju građe za Rječnik naseljenih mjesta i njihovih etnika i ktetika*, J XXVI, 1978/1979, 63–64.
60. Babić Stjepan, *Rad na Rječniku naseljenih mjesta i njihovih etnika i ktetika*, Bilten zavoda za lingvistiku 3, Zagreb, 1979, 38–40.
61. Babić Stjepan, *Sufiksi s morfemskoga gledišta*, J XXVII/1, 1979, 10–13.
62. Babić Stjepan, *Tvorba imenica sufiksima na -stvo*, F 9, 1979, 155–167.
63. Babić Stjepan, *Kako se kaže kad je žena sudac?*, J XXVII/2–3, 1979–1980, 86–87.
64. Babić Stjepan, *Tvorba imenica sufiksima na -aš*, J XXVIII/2, 1980, 33–44.
65. Babić Stjepan, *Tvorba imenica sufiksima na -ar*, F 10, 1980–1981, 141–150.
66. Babić Stjepan, *Tvorba imenica nultim sufiksima*, Bilten Zavoda za lingvistiku 4, Zagreb, 1981, 4–52.
67. Babić Stjepan, *Koliko ima sufiksa u imeničkoj tvorbi?*, J XXVIII/5, 1981, 146–148.
68. Babić Stjepan, *Dieselov ili dizelski motor?*, J XXIX/2, 1981, 61–62.
69. Babić Stjepan, *Tvorba imenica sufiksima na -ina*, Rad JAZU 388, 1981, 313–335.
70. Babić Stjepan, *Sustav u mocijskoj tvorbi u suvremenom hrvatskom književnom jeziku*, *Slavica Helvetica*, Bern, 1981, 16, 33–46.
71. Babić Stjepan, *Njemačke prevedenice u hrvatskom ili srpskom jeziku*, in: Лексикографија и лексикологија, Нови Сад–Београд, 1984: Матица српска, 9–14.
72. Babić Stjepan, *Blatan, prašan ili blatnjav, prašnjav?*, J XXXIII/2, 1985, 57–58.
73. Babić Stjepan, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Nacrt za gramatiku, Djela JAZU 62, Zagreb, 1986: JAZU – GLOBUS.
74. Babić Stjepan, *Sustav u sufiksionalnoj tvorbi glagola*, KJ 15/2, 1986, 97–105.
75. Babić Stjepan, *Sinkronija i dijakronija u tvorbi riječi*, J XXXVI/1, 1989, 1–9.
76. Babić Stjepan, *Katolkinja ili katolikinja?*, J XXXVII/2, 1989, 59–60.
77. Бабић Стјепан, *Постанак нових назива*, НССВД 18/1, 1990, 31–37.³
78. Babić Stjepan, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Nacrt za gramatiku, Djela JAZU 62, Zagreb, 1991: HAZU – GLOBUS.
79. Babić Stjepan, *Sufiksialna tvorba uvećanica u hrvatskome književnome jeziku*, SL 22, 1–2 (41–42), 1996, 11–20.
80. Babić Stjepan, *Je li kuhar korijenita riječ?*, J 44/4, 1997, 149–151.
81. Babić Stjepan, *Dva tvorbeno normativna problema i njihova rješenja*, J 46/3, 1999, 104–112.
82. Babić Stjepan, *Tip artistica kao normativni problem*, J 46/4, 1999, 142–144.

³ Између осталог и о настанку једночланих назива творбеним путем.

83. Babić Stjepan, *Ženska zanimanja u hrvatskome bibliografskome leksikonu*, J 46/5, 1999, 191–193.
84. Babić Stjepan, *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, Velika hrvatska gramatika, knjiga druga, Zagreb, ³2002, HAZU – Nakladni zavod Globus.
85. Балтова Юлия, *Улога творбеног значења код дефинисања изведених речи у једнојезичком описном речнику*, НССВД 26/2, 1997, 339–342.
86. Баракo Татјана, *Прилог познавању сложенница у српскословенском језику*, ППЈ 30–32, 1999–2001, 71–76.
87. Barac Grum Vida, *Patronimička prezimena u SRH*, Onomastica Jugoslavica 10, Zagreb, 1982, 3–5.
88. Barac Grum Vida, Zečević Vesna, *Tvorba prezimena u Gorskom kotaru*, ČJOK, 217–224.
89. Barić Eugenija, *Šivenje ili šivanje*, J XXIII, 2, 1975, 59–60.
90. Barić Eugenija, Malić Dragica, *O problemu polusloženica*, Radovi III, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1976, 245–258.
91. Barić Eugenija, Malić Dragica, *O problemu polusloženica*, J XXIV, 3–4, 1976/7, 90–104.
92. Barić Eugenija, *Dosadašnje proučavanje složenica u hrvatskom i srpskom jeziku*, RZJ 4–5, 1979, 17–29.
93. Barić Eugenija et al., *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1979: Školska knjiga.⁴
94. Barić Eugenija, *Imeničke složenice neprefiksalne i nesufiksalne tvorbe*, Zagreb, 1980: Hrvatsko filološko društvo.
95. Barić Eugenija, *Imeničke složenice s glagolskim prvim dijelom*, RZJ 6–7, 1982, 17–30.
96. Barić Eugenija, *Tvorenice s elementom sve-*, RZJ 10–11, 1985, 55–64.
97. Барић Еугенија/Лукенда Марко, *Придјевске творенице у вишечланих термина*, КЈ 15/2, 1986, 107–116.
98. Barić Eugenija, *Mocijski parnjaci i njihova upotreba*, RZJ 13, 1987, 9–18.
99. Barić Eugenija, *Kada sudac a kada sutkinja?*, J XXXV/3, 1988, 85–88.
100. Barić Eugenija, *Mocijska tvorba i pogledi Radosava Boškovića*, Први лингвистички научни скуп у спомен на Радосава Бошковића, (Даниловград 1987), ЦАНУ књ. 17, Одјељење умјетности, књ. 6, Титоград, 1988, 157–164.
101. Barić Eugenija, *Tvorbeni status ženskog mocijskog parnjaka*, RZJ 14, 1988, 43–49.
102. Barić Eugenija, *Ženski mocijski parnjak kao funkcionalna komunikacijska kategorija*, J XXXVII/1, 1989, 12–21.
103. Barić Eugenija et al., *Hrvatska gramatika*,⁵ Zagreb, ⁴2005: Školska knjiga.
104. Баук Снежана, *Семантика и творбени елементи једне класе драгачевских онихма*,⁶ Пети лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, Подгорица, 2003, 339–345.
105. Башановић Чечовић Јелена, *Семантичке и творбене карактеристике глагола бастати у црногорском језичком изразу*,⁷ Осми лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, ЦАНУ, Подгорица 2012, 163–175.
106. Beard Robert Earl, *The Suffixation of Adjectives in Contemporary Literary Serbo-Croatian*, PhD dissertation, The University of Michigan, Ann Arbor, 1966.
107. Belić Aleksandar, *Zur Entwicklungsgeschichte der slawischen Deminutiv- und Amplificativsuffixe*, 1. *Substantiva*, Archiv für slavische Philologie XXIII, Berlin, 1901, 134–206.

⁴Творба речи 219–303. Исп. и каснија издања (са коригованим насловима)

⁵Творба речи 285–389.

⁶На материјалу локалног говора анализирају се, поред осталог, изведени називи за овце, краве и козе типа *Белица*, *Рогуша*, *Шарица* и сл.

⁷Поред осталог и о дериватима са основом од глагола *бастати*.

108. Belić Aleksandar, *Zur Entwicklungsgeschichte der slawischen Deminutiv- und Amplificativsuffixe*, 2. *Adjectiva*, Archiv für slavische Philologie XXVI, Berlin, 1904, 321–357.
109. Белић А[лександар], Двојица, неколицина и слична образовања, ЈФ III, 1922/1923, 79–81.
110. Белић Александар, *Српски језик: образовање речи – сложенице и суфикси*,⁸ Београд, 1931: Литографија.
111. Белић А[лександар], *О „честољубљу“*,⁹ НЈ I, 1933, 12–15.
112. Белић А[лександар], *О „светогледу“*, НЈ I, 1933, 43–47.
113. Белић А[лександар], *О стварању нових речи*, НЈ I, 1933, 72–76.
114. Белић А[лександар], *О грађењу глаголских именица на -ње и -ће*, НЈ I, 1933, 262–268.
115. Б[елић] А[лександар], *О грађењу нових речи*, НЈ IV, 1936, 129–131,¹⁰ 161–165,¹¹ 193–197,¹² 225–232,¹³ 257–264.¹⁴
116. Б[елић] А[лександар], *Радосав Бошковић, Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, 1936, 1–155, ЈФ XV, 232–246.
117. Б[елић] А[лександар], *Из живота речи*, НЈ VI/7–8, 1939, 177–201.
118. Белић Александар, *Савремени српскохрватски књижевни језик II, Наука о грађењу речи*, Београд, 1949: Народна књига. Прештампано у: *Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика/Библиографија радова Александра Белића*, Изабрана дела Александра Белића, Четрнаести том, Београд, 1999, 93–213.
119. Белић Александар, „Депрефиксација“ у словенским језицима, ЈФ XVIII/1–4, 1950, 87–101.
120. Белић А[лександар], *О сложеницама*, НЈ I, 1950, 169–177.
121. Белић Александар, *О префиксима и наставцима*, Глас САНУ IV/2, 1952, 325–326.
122. Белић Александар, *Југославија и сродне изведене речи*, НЈ III, 1952, 287–290.
123. Белић А[лександар], *Природа и происхождение существительных субъективной оценки*, ЈФ XXII, 1957–1958, 131–139.
124. Белић Александар, *О језичкој природи и језичком развитуку (лингвистичка испитивања)*,¹⁵ I књига, Београд, 1958: Нолит.
125. Белић Александар, *О језичкој природи и језичком развитуку (лингвистичка испитивања)*, II књига, Београд, 1960: Нолит.
126. Белић Александар, *О историјском развитуку словенских деминутивних и амплификативних суфикса. Природа и порекло именица субјективне оцене*, Упоредна словенска лингвистика 1, Изабрана дела Александра Белића, Београд, 2000, 9–81.
127. Берисављевић Светлана, *Језик и пол: титуле и занимања жене у банци*, ППЈ 22, 1986, 119–133.

⁸ Литографисана предавања о сложеницама и изведеницама.

⁹ Мање о творбеном, више о лексичком значењу ове лексеме.

¹⁰ Кратак критички осврт на студију Вука С. Караџића, *Главна свршивања сушествителни и прилагателни имена у српском језику*, Даница, Беч, 1828, 1–135.

¹¹ Сматра да су лоше начињене речи као *водопад, дрворед, пароброд, градоначелник* и сл.

¹² Позитивно оцењује изведенице на *-ач*, које је Вук С. Караџић начинио сам при преводу Новог завета.

¹³ О изведеницама на *-лац* (типа *просилац*) и *-ач* (*викач*).

¹⁴ Говори се, са пуристичких позиција, о неким речима које је Вук С. Караџић сам начинио.

¹⁵

128. Бечева Ничка, *О дублетности код деминутива и аугментатива у савременом српском језику*, НССВД 29/1, 2000, 197–202.
129. Биговић Глушица Рајка, *Специфични случајеви творбе придјева у језику црногорских писаца XIX вијека* (придјеви на *-ћи*), Четврти лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, ЦАНУ, Подгорица, 1999, 89–96.
130. Bidwell Charles, *Two Morpho-syntactic Patterns in Serbo – Croatian*, Language 45/1, 1969, 31–34.
131. Birtić Matea, *Unutarnja struktura odglagolskih imenica u hrvatskome jeziku*, Zagreb, 2008: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
132. Бјелаковић Г. Исидора, *Именичке сложенице у предстандардној фази развоја српског језика (географска терминологија)*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 469–484.
133. Вјелановић Ђивко, *Fonološka i morfološka uvjetovanost tvorbe etnika sufiksom -anas*, J XXII/3, 1975, 72–80.
134. Вјелановић Ђивко, *Imena stanovnika mjesta Bukovice*, Split, 1978: Čakavski sabor.
135. Вјелановић Ђивко, *Semantičke podudarnosti nadimaka na -onja i -ilo*, ČJOK, 235–246.
136. Вјелановић Ђивко, *Tvorba hipokoristika sufiksalne forme u jekavskim govorima sjeverne Dalmacije*, Onomastica Jugoslavica 10, Zagreb, 1982, 7–15.
137. Вјелановић Ђивко, *Tvorbeni prsten kao model opisa antroponomastičkih tvorenica*, F 24/25, 1995, 61–68.
138. Вјелановић Ђивко, *Antroponimija Bukovice*, Split 1988: Književni krug.
139. Вјелановић Живко, *О моделима описа презимена и обитељских надимака на -ић и -овић/-евић*, НССВД 20/2, 381–390.
140. Вјелановић Ђивко, *Tvorbeni i prozodemski sustav prezimena tipa Dragović*, FOC 12–13, 2003/4, 75–90.
141. Вјелановић Ђивко, *Hipokoristik kao oznaka za tvorbeni način i kao oznaka za vrstu riječi*, FOC 15, 2006, 1–14.
142. Вјелановић Ђивко, *Onomastičke teme*, Zagreb, 2007: Hrvatska sveučilišna naklada.
143. Бјелетић Марта, *О неким експресивним глаголским префиксима*, in: Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката, Зборник са научног скупа, Ниш, 1994, 351–358.
144. Бјелетић Марта, *Из експресивне префиксације: кочперити се*, ЈФ LVI/1–2, 2000, 109–124.
145. Бјелетић Марта, *Исковрнути глаголи: Типови експресивних превербалних форманата*, Београд, 2006: ИСЈ САНУ.
146. Бјелетић Марта, *Прилог проучавању придева типа боговетан*, ЈФ LXV, 2009, 299–317.
147. Boryś Wiesław, *Collectiva w gwarach serbsko-chorwackich*, Rocznik Slawistyczny XXXIII, 1972, 33–46.
148. Boryś Wiesław, *Prasłowiańskie prefiksy imienne pa-, pra-, so-, o- w języku serbsko-chorwackim*, Rocznik Slawistyczny XXXIV, 1973, 69–81.
149. Boryś Wiesław, *Inovacijske tendencije tvorbe riječi u štokavskom narječju*, Hrvatski dijalektološki zbornik VII/1, 1985, 51–58.
150. Boryś Wiesław, *Из деривације именица у изворним средњовековним српским споменицима*, НССВД 14/1, 1985, 129–135.
151. Boryś Wiesław, *Hybridalne formacje słowotwórcze w dialektach serbsko-horwackich*, in: Formacje hybridalne w językach słowiańskich, Rozsprawy Slawistyczne 1, UMCS, Lublin, 1986 [1987], 125–131.

152. Бошков Дана, *Придевска негација префиксима* (не-, а-, дис-, без-), НЈ XXV, 1981, 63–67.
153. Бошковић Радосав, *Нешто о употреби наставка -ар у једној групи туђих речи*, НЈ I, 1933, 205–209.
154. Бошковић Радосав, *Поводом чланка г. А. Паунова*, НЈ I, 1933, 275–278.¹⁶
155. Бошковић Радосав, *Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, Библиотека Јужнословенског филолога 6, Београд, 1936. Прештампано у: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград 1978, 49–175; Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика (фонетика, морфологија, грађење речи)*, Београд, 2000, 205–348.
156. Бошковић Радосав, *Значај система „суфиксалности“ за стварање изведених речи*, in: Саопштења и реферати 1, III међународни конгрес слависта, Београд, 1939, 33. Прештампано у: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград 1978, 185.
157. Бошковић Радосав, *О придевима типа ораћи*, НЈ I, 1950, 116–131. Прештампано у: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград 1978, 207–218.
158. Б[ошковић] Р[адосав], *Протестни, азбестни итд.; телефонисткиња, пијанисткиња итд.*, НЈ I, 1950, 285–294. Прештампано у: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград 1978, 219–225.
159. Б[ошковић] Р[адосав], *Око суфикса -икаст (-ичаст)*, НЈ XIV, 1964, 156–158. Прештампано у: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград 1978, 261–263.
160. Б[ошковић] Р[адосав], *Око суфикса -ица*, НЈ XV, 1966, 58–61. Прештампано у: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград 1978, 273–275.
161. Вошковић Радосав, *Из опонастичке деривације и поводом ње*, Onomastica Jugoslavica VI, 1976, 187–193. Прештампано у: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград 1978, 437–444.
162. Бошковић Радосав, *Нека питања именичке моћије и прасловенске деривације*, ЗбМСФЈ XIX/2, 1976, 7–11. Прештампано у: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград 1978, 455–459.
163. Бошковић Радосав, *Лујичко ткалча – Weberin*, in: Зборник радова о Александру Белићу, Посебна издања САНУ CDXC VIII, Београд, 1976, 339–345. Прештампано у: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград 1978, 445–450; Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика*, Београд, 2000, 375–380.
164. Бошковић Радосав, *Један половишно објашњен суфикс српскохрватски*, НЈ XXII/1–2, 1976, 15–17. Прештампано у: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград 1978, 429–431; Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика*, Београд, 2000, 370–372.
165. Вошковић Радосав, *Из опонастичке деривације и поводом ње*, Onomastica Jugoslavica 6, Zagreb, 1976, 187–194. Прештампано у: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград 1978, 437–444; Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика*, Београд, 2000, 349–356.
166. Бошковић Радосав, *И добри Данчић неки пут задрема*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XLII, Београд, 1976, 333–335. Прештампано у: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград 1978, 471–473; Ра-

¹⁶О именицама на *-иште* (типа *гледистиште*), полемички и нормативно интониран чланак (реакција на прилог А. Паунова у истом броју НЈ).

- досав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика*, Београд, 2000, 372–374.
167. Бошковић Радосав, *Србљи и Срби*, ЗбМСФЛ XXI/1, 1978, 23–25. Прештампано у: Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика*, Београд, 2000, 415–418.
168. Бошковић Радосав, *Категорија старих српскохрватских личних хипокористика типа Andre, Andreta (Andrete) у интерпретацији Даничића и других*, in: Зборник о Ђури Даничићу, Београд–Загреб, 1981: САНУ/ЈАЗУ, 329–339.¹⁷ Поново објављено у: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград 1978, 475–487; Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика*, Београд, 2000, 398–412.
169. Вошњак Tomislava, *Gramatička i semantička kolebljivost dvosložnih imenica sa sufiksom -ež*,¹⁸ *Rasprave IHJJ* 31, 2005, 1–18.
170. Vrabec Ivan, Hraste Mate, Živković Sreten, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*,¹⁹ Zagreb, 1952: Školska knjiga.
171. Брборић Вељко, *О неким неискоришћеним творбеним могућностима у српском језику*, НССВД 26/2, 1997, 465–468.
172. Брборић Ж. Вељко, *Творба речи и правопис – писање сложених детерминативних формација са првом страном компонентом*, in: *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 485–496.
173. Brozović Dalibor, *Neki etnici u novom izdanju pravopisa*, J I, 1952/1953, 54–56.
174. Brozović Dalibor, *Poljska knjiga iz hrvatskosrpske tvorbe*, J X/1, 1962–1963, 28–31.
175. Brozović Dalibor, *O sufiksu -er/-or u imeničkim i pridjevskim brojevima i njihovim izvedenicama*, J XXI/5, 1974, 129–136.
176. Бугарски Наташа, *О семантичким и социolingвистичким аспектима творбе жаргонизованих рећи у српском језику*, ППЈ 30–32, 1999–2001, 311–316.
177. Бугарски Нагаша, *Деадјективна именица као средство номинализације (у публицистичком стилу стандардног српског језика)*,²⁰ ЗбМСФЛ XLVII/1–2, 2004, 297–404.
178. Бугарски Ранко, *Један жаргонизовани суфикс: сх. -ак*, ЗбМСФЛ XXXVIII/2, 1995, 157–167.
179. Бугарски Ранко, *Жаргонизација у творби речи*, НССВД 26/2, 1997, 301–308.
180. Бугарски Ранко, *Неки аспекти жаргонизације у нашем данашњем језику*, ЈФ LVI/1–2, 2000, 157–161.
181. Бугарски Ранко, *Žargon*, Библиотека XX век, Београд, 2006.
182. Будимир Милан, *О двојезичним сложеницама таутолошког типа*, НЈ IV, 1936, 165–168.
183. Budja Jurica, Kurtović Ivana, *Afiksalna tvorba glagola u dijalektnim rječnicima*, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 14, Zagreb, 2008.
184. Budja Jurica, *O- kao fakultativni alomorf glagolskoga prefiksa od-*, *Rasprave IHJJ* 35, 2009, 21–34.
185. Budja Jurica, *Delimitativni glagolni po- u hrvatskom i ostalim štokavskim jezicima*, *Croatia et Slavica Iadertina*, Zadar, 2010, 89–119.

¹⁷ Научна конференција поводом стопедесетогодишњице рођења Ђуре Даничића одржана је у Београду и Загребу 1975. године, а зборник реферата објављен је тек 1981. године.

¹⁸ О колебању у граматичком роду, а не о творби.

¹⁹ Творба речи 129–164. Исп. и каснија издања (и са атрибутим *хрватскосрпски* у наслову).

²⁰ Деадјективним именицама овде се приступа искључиво са синтаксичких позиција.

186. Букумирић Милета, *Прилог познавању творбе именица у говору Гораждевца*, ППЈ 20, 1984, 153–156.
187. Булагова Р. В., Замјатина Г. И., *Общее и специфическое в механизме построения акцентных систем суффиксальных имен в сербохорватском и словенском*, in: Теоретические и методологические проблемы сопоставительного изучения славянских языков, Москва 1994: Наука, 179 – 197.²¹
188. Булахов Г[апейович] М[ихайло], *Сербско-хорватские имена прилагательные на -аст и их эквиваленты в русском и белорусском языках*, ЈФ XXX/1–2, 1973, 65–72.
189. Бурић Милена, *О суфиксу -(н)ик*, Осми лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, ЦАНУ, Подгорица 2012, 101–107.
190. Vaillant André, *La depreverbaton*, Revue des etudes slaves 22, 1946, 5–45.
191. Vaillant André, *Grammaire comparée des langues slaves, Tom IV, La formation des noms*, Paris, 1974: Éditions Klincksieck.
192. Valković Josip, *Pridevi od imenice komuna*, Ј VI, 1957, 19–20.
193. Величкова Славка, *За един словообразователен тип в български и сръбски език*,²² ЈФ LVI/1–2, 2000, 187–192.
194. Вељковић Станковић Драгана, *Експресивне глаголске творенице и њихова улога у анализи књижевног лика*, КњЈ LI/1–2, 2004, 125–140.
195. Вељковић Станковић Драгана, *О критеријумима класификације глагола субјективне оцене*, НССВД 35/1, 2006, 383–394.
196. Вељковић Станковић Драгана, *Прагматички, стилски и тумачењски потенцијали интензифицираних речи субјективне оцене*, СЈ XI/1–2, 2006, 341–371.
197. Вељковић Станковић Драгана, *Деноминални деминутиви и аугментативи: значење и творба*, НССВД 36/1, 2007, 387–403.
198. Вељковић Станковић Драгана, *Семантичка и прагматичка вредност умањеница мотивисаних именицама са значењем мерних јединица*, НССВД 38/1, 2009, 363–380.
199. Вељковић Станковић Д. Драгана, *Когнитивни аспекти деминуције глагола у српском језику*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 497–514.
200. Вендина Ивановна Татьяна, *Опыт разработки модели сопоставительного описания словообразовательных систем русского и сербохорватского языков*, ЗБМСФЛ XXXII/2, 1989, 99–107.
201. Вендина Ивановна Татьяна, *Дифференциация славянских языков по данным словообразования*, Москва, 1990: Академия наук СССР, Институт русского языка.
202. Vince Z[latko], *Drugarica direktor, gospođa profesor ili drugarica direktorica, gospođa profesora?*, Ј III/4, 1954–1955, 113–118.
203. Витас М. Душко, Крстев Ј. Цветана, *Творбени обрасци у електронском речнику српског језика*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 515–525.

²¹ Упоређују се акценатски системи изведених (суфиксалних) класа именица у два сродна јужнословенска језика – српскохрватском и словеначком, на фону руског као источнословенског. Анализа је вршена на материјалу деадјективних именица са суфиксима *-ота* и *-ост*.

²² Ауторка анализира творбени тип са префиксом *не-* којим се граде називи за лица, у бугарском и српском.

204. Вићентић Биљана, *Синтакса именица помина agentis у руском у поређењу са српским*, С XIII, 2009, 137–149.
205. Vončina Josip, *Nazivi za sportaše u našem jeziku*, J V/3, 1957, 82–84.
206. Wrocławska Elżbieta, *Род и број у систему творбе именица у српскохрватском језику XV–XVII века*, НССВД 13/1, 1984, 203–211.
207. Wrocławska Elżbieta, *Творба именица страног порекла као саставни и истовремено посебни део творбе именица у српском језику*, НССВД 26/2, 1997, 287–290.
208. Vrcić Mataija Sanja, Grahovac Pražić Vesna, *Osobitosti ličkih nadimaka*, FOC 15, 2006, 241–252.
209. Vujičić Dragomir, *Hidronimi antroponimskog (patronimičkog) porijekla u lijevom slivu Drine*, Onomastica Jugoslavica 10, Zagreb, 1982, 263–267.
210. Вујовић Душанка, *Конкуренција суфикса -ика/-ица*, ЗбМСФЛ XL/2, 1997, 41–47.
211. Вујовић Душанка, *Семантичка и деривациона обележја глагола отежаног кретања*, in: Граматика и лексика у словенским језицима (Зборник радова са научног симпозијума), Нови Сад – Београд, 2011, 349–359.
212. Вујовић С. Душанка, *Префиксални творбени образци глагола кретања*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 527–534.
213. Вукићевић Душанка, *О значењу именичких сложеница*, ЗбМСФЛ XXXVII, 1994, 145–149.
214. Вукићевић Душанка, *Именичке сложенице у савременом српском књижевном језику*, ЗбМСФЛ XXXVIII/1, 1995, 127–174.
215. Вукићевић Душанка, *О лексикографској дефиницији именичких сложеница у речницима српског језика*, НССВД 26/2, 1997, 365–371.
216. Vuković Jovan, *Glagolske imenice na -nje i -će*, PSKJ I/1, 1949, 40–53.
217. Vuković Jovan, *Glagolske imenice na -nje i -će*, PSKJ II/2, 1950, 149–171.
218. Вуковић Гордана, *Етници женског рода у епској поезији*, ЈФ LVI/1–2, 2000, 241–248.
219. Вуковић Борислав, *Семантичке карактеристике и однос неодређених заменица са постфиксом -нибудь и постфиксом -либо у руском и њихови еквиваленти у српскохрватском језику*, ЗбМСФЛ XXXII/2, 1989, 121–132.
220. Вулегић Вера, *Именице са суфиксом -шчина у руском и суфиксом -штина у српскохрватском*, ГФФНС XV/2, 1972, 613–629.
221. Vulić Sanja, *Sufiksalna tvorba imenica u gradišćanskohrvatskim kajkavskim govorima*, in: Zbornik radova Riječki filološki dani 5, Filozofski fakultet, Rijeka, 2004, 585–598.
222. Vulić Sanja, *Iz sufiksalne tvorbe imenica u vinišćarskom govoru*, ČR 32/2, 2004, 191–201.
223. Vulić Sanja, *Složeno-sufiksalna tvorba imenica u gradišćanskohrvatskim čakavskim govorima*, Croatica et Slavica Iadertina I, Zadar, 2005, 47–60.
224. Vulić Sanja, *Preobrazba kao rubni tvorbeni način pri tvorbi imenica u gradišćanskohrvatskim čakavskim govorima*, ČR 33/1–2, 2005, 213–219.
225. Vulić Sanja, *Sintaktično-semantička tvorba kao rubni tvorbeni način pri tvorbi imenica u gradišćanskohrvatskim idiomima*, Croatica et Slavica Iadertina 2, Zadar, 2006, 73–82.
226. Vulić Sanja, *Imeničke sraslice u gradišćanskohrvatskim govorima*, ČR 34/1–2, 2006, 97–113.

227. Vulić Sanja, *Čista prefiksalna tvorba imenica u gradišćanskohrvatskim idiomima*, Croatica et Slavica Iadertina III, Zadar, 2007, 81–93.
228. Vulić Sanja, *Prefiksavno-sufiksalna tvorba imenica u gradišćanskohrvatskim idiomima*, ČR 35/1, 2007, 121–138.
229. Vulić Sanja, *Čista složena tvorba imenica u gradišćanskohrvatskim idiomima*, ČR 36/1–2, 2007, 97–111.
230. Vučetić Zorica, *Neke karakteristične sufiksalne tvorbe imenica u hrvatskom ili srpskom jeziku u odnosu na talijanski jezik*, F 14, 1986, 445–452.
231. Вучковић Снежана, *Конверзија као начин именичке творбе у два српска јеванђеља из XIII века*, НССВД 39/3, 2010, 157–173.
232. Вучковић П. Снежана, *Сложенице у два српска јеванђеља из XIII века – Рашко-хиландарском и Мокропољском*, СЈ XVI/1–2, 2011, 143–159.
233. Вучковић П. Снежана, *Структурно-семантичка творбена реконструкција старосрпских топонима*, in: *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд 2012: Филолошки факултет, 535–544.
234. Вушовић Д[анило], *О пореклу и значењу речи „колач“*,²³ НЈ II, 1934, 241–246.
235. Вушовић Д[анило], *Откуда реч зеленаш?*,²⁴ НЈ, 1935, 60.
236. Газизова Ф. Раида, *Семантичка функционалност глагола у „микроконтекстима“, који мотивишу сложене именице*,²⁵ НССВД 16/1, 1987, 131–137.
237. Георгијевић Светозар, *О војвођанској ономастици*,²⁶ НЈ VII, 1956, 165–177.
238. Георгијевић Светозар, *О проблемима патронима, етника и ктетика у српскохрватском језику*, ОП II, 1981, 123–142.
239. Georgijević Svetozar, *Antroponimijski nastavak -ota*, ČJOK, 269–279.
240. Görner Franz, *Die Bildung der Ethnika von Ortsnamen im serbokroatischen Sprachraum*, Wiesbaden, 1963: O. Harrassowitz.
241. Глибановић Вајзовић Ханка, *Творба ојконима суфиксима оријенталног поријекла*, in: *Осма југословенска конференција и Други лингвистички скуп „Бошко-вићеви дани“*, Подгорица, 1994, 105–114.
242. Gortan Veljko, *О tvorbi pridjeva od imenica na -ija*, Ј III/4, 1955, 107–110.
243. Горган Премк Даринка, *О семантичком односу деривата према творбеној основи*, НССВД 16/1, 1987, 101–107.
244. Горган Премк Даринка, *О структури и семантици деривата*, НЈ XXX, 1995–1996, 76–81.
245. Горган Премк Даринка, Васић Вера, Недељков Љиљана, *Семантичко-деривациони речник*, Свеска 1: *Човек – делови тела*, Нови Сад, 2003: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
246. Горган Премк Даринка, Васић Вера, Рајна Драгићевић, *Семантичко-деривациони речник*, Свеска 2: *Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство*, Нови Сад, 2006: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
247. Горган Премк С. Даринка, *О наредним задацима српске дериватологије из угла једног лексикографа*, in: *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*,

²³ Изводи је из речи *коло* (првобитно значење *окугао хлеб*).

²⁴ Расправља се о значењу, само узредно о творби.

²⁵ Ауторка је вероватно хтела рећи – „микроконтекстима“. У раду се анализирају сложене мотивисане глаголско-именичким односима. Рад је више оријентисан ка лексикологији, мање ка творби.

²⁶ О презименима насталим суфиксацијом.

- Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 555–559.
248. Гочанин Мирјана, *Семантичко-деривационо гнездо лексеме радити*, НЈ XXXVI/1–4, 2005, 104–125.
249. Грицкат Ирена, *Глагол пањкати у вези са проблемом депревербације*, ЈФ XVIII/1–4, 1949, 322–324.
250. Г[рицкат] И[рена], *Како су од именице типа јунак постали придеви типа јуначки и именице типа јунаштво?*, КњЈ I/3, 1954, 183–184.
251. Грицкат И[рена], *Деминутивни глаголи у српскохрватском језику*, ЈФ XXI, 1955–1956, 45–96.
252. Грицкат Ирена, *О неким видским особеностима српскохрватског глагола*, ЈФ XXII/1–4, 1957–1958, 65–130.
253. Грицкат Ирена, *Префиксација као средство граматичке (чисте) перфектизације*, ЈФ XXVII/1–2, 1966–1967, 185–223.
254. Грицкат Ирена, *Шта даје за проучавање глаголске семантике чиста (граматичка) перфектизација путем префиксације?*, НЈ XVI, 1967, 119–126.
255. Грицкат Ирена, *О именицама типа налет у српскохрватском језику*, ЗбМСФЛ XXIV/1, 1981, 101–134.
256. Грицкат Ирена, *Одлике глаголског видског парњаштва као семантички индикатори*, ЗбМСФЛ XXVII–XXVIII, 1984–1985, 197–203.
257. Грицкат Ирена, *Значења афиксалне глаголске деминуције*, Први лингвистички научни скуп у спомен на Радосава Бошковића, (Даниловград 1987), ЦАНУ књ. 17, Одјељење умјетности, књ. 6, Титоград, 1988, 131–139.
258. Грицкат Ирена, *О неким особеностима деминуције*, ЈФ LI, 1995, 1–30.
259. Грицкат Радуловић Ирена, *О дериватима на -ар и -ач у српском језику*, Глас СССLXXXV, САНУ, Одељење језика и књижевности, књ. 17, 1998, 31–37.
260. Грицкат Ирена, *Префикс с(а)- уз глаголе у српском језику*, ЗбМСФЛ XLIII, 2000, 137–141.
261. Грицкат Ирена, *О суфиксу -ак и у вези с њим*, СЈ VIII/1–2, 2003, 23–28.
262. Грковић Милица, *Имена у Дечанским хрисовуљама*, Нови Сад, 1983: Филозофски факултет у Новом Саду.
263. Грковић Милица, *Речник имена бањског, дечанског и призренског властелинства у XIV веку*, Београд, 1986: Народна књига.
264. Грковић Милица, *Значај рада Вука Караџића за нашу ономастику*, НССВД 17/1, 1988, 259–263.
265. Гудурић Снежана, Дробњак Драгана, *„Прави“ и „лажни пријатељи“ у француском, италијанском и српском језику*, ЗбМСФЛ LIII/1, 2010, 195–204.
266. Дабић Богдан, *Полусложенице у Суреповом преводу „Слова о полку Игореву“*, КЈ II/1–2, 1973, 73–80.
267. Дабић Богдан, *Суфиксална извођења код муслиманских мушких имена*, КЈ VI/2, 1977, 43–50.
268. Дабић Богдан, *Творбени наставак -ај у словенским језицима*, КЈ VI/3, 1977, 31–41.
269. Дабић Богдан, *Привативни префикси не- и без- у словенским језицима*, КЈ XIII/4, 1984, 191–198.
270. Дабић Богдан, *Творба замјеница и осталих врста ријечи од замјеничког полазишта у савременом српскохрватском језику*, НССВД 16/1, 1987, 173–176.
271. Дабић Богдан, *Конкурентност наставака за творбу глаголске именице у словенским језицима*, ЈФ LVI/1–2, 2000, 321–328.
272. Dalmacija Stevo, *О класификацији и суфиксацији hidronima Potkozarja*, ЏЈОК, 55–65.

273. Dalmacija Stevo, *O pridjevima kozarski i kozarački*, KJ XII/1, 1983, 39–41.
274. Даничић Ђ/уро/, *Српска деминуција и аугментација*, Гласник Друштва србске словесности XII, Београд, 1860, 474–499.
275. Даничић Ђ/уро/, *Основе српскога или хрватскога језика*, Београд, 1876: Државна штампарија.
276. Dezsó László, *Синонимија у творби речи српскохрватског језика у 13–14. веку*, НССВД 12/1, 1983, 5–13.
277. Dezsó László, *Питања историјско-типолошке карактеризације творбе речи у старосрпскохрватском језику*, НССВД 16/1, 1987, 51–58.
278. Dešić Milorad, *Uticaј mjesta akcenta na tvorbu hipokoristika nastalih od ličnih ime-na*, J X/3, 1962–1963, 86–94.
279. Дешић Милорад, *Напомене о антропонимији у Книнској крајини*,²⁷ in: Осма југословенска конференција и Други лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, Подгорица, 1994, 204–207.
280. Дешић Милорад, *Акцент изведених и сложених ријечи у савременом српском језику с обзиром на акценат основне ријечи (основни типови)*, CJ XVIII, 2013, 23–34.
281. Dilberović Splitter Vera, *Beiträge zur Bildung der Serbokroatischen Personennamen*, Meisenheim am Glan, 1966: A. Hain.
282. Đivković M[irko], *Pridjevi na -ski*, NV XVIII, 1910, 282–283.
283. Драгићевић Рајна, *О српско-хрватским ономапојејским именицама с елементом -т- у суфиксу*, ЈФ LIV, 1998, 121–130.
284. Драгићевић Рајна, *Творбена и семантичка анализа придева који означавају људске особине у савременом српском језику* (аутореферат о одбрањеној докторској дисертацији), КњЈ XLVII/1–2, 1999, 90–95.
285. Драгићевић Рајна, *Нека запажања о семантици придевских деривата у савременом српском језику*, Истраживања по славјанским језикам 5, Корейска асоцијација славистов, Сеул, 2000, 189–196.
286. Драгићевић Рајна, *Традиционално и модерно у српској лингвистици (творба речи)*, Лингвистичке актуелности I/3, Београд, 2000, 101–108.
287. Драгићевић Рајна, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику, творбена и семантичка анализа*, Библиотека ЈФ, нова серија, књ. 18, Београд, 2001: ИСЈ САНУ.
288. Драгићевић Рајна, *Придеви са значењем људских особина као део Деривационо-семантичког речника српског језика*, in: Међународни научни скуп о лексикографији и лексикологији: Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе, Нови Сад–Београд, 2002, 111–117.
289. Драгићевић Рајна, *Утицај мотивне речи на значење мотивисане речи у процесу деривације*, Свет речи 15–16, Београд, 2003, 32–33.
290. Драгићевић Рајна, *Творба речи и концептуализација емоција*, С 8, 2004, 120–127.
291. Драгићевић Рајна, *Творба речи у настави српског језика*, КњЈ LI 3–4, 2005, 347–354.
292. Драгићевић Рајна, *Деривациона гнезда маркираног и немаркираног члана антонимског пара*, in: Србистички прилози (Зборник у част професора Славка Вукомановића), Београд, 2005, 93–98.
293. Драгићевић Рајна, *Деривати у менталном лексикону*, НССВД 36/1, 2007, 367–379.

²⁷ Узредно и о творби антропонима (деминутивно-хипокористични типови).

294. Драгићевић Рајна, *Актуелна питања науке о творби речи*, НССВД 36/3, 2008, 61–69.
295. Драгићевић Рајна, *Творбени и семантички статус једног значења именица типа ручица*, СЈ 13/1–2, 2008, 203–213.
296. Драгићевић Рајна, *Иновације у творби речи у словенским језицима*, 11. заседање Комисије за творбу речи Међународног славистичког комитета, Москва, 24–26. март 2009, ЈФ 65, 2009, 461–468.
297. Драгићевић Рајна, *Утицај полисемије на творбу речи*, КњЈ LVI/1–2, 2009, 147–153.
298. Драгићевић Рајна, *Статус деривационих односа у лексикологији*, С 13, 2009, 89–94.
299. Драгићевић Рајна, *Словообразовательные иновации с точки зрения исследования деривационных гнезд сербского языка*, in: Труды и материалы Международного научного симпозиума „Славянские языки и культуры в современном мире“, НОВЫЕ ЯВЛЕНИЯ В СЛАВЯНСКОМ СЛОВООБРАЗОВАНИИ: СИСТЕМА И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ, Москва, 2010, 148–163.
300. Драгићевић М. Рајна, *Творбено-семантичка анализа десупстантивних предлога у српском језику*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 73–87.
301. Дражић Јасмина, *Место и улога творбе речи у минималном речнику српског језика као страног*, ЗбМСФЈ L, 2007, 233–237.
302. Dukat Vladoje, *Vjelogorica, srnogorica*, НЈ IV, 1936, 137–139.
303. Дурбаба Оливера, *Интернет провајдери у сајбер-спејсу, Језик новог медија у (не)сагласју с књижевним језиком*,²⁸ НССВД 30/1, 2002, 189–195.
304. Дуриданов Иван, *Топонимичните ѓ-суфикси в јужнославјанските езици*, Български език VIII/4–5, 343–356.
305. Ђорђић П[етар], *О двојаким завршецима неких туђица*, НЈ II, 1934, 145–149.
306. Ђорђић П[етар], *Именица академија и њене изведенице*,²⁹ НЈ II, 1934, 246–247.
307. Ђорђић П[етар], *Облик Јогословен*, НЈ II, 1934, 200–201.
308. Ђорђић П[етар], *Ходочашће*, НЈ III, 1935, 114–118.
309. Ђорђић П[етар], *Из историје нашег књижевног језика, Именице типа бденије*, НЈ IV, 1936/4 100–107.
310. Ђорђић П[етар], *Из историје нашег књижевног језика, Именице типа божанство*, НЈ IV/6, 1936, 169–172.
311. Ђукановић Владо, *Иван Клајн, Творба речи у савременом српском језику, Први део: Слагање и префиксација*, Београд, ЗУНС – ИСЈ САНУ, 2002, КњЈ 50/1–3, 2003, 203–204.
312. Ђурић Radmila, *Deminutivni sufixi u srpskom i njihovi prevodni ekvivalenti u engleskom*, ЗбМСФЈ XLVII/1–2, 2004, 147–164.
313. Ђуровић Сања, *Деривационо гнездо лексеме кућа – творбено-семантичка анализа*, Наслеђе I/1, Крагујевац, 2004, 83–103.
314. Ђуровић Сања, *О неким спорним примерима за модел комбиноване творбе у савременом српском језику*, Српски језик и друштвена кретања, књ. 1, ФИЛУМ, Крагујевац, 2007, 205–214.

²⁸ Рад се делимично тиче импортованих сложених формација типа *интернет тржиште, сајбер-рат, онлајн плаћање*.

²⁹ О изведеницама *академац, академичар, академијин, академски*.

315. Ђуровић Сања, *Разграничење суфикса -ик/-ник код именица које значе особу у српском књижевном језику*, НССВД 36/1, 2007, 405–412.
316. Ђуровић Сања, Петковић Јелена, *О једном типу ергонима у српском језику*, НЈ XLIII/1–2, 2012, 3–14.
317. Џерић Станко, *О творби ријечи*, Ј XVII/2, 1969, 37–41.
318. Џерић Станко, *Изведенице са суфиксима за творбу тјесних именица (nomina loci)*, Ј XVIII/3, 1971, 83–91; XVIII/4, 105–114.
319. Жибрег Ивона, *Прилог познавању глаголске деминуције у српскохрватском језику*, ППЈ 18, 1982, 79–85.
320. Живановић Јован, *Сложене ријечи у српском језику*, Глас СКА LXVIII, 1904, 175–207.
321. Џивковић Радослав, *О употреби скраћеница и дневним, локалним и фабричким листовима*, КњЈ XXI/II, 1–2, 1976, 122–133.
322. Живковић Сретен, *Речи на „овина“ и њихова значења*,³⁰ НЈ VII/1, 1940, 8–12.
323. Џивковић Слађана, *Суфикси за творбу именица у енглеском језику и њихови еквиваленти у српском и компјутерском регистру*, *Комunikacija i kultura online* I/1, Beograd, 2010, 197–211.
324. Жигић Тајјана, Прибићевић Ивана, *Из проблематике именица са месним значењем*, НЈ XXVI/4–5, 1985, 253–260.
325. Жигић Тајјана, *Из проблематике именица с месним значењем. Питарија*, НЈ XXVI, 1985, 253–256.
326. Жугић Радмила, *Именичке сложенице с именицом као првим конституентом у призренско-тимочким говорима – паралела са стандардним српским језиком*, *Лесковачки зборник* 47, Лесковац, 2007, 383–393.
327. Жугић, Радмила, *Глаголски деминутиви с префиксом по- у призренско-тимочким говорима*, ЗбМСФЛ, L/1-2, 2007, 257–270.
328. Жугић Радмила, *Придевски деминутиви у говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне који се односе на особине ентитета из човековог окружења (семантичко-творбени аспект)*, *Зборник радова Филолошког факултета у Приштини* 36, 2007, 377–392.
329. Жугић Радмила, *Семантичка диференцијација сложених глагола с префиксом -из у стандардном српском језику*, *Зборник радова Филозофског факултета XXXVII*, 2007, Косовска Митровица, 2008, 89–99.
330. Жугић Радмила, *Семантичко-творбена анализа пејоратива за женска лица у јабланичком говору (југозападно од Лесковца)*, ЗбМСФЛ LII/2, 2009, 81–106.
331. Жугић Радмила, *Лексикографски поступци тумачења семантике изведеница на основу односа творбене основе и творбеног форманта*, in: *Граматика и лексика у словенским језицима* (Зборник радова са научног симпозијума), Нови Сад – Београд, 2011, 403–412.
332. Зонић Божидар, *Суфиксација личних имена у Васојевићима*, in: *Осма југословенска конференција и Други лингвистички скуп „Бошковићеви дани“*, Подгорица, 1994, 189–193.
333. Зориčić Ivan, *Naglasci imenica izvedenih nultim sufiksima*, *Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci* 4, Rijeka, 1982, 253–259.
334. Zoričić Ivan, *Naglasak složeno-sufikslnih imeničkih tvorenica nultim sufiksom*, *Radovi Pedagoškog fakulteta u Puli* 4, Pula, 1983, 165–171.
335. Zoričić Ivan, *O naglasku jednosložnih izvedenica nultim sufiksom*, *Radovi Pedagoškog fakulteta u Puli* 5, Pula, 1985, 333–338.

³⁰ О извођењу именица са значењем земље, меса, дрвета, биљке, плате, производа радње.

336. Zoričić Ivan, *Naglasak imenica s dočetakom na -ovnica*, J 40/1, 1992, 5–11.
337. Ивановић Ненад, *Значења изведених апстрактних именица у српском језику*, НЈ XXXVI/1–4, 2005, 86–99.
338. Ивић Милка, *André Vaillant, La depreverbaton (Revue des etudes slaves 19, p. 5–45, Paris, 1946)*, ЈФ XVIII/1–4, 1949, 333–335.
339. Ивић Милка, *Генитивне форме српскохрватских именица и одговарајућа pridevska образовања суфиксом -ов (-ев, -овљев, -евљев), -ин у односу комбинаторичних варијаната*, ГФФНС X, 1967, 257–261.
340. Ивић Милка, *О неким принципима глаголске префиксације у словенским језицима*, ЈФ XXXVIII, 1982, 51–61.
341. Ivić Milka, *O pridevskim obrazovanjima tipa pun punctat*, in: Milka Ivić, *O zelenom konju (novi lingvistički ogledi)*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1995, 319–331.
342. И[вковић Милош], *Бошко*,³¹ НЈ II, 1934, 134–136.
343. Ivšić Stjepan, *Nešto o riječima složenima s nadri-*, NV XV/7, 1907, 525–527.
344. Ivšić Stjepan, *Još o riječi hodočašće*, Uz članak p. P. Đorđića i „Našem jeziku“ g. III, str. 114–118, НЈ III, 1935, 141–143.
345. Игов А[нгел], *Проблеми на сњрбохњрватското словосложение*, Език и литература XVI/1, Софија, 1961, 43–48.
346. Игов А[нгел], *Сњединителни елементи в системата на сњрбохњрватското словосложение*, Език и литература XVI/6, Софија, 1961, 31–38.
347. Пешић Fr[ан], *Napomene i primedbe k 8 broju godine II „Našeg jezika“*, НЈ II, 1935, 77–80.
348. Ильинский Андреевич Григорий, *Сербо-хорватския прилагателныя с суффиксом -ов и русско-кашубския окончания род. п. ед. ч. м. и ср. р. -va/-vo*,³² ЈФ V, 1925–26, 53–68.
349. Janjanin M[ilan], *Gospođa profesor*,³³ НЈ II, 1934, 202–204.
350. Janjanin M[ilan], *O ženskim prezimenima*, НЈ IV, 1936, 47–50.
351. Јармак Вероника, *Рефлекси индоевропског суфикса -иско у савременом српском језику и другим словенским и несловенским језицима*, НССВД 28/2, 1999, 219.
352. Јашовић Голуб, *Структура и творба микротопонима и ојконима у околини Куриумлије*, Зборник радова Филозофског факултета XXXVII, 2007, Косовска Митровица 2008, 79–88.
353. Jedlička Alois, *Конфронтационе напомене о тзв. универбизацији и мултивербизацији*, НССВД 11/2, 1982, 113–123.
354. Јелић Маријан, *Нормирање етника и ктетика*, ПЛ 6, 2005, 177–182.
355. Јелић Маријан, *Суфикси за грађење ктетика (од ојконима у Војводини)*, НЈ XXXVI/1–4, 2006, 53–64.
356. Јелић Маријан, *Творба етника и ктетика – од ојконима у Војводини*, CJ 12/1–2, 2007, 459–468.
357. Јелић Маријан, *Етници и ктетници у Војводини*, Универзитет у Новом Саду, 2010: Педагошки факултет у Сомбору.
358. Јелић Маријан, *О универбизацији у пчеларској терминологији*, in: Лексикологија, ономастика, синтакса (Зборник у част Гордане Вуковић), Нови Сад, 1011, 249–256.

³¹ О генези имена.

³² Поред осталог и о деадјективним именицама типа *гаров*, *шаров*, *рундов* и сл.

³³ Залаже се за употребу изведеница типа *професорица*, *докторка*, *докторовица*, *учитељка*, *адвокатовица* и сл. Чланак је пуристички интониран.

359. Јеремић Д. Драгољуб, *Крвавиту, крвављење; крвариту, крварење*,³⁴ НЈ X, 1960, 279–283.
360. Јerković Јovan, *Povodom nekih tvorbenih novina u jeziku pisaca*, Godišnjak Saveza društva za primjenjenu lingvistiku Jugoslavije 7–8, Sarajevo, 1984, 69–74.
361. Јerneј Јosip, *Glagoli na -irati u XVII. i XVIII. stoljeću*, F 2, 31–40.
362. Јовановић Владан, *Неки аспекти прагматичке употребе деминутивних именица*, НЈ XXXVI/1–4, 2005, 100–103.
363. Јовановић Владан, *О неким поступцима лексикографске обраде твореница*, НЈ XXXIX/1–4, 2008, 43–52.
364. Јовановић Владан, *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, Београд, 2010: ИСЈ САНУ.
365. Јовановић Ж. Владимир, *Проблеми одређивања сложених придева у енглеском и српском језику*, ПЛ 3, Нови Сад, 2002, 102–110.
366. Јовановић Гордана, *Деривација хришћанских имена у српским повељама и турским пописима*, in: Осма југословенска конференција и Други лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, Подгорица, 1994, 176–179.
367. Јовановић Симић Р. Јелена, *Творбено-структурне и стилске особености изведеница са формантом -ки*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 561–572.
368. Јоzić Жeljko, Vukša Perina, Ćurković Dijana, *Nazivi za bratova sina u hrvatskome jeziku*,³⁵ Rasprave ИЈЈ 37/2, 2011, 393–422.
369. Јonke Ljudevit, *Glagolski aspekt u tvorbi i u rečenici*, J XI/3, 1964–65, 65–72.
370. Јовићевић Radoјica, *Ponarođena grčka i grcizirana nomina propria u Asemanovom jevanđelju*, *Onomastica Jugoslavica* 10, Zagreb, 1982, 83–84.
371. Јоцић Мирјана, *Глаголи са суфиксима -иса, -ира, -ова у савременом српскохрватском књижевном језику*, ППЈ 5, 1970, 121–175.
372. Јуришић Блаж, *О продуктивним формантима и творби nomina agentis*, Ivšičev zbornik, Zagreb, 1963, 183–190.
373. Казимиrowић Бранислава, *Префиксални образац творбе српскохрватских придева и прилога*, ППЈ 24–26, 1988–1990, 145–159.
374. Kakridis Yannis, *Утврђивање творбених категорија: синтагматски и парадигматски приступ*, НССВД 28/2, 1999, 181–187.
375. Kalogjera Damir, *O jeziku i spolu*, Delo XXVII/4, Beograd, 1981, 38–52.
376. Kantor Marvin, *On multiple prefixation, aspect and procedurals*, ЗБМСФЈ XXI/1, 1978, 47–54.
377. Kantor Marvin, *The Serbo-Croatian Preverbs o- and ob-*, ЗБМСФЈ XXVII–XXVIII, 1984–1985, 321–325.
378. Каретановић Amir, *Jesu li endocentrične imeničke složenice tvorbeno inovacija u hrvatskom jeziku 19. stoljeća?*, Rasprave ИЈЈ 33/1, 2007, 235–243.
379. Карацић Стефановић Вук, *Главна свршивања суштествителни и прилагателни имена у српском језику*, Даница, Беч, 1828, 1–135. Прештампано у: Сабрана дела Вука Карацића, књига осма, Београд, 1969, 233–321.
380. Карацић Стефановић Вук, *[Творба глагола]*, in: О језику и књижевности II, Сабрана дела Вука Карацића, Београд, 1986, 363–431.

³⁴ Више о семантици, мање о творби.

³⁵ О изведеницама *синовац, нећак, братанац, братић* из дијалекатске, историјске и стандардолшке перспективе.

381. Кашић Јован, *Хаџићево „Ображавање српске речи“ и Вукова „Главна свршивања“*, НССВД 14/3, 1985, 39–46.
382. Кашић Јован, *Продуктивна морфолошка средства у жаргону*,³⁶ НССВД 16/1, 1987, 71–74.
383. Kirfel Kukavica Sabine, *Главне црте немачко-српског језичког контакта – са освртом на творбену структуру преведеница у касном славеносрпском добу*,³⁷ НССВД 26/2, 1997, 253–262. Kirfel Sabine, *Интернационализацијске тенденције у српској лексици (на примерима из дневне штампе)*,³⁸ НССВД 39/1, 2010, 227–238.
384. Киршова Маријана, *Творба српскохрватских назива пословно-смештајних објеката са суфиксом -ница*, КњЈ XVII/1, 1970, 40–54.
385. Киршова Маријана, *Творба назива пословно-смештајних објеката*, КњЈ XVII/2, 1970, 208–221.
386. Kiršova³⁹ Marijana, *Deverbativi na -ač i -lac*, КЈ 1–2, 1972, 37–46.
387. Киршова Маријана, *Нека питања методике рада на творби речи*, НЈ XXIV/1–2, 1979, 82–91.
388. Киршова Маријана, *Nomina loci (месна имена) у савременом српскохрватском језику (I)*, ЗбМСФЛ XXIII/1, 1980, 101–133.
389. Киршова Маријана, *Nomina loci (месна имена) у савременом српскохрватском језику (II)*, ЗбМСФЛ XXIII/2, 1980, 83–103.
390. Киршова Маријана, *Наименования лиц по этнической или государственной принадлежности в современном сербохорватском языке (в сравнении с русским)*, Зборник Матице српске за славистику, XXXII, Нови Сад, 1987, 169–186.
391. Киршова Маријана, *Аугментативи са суфиксима -ина, -етина, -урина у Вуковом Рјечнику*, НЈ XXIII/1–2, 1988, 42–54.
392. Киршова Маријана, *Глаголске именице са суфиксом -ње као термини у савременом књижевном српскохрватском језику*, НССВД 18/1, 1990, 179–190.
393. Киршова Маријана, *Прилог анализи творбено-семантичке категорије nomina instrumenti у савременом књижевном српскохрватском језику (у поређењу с руским)*, НССВД 20, 1991, 361–373.
394. Киршова Маријана, *О неким врстама српскохрватских именичких сложеница (у књижевним текстовима и у речницима)*, НЈ XXIX/3–4, 1993, 182–196.
395. Киршова Маријана, *Називи за лице и оруђа са суфиксом -атор у српском језику у поређењу са руским*, ЗбМСФЛ XXXVII, 1994, 265–277.
396. Киршова Маријана, *Nomina agentis у погледу стилске обојености у савременом српскохрватском језику (у поређењу са руским)*, НССВД 23/2, 1995, 279–289.
397. Киршова Маријана, *Норма, стил и творба речи*, НССВД 24/1, 1995, 169–177.
398. Киршова Маријана, *Развојна динамика неких опитесловенских творбених форманата у савременом српском језику (у поређењу са руским)*, НССВД 25/2, 1996, 427–433.
399. Киршова Маријана, *Поводом питања неких творбених модела nomina agentis у савременом српском и руском језику*, Ријеч II/1–2, Никшић, 1996, 90–98.

³⁶ Поред осталог и о „скраћивањима“ типа *маг* од *магнетофон*, *преф* од *преферанс* и сл.

³⁷ Категоризују се начини посрбљавања немачких лексема уопште, укључујући и творбене начине (слагање, префиксацију и суфиксацију).

³⁸ Између осталог и о сложеним структурама („именичким полусложеницама“) типа *бејзбол играч*, *поп сцена*, *е-новине*, *аудио опрема*, и сл.

³⁹ У часопису грешком стоји *Keřova*.

400. Киршова Маријана, *Најфреквентнији творбени модели у данашњој штампи*, Трећи лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, ЦАНУ, Подгорица, 1997, 109–114.
401. Киршова Маријана, *Nomina agentis i nomina instrumenti у српском и руском књижевном језику*, Универзитет Црне Горе, Подгорица, 1998: ОДП Штампарија „Требиње“.
402. Киршова Маријана, *Nomina loci у савременом српском језику*, Универзитет Црне Горе, Подгорица, 1999: ОДП Штампарија „Требиње“.
403. Киш Наташа, Ајџановић Милан, *О употреби именица са значењем особа*, ППЈ 38, Нови Сад, 2007, 223–23.
404. Клајн Иван, *О префиксоидима у српскохрватском језику*, НЈ XXIII/5, 1978, 187–198. Прештампано у: Иван Клајн, *Лингвистичке студије*, Београд, 2000: Партенон, 120–136.
405. Клајн Иван, *Два правописна проблема у вези са страним речима (писање сложеница и полусложеница; неједначење по звучности)*, in: О лексичким позајмљеницама, Суботица–Београд, 1996: ГБС – ИСЈ САНУ, 121–127.
406. Клајн Иван, *Граматички и лексикографски статус глаголских именица од не-свршених глагола*, НССВД 27/2, 1998, 149–157.
407. Клајн Иван, *Творба речи у савременом српском језику*, Први део, Слагање и префиксација (Прилози граматици српскога језика I), Београд, 2002: ЗУНС.
408. Клајн Иван, *Творба речи у савременом српском језику*, Други део, Суфиксација и конверзија (Прилози граматици српскога језика II), Београд, 2003: ЗУНС.
409. Кликовац Душка, *О значењу српског глаголског префикса раз- (когнитивнолингвистички приступ)*, НЈ XXXII/3–4, 1998, 153–167.
410. Кликовац Душка, *О различитим врстама префиксалног значења: лексичко и творбено значење глаголског префикса раз-*, in: Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе, Нови Сад – Београд, 1998: САНУ, Матица српска, ИСЈ САНУ, 185–195.
411. Кликовац Душка, *О значењским односима унутар творбене породице с кореном пун*, НССВД 29/1, 2000, 185–196.
412. Кликовац Б. Душка, *О семантици глаголског префикса уз-*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 573–600.
413. Ковачевић Борко, *Глаголске именице на -ње у српском језику и герунд у енглеском*, ЗбМСФЛ 51/1–2, 2008, 233–242.
414. Ковачевић Милош, *Префиксација и њен утицај на форму и семантику синтагме*, НССВД 16/1, 1987, 119–129.
415. Ковачевић Милош, *Творенице с префиксом ДЕ(3)- у српском језику*, in: Наука и образовање, Зборник радова са научног скупа (Бања Лука, 11–12. новембра 2005), Бања Лука, 2005, 153–175. Прештампано у: Милош Ковачевић, *Србистичке теме*, Крагујевац, 2007, 129–147.
416. Ковачевић Милош, *Плеонастичка употреба префикса у српском језику*, НС-СВД 39/1, 2010, 97–112.
417. Ковачевић Милош, *Префиксалне творенице са значењем поновљивости у савременом српском језику*, in: V међународни скуп „Српски језик, књижевност, уметност“, 1: Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности (ур. Милош Ковачевић), Крагујевац 2011, 19–32. Прештампано у: Милош Ковачевић, *Граматичка питања српскога језика*, Београд, 2011: Јасен, 81–101.
418. Kolarić R/udolf/, *Imenice na -ci i -ovci v Vojvodini*, ЗбМСФЛ II, 1959, 38–141.

419. Kolenić Ljiljana, *Tvorba osobnih imena u gramatici Marijana Lanosovića iz 1795*, in: Осма југословенска конференција и Други лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, Подгорица, 1994, 182–188.
420. Колман О[такар], *Још нешто о речима на -иште*, НЈ II, 1934, 13–19.
421. Коњик Лазих Ивана, Вуловић Наташа, *Семантичко-деривациона анализа броја пет*,⁴⁰ НЈ XXXVIII, 2007, 43–64.
422. Коњик Лазих В. Ивана, *Семантичко-деривациони потенцијал речи у откривању лексичких и културалних конотација (на примеру концепта живот)*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 609–621.
423. Копривица Верица, *Супстантивизација придева мушког рода у чешком и српском језику*, С 8, 2004, 369–374.
424. Копривица Верица, *Творба именица од придева*, Београд, 2008: Филолошки факултет.
425. Копривица Д. Верица, *Лексичкосемантичке групе као полазиште за конфронтациону анализу деривационих система два словенска језика*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 601–608.
426. Kosanović Marija Magdalena, *Vidski parovi građeni pomoću glagolskih sufiksa u ruskom, poljskom i srpskom jeziku*, ПЛ 2, Нови Сад, 2001, 55–66.
427. Костић Д[рагутин], *Преудешавање грчколатинских међународних речи на -ium (-ion)*,⁴¹ НЈ I/5, 1933, 149–154.
428. Костић Д[рагутин], *Прилог спортској терминологији*, НЈ II, 1934, 247–251.⁴²
429. Костић Д[рагутин], *Писање „женских презимена“*, НЈ III, 1935, 200–206.
430. Костић Д[рагутин], *Значење глаголског префикса „с“ које се губи*,⁴³ НЈ V, 1937, 37–40.
431. Kravar Miroslav, *O imenicama učenoga podrijetla na -ik ili -ičar*, J II/4, 1952–1953, 102–107.
432. Kramarić Ivica, *Још једном о сучу и суткинји (Stvar ipak nije tako jednostavna)*, J XXXV/4, 1988, 120–125.
433. Kretschmer Anna, *O норми у предвуковском књижевном језику: стране речи и модели творбе речи*, НССВД 26/2, 1997, 241–252.
434. Krile Ivo, *Podudarnost formalnih i značenjskih sadržaja u prefiksалnoj i sufiksалnoj tvorbi nekih glagolskih oblika*, F 9, 1979, 169–175.
435. Крстић Маја, *Властите именице као творбена основа у руском и српском језику (Презимена руских писаца XIX и XX века као творбена основа)*, С XIII, 2009, 110–119.⁴⁴

⁴⁰ Рад је заснован на претходно оформљеном семантичко-деривационом гнезду.

⁴¹ Више о формалној страни неких позајмљеница, мање о творби.

⁴² О изведеници *ногамет* и њој сличним.

⁴³ О глаголима који су некад имали значење „заједнице“.

⁴⁴ Анализирају се примери деривата изведених од презимена познатих руских писаца на грађи руског језика, а узгредно се дају творбени еквиваленти у српском језику (придеви на *-ов*, *Пушкинов*, на *-ски*, *гогољевски*; именице на *-ист/а/*, *пушкинист/а/*, на *-истика*, *пушкинистика*, *-лог*, *пушкинолог*, према руским дериватима на *-вед*, на *-логија*, *пушкинологија*, према руским дериватима на *-ведение*, на *-изам*, *пушкинизам* и сл. На крају се говори и о неким нормативним питањима везаним за називе улица по презимену, односно имену и презимену руских писаца.

436. Kruszec Agata, *Vukova trpeza – kulinarska terminologija u prvom izdanju „Srpskog rječnika“ Vuka Stefanovića Karadžića (1818)*, ЗбМССФЛ XLVII/1–2, 2004, 233–296.⁴⁵
437. Kuna Branko, *Nazivlje u tvorbi riječi*, F 46/7, 2006, 165–182.
438. Kuna Branko, *Proučavanje tvorbe riječi u hrvatskom jeziku tijekom 20. stoljeća*, in: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću* (Zbornik radova sa znanstvenog skupa), Zagreb, 2006, 339–365.
439. Kuna Branko, Mikić Ana, *Sinonim(ič)nost i uporaba glagola na -avati/-ivati*, Nova Croatica III/ 3, Zagreb, 2009, 33–50.
440. Lađević Milica, *Prilog proučavanju naših nadimaka*, ČJOK, 319–329.
441. Лашкова Лили, *Из творбе придевских сложеница у српскохрватском и бугарском књижевном језику*, НССВД 16/1, 1987, 139–147.
442. Легурска Палмира, Бечева Ничка, *Проблеми на семантиката на диминутивите в руския, срѣбския и бѣлгарския език и представянето ѝ в двуезичен речник*, ЈФ LVI/1–2, 2000, 577–588.
443. Лепојевић Б. Јелена, *Специфичности творбе двокомпонентних глагола у руском и српском језику*, Радови Филозофског факултета 13/1, Источно Сарајево, 2011, 587–600.
444. Leskien A[ugust], *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache* (Stammbildung der Nomina, 228–329; Das Verben: Stammbildung und Aktionsarten, 458–501), Heidelberg, 1914: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung. (Друго издање, фототипски: Heidelberg, 1976, Carl Winter • Universitätsverlag.)
445. Linarić Nevenka, *Robert Zeit, Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen*, Die alterbische Periode, Bohlau Verlag, Köln – Wien 1970, I–VII + 1–335, Slovo 23, Zagreb, 1973, 232–235.
446. Ликоманова Искра, *Неузуално словообразуване в јужнославјанските езици*, in: *Komparacija systemow i funkcionowania wspolczesnych języków słowiańskich*, 1, Słowotwórstwo/Nominacja, Opole, 2003, 276–281.
447. Ликоманова Искра, *Прояви на тенденцията за езикова икономия в јужнославјанските езици*, in: *Komparacija systemow i funkcionowania wspolczesnych języków słowiańskich*, 1, Słowotwórstwo/Nominacja, Opole, 2003, 307–315.
448. Loknar Vladimir, *Venzni i venski?*, J XXVII/5, 1980, 152–153.
449. Лома Александар, *Српскохрватска географска имена на -ина, мн. -ине: преглед типова и проблеми класификација*, ОП XIII, 1997, 1–26.
450. Ломпар Весна, *Заменице са префиксом и- у српском језику*, НССВД 26/2, 1997, 155–163.
451. Ломпар Весна, *Неименована младунчад*, Свет речи, 25/26, Београд, 2008, 72–74.
452. Lončarić Mijo, *Etnik od Koprivnica*, J XXI, 2, 1973, 56–57.
453. Lončarić Mijo, *Prilog diskusiji o pisanju složenica i polysloženica*, J XXVI, 5, 1979, 138–144.
454. Lubaś Władisław, *Svojilna pripona -ica v južnoslovanski toponomastiki*, Jezik in slovstvo XI/6, 1966, 173–176.
455. Lubaś Władisław, *Patronimski geografski nazivi sa formantom -ci, -ovci/-evci, -inci u srpskohrvatskom jeziku*, АФФ VIII, 1968, 93–134.
456. Lukenda Marko, *Prezimenata hidronimijskog porijekla*, ČJOK, 353–363.
457. Ljubenović Krsta, *Izgovor i pisanje prefiksa in-, kon-, sin- i eks-/egz- u našim složenicama*, КЊЈ XXIV/2–3, 1977, 305–306.

⁴⁵ Рад садржи информације и о творбеној структури анализираних лексике.

458. Major Randall, *Apstraktne imenice u srpskom jeziku stvorene od prostih prideva i sufiksa -ost*, in: Problemi u prevođenju na engleski, V Simpozijum kontrastivna jezička istraživanja, Zbornik radova, Novi Sad, 1996, 62–68.
459. Major Randall, *Problemi prevođenja nekih apstraktnih imenica (sufiks -stvo) sa srpskog na engleski jezik*, ПЛ 2, Нови Сад, 2001, 87–93.
460. Makišova Ana, *Imenički augmentativi u slovačkom i srpskom jeziku – građenje i semantika*, С IX, Београд, 2005, 185–191.
461. Makišova Ana, *Deminutivi u slovačkom i srpskom jeziku*, in: Сустрет култура, Нови Сад: Филозофски факултет, 2006, 609–616.
462. Makišová Ana, *Prefix, prefixoid a redukováaná koreňová morféma*, Slovakistický zborník 1, Nový Sad, 2006, 62–69.
463. Makišova Ana, *Pridevske složenice u slovačkom i srpskom jeziku*, С XI, Београд 2007, 274–283.
464. Makišova Ana, *Pogled na imeničke složenice kroz prizmu dva jezika*, С XII, Београд, 2008, 278–285.
465. Makišova Ana, *Prefiksacija prideva u slovačkom i srpskom jeziku*, ПЛ 9, Нови Сад, 2008, 137–144.
466. Makišová Ana, *Slovnodruhová príslušnosť substantívnych kompozít*, Slovakistický zborník 4, Nový Sad, 2009, 72–79.
467. Makišova Ana, *Derivati sa elementima grčkog porekla*, Riječ, časopis za slavensku filologiju 16/1, Rijeka 2010, 98–108.
468. Makišová Anna, *O novim leksemama u jeziku sa sufiksom -iáda/-ijada*, С XIV, 2010, 160–165.
469. Makišova Ana, *Hibridna leksika u dva genetski srodna jezika*, in: ПЛ 11, Београд–Нови Сад, 2010, 235–241.
470. Makišova Ana, *Složenice sa afiksoidima*, in: Susret kultura, Novi Sad 2010: Filozofski fakultet, 539–545.
471. Makišová Ana, *Typy kompozít v slovenčine a srbcine*, in: Slovo–Tvorba–Dynamic-kost' (Na počesť Kláry Buzássyovej), Bratislava 2010: Veda, vydavateľstvo SAV, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, 106–120.
472. Makišova Ana, *Izražavanje negacije prefiksom ne- u slovačkom i srpskom jeziku*, С XV, Београд, 2011, 210–21
473. Makišova Ana, *Sufiksi za građenje deminutivnih naziva u slovačkom jeziku i njihovi ekvivalenti u srpskom jeziku*, in: Језици и културе у времену и простору I, Нови Сад 2013: Филозофски факултет, 209–214.
474. Maretić Tomislav, *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba*, Rad JAZU 14, 1886, 81–146.
475. Maretić Tomislav, *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba*, Rad JAZU 15, 1886, 69–154.
476. Maretić Tomislav, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*,⁴⁶ Zagreb 1899: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana.
477. Maretić Tomislav, *Kako da tvorimo pridjeve prema grčkim imenicama na -ija?*, NV XIV, 1905–6, 569–572.
478. Maretić Tomislav, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*,⁴⁷ Zagreb 21931: Obnova.

⁴⁶ Творба речи 292–390.⁴⁷ Творба речи 252–358.

479. Maretić Tomislav, *Kritik ili kritičar i t.d.*,⁴⁸ НЈ II, 1934, 99–100.
480. Maretić Tomislav, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*,⁴⁹ Zagreb, 31963: Matica hrvatska.
481. Маринковић Небојша, *Полисемантичка дисперзија и конкуренција творбених форманата код модела опште ознаке помина agentis*, НССВД 26/2, 1997, 321–328.
482. Marić Ana, *Rozličné názory na tvorenie slov v slovenčine a srbčine*, ГФФНС, XXXIV/1, 2009, 103–113.
483. Марић Биљана, *Синтаксичка деривација: мост између творбе речи и синтаксе (у руском језику у поређењу са српским)*, in: *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 623–635.
484. Марјановић Слободан, *Ортографска норма у сложенници*, НССВД 24/1, 1995, 215–223.
485. Марјановић Слободан, *Структура назива привредних организација и њихова употреба*, Ниш, 1995: Филозофски факултет.
486. Марјановић Слободан, *Именице субјективне оцене у „Речнику пиротског говора“ и граматичка норма*, НССВД 26/2, 1997, 379–387.
487. Марјановић Слободан, *Грамматичка норма именица субјективне оцене у „Речнику пиротског говора“*, СЈ III/1–2, 1997, 265–285.
488. Марјановић Слободан, *Ортографска норма у полусложеницама*, Трећи лингвистички скуп „Бошковићев дани“, ЦАНУ, Подгорица, 1997, 95–107.
489. Марјановић Слободан, *Неки творбени аспекти у префиксацији*, in: *Књижевно дело Стевана Сремца – ново читање* (Зборник радова са истоимене научне конференције), Ниш, 1997, 185–190.
490. Марјановић Слободан, *Значај дериватолошких средстава за морфолошку класификацију*, НССВД 27/2, 1998, 263–271.
491. Марјановић Слободан, *Деклинабилност и индеклинабилност скраћеница у српском језику*, Актуелни проблеми граматике српског језика, Зборник радова са научног скупа, Суботица–Београд, 1999, 121–132.
492. Марјановић Слободан, *Скраћеничке сложеннице и ортографска норма*, НЈ XXXIII, 1–2, 1999, 47–55.
493. Марјановић Слободан, *Деминуција у лесковачком говору*, СЈ VI/1–2, 2001, 331–347.
494. Марјановић Слободан, *О творби именица префиксом без- на корпусу неких књижевних дела Д. Ћосића*, СЈ IX/1–2, 2004, 585–590.
495. Марјановић Слободан, *Творбени систем. Део I. Префиксација*, Ниш, 2004: Филозофски факултет.
496. Марјановић Слободан, *О творби именица префиксом до-*, *Годишњак за српски језик и књижевност* 22, бр. 9, 2009, 229–233.
497. Марков Борис, *О наставцима -ана, -лија, -лук и -ција*, НЈ VIII, 5–6, 1957, 151–170.
498. Марков Борис, *Именице с наставцима -че и -чић*, НЈ X, 7–10, 1960, 228–246.
499. Марков Борис, *Именице са значењем лица женског пола у српскохрватском језику*, НССВД 7, 1981, 177–188.
500. Marković Ivan, *Repeticija i reduplikacija u hrvatskome*, SL 64, 2007, 141–157.

⁴⁸ У полемички интонираном чланку залаже се за облике типа *критик*, *ботаник*, *граматик* и сл. (Супротставља се ставовима изнетим у Бошковић 1933.)

⁴⁹ Творба речи 299–420.

501. Marković Ivan, *Tri nehrvatske tvorbe: infiksacija, reduplikacija, fuzija*, Rasprave IHJ 35, 2009, 217–241.
502. Marković Ivan, *Hrvatske koordinativne složenice*, Rasprave IHJ 36/1, 2011, 71–95.
503. Марковић Св[етозар], *О именицама на -ист(а) и сл.*,⁵⁰ НЈ III/1–2, 1952, 12–27.
504. Marković Svetozar, *Značenje i oblik deadjektivnih glagola složenih sa prefiksom o- (i po-)*, RFFS II, 1964, 53–84.
505. Marković Svetozar, *Morfološka adaptacija imenica stranog porijekla sa sufiksom -ist u srpskohrvatskom jeziku*, KJ 3–4, 1972, 25–40.
506. Маројевић Радмило, *Stjepan Babić, Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku, Nacrt za gramatiku*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti inumjetnosti (Djela, Razred za filologiju. knj. 62), Globus, 1986, str. [6] + 1–552, ЈФ XLIII, 1987, 245–262. Прештампано у: Радмило Маројевић, *Српски језик данас*, Београд, 2000, 177–197.
507. Маројевић Радмило, *Типологија посесивних придева у српскохрватском језику*, ЗБМСФЛ XXX/2, 1987, 75–87.
508. Маројевић Радмило, *Бошковићев метод творбено-семантичке реконструкције и његов значај за компаративно-историјску дериватологију словенских језика*, Први лингвистички научни скуп у спомен на Радосава Бошковића, (Даниловград 1987), ЦАНУ књ. 17, Одјељење умјетности, књ. 6, Титоград, 1988, 141–156. Прештампано у: Радмило Маројевић, *Српски језик данас*, Београд, 2000, 163–176.
509. Маројевић Радмило, *Руски антропоними и топоними у српскохрватском тексту (проблеми транскрипције и творбено-граматичке адаптације)*, Славистички зборник III, Београд, 1988, 25–34.
510. Маројевић Радмило, *Грамматичке категорије у српском језику (из компаративно-историјске и теоријско-методолошке перспективе)*, НССВД 28/2, 1999, 17–26.
511. Маројевић Радмило, *Грађење речи у руском и српском језику*, in: Радмило Маројевић, *Српски језик данас*, Београд, 2000, 215–218.
512. Маројевић Радмило, *Творба ријечи у српском језику у науци и настави*, Прилози настави српског језика и књижевности I/1–2, Бања Лука, 2000, 49–55. Прештампано у: Радмило Маројевић, *Српски језик данас*, Београд, 2000, 198–214.
513. Маројевић Радмило, *Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна (1), Први део, Слагање и префиксација*, СЈ 2002, 1–2, 685–779.
514. Маројевић Радмило, *Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна (2), Други део, Суфиксација и конверзија*, СЈ 2003, 1–2, 501–602.
515. Маројевић Радмило, *Творбена и морфолошка анализа у граматичком систему савременог српског језика (I)*, in: Наука и образовање, Зборник радова са научног скупа (Бања Лука, 11–12. новембра 2005), Бања Лука, 2005, 123–151.
516. Маројевић Радмило, *Маца, именице тога типа, њихове творбене базе и паралелна образовања – етимолошке забиљешке*, СЈ XIII/1–2, 2008, 85–101.
517. Маројевић Радмило, *Српски језик: иновације у творби, новине у дериватолошком опису*, НССВД 38/1, 2009, 15–26.
518. Маројевић Радмило, *Творба двотематских ријечи (студија случаја: сунцокрет)*, Гласник 28, 2010, 25–33.
519. Маројевић Радмило, *Још неке иновације у творби и новине у дериватолошком опису српског језика*, НССВД 39/1, 2010, 83–96.

⁵⁰ Расправља се више о граматичким питањима него о творбеним.

520. Маројевић Н. Радмило, *Српски и словенски нулти суфикс*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 637–652.
521. Martincová Olga, *Neologizmy v pohledu západnoslovanské a jihoslovanské lexicografii*, in: Komparacija systemow i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich, 1, Słowotwórstwo/Nominacja, Opole, 2003, 35–39.
522. Matešić Josip, *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen*, I–IV, Wiesbaden, 1965–1967.
523. Matešić Josip, *Das suffix -ana (neupers. h a n e) im Südslavischen*, Zeitschrift für Balkanologie 4, Wiesbaden, 1966, 78–88.
524. Matešić Josip, *Tvorba frazema prema tvorbi riječi u hrvatskom jeziku*, Македонски јазик XXXII–XXXIII, Скопје, 1981–82/84, 459–464.
525. Matijašević Fahra, *Složena lična imena sa sufiksom -ka*, Onomastica Jugoslavica 1, Ljubljana, 1969, 159–161.
526. Матијашевић Фахра, *Акцент и морфолошка структура двосложних антропонимијских хипокористика у области Ибра*, ЈФ XXVII/1–2, 337–348.
527. Матијашевић Јелка, *Суфикс -ка у руском језику и његови еквиваленти у српскохрватском*, Зборник Филозофског факултета у Приштини VII, Приштина, 1970, 525–564.
528. Матијашевић Јелка, *Неки руски творбени типови и њихови српскохрватски еквиваленти*, Живи језици XII–XIII, Београд, 1970/1971, 15–23.
529. Матијашевић Јелка, *Структурно-семантичка компонента категорије рода именица које означавају млада бића – у руском и српскохрватском језику (са типолошког аспекта)*,⁵¹ НССВД 7, 1977, 199–211.
530. Матијашевић Јелка, *О једном опитесловенском типу грађења речи*, Зборник Филозофског факултета у Приштини XV, Приштина, 1980, 121–142.
531. Матијашевић Јелка, *Семантичка деривација у њеном односу према морфолошкој деривацији и семантичка реконструкција*, у: *Контрастивна језичка истраживања*, Нови Сад, 1980, 227–245.
532. Матијашевић Јелка, *Nomina agentis в семасиологическом аспекте (на материале руского и сербохрватского языков)*, in: IX Международный съезд славистов, Резюме докладов и письменных сообщений, Киев, 1983: „Наука“ Москва, 1983, 144–145.
533. Матијашевић Јелка, *О природи префикса код глагола кретања у руском и српскохрватском језику*, НССВД 14, 1984, 139–147.
534. Матијашевић Јелка, *Метафоризација као средство номинације*, Језик и пракса I, Приштина, 1986, 91–101.
535. Матијашевић Јелка, *Из проблематике именица типа nomina agentis*, ЈФ XLII, 1986, 115–128.
536. Матијашевић Јелка, *Лексико-семантичко образование существительных в русском и сербохорватском языках*, Studia philologica 1–2, Приштина, 1986, 11–26.
537. Матијашевић Јелка, *Око неких питања у творби речи*, НССВД 16/1, 1987, 109–117.
538. Матијашевић Јелка, *Вуков Рјечник као извор грађе за социолингвистичка истраживања*, НССВД 17/1, 1988, 123–131.
539. Матијашевић Јелка, *Контрастивна проучавања Радосава Бошковића у светлу семантичке деривације*, Први лингвистички научни скуп у спомен на Радосава

⁵¹ Поред осталог и о изведеницама на -е, -че, -ић, -чић, -ац, -ак, -ица, -ка, -це и сл.

- Бошковића (Даниловград 1987), ЦАНУ књ. 17, Одјелење умјетности, књ. 6, Титоград, 1988, 165 – 176.
540. Магијашевић Јелка, *Моделу у творби речи и развитак језика*, НССВД 20/2, 1991, 335–343.
541. Магијашевић Јелка, *Агентивно-творбени модели у руском и српском језику*, Зборник Матице српске за славистику 44–45, Нови Сад, 1993, 151–175.
542. Магијашевић Јелка, *Агентивност и номинација (аналитички агенс)*, НССВД 22/2, 1993, 279–287.
543. Магијашевић Јелка, *Транспозиција у систему агентивних средстава руског и српског језика*, ЗбМСФЛ XXXVII/1-2, 1994, 347–357.
544. Матијашевич Елка, *Функционално – типологические расхождения в именном словообразовании славянских языков (на материале русского и сербского языков)*, VIII Международный конгресс МАПРЯЛ, Тезисы докладов, Регенсбург, 1994, 28–29.
545. Магијашевић Јелка, *Пресецање поља агентивности и поља експресије руског и српског језика на творбеном нивоу*, НССУВД 23/2, 1995, 269–278.
546. Матијашевич Елка, *Семантическая структура оценки у дериватов в русском и сербском языках*, ЗбМСФЛ XL/1, 1997, 63–72.
547. Магијашевић Јелка, *Деривациони модели као аксиолошка средства*, С 2, 1998, 78–84.
548. Магијашевић Јелка, *О аксиолошким параметрима у деривацији*, С III, 1999, 168–174.
549. Магијашевић Јелка, *Префиксација и двовидност глагола*, ЈФ LVI/1–2, 2000, 655–663.
550. Магијашевић Јелка, *Дериватологија данас*, С IV, 2000, 25–31.
551. Магијашевић Јелка, *Деривација и типови значења оцене*, ЗбМСФЛ XLIII, 2000, 345–350.
552. Магијашевић Јелка, *Из проблематике лексичко-семантичке спојивости у руском и српском језику (на примеру речи субјективне оцене)*, С VI, 2002, 30–38.
553. Магијашевић Јелка, *Контрастивно проучавање руског и српског језика у домену дериватологије – стање и перспективе*, Зборник Матице српске за славистику LXIV, 2003, 117–129.
554. Магијашевић Јелка, *Творбене новине у руском и српском језику с почетка 20. и почетка 21. века – социолингвистички аспект*, С 8, 2004, 103–113.
555. Магијашевић Јелка, *Етнокултурне особености у грађењу речи руског и српског језика*, in: Сустрет култура, Филозофски факултет, Нови Сад, 2006, 561–570.
556. Магијашевић Јелка, *Конвергентные явления в области словообразования русского и сербского языков*, ГФФНС 31, 2006, 241–250.
557. Магијашевић Јелка, *Реч са творбеног аспекта*, ГФФНС 32, 2007, 387–396.
558. Магијашевић Јелка, *Интерфикси у руској и српској творбеној терминологији*, ЗбМСФЛ L, 2007, 489–503.
559. Магијашевић Јелка, *Афиксоиди и морфемизација*, Међународни симпозијум о лексикографији и лексикологији, Нови Сад – Београд, 2007, 163–173.
560. Магијашевић Јелка, *Интерфикси у руској и српској творбеној терминологији*, ЗбМСФЛ L, 2007, 489–503.
561. Магијашевић Јелка, *Циркумфикс као творбени формант*,⁵² С 13, 2009, 316–326.

⁵² Ауторка, на бази руске литературе, говори о појму циркумфикса и циркумфиксације, као феномена за које се у србистици, и не само у њој, користи термин префиксално-суфиксална творба.

562. Матијашевић И. Јелка, *Типови међујезичких еквивалената (на материјалу руских и српских именичких деминутива)*, in: *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 653–661.
563. Матић С[ветозар], *Сложенице са велико-*, НЈ IV, 9–10, 1953, 323–328.
564. Масеј Kowalonek, *Упоредна анализа семантичко-деривационог гнезда лексеме рука (reńka) у Српском рјечнику Вука Стефановића Караџића и Речнику пољског језика Самуела Богумила Линдеа*, НССВД 40/1, 2011, 461–479.
565. Meillet André et Vaillant André, *Grammaire de la langue serbo-croate*, Paris, 1952.
566. Menac Antica, *O čuvanju ili ispadanju pridjevskog sufiksa -n- pri tvorbi glagola*, Ј III/1, 1954–1955, 22–23.
567. Menac Mira, *O učeničkim nadimcima*, ČJOK, 377–387.
568. Miklosich Franz, *Die Bildung der slavischen Personennamen*, Wien, 1860.
569. Miklosich Franz, *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slavischen*, Wien, 1864.
570. Miklosich Franz, *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, Heidelberg, 1927.
571. Милановић Александар, *О неким стилистички маркираним творбеним моделима у делу Стевана Сремца*, in: *Књижевно дело Стевана Сремца – ново читање* (Зборник радова са истоимене научне конференције), Ниш, 1997, 161–175.
572. Милановић Александар, *Семантичка и творбена конкуренција у посрбицама предвуковског периода*, Пети лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, Подгорица, 2003, 309–317.
573. Милановић Александар, *Дериватолошке карактеристике индивидуалних неологизама у Словару Ђорђа Марковића Кодера*, НССВД 40/1, 2011, 351–361.
574. Милановић М. Александар, *Стилски аспекти творбе тзв. императивних сложеница у српској романтичарској поезији*, in: *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 663–674.
575. Милановић М. Александар, *Бећковићев поетски опус као ресурс за истраживање сложеница са инфиксом -и-*,⁵³ НССВД 41/3, 2012, 193–209.
576. Милановић Б[ранислав], *Облик зависних надежа деминутивних именица на -це*,⁵⁴ НЈ III/7–8, 1952, 242–258.
577. Милановић Б[ранислав], *Двојаки облици глагола на -ивати, -авати*,⁵⁵ НЈ V/7–8, 1954, 235–249.
578. Милановић Б[ранислав], *Глаголи на -нити с облицима промене –ну/-не основа*, НЈ VII/3–4, 1955/56, 87–106.
579. Милановић Б[ранислав], *О посесивним придевима на -овљев/-евљев*, НЈ XI/3–4, 1961, 81–89.
580. Милојевић Ж. Вој., *Један предлог за неколико назива*, НЈ II, 1934, 209–210.

⁵³ Указује се на висок степен продуктивности сложеница са интерфиксом *-и-* у песничком функционалном стилу.

⁵⁴ На богатом материјалу анализирају се именице на *-це* са позиција њихове двојаке промене (*звонце – звонца, звонце – звонцета*).

⁵⁵ О дублетним формама „учестало-трајних глагола који су изведени наставцима *-ива-* и *-ава-* од сложених свршених глагола“ типа *допуњавати: допуњивати, приближават: приближивати* и сл. Закључак је да се „наставка *-ава-* стално шири на рачун наставка *-ива-*“. Чланак је нормативистички интониран.

581. Милојевић Јелисавета, *Именичке сложеннице са глаголском компонентом у српскохрватском језику*, ЈФ XLVIII, 1992, 35–66.
582. Милојевић Јелисавета, *Значењски обрасци српскохрватских именичких сложенница са глаголском компонентом*, НССВД 22/2, 1993, 273–278.
583. Milojević Jelisaveta, *Gramatika reči: algoritamsko opisivanje jezika na primeru složenica*, Beograd, 1996: SANU, Matematički institut, Filološki fakultet.
584. Милојевић Јелисавета, *Творбени модели и творбени дублети на примерима српских сложенница*, НССВД 26/2, 1997, 291–301.
585. Милошевић Слађана, *Две нове речи*: спонзоруша и пиштољаш, ЈД V/14, 2001, 23.
586. Minović Milivoje, *O osnovima savremenih srpskohrvatskih pravopisnih normi u vezi s pisanjem složenica*, Radovi III, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1976, 221–234.
587. Minović Milivoje, *O leksičko-semantičkom mikrosistemu tipa aktivnost/aktivitet u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku (u poređenju s ruskim, poljskim i makedonskim jezikom), tvorbeni aspekt*, KJ 11/3, 1981, 3–18.
588. Миовски Мито, Роберт Цет, *Прилози кон историјата на именските сложенки во српскохрватскиот јазик (Robert Zett, Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen, Die alterbische Periode, Bohlau, Koln–Wien, 1970, I–VII + 1–368), Македонски јазик XXV, 1974, 318–320.*
589. Митриновић Вера, *Пољски глаголски префикс prze- и његови српскохрватски еквиваленти пре- и про-*, Београд, 1990.
590. Мићовић В. М., *Још о речима изведеним од именице магнет*, НЈ IV/1–2, 1952, 33–37.
591. Мићовић Драгутин, *О српскохрватским и албанским именицама на -ар (поводом облика Косовар)*, НЈ XXII/3, 1976, 155–157.
592. Миајловић Велимир, *Суфикс -ište и топонимији Југославије*, ППЈ 1, 1965, 117–155.
593. Миајловић Велимир, *Посрбице од орфелина до Вука*, I (Б–О), Нови Сад, 1982: Матица српска.
594. Миајловић Велимир, *Посрбице од орфелина до Вука*, I (П–Ш),⁵⁶ Нови Сад, 1984: Матица српска.
595. Миајловић Велимир, *Име по заповести: императивни ономастикон српскохрватског језика*, Београд, 1992: Нолит.
596. Миајловић Јасмина, *Термин видео*,⁵⁷ Нј XXVI/4–5, 1985, 241–252.
597. Миајловић Младен, *Контрастивна анализа извођења nomina agentis у енглеском и српскохрватском језику*, НССВД 16/3, 1987, 171–177.
598. Mihaljević Milica, *Odnos imenica na -itet i odgovarajućih imenica na -ost*, J XXXII/5, 1985, 140–145.
599. Mihaljević Milica, Ramadanović Ermina, *Razradba tvorbenih načina u nazivlju (s posebnim obzirom na odnos među složenicama bez spojnika -o-, sraslicama i tvorenicama s prefiksoidima)*, Rasprave IHJJ 32/1, 2006.
600. Mihaljević Milica, Štebih Golub Barbara, *Mocijska tvorba u hrvatskome i srpskome jeziku*, in: Branko Tošović (Hg.), *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen (Grammatik)*, Slawische Sprachkorrelationen 3, Wien/Berlin/Münster, 2010, 81–101.
601. Modestin J[osip], *Hrvatski nepravilno izvedena imena žitelja, naroda, pristaša nečijih i državina*, NV XIII, 1904–5, 35–40.

56

⁵⁷О сложеним структурама са детерминативним препозиционалним конституентом видео-

602. Моловић Ј[ордан], *Ораховчанин и Ораховичанин, ораховачки и ораховички*, НЈ XXIII/1–2, 1977, 69–71.
603. Московско Москo, *Особена обцославјанска префиксна система и нейното отражение в сѣрбохѣрватски език*, ЗБМСФЛ VIII, 1965, 67–73.
604. Московљевић М[илош], *Глаголи на -ети, -им и -ити, -им*, НЈ I, 1933, 18–21.
605. Московљевић М[илош], *Лекар и лечник*, НЈ I, 1933, 171–173.
606. Московљевић М[илош], „*Опкладионица*“ и тим поводом о именицама на -ионица, -аоница, НЈ II, 1934,⁵⁸ 76–77.
607. Московљевић М[илош], *Мешање предметка пре- и при- код неких речи*, НЈ II, 1934, 136–140.
608. Московљевић М[илош], *Бања, купалиште, купељ, купатило, купка*,⁵⁹ НЈ II, 1934, 234–237.
609. Московљевић М[илош], *Из живота речи*,⁶⁰ НЈ II, 1934, 268–271.
610. Московљевић С. Милош, *Називи за воћњаке (Још један прилог пољопривредној терминологији)*,⁶¹ НЈ IV, 1936, 197–202.
611. Московљевић С. Милош, *О грађењу неких придева на -ски од географских имена*, НЈ VII, 1940, 205–209.
612. Мразовић Павица, Вукадиновић Зора, *Граматика српскохрватског језика за странце*, Нови Сад, 1990.
613. Mrazović Pavica,⁶² *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci–Novi Sad, 2009: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
614. Mulić Malik, *O naglasku imenica koje se tvore pomoću sufiksa /-ъba/-ba*, КЈ VIII/2, 1979.
615. Muljaku Ljatif, *Južnoslovenski sufiksi -ica, -ina, -ište u severnim albanskim govorima, in: Црногорски говори (резултати досадашњих истраживања и даљи рад на њиховом проучавању)*, Титоград, 1984: ЦАНУ, 173–178.
616. Muljačić Žarko, *Naši pejorativi romanskog podrijetla*, Radovi 3, Filozofski fakultet, Zadar, 1962, 115–138.
617. Muljačić Žarko, *Tipologija jezičnoga kalka*, Radovi 7, Filozofski fakultet, Zadar, 1968, 5–19.
618. Neweklowsky Gerhard, *O distinktivnim obележјима суфикса у српскохрватском и другим јужнословенским језицима*, НССВД 16/1, 1987, 167–171.
619. Недељков Љиљана, Шкорић Катица, *Прилог проучавању српскохрватских сложеница*, ЗБМСФЛ XL/2, 1997, 193–200.
620. Ненезић Соња, *Придејске сложенице са квантитативним детерминатором*, Ријеч VI/1–2, Никшић, 2000, 120–128.
621. Ненезић Соња, *О једном типу придејских сложеница у српском језику*, СЈ V/1–2, 2000, 813–817.
622. Ненезић Соња, *Придејске сложенице са квалификативним детерминатором*, СЈ VI/1–2, 2001, 443–460.

⁵⁸ Овај дериват сматра неправилним јер је сачињен од свршеног глагола, а именице на -оница се граде од несвршених.

⁵⁹ Расправља и о творбеним и о лексичким специфичностима наведених именица.

⁶⁰ Поред осталог и о аналогји у творби (*трамвајџија* према *бозација*), о губљењу мотивације у речи *стеница* (од старог значења речи *стена*) и сл.

⁶¹ О изведеницама мотивисаним називима биљака, односно воћака. Прилог је нормативистички усмерен.

⁶² На корицама пише да је ауторка Павица Мразовић, а на насловној страни стоји Павица Мразовић у сарадњи са Зором Вукадиновић. Творба речи није представљена скупно, у једном одељку, већ у оквиру појединих врста речи: творба глагола 92–109, творба именица 240–257, творба придева 306–312, творба прилога 459–461.

623. Ненезић Соња, *Придјевске сложенице са глаголским управним чланом*, Ријеч VIII/1–2, Никшић, 2002, 117–131.
624. Ненезић Соња, *Ендоцентричне придјевске сложенице у српском језику*, СЈ VII/1–2, 2002, 361–372.
625. Ненезић Соња, *О неким питањима творбене структуре сложеница*, in: Живот и дјело академика Михаила Стевановића (радови са научног скупа, Подгорица, 16. и 17. мај 2002), ЦАНУ, Подгорица, 2002, 195–207.
626. Ненезић Соња, *Дублетизам придјева на -ји и -ији у српском језику*, Пети лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, ЦАНУ, Подгорица, 2003, 237–251.
627. Ненезић Соња, *О једном типу глаголских именица у свијетлу Вуковићевих истраживања*, Живот и дјело академика Јована Вуковића (Зборник радова са научног скупа, Плужине, 8–9. новембра 2003), Подгорица, 2004, 176–186.
628. Ненезић Соња, *Још једном о ендоцентричним придјевским сложеницама*, Ријеч X/1–2, Никшић, 2004, 174–186.
629. Ненезић Соња, *О једној малобројној групи сложеница*, СЈ IX/1–2, 2004, 397–404.
630. Ненезић Соња, *О једном типу детерминативних сложеница у Вуковом Српском рјечнику*, in: На извору Вукова језика (III научни скуп, 2000), Жабљак, 2005, 72–83.
631. Ненезић Соња, *Активизација и конкурентност неких моционих суфикса у језику црногорских медија*, Језичка ситуација у Црној Гори – норма и стандардизација (радови са међународног научног скупа, Подгорица, 24–25. мај 2007), ЦАНУ, Подгорица, 2008, 377–386.
632. Ненезић Соња, *О творбено-семантичкој структури именичких пејоратива у црногорским говорима*, Седми лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, ЦАНУ, Подгорица, 2008, 379–393.
633. Nehring Dieter, *Nazivi sa sufiksima apstraktnih imenica u novinama iz Sarajeva i Veća posle 1878. godine*, НССВД 25/2, 1996, 199–215.
634. Nehring Dieter-Gerd, *Српски сложени придеви у поређењу са суседним језицима*, НССВД 35/1, 2006, 339–352.
635. Нецименко Парфеньевна Галина, Гайдукова Юрьевна Юлия, *К проблеме сопоставительного изучения славянского именного словообразования*, у: Теоритические и методологические проблемы сопоставительного изучения славянских языков, Москва, 1994: Наука, 93–126.
636. Николић Берислав, *Дужина суфиксовог вокала код присвојних придева на -ин и -ов (-ев) у Вука и у данашњем тришћком говору*, Ковчежић III, Београд, 1960, 183–185.
637. Николић Берислав М., *Акцент изведених именица у српскохрватском језику*,⁶³ НЈ XII, 1962, 270–279.
638. Николић Берислав М., *Акцент изведених именица у српскохрватском језику*,⁶⁴ НЈ XIII, 1963, 95–114.
639. Николић Берислав, *Акцент интернационализама у савременом српскохрватском књижевном језику*,⁶⁵ НЈ XVIII/4–5, 1971, 220–228.

⁶³ Акцент изведеница на: -ба, -ава, -иво, -уг, -уга, -ад, -да, -еж, -ај, -оје, -уј, -ак, -ака, -ика, -ук, -ука, -ала, -аљ, -аља, -уља, -ља, -ан, -ин, --ина, -оња, -ара, -ура, -ота, -тељ, -аћ, -оћа, -ач, -иша, -уша, -о/-а.

⁶⁴ Акцент изведеница на: -бе, -ајк, -(а)к, -ијк, -ка, -ло, -ајн, -ин, -ина, -иња, -ња, -ајр, -ер, -ост, -ство, -ић, -ић, -ица-ац, -це, -ача, -аи, -ои, -иште.

⁶⁵ О акценту именица на -унг, -ург, -ада, -ијада, -ажа, -иза, -оза, -ик, -ика, -ал, -ол, -изам, -ан, -ин, -ар, -ер, -ир, -ира, -ор, -тор, -атор, -итор, -ура, -атура, -ишис, -ат, -ет, -ит, -ант, -ент, -еут.

640. Николић Берислав, *О глаголском виду с творбене стране*, КњЈ XIX/4, 1972, 26–30.
641. Николић Берислав, *Основни принципи творбе речи у савременом српскохрватском књижевном језику*, НЈ XIX/1, 1972, 7–20; 2–3, 1972, 142–154; 4–5, 1973, 273–286.
642. Николић Берислав, *Основни деривациони принципи у савременом српскохрватском књижевном језику*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XXXIX/3–4, Београд, 1973, 215–225.
643. Николић Душан, *Писање сложених скраћеница*, НЈ XXVI/4–5, 1985, 264–268.
644. Николић Мирослав, *Поводом двојаког облика једне изведенице*, КњЈ XXI/1, 1974, 121–124.
645. Николић Мирослав, *О изведеницама типа усисивач*, НЈ XXIII/1–2, 1977, 30–36.
646. Николић Мирослав, *О хипокористицима типа Чале – Чала – Чалов*, Први лингвистички научни скуп у спомен на Радосава Бошковића, (Даниловград 1987), ЦАНУ књ. 17, Одјељење умјетности, књ. 6, Титоград, 1988, 259–265.
647. Николић Мирослав, *Један експанзивни тип нових именичких сложеница*, НЈ XXX/1–5, 1995–1996, 82–87.
648. Николић Мирослав, *Срби и Србијанци*, ЈД 5, 1998, 13–15.
649. Николић Мирослав, *О речима изведеним од имена одн. презимена познатих личности*, НЈ XXXIII/1–2, 1999, 24–35.
650. Николић Мирослав, *Обратни речник српскога језика*, Београд, 2000: Матица српска, ИСЈ САНУ, Палчић.
651. Николић Мирослав, *Иван Клајн: Творба речи у савременом српском језику, Први део: слагање и префиксација*, НЈ XXXIV/1–2, 2001, 157–167.
652. Николић Св[етозар], *О грађењу сложених скраћеница у нашем савременом књижевном језику*,⁶⁶ НЈ V/1–2, 1954, 9–17.
653. Николић Св[етозар], *Облици имена: звања, занимања, дужности и титула женских лица*, НЈ VI/5–6, 1955, 148–152.
654. Ničota N. Stevan, *Odbrana savremenog srpskohrvatskog književnog jezika*, I, Београд, 1957.⁶⁷
655. Ničota N. Stevan, *Odbrana savremenog srpskohrvatskog književnog jezika*, II, Београд, 1958.⁶⁸
656. Новаковић Новак, *Родбински и својбински називи*, НЈ IV, 1936, 24–27.
657. Nosić Milan, *Tvorba andronima, patronima i metronima u zapadnoj Hercegovini*, in: Осма југословенска конференција и Други лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, ЦАНУ, Подгорица, 1994, 195–201.
658. Новаковић Стојан, *Српска граматика*, Београд, ¹1894: Државна штампарија.
659. Новаковић Стојан, *Српска граматика*,⁶⁹ Београд, ²1902.: Државна штампарија.
660. Nyomárkay István, *Поређење несродних језика са гледишта грађења речи (могућност превођења српскохрватских речи с наставком -иште на мађарски)*, НССВД 6/1, 1977, 461–467.
661. Nyomárkay István, *Улога творбе речи у покрету за обнову језика код Хрвата у другој половини XIX века*, НССВД 16/1, 1987, 35–42.

⁶⁶ Дели скраћенице у три типа: гласовни тип (*Нин* = *Недељне информативне новине*), слоговни тип (*Нама* = *народни магазин*), мешовити тип (*Танјуг* = *Телеграфска агенција нове Југославије*, *Југометал* = *Југословенски метал*) и сл.

⁶⁷ Говори о творби придева.

⁶⁸ Пише о творби етника.

⁶⁹ Садржај творбе речи смештен је у одељку *Наука о основама*, 59–143.

662. Okuka Miloš, *Pridjevi tvoreni od prezimena na -ski u standardnom srpskohrvatskom jeziku*, KJ X/1, 1981, 7–12.
663. Okuka Miloš, *Die Internationalisierung des Serbischen*,⁷⁰ Die Welt der Slaven LVI, 2011, München, 384–406.
664. Осипова А. М., *Займствованные глаголы в славянских языках: к проблеме словообразовательной и морфемной членимости*, in: Теоретические и методологические проблемы сопоставительного изучения славянских языков, Москва 1994: Наука, 126–141.⁷¹
665. Остојић Бранислав, *О именичким дериватима на -н/ник у језику Петра I Петровића*, НССВД 16/1, 1987, 27–33.
666. Otašević Đorđe, Sikimić Biljana, *Okazionalizmi sa tvorbenog aspekta*, Uporabno jezikoslovje, Ljubljana, 1989, 218–223.
667. Оташевић Ђорђе, Сикимић Биљана, *Односи оказационализма према времену*, НЈ XXIX/ 1–2, 1991, 77–81.
668. Otašević Đorđe, Sikimić Biljana, *Tvorba okazionalizama u srpskohrvatskom jeziku*, ЈФ XLVIII, 1992, 67–78.
669. Оташевић Ђорђе, *Разграничење оказационализма и неологизама*, НССВД 22/2, 1994, 251–255.
670. Оташевић Ђорђе, *Значење придева са префиксом не-*, НЈ XXX/1–5, 1995–1996, 88–95.
671. Оташевић Ђорђе, *Творба придева са префиксом не-*, НЈ XXXI/1–5, 1996, 163–170.
672. Оташевић Ђорђе, *Универбација*, НЈ XXXII/1–2, 1997, 52–63.
673. Оташевић Ђорђе, *Нова хибридна лексика у српском и руском језику*, С II, 1998, 99–102.
674. Оташевић Ђорђе, *Нове и незабележене речи*, НЈ XXXIII/1–2, 1999, 173–184.
675. Оташевић Ђорђе, *Префикс не- са значењем искључивања*, ЈФ LVI/3–4, 2000, 751–754.
676. Оташевић Ђорђе, *Придеви и прилози с префиксом без-*, НЈ XXXV/1–4, 2004, 46–53.
677. Оташевић Ђорђе, *Придеви и прилози с префиксом а-*, НССВД 35/1, 2006, 377–382.
678. Оташевић Ђорђе, *Придеви и прилози с префиксима ин- и и-*, НЈ XL/1–4, 2009, 33–41.
679. Оташевић Ђорђе, *Скраћенице у савременом српском језику*, НССВД 40/1, 2011, 381–389.
680. Oczkova Barbara, *Nomina instrumenti we współczesnym języku serbochorwackim*, Monografie slawistyczne 39, Wrocław, 1977.
681. Pavlović Zvezdana, *Onomastički derivati izvedeni iz lekseme gost u slovenskim jezicima*, Прва југословенска ономастичка конференција, ЦАНУ, Титоград, 1976, 71–75.
682. Павловић Звездана, *Суфиксални творбени модел -штица и његове варијанте у српскохрватској хидронимији*, ОП I, 1979, 119–127.
683. Павловић Звездана, *Оними са основом стрж-*, НЈ XXXI/1–5, 1996, 133–136.
684. Павловић Јелена, *Речи изведене од заменице свој*, in: Ślady obcego panowania w języku, kulturze i świadomości narodów południowosłowiańskich, Materiały z konferencji naukowej Kraków, 24 maja 2010, Kraków, 2011, 59–68.
685. П[авловић] М[иливој], *Конструктор – деполатор*, НЈ VII/2–3, 1940, 81.

⁷⁰ Велики део посвећен је интернационализацији у области творбе речи (префиксима, префиксоидима, суфиксима, суфиксоидима страног порекла).

⁷¹ У раду се говори о творбеним карактеристикама глагола типа српског *акумулирати*, *аклиматизирати*/*аклиматизовати*, *дезорганизирати*/*дезорганизовати*, *деранжирати*, *дегустирати*, *емигрирати* итд. у поређењу с другим словенским језицима.

686. П[авловић] М[иливој], *Ширење инфинитива типа -ирати*, НЈ VII/2–3, 1940, 81–82.
687. П[авловић] М[иливој], *Из техничког речника*, НЈ VII/2–3, 194, 82–83.
688. Павловић Миливој, *Значење придева с наставком -аст и његових варијаната*, НЈ IV/1–2, 1952, 9–24.
689. Павловић Миливој, *Значење придева с наставком -аст и његових варијаната*, НЈ IV/3–4, 1952, 99–114.
690. Павловић Миливој, *Значење придева с наставком -аст и његових варијаната*, НЈ IV/5–8, 1953, 175–195.
691. Павловић Миливој, *Апстрактне именице с наставком -ост*, НЈ IV/9–10, 1953, 296–307.
692. Павловић Миливој, *Опозитно условљена деминутивност*, ЈФ XXIV, 1959–1960, 225–230.
693. Павловић Миливој, *Борба наставака у српскохрватском језику*, ГФФНС VI, 1961, 164–179.
694. Павловић Миливој, *Структурално условљен семантички опозитум*, in: Проблеми синтаксе и језички динамизам, Београд, 1972: ЗУНС, 185–191.
695. Panzer Baldur, *Handbuch des serbokroatischen Verbs, Derivation*, Heidelberg, 1991.
696. Panzer Baldur, *Das Derivationswörterbuch des serbokroatischen Verbs*, in: Theorie und Praxis des lexikographischen Prozesses bei historischen Wörterbüchern, Lexicographica Series Maior 23, Hrsg. H.E. Wiegand, Tübingen 1987, 237–244.
697. Panzer Baldur, *Derivationskategorien des serbokroatischen Verbs*, in: Slavistische Studien zum X. Internationalen Slavistenkongreß in Sofia 1988, Köln–Wien 1988, 169–184 [= Studien zum slavischen Verbum, Heidelberg 1991, 217–230].
698. Raunov A[leksandar], „*Tačka gledišta*“, ⁷²НЈ I, 1933, 273–274.
699. Raunov Aleksandar, *O deminutivima*, J XIX, 4–5, 1972, 157–159.
700. Пејановић Б. Ана, *Фразеолошке јединице као мотиватор у творбеном процесу*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи Међународног комитета слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 689–700.
701. Перваз Драгиња, *Енглеске скраћенице у српском језику*,⁷³ in: О лексичким позајмљеницама, Суботица–Београд, 1996: ГБС – ИСЈ САНУ, 105–119.
702. Perković Mirko, *Neke mjesne vlastite imenice za žensku čeljad*, НЈ VII/5, 1940, 169–171.
703. Петровачки Љиљана, Штасни Гордана, *Именичке полусложенице у српском језику*, ГФФНС XXXIV/1, Нови Сад 2009, 89–102.
704. Petronijević Božinka, *Konnotation in translations linguistischer Sicht, illustriert am Beispiel des serbokroatischen Augmentativus im Deutschen*, ЗбМСФЛ XXXV/2, 1992, 169–177.
705. Petronijević Božinka, *Neke novine u nauci o tvorbi reči*, ЗбМСФЛ XXXVII, 1994, 469–479.
706. Петронијевић Божинка, *Компарација префиксално придевско-прилошких деривата*, СЈ XV/1–2, 2010, 63–75.
707. Петровачки Љиљана, Штасни Гордана, *Именичке полусложенице у српском језику*, ГФФНС XXXIV/1, 2009, 89–102.
708. Петровић В. В., *Речи изведене од основе магнет*,⁷⁴ НЈ III/9–10, 1951–2, 322–325.

⁷² О суфиксу *-иште*, генетски и нормативно интонирано.

⁷³ Разликује *алфабетизме* (изговарају се слово по слово, нпр. CNN – *си ен ен*) и *акрониме* (изговарају се као целе речи, нпр. НАТО – *нато*).

⁷⁴ Покушава доказати како је глагол *магнетити* једнако раширен у српском као и *магнетисати*.

709. Петрухина Васильевна Елена, *Использование словообразовательных ресурсов церковнославянского языка в современном русском языке (в сопоставлении с сербским языком)*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи Међународног комитета слависта, Београ, 2012: Филолошки факултет, 271–287.
710. Петрушевски Д. Михаил, *О пореклу и постанку српских, односно хрватских имена на -САВ(А), ОП I*, 1979, 35–43.
711. Пецо Асим, *Козарске бригаде и козарачке бригаде*, in: Језик наш свагдашњи, Сарајево, 1969, 136–137.
712. Peco Asim, *Morfološka i prozodijska uobličavanja orijentalnih imena ženskoga roda u srpskohrvatskom jeziku*, ČJOK, 409–418.
713. Peco Asim, *O jednom tipu naših hipokoristika*, Onomastica Jugoslavica 10, Zagreb, 1982, 177–180.
714. Пецо Асим, *Творбени процеси у области српскохрватских оријентализама*,⁷⁵ НССВД 16/1, 1987, 83–92.
715. Пецо Асим, *Творба Вукових турцизама*, in: Турцизми у Вуковим рјечницима, 1987, 219–222.
716. Peco Asim, *Višeznačnost izvedenica sufiksom -uša u srpskohrvatskom jeziku*, Studia phraseologica, München, 1992, 397–406.
717. Пецо Асим, *Вишезначност изведеница суфиксом -уша у српскохрватском језику*, ЗбМСФЛ XXXVIII/2, 1996, 149–156.
718. Пецо Асим, *Именице на -еж у нашем језику (поријекло, значење и акценат)*, ЈФ ЛП, 1996, 41–55.
719. Пецо Асим, *Именице на -ура у нашем језику*, НЈ XXXI/1–5, 1996, 146–162.
720. Пецо Асим, *Именице на -ш у нашем језику – постанак и значење*, Четврти лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, ЦАНУ, Подгорица, 1999, 15–36.
721. Пецо Асим, *Префиксални и префиксално-суфиксални топоними типа Подбрдо у Подбрђе*, СЈ 5/1–2, 2000, 233–237.
722. Пешикан Митар, *О грађењу имена становника у односу на имена земаља и места*, НЈ IX/5–6, 1958, 196–205.
723. П[ешикан] М[итар], *Језичке поуке*,⁷⁶ НЈ X, 1960, 180–181.
724. Пешикан Митар, *Још о акценту презимена на -овић (-евић)*, НЈ XXI/3, 1975, 183–186.
725. Пижурица Мато, *Из дијалекатске творбе нејоратива*, in: Лексикологија и лексикографија, зборник радова, Нови Сад–Београд, 1984: Матица српска, 129–135.
726. Pintarić Neda, *Tvorbeni postupci u poljskom i hrvatskom razgovornom jeziku*, F 55, 2010, 89–104.
727. Појатић Дурија, *Основна питања творбе ријечи у руском и српском језику*, СЈ IV/1–2, 1999, 469–480.
728. Pomianowska Wanda, *Razlike u pogledu tvorbe reči u nazivima nosilaca zanimanja u južnoslovenskim dijalektima*, ЗбМСФЛ XII, 1969, 25–41 [+ три карте].
729. Pomianowska Wanda, *Razlike u pogledu tvorbe reči u nazivima nosilaca zanimanja u južnoslovenskim dijalektima II*, ЗбМСФЛ XIII/1, 1970, 165–184.
730. Поповић Љубомир, *Деривациона конгруенција у броју код одредбених именица*, НССВД 13, 1983, 55–71.

⁷⁵ О изведеним именицама, придевима и глаголима са основама оријенталног порекла, те о именицама са суфиксима *-ија*, *-лија*, *-лук*, *-хана/-ана* и придевима на *-ли*.

⁷⁶ О творби етника суфиксима *-ац*, *-анац*, *-анин*.

731. Поповић Марко, *Ка могућој класификацији страних речи с најучесталијим префиксима грчког и латинског порекла*, НЈ XXIX/5, 1994, 279–300.
732. Роровић Милjenко, *Treba li bilježiti nastavak u tvorbenoj analizi?*, J XXVIII/1, 1980, 31–32.
733. Поповић Михаило, *Суфиксална творба именица код основа француског порекла*, НССВД 26/2, 1997, 329–337.
734. Прањковић Иво, *Божо Ђорић, Моциони суфикси у српскохрватском језику (Библиотека Монографије Филолошког факултета Београдског универзитета, Београд, 1982)*, КЈ XII/1, 1983, 47–50.
735. Предић Св[етислав], *О грађењу и транскрибовању неких речи латинског порекла*, НЈ V/1–2, 1953–1954, 27–34.
736. Прћић Твртко, *Прилози за једну савремену теорију творбе речи – продуктивност*, ГФФНС 27, 1999, 71–81.
737. Putanec Valentin, *Dva naša sufiksa turskog porijekla: -alija/-ajlija*, 2. –ahija/-alija, Ivšičev zbornik, Zagreb, 1963, 295–302.
738. Putanec Valentin, *O našem pridjevskom sufiksu -an < -en*, F 5, 1967, 117–122.
739. Putanec Valentin, *Bilješka o funkcionalnosti sufiksa -ači*, J XXV/1, 1977, 20–22.
740. Putanec Valentin, *Aloglotni antroponimni sufiksi -ojlo, -ojla u hrvatskoj ili srpskoj antroponimiji*, ČJOK, 437–447.
741. Putanec Valentin, *Hrvatski antroponimni sufiksi očuvani u toponimiji zagrebačke regije*, Onomastica Jugoslavica 10, Zagreb, 1982, 191–194.
742. Радан Михај, *Творбени модели карашевских хипокористика*, in: Лексикологија, ономастика, синтакса (Зборник у част Гордане Вуковић), Нови Сад, 1011, 257–268.
743. Радић Дугоњић Милена, *Творбено-семантички процеси у лексици из области информатике*, in: О лексичким позајмљеницама, Суботица–Београд, 1996: ГБС – ИСЈ САНУ, 320–326.
744. Радић Јованка, *О творбеној структури етника (на примерима из централне Србије)*, СЈ IV/1–2, 1999, 749–757.
745. Радић Јованка, *Суфиксне интеракције у топонимији*, СЈ 7/1–2, 2002, 471–477.
746. Радић Јованка, *Префиксална творба речи – деривација или композиција, наставни и ваннаставни аспект*, НЈ XXXVI/1–4, 2005, 54–67.
747. Радић Јованка, *Пол и категоријална припадност назива за лица у српском језику*, Шездесет година Института за српски језик САНУ, Зборник радова I, Београд, 2007, 381–400.
748. Радић Првослав, *Именички деминутивни суфикси -че и -иче у говору села Милошева у Великом Поморављу, Начини творбе изведеница*, ЈФ XL, 1984, 149–165.
749. Радић Првослав, *Творбено-семантичке особености изведеница са суфиксом -че на делу балканизираних јужнословенских говора*, АФФ 18, 1987, 227–236.
750. Радић Првослав, *Поглед на творбу речи у делима Гаврила Стефановића Венцловића*, НССВД 16/1, 1987, 43–50.
751. Радић Првослав, *Суфикси несловенског порекла у Вуковом „Српском рјечнику“ из 1852. године*, НССВД 17/1, 1988, 293–300.
752. Радић Првослав, *Глаголске именице на -ње и -ће I*, КњЈ 1, 1988, 47–54.
753. Радић Првослав, *Глаголске именице на -ње и -ће II*, КњЈ 2, 1988, 128–136.
754. Радић Првослав, Ружић Мирослава, *Из творбе девербативних именица у делима Гаврила Стефановића Венцловића (именице апстрактнога значења)*, ЗБМ-СФЛ XXXII/1, 1989, 93–101.

755. Радич Първослав, *Умалителните производни от типа облаче и венче в трудовите засягащи въпросите на словообразуването в българския и сърбохърватския език (От гледна точка на противопоставянето при словообразуването)*, Втори международен конгрес по българистика, 23, Млади българисти - колоквиум, БАН, София, 1989, 114–119.
756. Радић Првослав, *Балканистички суфикси као стилска средства у српском књижевном језику (на примеру изведеница са суфиксом -лија)*, НССВД 23/2, 1995, 143–152.
757. Радић Првослав, *Из проблематике творбе речи у српском књижевном језику (Нормативистички аспект)*, Знамен 2, Филозофски факултет, Петриња, 1995, 47–56.
758. Радић Првослав, *О деривационом аспекти лексичког богаћења*, ЈД 1, 1997, 22–24.
759. Радић Првослав, *О формално-граматичком статусу образовања на -и(ја) и -ли(ја) у српском књижевном језику*, НССВД 26/2, 1997, 353–364.
760. Радић Првослав, *Суфикс -чија/-ција у српском књижевном језику (стилско-семантички аспект)*, НЈ XXXII/3–4, 1998, 179–191.
761. Радик Првослав, *За еден начин на експресивизација во балканословенските говори (Придавски образувања со завршок -осан)*, Македонски јазик XLV-XLVII, Скопје, 1998, 179–186.
762. Радић Првослав, *Суфикс -лија у грађењу имена становника од имена места или области*, ЈФ LV, 1999, 47–66.
763. Радић Првослав, *Турски суфикси у српском језику (са освртом на стање у македонском и бугарском)*, Библиотека ЈФ, Београд, 2001: ИСЈ САНУ.
764. Радић Првослав, *О глаголском суфиксу -иса у српском књижевном језику*, Иследования по славјанским јазикам 7, Сеул, 2002, 229–238.
765. Радић Т. Првослав, *О једном творбеном балканизму у српском језику (глаголски суфикс -оса: порекло и распрострањеност)*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте меѓународне научне конференције Комисије за творбу речи Меѓународног комитета слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 701–710.
766. Радић Т. Првослав, *Глаголски суфикс -оса у српском језику*, СЈ XVIII, 2013, 147–165.
767. Радић Сања, *О зборнику радова са београдског меѓународног скупа о творби речи*, СЈ XVIII, 2013, 831–835.
768. Радић Сања, *Страна препозитивна компонента е- у савременом српском језику*, in: Савремена проучавања језика и књижевности IV/1 (Зборник радова са IV научног скупа младих филолога Србије одржаног 17. марта 2012. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу), Крагујевац 2013: Филум, 130–145.
769. Радишић В[укашин], *Филологичный погледъ на окончанія ество, ство и тво у среднымъ сушествительнымъ, и ескій и кій у прилагателнымъ именима*,⁷⁷ Србске новине, 1842. Нр 31.
770. Radovanović Milorad, *Dekompozicija i univerbizacija*, ЗМСФЛ XLVII/1–2, 2004, 43–49.
771. Радовић Тешић Милица, *Именичка образовања с префиксима над- и под-*, НЈ XXVI/4–5, 1985, 205–219.

⁷⁷ Претежно о правописним питањима.

772. Радовић Тешић Милица, *Именичка образовања с префиксима у српскохрватској топонимији*, in: Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције, Београд, 1987, 621–626.
773. Радовић Тешић Милица, *Творба именица с префиксом не- у савременом српскохрватском језику*, НССВД 16/1, 1987, 93–99.
774. Радовић Тешић Милица, *Нешто о синонимији у творби неких именица*, НССВД 20/2, 1991, 353–360.
775. Радовић Тешић Милица, *Експанзија префиксалног елемента супер- у српском језику*, in: О лексичким позајмљеницама, Суботица–Београд, 1996: ГБС–ИСЈ САНУ, 299–305.
776. Радовић Тешић Милица, *Творба топонима с префиксом за-*, СЈ III/1–2, 1998, 65–69.
777. Радовић Тешић Милица, *Именичка образовања с префиксом па- у српском језику*, Четврти лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, ЦАНУ, Подгорица, 1999, 117–121.
778. Радовић Тешић Милица, *Пејоративни називи за женску особу у једном народном говору*, ЈФ LVII/3–4, 2000, 907–913.
779. Радовић Тешић Милица, *Именице с префиксима у српском језику*, Београд, 2002: ИСЈ САНУ.
780. Радовић Тешић Милица, *Богаћење лексике префиксацијом*, СЈ 9/1–2, 2004, 219–226.
781. Радуловић Јован, *Аугментативно-пејоративна значења неких именица*, НЈ VIII/3–4, 1956, 106–113.
782. Radčenko Marina, *Мocijska tvroba u hrvatskom i ruskom jeziku*, SL 53/4, 1/2, 2002, 195–203.
783. Рајић Лјубиша, *Језик и пол*, Kultura 57/58, Beograd, 1982, 79–95.
784. Ракић Станимир, *Придевски суфикси и акценат*, КЈ 19/3, 1988, 121–128.
785. Rakić Stanimir, *Именички суфикси и акценат*, ЗбМСФЛ XXXV/1, 1992, 141–159.
786. Ракић Станимир, *Правило краћења у српскохрватском језику*, ЗбМСФЛ XXXIX/1, 1996, 141–156.
787. Ракић Станимир, *Да ли је „китоловац“ ловац на китове?*, ЗбМСФЛ XL/2, 1997, 253–258.
788. Ракић Станимир, *О придевским сложеницама типа придев + именица*, ЗбМСФЛ XLI/2, 1998, 107–127.
789. Ракић Станимир, *О нултим суфиксима и извођењу наставцима -ø, -а, -o/-е*, ЗбМСФЛ XLII/1, 1999, 225–254.
790. Ракић Станимир, *О лексичком слоју придевских сложеница типа придев + именица*, ЗбМСФЛ XLII/1, 1999, 255–276.
791. Ракић Станимир, *О дужини крајњега слога основе у придева и у других врста речи*, ЗбМСФЛ XLIV/1–2, 2001, 145–165.
792. Ракић Станимир, *О конверзији сложених придева у именице*, НЈ XXXIV/1–2, 2001, 141–144.
793. Ракић Станимир, *О парадигматском извођењу глагола од именичких основа у српском језику*, ЗбМСФЛ XLV/1–2, 2002, 143–183.
794. Ракић Станимир, *О проблему конверзије придева у именице*, НЈ XXXIV/3–4, 2002–2003, 195–208.
795. Ракић Станимир, *О акценту и дужини именичких сложеница*, ЗбМСФЛ XLVII/1–2, 2004, 425–444.
796. Ракић Станимир, *О извођењу имена становника градова и области (-анин: један суфикс или два?)*, ЗбМСФЛ XLVIII/1–2, 2005, 267–275.

797. Ракић Станимир, *О везном вокалу и везном морфему у неким основним типовима сложеница у српском језику*, НЈ XXXVI, 1–4, 2005, 35–53.
798. Ракић Станимир, *О лексичком слоју именичких сложеница типа именица + именица у српском језику*, ЗбМСФЈ, 2007, 767–791.
799. Rammelmeyer Matthias, *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen, Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung*, Wiesbaden, 1975.
800. Rammelmeyer Matthias, *Њемачки лексички калк и творба ријечи у српскохрватском језику*, НССВД 6/1, 1977, 291–304.
801. Range Dieter Jochan, *Bemerkungen zum Suffix -ana im Südslavischen*, Die Welt der Slaven, Vierteljahrschrift für Slavistik, Jahrgang XIV, Heft 1, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1969, 22–25.
802. Распор Зеница, *Систем грађења сложених именица и придева у италијанском и у српскохрватском*, Живи језици XVII, Београд, 1976, 19–36.
803. Ратковић Драгана, *Глаголи са интерфиксом -о/е- у савременом српском језику*, НЈ XL/1–4, 2009, 43–51.
804. Ратковић Драгана, *Чисте именичке сложенице са интерфиксом -о/е-*, ЗбМСФЈ LII/2, 2009, 147–151.
805. Ратковић Драгана, *Чисте придевске сложенице са интерфиксом -о/е- у савременом српском језику*, СЈ XV/1–2, 2010, 481–488.
806. Ратковић Драгана, *Сложено-изведене именице женског рода са интерфиксом -о/е- у савременом српском језику*, in: Зборник радова Филозофског факултета, Посебно издање посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2010, 451–464.
807. Ратковић Драгана, *Речи са интерфиксом -ѵ- (нултим интерфиксом) у српском језику*, Зборник Матице српске за књижевност и језик LVIII/3, Нови Сад, 2010, 611–619.
808. Ратковић Драгана, *Речи са интерфиксом -и- у српском језику са творбено-семантичког аспекта*, СЈ XVII/1–2, 2012, 293–303.
809. Ратковић Драгана, *Речи са интерфиксом -и- у српском језику у историјском развоју до данас у поређењу са руским и пољским*, НССВД 41/1, 2012, 319–330.
810. Ратковић Драгана, *Лексичко-семантичке и стилске одлике императивних сложеница у српском језику*, НЈ XLIII/1–2, 2012, 15–28.
811. Raecke Jochan, *Die Rolle der Wortbildung im lexikon des Jargons (am Beispiel des Serbischen mit Seitenblicken auf das Russische)*, Словообразуване и лексикологија, Софија, 2009, 385–400.
812. Risse Jean, *A propos de quelques suffixes serbo-croates*, Филолошки преглед I–IV, Београд, 1977, 115–129.
813. Ристић Олга, *Функција префикса не- у неким именичким и придевским композитама*, ЈФ XXV, 1961, 285–293.
814. Ристић Олга, *Употреба суфикса -је у језику неких српских и хрватских романтичарских песника*, НЈ XV, 1966, 288–294.
815. Ристић Олга, *Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неких српских и хрватских романтичарских песника*, ЈФ XXVIII/1–2, 1969, 219–320; 3–4, 1970, 387–451.
816. Ристић Стана, *Морфема -тељ у савременом српскохрватском језику*, НЈ XXV/4–5, 1982, 189–230.
817. Ристић Стана, *Морфема -тељ у комбинацији са другим суфиксним морфемама*, НЈ XXVI/1, 1983, 6–24.
818. Ристић Стана, *Универбизација као средство експресивизације разговорне лексике (на материјалу Речника нових речи II. Клајна и романа Убиство с преду-*

- мишљајем С. Селенића), ЈФ LI, 1995, 125–133. Прештампано у: Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Београд, 2004, 189–196.
819. Ристић Стана, *Експресивна и стилска употреба збирних именица са суфиксом -ија*, НЈ XXXI/1–5, 1996, 85–95. Прештампано у: Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Београд, 2004, 95–105.
820. Ристић Стана, *Неке карактеристике придева са префиксима о- и по- у савременом српском језику*, НЈ XXXIII/1–2, 1999, 57–67.
821. Ристић Стана, *Јоше нека запажања о негацији и негираним именицама*, НС-СВД 33/1, 2004, 99–110.
822. Ристић Стана, Милосављевић Бојана, Јовановић Владан, *Деминутиви са суфиксима -че и -(ч)ић*, СЈ 10/1–2, 2005, 597–616.
823. Ристић Стана, *Улога конкуренције у регулисању лексичке и функционално-стилске норме (на примеру именица са префиксима не-, надри- и назови-)*, Пети лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, ЦАНУ, Подгорица, 2003, 195–206.
824. Ристић Стана, *Сложенице у корпусу нових речи са творбеним елементима у значењу квантификације*, in: Зборник радова са научног скупа на Филолошко-уметничком факултету, Крагујевац, 2008, 125–139.
825. Ристић Стана, *Преглед најновијих творбених процеса (по врстама речи)*, НЈ XXXIX/1–4, 2008, 77–90.
826. Ристић Стана, *Неке најновије појаве у развоју лексике српског језика (на примеру твореница са префиксима не- и анти-)*, НССВД 38/1, 2009, 27–41.
827. Ристић Стана, *Творба нових речи од властитих именица*, С XIII, 2009, 307–315.
828. Ристић Стана, *Преглед најновијих творбених процеса: по врстама речи*, СЈ XIV/1–2, 2009, 77–90.
829. Ристић С. Стана, *Улога творбе у концептуализацији појма ВИЂЕЊЕ у језичкој слици света српског народа*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи Међународног комитета слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 711–726.
830. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII,⁷⁸ Zagreb, 1880/1882 – 1975/1976: JAZU.
831. Rogić Pavle, *Lična i porodična imena u jeziku*, Rad JAZU 7, 1955, 211–231.
832. Rogić Pavle, *Funkcija predmetka u stvaranju novih riječi i značenja*,⁷⁹ J IX/4, 1961–1962, 106–111.
833. Rogić Pavle, *Prinos mrtvih klasičnih jezika tvorbi kompozita u savremenim živim jezicima*, J IX/5, 1961–1962, 129–132.
834. Родић Никола, *О етнику Косовац и Косовар*, НЈ XXI/4–5, 1975, 268–269.
835. Родић Никола, *Лингвистичка суштина скраћивања имена*, Прва југословенска ономастичка конференција, ЦАНУ, Титоград, 1976, 133–136.
836. Rospond Stanisław, *Południowo-słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem *-itj*, Kraków, 1937: PAU.
837. Rožić Vatroslav, *Mjesne vlastite imenice za čeljad i pridjevi od mjesnih imenica u hrvatskom jeziku*, Rad JAZU 162, 1905, 135–185.
838. Савић Свенка, *Принципи стварања неологизама у српскохрватском језику*, in: Лексикографија и лексикологија, Магица српска, Нови Сад–Београд, 1984, 161–171.

⁷⁸ Историјски речник. Први том изашао 1880–1882, а све одреднице у њему обрадио је Ђуро Даничић.

⁷⁹ У фокусу су префикси *пра-*, *пре-*, *при-* и *про-* у творби глагола, именица и придева. Истиче да се само *при* јавља и као префикс (предметак) и као предлог у самосталној употреби.

839. Савић Свенка, *Прагматички аспекти рода nomina agentis у српскохрватском/хрватскохрватском језику*, НССВД 13/1, 1984, 247–258.
840. Svane Gunar, *Nekoliko srpskohrvatskih derivata sa -l-*, ЗМСФЛ XIX/1, 1976, 7–17.
841. Свитлица Кристина, *Именички суфикси у делима Стефана Првовенчаног*,⁸⁰ ППЈ 41, 2010, 5–74.
842. Sekereš Stjepan, *O nekim slavonskim etnicima i kteticima*, J XXII/5, 1974/1975, 156–160.
843. Секулић Исидора, *Именице које се свршавају на -ло*, НЈ I/ 5–6, 1950, 178–179.
844. Селимски Людвиг, *Прояви на тенденцијата към интернационализација в јужнославјанските езици*, in: Komparacija systemow i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich, 1, Słowotwórstwo / Nominacja, Opole, 2003, 103–104.
845. Силић Јосип, *Творбена структура интернационалних ријечи у хрватском или српском језику*, НССВД 16/1, 1987, 59–68.
846. Silić Josip, Pranjković Ivo, *Gramatika hrvatskoga jezika*,⁸¹ Zagreb, 2005: Školska knjiga.
847. Симић Радоје, *Скраћенице – њихова структура, графика и говорна репродукција*, КЈ VIII/2, 1979, 29–37.
848. Симић Радоје, *Неки општи и теоријски проблеми творбене семантике у српском језику*, Четврти лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, ЦАНУ, Подгорица, 1999, 37–42.
849. Симић Радоје, *Творбена структура и акценат сложених речи са општим глаголским делом*, СЈ XIII/1–2, 2008, 35–62.
850. Симић Радоје, *Постоје ли императивне изведенице у српском језику?*, НССВД 39/3, 2010, 5–9.
851. Симић Д. Радоје, *Један проблем са ивице творбеног система српског – форме са спојеном цртом (цртицом)*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи Међународног комитета слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 727–735.
852. Skok Petar, *Leksikologijske studije*,⁸² ЈФ VIII, 1928–29, 88–102.
853. Skok Petar, *Turski sufiks -li u epitetima*, in: Petar Skok, Leksikologijske studije, Rad JAZU 272, 1948, 39–48.
854. Skok Petar, *O pridjevskim izvedenicama*, PSKJ II/ 1, 1951, 12–27; II/ 2, 1952, 185–189.
855. Skok Petar, *Tvorba imena stanovnika od imena naselja i oblasti*, J II/3, 1953–1954, 65–69.
856. Skok Petar, *Pridjevski sufiks -ički mjesto -ski*, J II/4, 1953–1954, 122.
857. Skok Petar, *Sufiks -irati u službenom govoru*, J III/1, 1954–1955, 25.
858. Skok Petar, *Pridjevske izvedenice od geografskih naziva*, J III/ 2, 1954–1955, 33–38.
859. Skok Petar, *O sufiksima -isati, -irati, -ovati*, J IV/2, 1955, 36–43.
860. Skok Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1971–1974: JAZU.
861. Смольская А[делаида] К[онстантиновна], *К вопросу о дистрибуции феминных суффиксов в сербохорватском языке*, ЗМСФЛ XVII/2, 1974, 111–117.
862. Смольская А[делаида] К[онстантиновна], *Дистрибуција феминних суфиксів у сербскохорватској мові*, Українське слов'язнознавство 11, Львів, 1975, 71–75.
863. Смольская А[делаида] К[онстантиновна], *Словообразование в сербохорватской топонимике*, Питання сучасної ономастики, Київ, 1976, 109–115.

⁸⁰ Констатује да неки суфикси показују висок степен продуктивности и у савременом српском језику, други су непродуктивни, док се неки препознају само као окамењени сегменти немотивисаних речи.

⁸¹ Творба речи 146–180.

⁸² Реч је о творби етника (и за мушкарца и за жену) кроз компаративно-историјску призму.

864. Смольская Константиновна Аделаида, *Језичка норма и фемининуми у српскохорватском језику*,⁸³ НССВД 10/1, 1981, 55–59.
865. Смольская Аделаида, *К историји суфикса -ља в сербскохорватском језику*, ЗБМСФЛ XXVI/1, 1983, 83–90.
866. Смольская Аделаида, *Изменения в словообразовательных нормах сербского литературного языка XIX в.*, ЗБМСФЛ XXVI/1, 1983, 83–90.
867. Смольская Аделаида, *Морфонолошке промене у грађењу речи (од Вуковог „Рјечника“ до данашње лексикографије)*, НССВД 14/3, 1985, 55–59.
868. Смольская Аделаида, *Роль омоними в именной деривацији сербскохорватског језика*, ЗБМСФЛ XXIX/1, 1986, 127–136.
869. Смольская Аделаида, *Об иноязычных суффиксах в сербохорватской феминной деривацији*, ЗБМСФЛ XXIX/2, 1986, 105–110.
870. Смольская А[делаида] К[онстантиновна], *Гибридније модели и конкуренција славјанских суффиксов (сербокорватски и руски језици)*, in: Словообразовање и номинативна деривација в славјанских јазиках 2, Тезиси 2 респ. научно-паркт- конф., Гродно, 1986, 158–160.
871. Смольская А[делаида] К[онстантиновна], *Диахронне константи славјанског именског словопроизводства и феминне суфикси в сербохорватском литературном језику*, Советско славјановедение 3, Москва, 1987, 75–82.
872. Смольская А[делаида] К[онстантиновна], *О словообразователној паралексији в руском језику (в сопоставленју с сербскохорватским језиком)*, in: Словообразовање в современном руском језику, Тезиси докладав, Омск, 1988, 59–61.
873. Смольская А[делаида] К[онстантиновна], *Функционалне граници и структура андронимов в современном сербохорватском језику*, in: Шоста републиканска ономастична конференција, Тези доповідей, Одеса, 1990, 112–114.
874. Смольская А[делаида] К[онстантиновна], *Развитие именного словообразования в сербохорватском језику (фемининативы)*, Автореферат диссертацији на соискание ученој степени доктора филолошких наук, Москва, 1993, 1–37.
875. Смольская Аделаида, *Вук Караџић и закономерности сербохорватског словообразования*,⁸⁴ ЗБМСФЛ XXXII/1, 1994, 107–112.
876. Смольская Аделаида, *Неке дискурсне функције изведеница*, НССВД 21/2, 1993, 78–81.
877. Смольская А[делаида] К[онстантиновна], *Изменения в словообразовательных нормах сербского литературного языка XIX в.*,⁸⁵ ЗБМСФЛ XXXVII/1, 1994, 561–568.
878. Смольская К[онстантиновна] Аделаида, *Лексички синоними творбене семантике*, НССВД 22/2, 1994, 235–241.
879. Смольская Аделаида, *Еволуција творбе речи у српском језику и њено проучавање*, НССВД 25/2, 1996, 235–245.
880. Смольская Аделаида, *Међуоднос граматичких и семантичких категорија код именица у српском језику*, НССВД 26/2, 1997, 449–455.
881. Стакић Милан, *Консонантске алтернације код именица и придева изведених суфиксима са сугласником Ј у јужнословенским језицима*, АФФ XVI, 1984, 67–92.
882. Стакић Милан, *Суфикс -ЪКА, -ЪКА у јужнословенским језицима*, Македонски јазик XXXVI–XXXVII, Скопје, 1986, 265–284.

⁸³ Поред осталог и о изведеницама типа *девојче, женче, девојченце* и сл.

⁸⁴ Предмет расправе су деривати са значењем особе женског пола (именичка моција).

⁸⁵ Предмет расправе су деривати са значењем особе женског пола (именичка моција).

883. Стакић Милан, *Улога перинтеграције у јужнословенској именској деривацији*, НССВД 16/1, 1987, 177–183.
884. Стакић Милан, *Прасловенски деминутивни суфикс -ЪКЪ у јужнословенским језицима*, АФФ XVIII, 1987, 219–225.
885. Стакић Милан, *О пејоративима у Вуковом Рјечнику*, НССВД 17/1, 1987, 153–159.
886. Стакић Милан, *Деривациона терминологија у српскохрватском језику (основни појмови)*, НССВД 18/1, 1988, 83–87.
887. Стакић Милан, *Семантичка компонента развитка именских суфикса у радовима професора Радосава Бошковића*, Први лингвистички научни скуп у спомен на Радосава Бошковића, (Даниловград 1987), ЦАНУ књ. 17, Одјељење умјетности, књ. 6, Титоград, 1988, 177–183.
888. Стакић Милан, *Деривациона фонетика именица и придева у јужнословенским језицима*, Београд, 1988: Филолошки факултет.
889. Stakić Milan, *Derivaciono-fonetske osobine sufiksa -ina i njegovih derivata u južno-slovenskim jezicima*, Radovi ANU BiH LXXXIV, 1989, 97–112.
890. Стакић Милан, *Консонантске алтернације изведених именица и придева у јужнословенским језицима*, АФФ XIX, 1992, 157–175.
891. Стакић Милан, *Творбени ликови и синтаксичке функције апстрактних именица у Андрићевом роману На Дрини ћуприја*, КњЈ 41/1–2, 1994, 25–30.
892. Стакић Милан, *Деривациони морфонолошки дублети у српском језику*, СЈ I/1–2, 1996, 149–162.
893. Стакић Милан, *Видови деривационе основе именских речи у српском језику*, КњЈ 45/4, 1997, 11–16.
894. Стакић Милан, *Деминутиви на -ица са деривационом основом на -ј (прилог нормирању „структуралног“ Ј у додиру са И)*, Трећи лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, Подгорица 1997, 87–93.
895. Стакић Милан, *Врсте речи и структура деривационе основе именица и придева у српском језику*, НССВД 27/2, 1998, 273–278.
896. Стакић Милан, *Деривациона фонетика – у ужем смислу*, СЈ III/1–2, 1998, 109–124.
897. Стакић Милан, *Придевски суфикс -ски*, СЈ IV/1–2, 1999, 409–418.
898. Стакић Милан, *Семантичко диференцирање деривационих дублета*, Четврти лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, Подгорица, 1999, 173–181.
899. Стакић Милан, *Синонимност суфикса и њихово семантичко диференцирање*, СЈ VI/1–2, 2001, 393–399.
900. Стакић Милан, *Морфонологија и деривација: чланци и расправе*, Београд, 2002: Филолошки факултет.
901. Стакић Милан, *Суфикс -арош*, in: Србистички прилози (Зборник у част професора Славка Вукомановића), Београд, 2005, 243–248.
902. Станић Данијела, *О неким творбеним типовима променљивих придева који означавају боје*, НЈ XLIII/1–2, 2012, 29–44.
903. Станић Данијела, *Придеви са именичком основом који означавају боје*, in: Савремена проучавања језика и књижевности III/1, Крагујевац 2012, 165–174.
904. Stanić Milija, *Složenica i prosta reč*, PSKJ 5, 1957, 96–98.
905. Станић Милија, *Акцент презимена на -овић (-евић) са двосложном и вишесложном основом*, НЈ XXI/3, 172–183.
906. Станојчић Живојин, *Есоцентричне придевске сложеннице у српскохрватском књижевном језику*, ЗМСФЛ XXVII–XXVIII, 1984–1985, 727–732.
907. Станојчић Живојин, *О перспективи једног творбеног модела код придева у српском књижевном језику*, Трећи лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, ЦАНУ, Подгорица 1997, 73–77.

908. Станојчић Живојин, *Префикси без- и не- у сложеницама с именицом*, НССВД 29/1, 2000, 153–160.
909. Станојчић Живојин, *Граматика српског књижевног језика*,⁸⁶ Београд, 2010: Креативни центар.
910. Станојчић Живојин, Поповић Љубомир, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*,⁸⁷ Београд, 142012: Завод за уџбенике.
911. Станојчић Живојин, *Семантичке и морфолошке основе настанка једног (могућег) творбеног модела (српско психолог : *психолошкиња)*, Осми лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, ЦАНУ, Подгорица 2012, 5–9.
912. Stachowski Stanisław, *Przyrostki obcego pochodzenia w języku serbochorwackim*, Krakow, 1961: Uniwersytet Jagielloński.
913. Стевановић М[ихаило], *Двојство облика посесивних придева и заменица на -ов и -ин*, НЈ I/1–2, 1949, 24–38.
914. Стевановић М[ихаило], *Постанак и значење именица на -ло*, НЈ I/5–6, 1950, 180–190.
915. Стевановић М[ихаило], *Деминутиви с наставком -ић (и -чић)*, НЈ III/1–2, 1952, 6–11.
916. Стевановић М[ихаило], *Замаскирати, закамуфлирати... сконцентрисати*, НЈ III/9–10, 1952, 303–308.
917. Стевановић М[ихаило], *Род и облици промене сложених скраћеница*,⁸⁸ НЈ V/1–2, 1954, 18–26.
918. Стевановић М[ихаило], *О сложеницама типа „народнорепубликанац“ и поводом њих*, НЈ VI/5–6, 1955, 153–159.
919. Стевановић М[ихаило], *Императивне сложенице*, НЈ VIII/1–2, 1956, 6–18.
920. Stevanović Mihailo, *Sintaksički odnos delova izvedenih imenica*, Ivšićev zbornik, Zagreb, 1963, 335–339.
921. Стевановић М[ихаило], *Придеви с наставцима -ив и -љив*, НЈ XIII/3–5, 1963, 197–207.
922. Стевановић М[ихаило], *Продуктивност неких наставака којима се граде nomina agentis*, НЈ XIV/1, 1964, 1–19.
923. Стевановић М[ихаило] *Граматика српскохрватског језика за гимназије*,⁸⁹ Цетиње, 1971: Обод.
924. Стевановић М[ихаило] *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма) I*,⁹⁰ Београд, 1975.
925. Стијовић Светозар, *Његошеве кованице*, НССВД 18/2, 1990, 469–474.
926. Стијовић Рада, *Префиксација придева у српскохрватском књижевном језику*, ЗБМСФЛ XXVI/1, 1983, 99–130.
927. Стијовић Рада, *О компаративу придева с префиксима о- и по-*, НЈ XXXI/1–5, 1996, 106–109.
928. Стојановић Смиљка, *Конкурентност афиксалних морфема у српском језику у поређењу са енглеским*, НССВД 29/1, 2000, 203–213.
929. Stojković Marijan, *Akcentat glagolskih imenica*, Rad JAZU 309, 1956, 5–32.
930. Суботић Јелисавета, *Суфикс -јь у неким мјесним именима Његошеве Црне Горе, in: Црногорски говори (резултати досадашњих истраживања и даљи рад на њиховом проучавању)*, Титоград, 1984: ЦАНУ, 205–209.

⁸⁶ Творба речи 195–261.

⁸⁷ Творба речи 135–186.

⁸⁸ Скраћенице се посматрају из граматичке (морфолошке) перспективе, а не творбене.

⁸⁹ Грађење речи 235–272.

⁹⁰ Творба речи 387–591.

931. Сурдучки Милан, *Именичке сложенице без спојног вокала у српскохрватском језику*, НССВД 7/1, 1981, 189–197.
932. Сурдучки Милан, *Модели јукстапозитивних именичких сложеница у предвуковском периоду (Сложенице без спојног вокала у славно-сербском)*, НССВД 8/1, 1982, 201–212.
933. Тафра Бранка, *Konverzija kao gramatički i leksikografski problem*, F 30–31, 1998, 349–361.
934. Тафра Бранка, Кошутар Петра, *Rječotvorni modeli u hrvatskom jeziku*, SL 67/1, 2009, 87–107.
935. Теžак Стјепко, *Etnici i ktetici u pravopisnom rječniku*, J XXI/2, 1973/1974, 52–55.
936. Теžак Стјепко, Бабић Стјепан, *Gramatika hrvatskoga jezika* (Priručnik za osnovno jezično obrazovanje), Zagreb 2007: Školska knjiga.
937. Теžак Стјепко, *O upotrebi glagolskih imenica*, J XXIII/5, 1976, 129–139.
938. Терзић Александар, *Структурно-семантичке одлике глаголских именица творбеног типа -ние, -ение у руском и -ње, -ће у српскохрватском језику*, АФФ IX, 1969, 27–93.
939. Терзић Александар, *Структурно-семантичке карактеристике глагола са префиксалном групом пона- у руском и српском језику*, НССУВД 26/2, 1997, 309–320.
940. Терзић Богдан, *Nomina agentis с формантом -ар у српскохрватском и руском језику*, КњЈ, XXXII/1–2, 1985, 63–68.
941. Терзич Богдан, *Образовања с суфиксом -тель в руском језику и их сербохрватске еквиваленте*, ЗбМСФЛ 30, 1986, 105–111.
942. Терзич Богдан, *Существование на -тель как мотивирующие основы в русском и сербохрватском словообразовании*, ЗбМСФЛ 34, 1988, 137–143.
943. Терзић Богдан, *Један тип руских суфиксоидалних сложеница у терминологијој функцији и њихово транспонованје на српскохрватски језик*, НССВД 18/1, 1990, 171–177.
944. Терзић Богдан, *Наше изведенице на -аш и њихови руски структурно-семантички еквиваленти*, НССУВД 22/2, 1991, 243–250.
945. Терзић Богдан, *Названия лиц с суфиксами -ец//ац в русском и сербохрватском језику*, in: Руско-српске језичке паралеле, Београд, 1999, 85–100.
946. Терзић Светлана, *Суфикс -ац у категоријама nomina agentis и његови еквиваленти у руском језику*, Зборник радова Учитељског факултета 3, Ужице, 2002, 191–213.
947. Терзић Светлана, *Суфикс -тель у руском језику и његов српски еквивалент -тель за обележавање лица у категорији nomina agentis*, Зборник радова Учитељског факултета 10, Ужице, 2008, 359–372.
948. Тешић Милосав, *Подаци анкете о акценту презимена на -овић (-евић)*, НЈ XXI/3, 1975, 186–193.
949. Тир Михал, *Творба именица женског рода од назива особа мушког рода у српском језику у поређењу са словачким*, НССВД 36/1, 2007, 379–385.
950. Тиртова Галина П[авловна], *Још једном о творбеном статусу именица баснодром, ракетодром*, НЈ XXVIII, 4–5, 1990, 309–312.
951. Тихонов Николаевич Александр, *Лексические и словообразовательные гнезда как единицы сравнительного изучения восточнославянских языков*, in: Теоретические и методологические проблемы сопоставительного изучения славянских языков, Москва 1994: Наука, 148–178.⁹¹

⁹¹ У раду, који је посвећен источнословенским језицима, расправља се и о појединостима из српско(хрватско)г језика (у питању су конструкције типа *бланко-потпис, кромпир-чорба, црвен-*

952. Тыртова Галина Павловна, *Об определении статуса посткорневых интернациональных элементов в сербохорватском языке*, *Slavica Tarnopolensia* 1, 1994, 53–58.
953. Тяпко Галина Георгиевна, *Собирательные существительные в сербохорватском языке*, *Славянская филология* 3, Ленинград, 1975, 161–164.
954. Тяпко Галина Георгиевна, *Имена существительные с суффиксом -ад в современном сербохорватском языке (комплексный анализ)*, Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва 1978: МГУ, 21 с.
955. Тяпко Галина Георгиевна, *Словообразовательные типы nomina abstracta в сербском литературном языке первой половины XIX в. (на материале произведений В. Караджича)*, in: *Славянское и балканское языкознание, Проблемы лексикологии*, Москва: Наука, 1983, 54–69.
956. Тяпко Галина Георгиевна, *Утицај Вукове реформе на промену системских веза у српској апстрактној лексици у доба препорода*,⁹² *ЗбМСФЛ XXXII/1*, 1989, 113–124.
957. Тяпко Галина Георгиевна, *Номинационный поиск в переводческой практике В. С. Караджича (Имена существительные)*, in: *Вопросы языковых контактов и сопоставительное изучение языков*, Москва, 1992: МГИМО, 120–151.
958. Тяпко Галина Георгиевна, *О методике исследования развития словарного состава сербского литературного языка первой половины XIX века (на материале абстрактной лексики)*, in: *Традиция и новые тенденции в развитии славянских литературных языков: проблема динамики нормы, Тезисы докладов международной научной конференции (Москва, 24–26 мая 1994 г.)*, Москва 1994: Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1994, 51–4.
959. Тяпко Галина Георгиевна, *Номинационный поиск в творческом наследии выдающихся деятелей сербской культуры – В. С. Караджича, Дж. Даничича и Д. Обрадовича (сопоставительный обзор на материале абстрактной лексики)*, *Терминоведение* 1, Москва, 1994, 112–116.
960. Тяпко Галина Георгиевна, *Особенности структуры пуристических неологизмов в словаре В. Михайловича „Пуризм от Орфелина до Вука“*, *Словарь и культура. К столетию с начала публикации „Словаря болгарского языка“ Н. Герова. Материалы международной научной конференции (Москва, ноябрь 1995 г.)*. Москва, 1995: Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 46–50.
961. Тяпко Галина Георгиевна, *Обрада семантике придевских изведеница са суфиксима -ота и -о?а у „Српском рјечнику“ (1818) В. С. Кара?и?а и особине ?иховог функциониса?а у почетној фази српског к?ижевног језика*, *НССВД* 26/2, 1997, 263–269.
962. Тяпко Галина Георгиевна, *О влиянии культурного кода языка на структуру номинативных единиц (На материале русских nomina abstracta и их сербских эквивалентов в переводах Дж. Даничича)*, in: *Славянское и балканское языкознание (Проблемы лексикологии и семантики, Слово в контексте культуры)*, Выпуск посвящен памяти академика Никиты Ильича Толстого, Москва 1999: ИНДРИК, 183–202.
963. Тяпко Галина Георгиевна, *О функционально-стилистическом расщеплении словообразовательной категории nomina abstracta attributivitatіs в славянских языках (На материале сербского и хорватского литературно-языковых идиомов)*,

перка, снек-бар, жирно-рачун, термос-боца, жена-херој, жар-птица итд.).

⁹² У центру пажње су nomina abstracta attributivitatіs, а међу њима и изведенице на -ост.

- in: Konfrontační studium inovacních procesu ve slovanských jazycích, Praha, 1999, Slavia 68, Sešit 1: AVČR, 83–98.*
964. Тяпко Галина Георгиевна, *Сложные имена существительные в языке сочинений Досифея Обрадовича (тезисы доклада)*, *in: Научно-методический совещание-семинар преподавателей славянских языков, Светлогорск, 13–14 октября 2000, Информационные и научные материалы, Калининград 2001: Изд-во Калининградского гос. ун-та, 19–21.*
965. Тяпко Галина Георгиевна, *О развитии словообразовательной категории отвлеченного признака в сербском литературном языке*, *Слов'янський збірник IX, Відп. ред. А. К. Смольська, Одеса, 2002, 64–76.*
966. Тяпко Галина Георгиевна, *Имена качества в „Сербском словаре“ Вука Караджича*, *in: Исследование славянских языков в высшей школе: достижения и перспективы (Информационные материалы и тезисы докладов международной научной конференции 21–22 октября 2003 г. Под ред. В. П. Гудкова, А. Г. Машковой, С. С. Скорвида), Москва, 2003: МГУ, 215–217.*
967. Тяпко Галина Георгиевна, *Источники обновления абстрактной лексики в сербском и хорватском языках на современном этапе*, *in: Procesy innowacyjne w jezykach slowianskich, Prace Slawistyczne 114, Warszawa, 2003: SOW, 231–244.*
968. Тяпко Галина Георгиевна, *Развитие категории качества в сербском литературном языке (На материале „Сербского словаря“ Вука Караджича)*, *Слов'янський збірник X (Міжслов'янські мовні та літературні зв'язки, Відп. ред. А. К. Смольська), Одеса, 2003, 114–124.*
969. Тяпко Галина Георгиевна, *Качественные прилагательные в «Сербском словаре» Вука Караджича*, *in: Славянский вестник филологического факультета МГУ 2 (К 70-летию В. П. Гудкова, под ред. Н. Е. Ананьевой и З. И. Карцевой), Москва, 2001: МАКС Пресс, 393–405.*
970. Тяпко Галина Георгиевна, *Развитие отвлеченной лексики в сербском литературном языке (Монография)*, Москва, 2005: МГИМО – Университет.
971. Тяпко Галина Георгиевна, *Отвлеченная лексика в сербском литературном языке в начальный период его формирования*, Автореф. дис. ... доктор филол. наук. М., 2006, 44 с.
972. Топоришич Жоже, *Контрастивни поглед на творбу речи српскохрватског и словеначког језика*, *НССВД 7, 1981, 167–175.*
973. Тошовић Бранко, *(Псеудо)императивност глаголских композита у словенским језицима*, С II, 1998, 30–44.
974. Тошовић Бранко, *Глагольность ономастических композитов/Die Verbalität onomastischer Komposita*, *in: Słowiańskie composita antropomiczne, Lublin, 2000, 271–289.*
975. Тошовић Бранко, *Сложные глаголы*, *in: Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji (Словообразование и другие способы номинации), Katowice, 2001, 111–122.*
976. Тошовић Бранко, *Деривациони однос глагола и именица у српском језику*, *НС-СВД 30/1, 2002, 39–52.*
977. Тошович Бранко, *Словообразовательный корреляционал: категориальные отношения*, *in: Проблемы теории і истории славянскага словаўтварэння, Мінск, 2004, 133–155.*
978. Тошович Бранко, *Деривационные различия между сербским, хорватским и бошнякским языками (прелиминариум)*, *in: Функциональные аспекты словаўтварэння, Мінск, 2006, 234–246.*
979. Тошович Бранко, *Диминутивный способ действия в русском и сербском/хорватском / бошнякском языках / Die diminutive Aktionsart im Russischen und Ser-*

- bischen / Kroatischen / Bosnischen*, in: Исследования по семантике 24, Уфа, 2008, 346–352.
980. Тошович Бранко, *Словообразовательная блокировка*, in: Словообразување и лексикологија, Универзитетско издаштво „Св. Климент Охридски“, Софија, 2009, 351–364.
981. Тошович Бранко, *Нанизывание приставок в сербском, хорватском и бошнячком языках*, in: Видображенња историје та култури народа в словотворенни, Доповиди XII Мижнародној науковој конференцији Комисији зi слов’янського словотворення при Мижнародному комитетi славиствi, Киiв, 2010, 286–297.
982. Тошовић Бранко, *Tvorbeni purizam*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету славиства, Београд 2012: Филолошки факултет, 353–365.
983. Турк Марија, *Tvorbene značajke kalkova (pridjevi, glagoli, prilozii)*, Fluminensia 14/1, Rijeka, 2002, 47–66.
984. Тућан Фран, *Kritik ili kritičar*,⁹³ НЈ II/5, 1934, 133–134.
985. Ћелић П. Ивана, *Семантички потенцијал деривационих гнезда именица интелектуалних својстава*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету славиства, Београд 2012: Филолошки факултет, 737–744.
986. Ћирић Сања, *Из новије лексике: Баснодром*, НЈ XXVIII/3, 1989, 286–190.
987. Согић Вожо, *Kontrastivni opis tvorbenih sredstava za obeležavanje imeničke mocije u srpskohrvatskom i nemačkom jeziku*, КњЈ XXII/2, 1975, 267–282.
988. Ћорић Божо, *Nomina agentis na -лица с посебном нијансом значења*, КЈ I/VII, 1978, 24–32.
989. Ћорић Божо, *Деривација моционим суфиксима у јужнословенским језицима*, КњЈ XXVII/2–3, 1979, 253–262.
990. Ћорић Божо, *Творба назива за женска бића у јужнословенским језицима*, КЈ 3, 1979, 31–41.
991. Ћорић Божо, *Eugenija Barić: Imeničke složenice neprefiksalne i nesufiksarne tvorbe*, Hrvatsko filološko društvo, Znanstvena biblioteka, Zagreb, 1980, КЈ XI/4, 1982, 221–224.
992. Ћорић Божо, *Суфикс -ка у моционој функцији*, in: 31. југословенски семинар за стране слаviste, Београд, 1980, 41–71.
993. Ћорић Божо, *О суфиксу -киња у српскохрватском језику*, in: 32. југословенски семинар за стране слаviste, Београд, 1981, 119–122.
994. Ћорић Божо, *Именички суфикси с иницијалним Ч*, КЈ X, 4, 1981, 15–18.
995. Ћорић Божо, *О структури суфикса у јужнословенским језицима*, КњЈ XXIX/3–4, 1982, 226–230.
996. Ћорић Божо, *О сложеним суфиксима*, Македонски јазик XXXII–XXXIII, Скопје, 1982, 718–721.
997. Ћорић Божо, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд, 1982: Филолошки факултет.
998. Ћорић Божо, *Из творбене синонимије српскохрватског језика*, НССВД 12/1, 1983, 131–136.

⁹³ Сматра да се могу употребљавати и наставак *-ик* и наставак *-ичар* (за шта наводи бројне примере), а да треба каткада правити разлику у значењу (по аутору *физик* и *физичар* имају различита значења).

999. Ћорић Божо, *Лингвистички и ортографски статус образовања типа Србија-превоз, Боснапромет, Истравино и сл.*, Преводац II/1, Београд, 1983, 9–15.
1000. Ћорић Божо, *Етник, ктетик и норма (поводом облика Козарчанин и козарачки)*, НЈ XXVI/2–3, 1984, 152–159. Прештампано у: Божо Ћорић, *Лингвомаргиналије*, Београд, 2009, 71–76.
1001. Ćorić Božo, *Die Bildung von Oikonymen im Serbokroatischen und Deutschen*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, 36. Jg. Berlin, 1987, Heft 2, 166–168.
1002. Ћорић Божо, *Вук и творба речи*, НССВД 17/1, 1988, 193–198.
1003. Ćorić Božo, *Sociolinguistički status naziva za osobe ženskog pola u srpskohrvatskom jeziku*, Fluminensia I/2 (1989); II/1–2 (1990), Rijeka, 1990, 103–108.
1004. Ћорић Божо, *О терминологији у нашој творби речи*, НССВД 18/1, 1990, 75–82.
1005. Ћорић Божо, *О неким творбеним моделима са становишта језичке економије*, НССВД 20/2, 1991, 325–334.
1006. Ћорић Божо, *Антропоними и творба речи*, КњЈ XXXIX/1, 1992, 29–37.
1007. Ћорић Божо, *Творбено и лексичко значење*, НССВД 22/2, 1993, 257–263.
1008. Ћорић Божо, *Легијаш није комедијаш*, Политика, Београд, 13. 3. 1994.
1009. Ћорић Божо, *О неким специфичностима суфиксалне деривације именица у српском разговорном језику*, КњЈ XLII/1–2, 1995, 35–41.
1010. Ћорић Божо, *Стилистички аспекти деривације*, НССВД 23/2, 1995, 103–108.
1011. Ћорић Божо, *Неке језичке карактеристике правних текстова половине 19. века*, НССВД 25/2, 1996, 85–95.
1012. Ćorić Božo, *Forme antroponima u publicističkom stilu savremenog srpskog jezika*, Prevodilac XV, januar–decembar, 1–4, 1996, 24–28.
1013. Ћорић Божо, *Кратка верзија термина*, in: Стандардизација терминологије, Београд, 1996: САНУ, 53–55.
1014. Ћорић Божо, *О суфиксалној универбацији у српском језику*, СЈ I/1–2, 1996, 60–64.
1015. Ћорић Божо, *Изведенице на -ција у Сремчевим делима*, in: Књижевно дело Стевана Сремаца – ново читање (Зборник радова са истоимене научне конференције), Ниш, 1997, 177–184. Прештампано у: Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику*, Београд, 2008, 62–67.
1016. Ћорић Божо, *О суфиксалној универбацији у српском језику*, КњЈ XLV/2–4, 1997, 29–32. Прештампано у: Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику*, Београд, 2008, 161–165.
1017. Ћорић Божо, *Варијације у тумачењу изведених речи у једнојезичким речницима српског језика*, НССВД 26/2, 1997, 343–351.
1018. Ћорић Божо, *О деривацији именица у разговорном језику*, Обшћност и многообразије на славјанските езици (Сборник в чест на проф. Иван Леков), Софија, 1997, 201–205.
1019. Ćorić Božo, *Međuzavisnost tipa teksta i forme antroponima u savremenom srpskom jeziku*, Slavica, Ročník 66, Praha, 1997, 285–292.
1020. Ћорић Божо, *Позајмљенице и врсте речи*, НССВД 27/2, 1998, 253–261.
1021. Ćorić Božo, *Ekspanzija nekih stranih tvorbenih elemenata u savremenom srpskom jeziku*, Slavica Pragensia ad tempora nostra (Univerzita Karlova), Praha, 1998, 168–172.
1022. Ћорић Божо, *Принципи творбене анализе стране лексике*, СЈ IV/1–2, 1999, 227–241.
1023. Ћорић Божо, *Суфикс -ист/а/ у српском стандардном језику*, НЈ XXXIII/3–4, 2000, 211–234. Прештампано у: Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику*, Београд, 2008, 68–91.

1024. Ћорић Божо, *Творбено-семантичка анализа именица на -изам у савременом српском језику*, КњЈ XLVIII/1–2, 2001, 37–56. Прештампаано у: Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику*, Београд, 2008, 92–110.
1025. Ћорић Божо, *Суфикс -ада у савременом српском језику*, СЈ VI/1–2, 2001, 167–175. Прештампаано у: Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику*, Београд, 2008, 52–61.
1026. Ћорић Божо, *О појму мотивације у творби речи*, Гласник 20, 2002, 41–53.
1027. Ћорић Божо, *Михаило Стевановић као дериватолог – термилошка питања*, in: Живот и дјело академика Михаила Стевановића, Подгорица, 2002, 259–268.
1028. Ћорић Божо, *Нека општа теоријска питања творбе речи*, in: Зборник за српски језик, књижевност и умјетност II/2, Бања Лука, 2002, 91–106.
1029. Ћорић Божо, *О формално-семантичкој класификацији изведеница*, КњЈ, XLIX, бр. 1–2, 2002, 1–8.
1030. Ћорић Божо, *Деривациони појмовни апарат у српском језику*, СЈ 7/1–2, 2002, 195–204.
1031. Ћорић Божо, *Неке српско-бугарске језичке паралеле на плану творбе речи*, Нучачни трудове, том. 41/1, Пловдивски универзитет `Паисий Хиландарски`, Пловдив, 2003, 419–427.
1032. Ћорић Божо, *О појму конкуренције у творби речи*, Пети лингвистички скуп `Бошковићеви дани`, ЦАНУ, Подгорица, 2003, 63–71. Прештампаано у: Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику*, Београд, 2008, 219–225.
1033. Ћорић Божо, *О неким новијим тенденцијама у развоју српског језика на плану творбе речи*, Probleme de filologie slavă (Вопросы славянској филологији/Проблеми словенске филологије) XI, Timișoara, 2003, 27–36.
1034. Ћорић Божо, *Хибридикација у творби ријечи*, Гласник 22, 2004, 41–51.
1035. Ћорић Божо, *Тенденције ка интернационализацији, рационализацији и феминизацији у савременом српском језику*, Die Welt der Slaven, Band 21, Germano-Slavistische Beiträge (Festschrift für Peter Rehder zum 65. Geburtstag), München, 2004, 63–75.
1036. Ћорић Божо, *Комплексне јединице творбеног система*, in: Термилошка стандардикација лингвистичког описа савременог српског језика 2, НССВД 33/3, 2004, 55–60.
1037. Ћорић Божо, *Моциона творба данас*, in: Функционална аспекты словаўтварэння, Доклады IX Міжнароднай канферэнцыі Камісіі па славянскаму словаўтварэнню пры Міжнародным камітэце славістаў, Мінск/Беларусь 9–14 кастрычніка 2006. г. Мінск, 2006, 280–287.
1038. Ћорић Божо, *Граматички род и питање полне дискриминације у језику*, СЈ XI/1–2, 2006, 51–63.
1039. Ћорић Божо, *Генеричка и маркирана форма назива за звања, занимања и титуле женског пола*, Гласник 25, 2007, 43–50.
1040. Ћорић Божо, *Актуелна питања именичке моције (звања, занимања и титуле женског рода)*, in: Un om, un simbol, In honorem magistri Ivan Evseev, București, 2007, 241–250.
1041. Ћорић Божо, *Традиционално и ново у творбеној терминологији*, Гласник 26, 2008, 13–39.
1042. Ћорић Божо, *Творба именица у српском језику*, Београд, 2008: ДСЈК.
1043. Ћорић Божо, *Нека теоријско-методолошка и практична питања творбе речи*, КњЈ LV/3–4, 2008, 265–278.

1044. Ћорић Божо, *Стране препозитивне компоненте у структури сложене номинативне јединице*, in: Теоријско-методолошки оквир за модернизацију описа српског језика, НССВД 36/3, 2008, 33–59.
1045. Ћорић Божо, *Творба речи у функцији пуризма*, СЈ XIII/1–2, 2008, 121–135.
1046. Ћорић Божо, *Прасловенско *godъ и његови континуанти у српском језику*, Гласник 27, 2009, 13–19.
1047. Ћорић Божо, *Лингвомаргиналије*, Београд, 2009: ДСЈК.
1048. Ћорић Божо, *О творбеној хомонимији*, in: Теоријско-методолошки оквир за модернизацију описа српског језика (II), НССВД 38/3, 2009, 11–22.
1049. Ћорић Божо, *Творбено значење и лексикографија*, in: Словообразуване и лексикологија, Сборник доклади от Десетата меѓународна конференција на Комисијата по славјанско словообразуване, Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“, Софија, 2009, 302–310.
1050. Ћорић Божо, *Језичке и/или варијантске разлике на творбеном плану*, in: Бранко Тошовић (ур.), *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniaiakischen, Kroatischen und Serbischen* (Lexik, Wortbildung, Phraseologie), Slawische Sprachkorrelationen 2, Wien/Berlin/Münster, 2009, 297–309. Прештампано у: Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.), *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*, Graz, 2010, 27–39.
1051. Ћорић Божо, *Универбизација у српском језику на фону хомонимије*, in: Труды и материалы Меѓународног научног симпозиума „Славјанские языки и культуры в современном мире“, НОВЫЕ ЯВЛЕНИЯ В СЛАВЯНСКОМ СЛОВООБРАЗОВАНИИ: СИСТЕМА И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ, Москва, 2010, 320–330.
1052. Ћорић Божо, *Турски суфикси у јужнословенским језицима (са посебним освртом на прилике у српском)*, in: Відображення історії та культури народу в словотворенні, Доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славистів, Київ, 2010, 317–328.
1053. Ћорић Божо, *Постфикс у српској творби речи*, СЈ XV/1–2, 2010, 549–553.
1054. Ćorić Božo, *Na margini gramatike* (rečca i postfiks god u srpskim i hrvatskim gramatikama), in: Branko Tošović (Hg.), *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniaiakischen, Kroatischen und Serbischen* (Grammatik), Slawische Sprachkorrelationen 3, Wien/Berlin/Münster, 2010, 29–38. Прештампано у: Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.), *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*, Graz, 2010, 133–141; Божо Ћорић, *Лингвомаргиналије*, Београд, 2009, 111–118.
1055. Ћорић Божо, *Андроними у Андрићевом језику*, in: Branko Tošović (ur.), *Das Grazer opus von Ivo Andrić* (1923–1924), Graz, 2010, 335–342.
1056. Ћорић Божо, *О дистрибуцији антропонимских идентификатора за особе женског пола*, in: Лексикологија, ономастика, синтакса (Зборник у част Гордани Вуковић), Нови Сад – Београд, 2011, 185–189.
1057. Ћорић Божо, *О лексици турског поријекла са становишта творбе ријечи (у јужнословенским језицима)*, Годишњак Друштва чланова Матице српске у Републици српској 1/2011, Бања Лука, 2011, 35–51.
1058. Ћорић Б. Божо, *О дериватима са значењем производа животињског порекла у српском језику*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте меѓународне научне конференције Комисије за творбу речи Меѓународног комитета слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 367–385.

1059. Ћорић Б. Божо, *Језички ресурси и творба речи (на примеру једне творбено-семантичке групе)*, НССВД 41/3, 2012, 5–21.
1060. Ћорић Божо, *Деривација, лексикологија, лексикографија*, Осми лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, ЦАНУ, Подгорица 2012, 23–30.
1061. Ћурић Драго, *Лична имена и хроничи „Казивања старих Требјежана“*, *Onomastica Jugoslavica* 10, Zagreb, 1982, 23–28.
1062. Ћупић Драго, *Микротопоними са суфиксом -ина у Бјелопавлићима*, ППЈ 5, 1969, 303–307.
1063. Ћупић Драго, *Микротопоними са суфиксом -ац и -ица у Бјелопавлићима*, ППЈ 5, 1969, 309–313.
1064. Ћупић Драго, *Сложенице у бјелопавлићкој микротопонимији*, in: Осма југословенска конференција и Други лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, Подгорица, 1994, 228–232.
1065. Ћупић Драго, *Деминутивна образовања у Речнику говора Загараца*, Четврти лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, ЦАНУ, Подгорица, 1999, 123–131.
1066. Ујчић Тугомил, *О називима за занатлишка и друга занимања*, НЈ V/3, 1937, 79–84.
1067. Utvić Miloš, *Konačni automati i regularnoj imenskoj derivaciji*, Magistarski rad, Beograd, 2008: Matematički fakultet u Beogradu.
1068. Фекеге Егон, *Дилеме око утврђивања лексичких форми неких типова српскохрватских придевских изведеница*, in: Лексикографија и лексикологија, Нови Сад–Београд, 1984, 209–215.
1069. Фекеге Егон, *О ортографско-морфолошкој употреби и семантичко-лексичкој природи скраћеница*, Преводаца IX/4, 1990, 11–18.
1070. Фекеге Егон, *О проблему nomina agentis feminina*, Преводаца XI/1–4, Београд, 1992, 19–24.
1071. Фекеге Егон, *Суфиксални хипокористици образовани од антропонима мушког рода*, in: Осма југословенска ономастичка конференција и Други лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, Подгорица, 1994, 233–242.
1072. Фекеге Егон, *Како именовати занимања и титуле женских особа*, in: Егон Фекеге, *Језичке доумице*, Београд, 2002, 81–90; Егон Фекеге, *Језичке доумице, новије и старије*, Београд, 2006, 139–148.⁹⁴
1073. Finka Vožidar, *O tvorbi nesvršenih glagola s utecima -ava i -iva*, J XIV/5, 1967, 141–144.
1074. Finka Vožidar, *Poimeničeni pridjevi u toponimiji zadarskog otočja*, in: Осма југословенска конференција и Други лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, Подгорица, 1994, 154–155.
1075. Franck O[tto], *Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde*, Leipzig, 1932: Market & Petters.
1076. Frančić Vilim, *Budowa slowotworcza serbochorwackich kolektywow*, Krakow, 1961: Uniwersytet.
1077. Frančić, Vilim, *Ze studijow nad chorwackoserbskimi collectivami*, Ivšičev zbornik, Zagreb, 1963, 61–66.
1078. Friščić Vinko, *O pohrvaćenim pridjevima latinskog i grčkog podrijetla s obzirom na stručnu medicinsku terminologiju*, J II/4, 1953–1954, 111–113.
1079. Friščić Vinko, *Tvorba pridjeva hrvatskim domecima od imenica latinskog i grčkog podrijetla*, J XVII/1, 1969, 11–20.
1080. Friščić Vinko, *O riječima s grčkim predmetkom exo-*, J XXXII/1, 1984, 6–10.

⁹⁴ Популарно писан чланак, без научне апаратуре.

1081. Halonja Antun, Mihaljević Milica, *Nazivi sa sastavnicom e- u hrvatskome jeziku*,⁹⁵ Rasprave IHJ 38/1, 2012, 55–86.
1082. Халупка Решетар Сабина, Лалић Крстин Гордана, *Нешто ново о новим сливеницама у српском језику*, Свет речи 23–24, Београд, 2007, 26–30.
1083. Halupka Rešetar Sabina, Lalić Krstin Gordana, *New blends in Serbian: typological and headedness-related issues*, ГФФНС XXXIV/1, 2009, 115–124.
1084. Hamm Josip, *Imenice s predmetkom pre-*, J II, 4, 1953–1954, 97–102.
1085. Hadžiefendić Remzija, *Deminucija i augmentacija u sistemu semantičkih kategorija*, KJ 19/1, 1990, 29–33.
1086. Хаџиефендић Ремзија, *Однос између квантификације и деминуције/аугментације у српскохрватском језику*, KJ 20/1–2, 1991, 111–117.
1087. Хаџић Јован,⁹⁶ *ЋЗЫК СРБСКИИ, Обрађивање Србски речиИ*,⁹⁷ Србске лѣтописи V/18, Будим, 1829, 76–92. Прештампано као: Јован Хаџић, *Језик србскиИ, Обрађивање Србски речи*, у: Мирослав Јовановић, Против Вука, Београд, 2004, 125–134.
1088. Хлебѣц Борис, *Придевање изведенице у значењу боје*, СЈ 3/1–2, 1998, 323–334.
1089. Хлебѣц Борис, *Реификација именице опасност*,⁹⁸ НССВД 35/1, 2006, 235–343.
1090. Horvat Marijana, Ramadanović Ermina, *O tvorbi riječi u Tadijanovićevom djelu Svašta po malo*, Rasprave IHJ 33/1, 2007, 177–196.
1091. Horvat Marijana, Ramadanović Ermina, *Tvorba glagola u djelu Svašta po malo Blaža Tadijanovića*, Rasprave IHJ 34, 2008, 133–153.
1092. Horvat Marijana, Štebih Golub Barbara, *Globalizacija i internacionalizacija u hrvatskome i srpskome jeziku*, in: Branko Tošović (Hg.), *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen (Grammatik)*, Slawische Sprachkorrelationen 3, Wien/Berlin/Münster, 2010, 405–419.
1093. Horvat Marijana, Štebih Golub Barbara, *Posljedice internacionalizacije u hrvatskome jeziku*,⁹⁹ Rasprave IHJ 36/1, 2010, 1–21.
1094. Hraste Mate, *O izvođenju etnika od geografskih imena*, J I/1, 1952, 21–24.
1095. Hraste Mate, *Stari grad, Starogradanin i starogradski*, J I/3, 1952, 74–76.
1096. Hraste Mate, *Dvoјstvo oblika prisvojnih pridjeva i zamjenica na -ov (-ev) i -in u hrvatskoј književnosti*, PSKJ II/2, 1952, 190–198.
1097. Hraste Mate, *O tvorbi posvojnih pridjeva na -ski od zemljopisnih imena*, J II/2, 1953–1954, 47–49.
1098. Hraste Mate, *O ženskim prezimenima*, J II/5, 1953–1954, 136–140.
1099. Hraste Mate, *Sufiksi za tvorbu deminutiva i augmentativa u čakavskim govorima Srednje Dalmacije*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta II, Zagreb, 1954, 57–66.
1100. Hraste Mate, *Tvorba imenica ženskog roda od stranih imena muškog roda sa završetkom -t*, J V/4, 1957, 106–107.
1101. Hraste Mate, *O značenju i upotrebi imenica na -ište*, J VI/1, 1957–1958, 1–3.
1102. Hraste Mate, *Tvorba etnika i kтетika u hrvatskosrpskom jeziku*, J XII/4, 1965, 97–101.

⁹⁵ Творбена и правописна питања у вези са сложеним формацијама са препозитивном компонентом e- (=електронски), као што су e-гласање, e-избори, e-картица, e-пoтпис и сл.

⁹⁶ Чланак је потписан псеудонимом Светић М.

⁹⁷ Речи се деле на првобитне, производне и сложене. Међу производним су обрађени именички суфикси, а сложене речи нису обрађене. Нагештен је наставак (продолженије). Исп. Кашић Јован, 1985.

⁹⁸ Поред осталог и о необичној морфолошкој структури придева *безопасан.о*

⁹⁹ На грађи писаних медија и интернетских извора истражују се деривати са страним префиксоидима и суфиксоидима, јукстапозиционе формације, суфикс *-изација*, те полисемне позајмљенице.

1103. Цвијић Олга, *О неким речима у преводу Новог завета*, ЈФ XXVI/1–2, 1963–1964, 401–412.
1104. Цвијић Олга, *Употреба суфикса -је у језику неких српских и хрватских романтичарских песника*, НЈ XV/5, 1966, 288–294.
1105. Цвијић Олга,¹⁰⁰ *Однос основе и наставака -овати, -исати, -ирати глагола страног порекла*,¹⁰¹ НЈ XVIII/3, 1970, 131–161.
1106. Zett Robert, *O problematici složenica tipa nogomet*, J XVI/4, 1969, 103–110.
1107. Zett Robert, *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposite im Serbokroatischen*, Die altserbische Periode, Köln–Wien, 1970, I–VII + 1–335.
1108. Sichońska Maria, *Префиксално-суфиксални деноминативни глаголи у савременом српскохрватском књижевном језику*, НССВД 16/1, 1987, 75–80.
1109. Црепајац Љиљана, *Прилог проучавању грчких семантичких позајмљеница и преведеница у српскохрватском*, Жива антика 28, Београд, 1978, 75–84.
1110. Црепајац Љиљана, *Прилог проучавању грчких модела српскохрватске антропонимије*, ОП I, 1979, 69–74.
1111. Чампар Драгован, *Даничићев прилог проучавању именичких деминутива и аугментатива*, НССВД 5, 1976, 677–688.
1112. Чампар Драгован, *Ограничења у творби и употреби именичких аугментатива у руском и српскохрватском језику*, *Studia philologica*, књига II/1–2, Приштина, 1981, 141–160.
1113. Чампар Драгован, *Род и број именичких аугментатива у српскохрватском језику*, НССВД 13/1, 1984, 289–300.
1114. Чампар Драгован, *Именички деминутиви у језичким афоризмима Вука Караџића*, НССВД 17/2, 1984, 275–281.
1115. Чорич Божо, *Инвентар на афиксите в срѣбскія език*, in: Слово и словесност. Сборник в чест на доц. д-р Јулија Балтова, Софија, 2010: ИК Емас, 322–328.
1116. Цоговић Алија, Букумирић Милета, *Систем личних имена код српског становништва у Клини и Дрснику у Метохији*, *Onomastica Jugoslavica* 10, Zagreb, 1982, 35–30.
1117. Шакић Јања, *Придеви са суфиксом -ив/-љив у српскохрватском језику*, ППЈ 1, 1965, 75–100.
1118. Шакић Јања, *Прилог библиографији радова о творби речи у српскохрватском језику*, ППЈ 2, 1966, 239–259.
1119. Šarić Ljiljana, *Neke značenjske i tvorbene odrednice*,¹⁰² RZJ 18, 1992, 177–191.
1120. Šarić Ljiljana, *Antonimija u hrvatskome jeziku: semantički, tvorbeni i sintaktički opis*,¹⁰³ Zagreb, 2007: Hrvatska sveučilišna naklada.
1121. Šehović Amela, *Univerbacija u bosanskom jeziku*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи Међународног комитета слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 407–417.
1122. Šimpraga Čilaš Ankica, Kurtović Budja Ivana, *Etnici i ktetici u kajkavskom narječju*, *Rasprave IHJ* 35, 2009, 35–52.
1123. Šimpraga Čilaš Ankica, *Etnici i ktetici u Drniškoj krajini*, FOC 21, Zagreb, 2012, 17–36.

¹⁰⁰ У садржају стоји Олга Ристић.

¹⁰¹ На изузетно богатој грађи утврђују се фонетски, генетски и семантички фактори који утичу на дистрибуцију суфикса у односу на основу.

¹⁰² Поред осталог и о антонимији у префиксалној деривацији.

¹⁰³ Још једном, у књизи, и о антонимији у префиксацији глагола, придева и именица.

1124. Šimundić Mate, *Tvorba osobnih imena u hrvatskome ili srpskome jeziku*, Maribor, 1970.
1125. Šimundić Mate, *Sufiksalni morfem -ul/-ulo/-ula u slovenskim jezicima*, Прва југо-словенска ономастичка конференција, ЦАНУ, Титоград, 1976, 179–185.
1126. Šimunović Petar, *Tipološko-strukturalni ogled istarske ojkonimije*, RZJ IV–V, 1979, 219–249.
1127. Šimunović Petar, *Ojkonimija općine Dvora na Uni*, RZJ XVII, 1991, 243–277.
1128. Šivić–Dular Alenka, *Južnoslovenski priimki s pripono -(j)ava*, Onomastica Jugoslavica 10, Zagreb, 1982, 239–246.
1129. Šipka Danko, *Jedan neregistrirani sufiks*, J XXXV/3, 1988, 94.
1130. Šipka Danko, *Tvrobena sredstva antonimizacije*, J XXXVII/5, 1989, 139–145.
1131. Шипка Данко, *О српскохрватским скраћеницама – теоријско полазиште нормирања*, КњЈ XXXVII/2, 1990, 140–146.
1132. Šipka Danko, *Distribucija nastavka -irati/-isati/-ovati u srpskim glagolima stranog porijekla*, ЗбМСФЛ XLIV/1–2, 2001, 167–173.
1133. Šipka Danko, *Rečnik tvorbenih formanata*, Beograd, 2003: Алма.
1134. Šipka Danko, *Glosar tvorbenih formanata*, Beograd, 2005: Алма.
1135. Šipka Milan, *Posvojni pridjevi od ličnih imena i prezimena*, J VI/4, 1958, 107–113.
1136. Šipka Milan, *Kozaračko ili kozarsko kolo?*, J VII/1 1958/1959, 29–30.
1137. Šipka Milan, *Narodni i stručni nazivi za bolesnike*, J IX/4, 1961–62, 120–126.
1138. Šipka Milan, *Tvorba i značenje imenica na -ivo*, J X/3, 1962–1963, 76–81.
1139. Šipka Milan, *Vozač ili vozar?*, J X/2, 1962–1963, 61–63.
1140. Шипка Милан, *Род и број скраћеница у српскохрватском језику*,¹⁰⁴ НССВД 13/1, 1984, 197–203.
1141. Шипка Милан, *Сендвичара, палачинкара и печењара*, ЈД 2, 1997, 11–13.
1142. Шипка Милан, „*Козарачко коло*“ и норма, ЈД 12, 2000, 21–23. Прештампано у: Милан Шипка, *Стандарднојезичка преиспитивања I*, Нови Сад, 2008: Прометеј, 205–213.
1143. Шипка Милан, *О ктетицима српски и србијански у свјетлу лексичко-семантичке норме*, НЈ XXXIV, 2001, 111–122.
1144. Шипка Милан, *Придеви с наставком -иони*, НЈ 35/1–4, 2004, 30–45. Прештампано у: Милан Шипка, *Стандарднојезичка преиспитивања I*, *Расправе*, Нови Сад, 2008: Прометеј, 144–173.
1145. Шипка Милан, *Творба, значење и дефлекција именица на -ист(а)*, НЈ XXXIX/1–4, 2008, 19–34.
1146. Шипка Милан, *О супстантивизацији адверба у српском језику*, in: Милан Шипка, *Стандарднојезичка преиспитивања I*, *Расправе*, Нови Сад, 2008: Прометеј, 109–128.
1147. Šojat Antun, *Pridjevski nastavci -iv i -ljiv*, F 2, 1959, 93–110.
1148. Škarić Đuro, *Srpskohrvatske os-riječi*, Rad JAZU 260, 169–198.
1149. Штасни Гордана, *Неологизми, кованице и индивидуално означавање речи у Речнику српскохрватског књижевног језика*, ППЈ 28–29, 1997, 87–118.
1150. Штасни Гордана, *Nomina agentis i nomina attributiva у Речнику српскохрватског књижевног језика*, ППЈ 30–32, 1999–2001, 285–296.
1151. Штасни, Гордана, *Префиксација – у светлу савремених теорија о творби речи и у основношколским уџбеницима*, in: *Неговање српског језик и књижевности*, Нови Сад, 2006, 175–197.

¹⁰⁴ О лексикализованим и нелексикализованим скраћеницама са граматичког аспекта.

1152. Штасни Гордана, *Nomina loci sa називом биљке у творбеној основи*, ЗбМСФЛ L/1–2, 2007, 927–938.
1153. Штасни Гордана, *Деривати на -ица од назива људског тела*, ППЈ 38, 2007, 93–106.
1154. Штасни Гордана, *Генитивне предлошке конструкције у основи именичких деривата*, in: Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план), Нови Сад, 2007, 253–264.
1155. Штасни Гордана, *Творба речи у настави српског језика. Творбени процеси: илустративни примери и вежбе (неки теоријски и практични проблеми)*, in: Зборник радова: Унапређивање наставе српског језика и књижевности, Нови Сад, 2007, 102–118.
1156. Штасни Гордана, *Атрибутивне именице (nomina attributiva) у српском језику*, СЈ XII/1–2, 2007, 469–483.
1157. Штасни Гордана, *Творба речи у настави српског језика*, Београд, 2008: Друштво за српски језик и књижевност.
1158. Штасни Гордана, *Творба речи и сродне дисциплине*, in: Тумачење књижевног дела и методика наставе, део 2, Нови Сад, 2009, 411–419.
1159. Штасни Гордана, *Деривациони статус мотивисаних лексема*, ГФФНС 35/2, 2010, 381–391.
1160. Штасни Гордана, *Мотивациони смерови у деривационим процесима*, ЗбМСФЛ LIII/ 2, 2010, 89–97.
1161. Штасни Гордана, *Семантичко-деривациони потенцијал глагола основних физиолошких стања*, in: Граматика и лексика у словенским језицима (Зборник радова са научног симпозијума), Нови Сад – Београд, 2011, 576–584.
1162. Штасни Гордана, *Деминутивни супстантиви са диференцијалном семом човек у Вуковом Српском рјечнику (1818)*, НССВД 40/1, 2011, 289–301.
1163. Штасни Гордана, *Семантичко-деривациони потенцијал именица из лексичке групе животиња*, in: Лексикологија, ономастика, синтакса (Зборник у част Гордане Вуковић), Нови Сад, 2011, 307–317.
1164. Штасни Гордана, *Номинација човека мотивисана позитивним карактерним особинама*, ЗбМСФЛ, LIV/1, 2011, 167–180.
1165. Штасни Гордана, Ајџановић Милан, *Становници Новог Сада и Петроварадина: деривациони модели и употребна норма*, in: Говор Новог Сада, св. 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине, Нови Сад, 2011, 78–120.
1166. Штасни Гордана, Ајџановић Милан, *Како ученици именују становнике Новог Сада*, in: Говор Новог Сада, св. 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине, Нови Сад, 2011, 121–153.
1167. Штасни Гордана, Ајџановић Милан, *Деривациони модели именица nomina agentis у говору Новог Сада*, in: Говор Новог Сада, св. 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине, Нови Сад, 2011, 154–181.
1168. Штасни Гордана, *Семантичко-деривационе карактеристике суфикса -ун(а)ц*, ЗбМСФЛ LV/1, 2012, 211–219.
1169. Штасни Гордана, *Етници у Вуковом Српском рјечнику (1852) и лексичко-семантичка норма*, НССВД 41/1, 2012, 309–318.
1170. Штасни Гордана, *Утицај семантичког садржаја на деривацију глагола физиолошких стања и процеса*, in: Творба речи и њени ресурси у словенским језицима, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи Међународног комитета слависта, Београд, 2012: Филолошки факултет, 745–755.

1171. Штасни Гордана, *Реч о човеку (номинација човека у српском језику)*,¹⁰⁵ Нови Сад, 2013: Филозофски факултет.
1172. Štebih Barbara, *Transmorfeizacija imeničkih germanizama u kajkavskome književnom jeziku*, *Rasprave IHJJ* 32, 2006, 295–311.
1173. Štebih Golub Barbara, *Hibridne složenice u kajkavskome književnom jeziku*, *Rasprave IHJJ* 33, 2007, 391–417.
1174. Štebih Golub Barbara, *Pravi tvorbeni mocijski parnjaci u kajkavskome književnom jeziku*, *Rasprave IHJJ* 34, 2008, 393–412.
1175. Štebih Barbara, *Tvorbeni obrasci neologizama u hrvatskome standardnom jeziku*, in: *Словообразуване и лексикологија*, Софија, 2009, 364–275.
1176. Štebih Golub Barbara, *Prefiks ne- u kajkavskome književnom jeziku*, *Rasprave IHJJ* 35, 2009, 333–345.
1177. Štebih Barbara, *Složenice u kajkavskome književnom jeziku*, in: *Видображення історії та культури народу в словотворенні*, Доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів, Київ, 2010, 329–343.
1178. Štebih Golub Barbara, *Okazionalizmi u hrvatskome publicističkom stilu*, in: *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи Међународног комитета славіста, Београд, 2012: Филолошки факултет, 419–433.
1179. Штрбац Гордана, *Деривација именица са значењем лица у делима Стефана Првовенчаног*, ППЈ 56, 2005, 5–30.
1180. Штрбац Гордана, *Деривациони потенцијал афективних глагола*, in: *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи Међународног комитета славіста, Београд, 2012: Филолошки факултет, 757–771.

3. Скраћенице

АФФ	<i>Анали Филолошког факултета</i> , Београд
ГБС	<i>Градска библиотека Суботица</i>
Гласник	<i>Гласник Одјељења умјетности</i> , ЦАНУ, Подгорица
Глас САНУ	<i>Глас Српске академије наука и уметности</i> , Београд
Глас СКА	<i>Глас Српске краљевске академије</i> , Београд
ГФФНС	<i>Годишњак Филозофског факултета</i> , Нови Сад
ДСЈК	<i>Друштво за српски језик и књижевност</i> , Београд
ЗБМСФЛ	<i>Зборник Матице српске за филологију и лингвистику</i> , Нови Сад
ЗУНС	<i>Завод за уџбенике и наставна средства</i> , Београд

¹⁰⁵ О персоналним помина attributiva, пре свега.

ИСЈ САНУ	<i>Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, Београд</i>
Ј	<i>Jezik, Zagreb</i>
ЈД	<i>Језик данас, Нови Сад</i>
ЈФ	<i>Јужнословенски филолог, Београд</i>
КЈ	<i>Књижевни језик, Сарајево (и ћирилицом)</i>
КњЈ	<i>Књижевност и језик, Београд</i>
NV	<i>Nastavni vjesnik, Zagreb</i>
НЈ	<i>Наш језик, Београд (предратна серија и нова серија)</i>
НССВД	<i>Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд</i>
ОП	<i>Ономатолошки прилози, Београд</i>
ПЛ	<i>Примењена лингвистика, Нови Сад</i>
ППЈ	<i>Прилози проучавању језика, Филозофски факултет, Нови Сад</i>
PSKJ	<i>Pitanja savremenog književnog jezika, Sarajevo</i>
Rad JAZU	<i>Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb</i>
Radovi ANU BiH	<i>Radovi Akademije nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo</i>
Rasprave IHJ	<i>Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb</i>
RZJ	<i>Rasprave Zavoda za jezik, Zagreb</i>
RZSF	<i>Radovi Zavoda za slavensku filologiju, Zagreb</i>
RFFS	<i>Radovi Filozofskog fakulteta, Sarajevo</i>
С	<i>Славистика, Београд</i>
СЈ	<i>Српски језик, Београд</i>
SL	<i>Suvremena lingvistika, Zagreb</i>
F	<i>Filologija, Zagreb</i>
FOC	<i>Folia onomastica croatica, Zagreb</i>
ČR	<i>Čakavska rič, Split</i>
ČJOK	<i>Četrta jugoslovenska onomastična konferenca, Ljubljana, 1981.</i>

Božo B. Ćorić

A CONTRIBUTION TO THE BIBLIOGRAPHY OF WORD-FORMATION

Summary

The bibliography contains the works on word-formation written by scholars and grammarians during the period of almost two centuries (from the first half of 19th Century until now). It includes the monographs, studies, articles, polemics, grammars, critiques, reviews, miscellanea etc. The main part of bibliographic entries is collected from the South-Slavic area that in past was identified by different glottonyms: Serbian language, Serbo-Croatian language, Serbian or Croatian, Croatian or Serbian, Croatian etc. A part of data was taken also from publications that originated outside of this space, in various Slavistic academic centers. Among the authors are not only the native Serbists (and/or Serbo-Croatists), but also the native Slavists of other orientations (Russists, Polonists, Bohemists, Bulgarists etc.), as well as foreign scholars who studied the questions of Serbian, resp. Serbo-Croatian word-formation. Likewise, all more important grammars of Serbian and Croatian (resp. Serbo-Croatian) language in which the word-formation is distinguished as a particular entity are included into the list. Neither the works of contrastive (confrontative) nature are not omitted from the list, whenever the authors included, in this or that measure, the phenomena of Serbian (Serbo-Croatian) word-formation. This bibliographical material is important not merely for the Serbian language researchers (to whom it is primarily dedicated), but also for all other academic centers, which inherit, in larger or smaller measure, the results of linguistic researches in the field of word-formation in the central South-Slavic areas.

Садржај

Божо Б. Ћорић ИЗ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ТВОРБЕ РЕЧИ.....	7
Душка Б. Кликовац О ОБЕЛЕЖАВАЊУ УПРАВНОГ ГОВОРА	15
Рајна М. Драгићевић ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКА АНАЛИЗА КОНЦЕПТА <i>СЛОБОДА</i> У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И СРПСКОЈ КУЛТУРИ.....	43
Јелена Р. Јовановић Симић СТАНДАРДНОСТ ЈЕЗИКА И ПИТАЊЕ СТАБИЛНОСТИ ФОРМИ.....	61
Вељко Ж. БРБОРИЋ ПИСАЊЕ ЕТНИКА И КТЕТИКА У ПРАВОПИСУ И ПРАВОПИСНОМ РЕЧНИКУ	75
Драгана Д. ВЕЉКОВИЋ СТАНКОВИЋ МОГУЋНОСТИ ПРИМЕНЕ КОГНИТИВНОГ ПРИСТУПА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА (На примеру обраде граматичке категорије глаголског вида).....	85
Весна Р. Крајишник, Весна Ј. Ломпар СПЕЦИФИЧНОСТИ ВЕЖБИ У ОНЛАЈН КУРСУ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА	115
Снежана П. Вучковић КОНЦЕПТ „ЧОВЕК ТЕЛЕСНИ“ У ТРАДИЦИОНАЛНОЈ СРПСКОЈ ЈЕЗИЧКОЈ СЛИЦИ СВЕТА.....	125
Ана С. Батас ТРАЈАЊЕ КОНСОНАНТА У ИНТЕРВОКАЛСКОМ ПОЛОЖАЈУ.....	139
Небојша В. Маринковић НОВА ТЕРМИНОЛОГИЈА У ДИДАКТИЦИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ	153
Јован М. Чудомировић СЕМАНТИЧКИ И ПРАГМАТИЧКИ КРИТЕРИЈУМИ ЗА ОПИС И КЛАСИФИКАЦИЈУ РЕЧЦИ И ЊИХОВА ОГРАНИЧЕЊА.....	159
Божо Б. ЋОРИЋ ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ ТВОРБЕ РЕЧИ	173

